

Magdalena Ickiewicz-Sawicka

Магдалена Ицкјевич-Савицка

SERBSKO-ALBAŃSKI KONFLIKT O KOSOWO
STUDIUM KRYMINOLOGICZNE

СРПСКО-АЛБАНСКИ КОНФЛИКТ ОКО КОСОВА
КРИМИНОЛОШКА СТУДИЈА

Białystok 2019

Бјалисток 2019

Recenzenci:
prof. dr hab. Wiesław Walkiewicz
prof. zw. dr hab. Roman Wieruszewski

Korekta:
Ewa Gorlewska

Tłumaczenie:
Vladan Stamenković

Koncepcja okładki:
Magdalena Ickiewicz-Sawicka, Andrzej Poskrobko

Zdjęcie na okładce:
Irena Doroszkiewicz
Nadinspektor (Generał Policji) w stanie spoczynku

© Copyright by Politechnika Białostocka, Białystok 2019

ISBN 978-83-66391-14-7
ISBN 978-83-66391-15-4 (eBook)
DOI: 10.24427/978-83-66391-15-4

Publikacja jest udostępniona na licencji
Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0
(CC BY-NC-ND 4.0).

Pełna treść licencji jest dostępna na stronie
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.pl.
Publikacja jest dostępna w Internecie na stronie Oficyny Wydawniczej PB.

Redakcja techniczna, skład:
Oficina Wydawnicza Politechniki Białostockiej

Druk:
EXDRUK Spółka Cywilna

Oficina Wydawnicza Politechniki Białostockiej
ul. Wiejska 45C, 15-351 Białystok
tel.: 85 746 91 37
e-mail: oficina.wydawnicza@pb.edu.pl
www.pb.edu.pl

*Profesorowi doktorowi habilitowanemu doktorowi honoris causa
Emilowi W. Pływaczewskiemu – mojemu Mistrzowi.*

Spis treści

Wprowadzenie	13
---------------------------	-----------

Rozdział I

Metodologia badań empirycznych	19
---	-----------

§ 1. Przedmiot i cel badań.....	19
§ 2. Metody, techniki i narzędzia badawcze	20
§ 3. Problemy i hipotezy badawcze	25
§ 4. Teren i organizacja badań	26
§ 5. Dane osobopoznawcze respondentów.....	30

Rozdział II

Pojęcie i geneza konfliktu w świetle wybranych teorii naukowych.....	41
---	-----------

§ 1. Teorie konfliktu	41
1. Teoria konfliktu Karola Marksa, Maxa Webera, Georga Simmela	41
2. Teoria konfliktu grupowego George'a B. Volda	49
3. Teoria analizy konfliktowej Tristana Bernarda	50
§ 2. Teorie kryminologiczne.....	52
1. Teoria stygmatyzacji Edwina Lemerta, Ervina Goffmana, Hovarda Beckera, Edwina M. Schura	52
2. Teoria anomii Roberta K. Mertona	56
3. Teoria zróżnicowanych powiązań Edvina Sutherlanda	56
4. Teoria kryminalizacji Austina Turka i teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury	57
5. Teoria technik neutralizacji Greshama Sykesa i Davida Matza.....	58
6. Teoria kontroli Tralisa Hirsha i Émile'a Durkheim'a	61
7. Teoria tzw. nowej kryminologii Iana Taylora, Paula Waltona i Jocka Younga	63

§ 3. Inne wybrane teorie naukowe	64
1. Teorie wiktymologiczne Marvina Wolfganga, Benjamina Mendelsohna, Daniela S. Clastera, Deborah S. David	64
2. Teoria odpowiedzialności funkcjonalnej Stephena Schafera	68
3. Teoria o cierpiącym człowieku Zvonimira Separovica	69
4. Teoria Charlesa Cooleya i teoria Thomasa Scheffa	71

Rozdział III

Podłoże, źródła i istota konfliktu serbsko-albańskiego

§ 1. Geneza i historia sporu serbsko-albańskiego.....	75
1. Istota i treść konfliktu – wprowadzenie	75
2. Konflikt serbsko-albański w latach 1987–1997.....	78
3. Konflikt serbsko-albański w latach 1998–2007.....	82
4. Konflikt serbsko-albański w latach 2008–2018.....	88
§ 2. Serbsko-albański spór terytorialno-demograficzny w świetle wyników badań empirycznych	93
1. Albańska ekspansja terytorialna w regionie Sandżak/Raszka (południowo-zachodnia Serbia) i Dolinie Preszewskiej (południowo-wschodnia Serbia).....	93
2. Dążenie Albańczyków do demograficznej dominacji w Czarnogórze	101
§ 3. Serbsko-albański spór kulturowy na obszarze byłej Jugosławii w świetle wyników badań empirycznych	106
1. Specyfika kultury klanowo-plemiennej w społeczności Kosowarów i Czarnogórców	106
2. Przestępstwa motywowane kulturowo jako następstwa kultury klanowo-plemiennej	109
3. Bałkańska przestępczość zorganizowana jako źródło i następstwo kultury klanowo-plemiennej	122

Rozdział IV

Konflikt serbsko-albański jako źródło przestępczości w świetle wyników badań empirycznych..... 129

§ 1. Przestępstwa z nienawiści	129
1. Pogrom	129
2. Czystka etniczna	131
§ 2. Przestępstwa o charakterze terrorystycznym.....	142
§ 3. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym.....	159

Rozdział V

Przestępczość jako następstwo konfliktu serbsko-albańskiego w świetle wyników badań empirycznych..... 169

§ 1. Poziom przestępczości na terytorium krajów byłej Jugosławii – wprowadzenie.....	169
§ 2. Handel ludźmi	183
§ 3. Handel bronią	188
§ 4. Handel narkotykami.....	204
§ 5. Handel dokumentami tożsamości	210

Rozdział VI

Wymiar sprawiedliwości wobec sprawców przestępstw dokonanych podczas konfliktu serbsko-albańskiego..... 213

§ 1. Międzynarodowy trybunał karny dla byłej Jugosławii (MTKJ) w świetle wyników badań empirycznych (1993–2017).....	213
1. Ocena funkcjonowania MTKJ.....	217
2. Obraz zbrodni wojennych.....	229
3. Postrzeganie zbrodni przeciwko ludzkości	240
4. Percepcja zbrodni ludobójstwa	243
§ 2. Specjalna Izba Kosowskiego Wymiaru Sprawiedliwości (sądów i prokuratury) – (Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor’s Office)	248

§ 3. Ocena kierunków rozwiązywania konfliktów i pojednania w społecznościach krajów byłej Jugosławii w świetle wyników badań empirycznych.....	250
1. Negocjacje – dobre usługi – mediacja	250
2. Komisje badań i koncyliacja	252
Wnioski końcowe.....	259
Bibliografia.....	271
Spis wykresów	299
Streszczenie	307
Summary	309
Załączniki	311

Увод

Садржај	13
---------------	----

Глава I

Методологија емпиријских истраживања	19
--	----

§ 1. Предмет и циљ истраживања.....	19
-------------------------------------	----

§ 2. Методе, технике и алати истраживања	20
--	----

§ 3. Проблеми и истраживачке хипотезе	25
---	----

§ 4. Простор и организација истраживања	26
---	----

§ 5. Лични подаци испитаника.....	30
-----------------------------------	----

Глава II

Појам и генеза конфликта у светлу изабраних научних теорија ...	41
---	----

§ 1. Теорије конфликта.....	41
-----------------------------	----

1. Теорије конфликта К. Маркса, М. Вебера, Г. Зимела.....	41
---	----

2. Теорија групног конфликта Џ. Б. Волда	49
--	----

3. Теорија конфликтне анализе Т. Бернарда.....	50
--	----

§ 2. Криминолошке теорије	52
---------------------------------	----

1. Теорија стигматизације Е. Лемерта, Е. Гофмана, Х. Бекера.....	52
--	----

2. Теорија аномије Р. К. Мертона.....	56
---------------------------------------	----

3. Теорија диференцијалне асоцијације Е. Садрленда.....	56
---	----

4. Теорија криминализације А. Турка и теорија друштвеног учења А. Бандуре	57
--	----

5. Теорије техника неутрализације Г. Сикеса и Д. Меца.....	58
--	----

6. Теорија контроле Т. Хиршија и Е. Дуркхајма.....	61
--	----

7. Концепција тзв. нове криминологије Ј. Тејлора, П. Волтона и Ј. Јанга	63
--	----

§ 3. Друге изабране научне теорије	64
1. Виктимолошке теорије М. Волфганга, Б. Менделсона, Д. С. Кластера, Д. С. Дејвида.....	64
2. Концепција функционалне одговорности С. Шафера	68
3. Теорија о жртви З. Шепаровића	69
4. Концепција Ч. Кулија и теорија Т. Шефа	71

Глава III

Основа, извори и суштина српско-албанског конфликта

§ 1. Генеза и историја српско-албанског спора	75
1. Суштина и садржај конфликта – увод	75
2. Српско-албански конфликт у периоду 1987–1997.....	78
3. Српско-албански конфликт у периоду 1998–2007.....	82
4. Српско-албански конфликт у периоду 2008–2018.....	88
§ 2. Српско-албански територијално-демографски спор у светлу резултата емпиријских истраживања	93
1. Албанска територијална експанзија у региону Санџака (Рашке) иПрешевске долине (Србија)	93
2. Тежње Албанаца ка демографској доминацији у Црној Гори	101
§ 3. Српско-албански културни спор на простору бивше Југославијеу светлу резултата емпиријских истраживања	106
1. Специфичности кланско-племенске културе друштава Косовара иЦрногораца	106
2. Криминал мотивисан културом као последица кланско-племенскекултуре	109
3. Балкански организовани криминал као извор и последица кланско-племенске културе	122

Глава IV

Српско-албански конфликт као извор криминала у светлу резултата емпиријских истраживања..... 129

§ 1. Криминал из мржње	129
1. Погром.....	129
2. Етничко чишћење	131
§ 2. Криминал са карактеристикама тероризма	142
§ 3. Криминал са карактеристикама корупције	159

Глава V

Криминал као последица српско-албанског конфликта у светлу резултата емпиријских истраживања..... 169

§ 1. Феномен криминала на територији земаља бивше Југославије – увод	169
§ 2. Трговина људима	183
§ 3. Трговина оружјем	188
§ 4. Трговина дрогом	204
§ 5. Трговина личним исправама.....	210

Глава VI

Правосуђе и починиоци криминалних дела извршених током српско-албанског 213 |

§ 1. Међународни кривични суд за злочине у бившој Југославији (МКСЈ) у светлу резултата емпиријских истраживања	213
1. Оцена функционисања МКСЈ	217
2. Слика ратних злочина.....	229
3. Потпиривање злочина против човечности	240
4. Перцепција злочина геноцида	243
§ 2. Специјални суд за ратне злочине на Косову (Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office)	248

§ 3. Оцена праваца решавања конфликта и помирења у друштвима земаља бивше Југославије у светлу резултата емпиријских истраживања	250
1. Преговори – добре услуге - медијација.....	250
2. Комисије за истраживање и помирење	252
Закључак.....	259
Библиографија.....	271
Списак табела и дијаграма.....	299
Резиме.....	307
Summary.....	309
Прилози.....	311

*Kiedy wybucha wojna,
pierwszą ofiarą jest prawda*¹.

J.R. Kipling

Wprowadzenie

Podczas najśłynniejszego w dziejach cywilizacji judeochrześcijańskiej procesu karnego, w którym oskarżonym był Jezus Chrystus, padły jakże znamienne słowa: „Ja się na to urodziłem oraz po to przyszedłem na świat, abym wydał świadectwo prawdzie”². Rzymski prokurator i jednocześnie namiestnik Judei – Poncjusz Piłat, prowadzący proces w procedurze *jus gentium*³, odpowiedział: „Quid est veritas?” („A cóż to jest prawda”)⁴. Michaił Bułhakow natomiast w swojej powieści pt. *Mistrz i Małgorzata* scharakteryzował owego namiestnika jako człowieka nieznoszącego zapachu olejku różanego, cierpiącego na silne bóle głowy i okazującego specyficzny sposób przyjaźni wobec Skazańca Jezusa Chrystusa⁵.

To odwieczne prawne, filozoficzne i teologiczne pytanie o prawdę na stałe wpisało się w prawniczą profesję, a prawo karne, które zawsze powinno dążyć do ustalenia faktów i poszukiwać tzw. prawdy obiektywnej, powinno na podstawie tej prawdy wydać sprawiedliwy wyrok. Jednocześnie zaś panuje powszechne społeczne przekonanie, że każdy ma swoją prawdę, a zaistniałe fakty interpretuje się zawsze na swoją korzyść. W przypadku każdego zasadniczego i fundamentalnego konfliktu zwaśnione strony są przekonane, że owa prawda notorycznie pozostaje po każdej z nich. Taką sytuację obserwuje się w przypadku serbsko-albańskiego sporu o Kosowo. Sporu, który budzi żywe zainteresowanie nie tylko w regionie, ale także na świecie.

Autorka **szuka**⁶ tej prawdy, która dla obu skonfliktowanych podmiotów jest inna pod względem historycznym (każda ze stron lansuje swoją

¹ Joseph Rudyard Kipling – angielski prozaik i poeta. Zdobył światową popularność, publikując wiersze o brytyjskich żołnierzach służących w koloniach oraz przygodowe opowieści, zaliczane do klasyki literatury młodzieżowej.

² Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Ewangelia Św. Jana 37: 14.

³ V. P. Święcicka, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego*, Kraków 2005, s. 178; P. Święcicka, *Proces Jezusa w świetle Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2012, s. 359 i n.

⁴ Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, op cit., 38: 14.

⁵ V. M. Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*, Warszawa 2017.

⁶ Zaprezentowane w pracy zarówno ilościowe, jak i jakościowe badania terenowe prowadzą jedynie do próby wykrycia prawdy, szukają tej prawdy, nie zaś odzwierciedlają całościowo-

wizję historii), antropologiczno-geograficznym (każda ze stron poszukuje potwierdzenia pierwotnego nabycia tych ziem) czy kulturowo-religijnym (serbskie dziedzictwo kulturowe Kosowa i Metochii *versus* albańska kultura i tożsamość spleciona z turecką spuścizną osmańskiego imperium).

W niniejszej pracy podjęto próbę przestudiowania tych jakże skomplikowanych relacji w kontekście stosunków międzynarodowych, regionalnej i globalnej polityki, a przede wszystkim kryminologii. W związku z tym praca ma wyjątkowo interdyscyplinarny charakter i oprócz dorobku kryminologii czerpie z zasobów nauk o polityce, socjologii, psychologii czy nauk z zakresu bezpieczeństwa i stosunków międzynarodowych. Ponadto niepozbawiona jest wątków odnoszących się do religii, choć zagadnienie to zostało dość szczegółowo opisane w poprzedniej książce autorki⁷. Konieczność wzięcia pod uwagę tak rozmaitych kontekstów wynika z natury konfliktu serbsko-albańskiego, który należy rozpatrywać kompleksowo, patrząc na to zjawisko z wielu perspektyw. Obszar bałkański stanowi bardzo atrakcyjne pole do wszelkiego rodzaju piśmiennictwa: naukowego, dziennikarskiego czy publicystycznego. Jak słusznie zauważa J.R. Kipling: „Kiedy wybuchła wojna, pierwszą ofiarą jest prawda”. W kontekście bałkańskim zaś jest on autorem jakże znamiennej frazy: „a co do wojny wiosną, będzie się coś działo na Bałkanach”⁸.

Wojna, a szczególnie wojna domowa, dostarcza tematów do dyskusji, jest inspiracją dla poetów, pisarzy, filmowców, dokumentalistów, korespondentów wojennych, którzy opisywali te tragiczne wydarzenia i niejednokrotnie budowali dzięki temu swoje osobiste kariery. W bałkańskiej tematyce zdarza się to wyjątkowo często. Jeden z czołowych polskich bałkanistów Profesor Wiesław Walkiewicz podkreślił, że bogate piśmiennictwo na tematy bałkańskie to swoisty „rodzaj mody (...), jakiej ulegają ostatnio bardzo często tak adepci, jak i ośrodki badawcze, których sprofilowanie pozostaje dalekie od tego opusu, (...) czy narracja [Pani M. Ickiewicz-Sawickiej – M.I.-S.] nie jest kliszą tyle (ilościowo) bogatego, ile bardzo subiektywnego piśmiennictwa chorwackiego, serbskiego, „boszniackiego” czy albańskojęzyczno-kosowskiego”⁹. W związku z tym autorka niniejszej pracy postanowiła zagłębić się w bałkańską tematykę, przyjmując zgoła inny niż wyżej wymienione nacje punkt widzenia serbsko-albańskiego konfliktu. Opisuje te relacje oczyma człowieka żyjącego na pograniczu kultur, narodów, etnosów, religii.

wy, kompleksowy obraz serbsko-albańskiego konfliktu o Kosowo.

⁷ M. Ickiewicz-Sawicka, *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich (wybór)*, Białystok 2018; M. Ickiewicz-Sawicka, *Religie na Bałkanach ze szczególnym uwzględnieniem islamu – szkic historyczny*, „Nurt SVD” 48/2 (136), 7-19, 2014.

⁸ V. J.R. Kipling, *Światło, które zgasło*, Łódź 1992.

⁹ Fragment recenzji wydawniczej książki M. Ickiewicz-Sawickiej, *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich (wybór)*, Białystok 2018.

W polskiej bałkanistyce, a szczególnie w kryminologii, istnieje niewiele opracowań naukowych podejmujących tematykę bałkańską z perspektywy nauk penalnych. Takie (przykładowe) pozycje książkowe, jak: Karolina Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, Dominika Drózdź, *Zbrodnie ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010 bądź Danuta Gibas-Krzak, *Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku: uwarunkowania, przebieg, konsekwencje*, Toruń 2008 nie zawierają opisu badań terenowych z zakresu międzynarodowego prawa karnego i kryminologii. Inne, wyjątkowo wartościowe publikacje, takie jak: Marek Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii (jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki)*, Warszawa 2005, Mirella Korzreniewska-Wiszniewska, *Serbowie jako mniejszość w warunkach transformacji politycznej w państwach byłej Jugosławii 1995–2016*, Kraków 2017, Radosław Zenderowski, *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, Warszawa 2012, Konrad Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999–2014 (charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego)*, Lublin 2016 są pozycjami z dziedziny politologii. Natomiast bogaty zbiór orzecznictwa głównie z zakresu międzynarodowego prawa karnego, opisującego funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, nie był przedmiotem badań opracowanych w niniejszej książce. Autorka skupiła się na badaniach terenowych przeprowadzonych w trzech grupach narodowych: sebskiej, czarnogórskiej i kosowarskiej. W związku z powyższym niniejsza publikacja wypełnia lukę w polskiej literaturze przedmiotu związaną z problematyką bałkańską w kontekście nauk penalnych, a w szczególności kryminologii. Rzecz jasna, pozycja ta nie wyczerpuje całego tematu, ale stanowi jedynie punkt wyjścia do dalszych pogłębionych badań kryminologicznych w tym obszarze Europy, zwłaszcza zaś na terytorium jakże skonfliktowanego Kosowa.

Każdy konflikt rodzi napięcia i spory, te zaś nierzadko zmieniają się w agresję zarówno werbalną, jak i fizyczną, co nieuchronnie prowadzi do działań patologicznych, a następnie przestępczych. Takim konfliktem jest niewątpliwie serbsko-albański spór o Kosowo, który rozgrywa się na kilku poziomach i płaszczyznach. W niniejszej pracy podjęto próbę zbadania tego konfliktu na gruncie kryminologii – nauki poszukującej źródeł przestępczości (etiologia), opisującej działania przestępcze (fenomenologia) i podającej propozycje związane z zapobieganiem przestępczości (profilaktyka). W ten sposób zmierza do wykrycia sprawcy, opisuje prawdopodobieństwo zdarzeń oraz zabezpiecza pamięć.

Książka składa się z sześciu rozdziałów. Rozprawę na temat serbsko-albańskiego (kosowarskiego)¹⁰ konfliktu o Kosowo rozpoczyna rozdział metodologiczny, który zawiera przedmiot i cel badań, metody, techniki i narzędzia badawcze, problemy i hipotezy badawcze, a także opis terenu i organizacji badań; prezentuje także dane osobopoznawcze badanych grup respondentów. W drugim rozdziale znajdują się rozważania oparte na teoriach na temat istoty konfliktu w naukach społecznych oparte na teoriach kryminologicznych, które czerpią z dorobku socjologii na gruncie nauk związanych z badaniami zachowań przestępczych. W trzecim rozdziale natomiast zostały umieszczone informacje na temat podłoża, źródeł i istoty konfliktu serbsko-albańskiego, którego eskalacja w XX i XXI wieku przypada na lata 1987–2019. W rozdziale tym zwraca się szczególną uwagę na terytorialne, demograficzne, a zwłaszcza kulturowe uwarunkowania analizowanego sporu w świetle wyników badań empirycznych. Rozdział czwarty zawiera przemyślenia na temat konfliktu serbsko-albańskiego jako źródła przestępczości w postaci przestępstw z nienawiści (pogrom i czystka etniczna) oraz przestępstw o charakterze terrorystycznym i korupcyjnym. Rozdział piąty prezentuje przestępczość jako następstwo analizowanego konfliktu. W związku z tym zostały w nim umieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących takich zachowań przestępczych, jak handel ludźmi, handel bronią, handel narkotykami¹¹, handel dokumentami tożsamości oraz handel ludzkim narządami (zjawisko to zostało jedynie zasygnalizowane). Szósty (ostatni) rozdział zawiera naukowe refleksje na temat relacji wymiaru sprawiedliwości do sprawców przestępstw dokonanych podczas analizowanego konfliktu. W tej części pracy zaprezentowano strukturę, funkcjonowanie i ocenę Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ) oraz Specjalnej Izby Kosowskiego Wymiaru Sprawiedliwości¹² (sądów i prokuratury), opierając się głównie na wynikach badań empirycznych dotyczących obrazu zbrodni wojennych, postrzegania zbrodni

¹⁰ W niniejszej pracy kosowscy Albańczycy będą określani terminem „Kosowarzy”. Według lingwistów słowo to uznawane jest za błąd, a sławiści twierdzą, że określenie „Kosowar” jest nieprawidłowe. W języku serbskim określa się Albańczyków z Kosowa odrębną nazwą i powinna ona poprawnie brzmieć „Kosovac”. Polskim jej odpowiednikiem byłby zatem „Kosowianin”, jak twierdzi Dominika Ćosić, sławistka i dziennikarka, specjalizująca się w tematyce bałkańskiej. Określenie „Kosovar” pochodzi z języka albańskiego i ma polityczny podtekst. Chodzi o podkreślenie różnicy między Albańczykami z Kosowa a tymi z Albanii. W rzeczywistości są oni antropologicznie i etnicznie tym samym narodem. Zdaniem autorki tej książki nazwa „Kosowar” jest poprawną formą językową, jeśli stosujemy ją do kosowskich Albańczyków. Kosowianin zaś to autochtoniczny mieszkaniec Kosowa bez etnicznej indentyfikacji.

¹¹ Problematyka handlu narkotykami i bronią stanowi bodajże najistotniejszą część prezentowanych w tej książce badań kryminologicznych.

¹² Nazwa instytucji została przetłumaczona przez autorkę. Oficjalna nazwa to Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office.

przeciwko ludzkości oraz percepcji zbrodni ludobójstwa. Rozprawę zamyka studium oceny kierunków rozwiązania konfliktów i możliwości pojednania w społecznościach krajów byłej Jugosławii. Ta część pracy dotyczy najbardziej delikatnej i jednocześnie jakże pożądanej kwestii dotyczącej rozwiązywania konfliktów, a mianowicie trudnej sztuki pokojowego sposobu rozstrzygania konfliktów międzynarodowych i pojednania (zarówno w skali makro, jak i mini). Rzeczywiste i szczere pojednanie powinno prowadzić do prawdy, o którą walczył podczas swojego procesu karnego Jesus Chrystus: „szukajcie prawdy, a prawda was wyzwoli”¹³. W ostatniej części wprowadzenia w problematykę serbsko-albańskiego sporu o Kosowo w świetle przeprowadzonych badań terenowych na obszarze Serbii i Kosowa autorka pracy pragnie gorąco podziękować osobom, które przyczyniły się do jej powstania. Przede wszystkim składa podziękowania na ręce Pana Profesora Emila Pływaczewskiego za opiekę naukową, wsparcie i odwagę w promocji trudnych i kontrowersyjnych kryminologicznych tematów. Dziękuje Pani Profesor Ewie Guzik-Makaruk za ogromną życzliwość i nieustanną gotowość do pomocy, Pani Profesor Katarzynie Laskowskiej i Pani Profesor Ewie Glińskiej za pomoc metodologiczną i swoistą wspólnotę językowo-kulturową. Niezmiernie dziękuje także Panu Profesorowi Wiesławowi Walkiewiczowi za okazaną troskę, psychologiczne wsparcie oraz merytoryczne (zawsze trafne) uwagi i niebywale wartościowe komentarze. Dziękuje również Panu Profesorowi Romanowi Wieruszewskiemu za autentyczny i zaangażowany dialog naukowy. Ponadto kłania się podlaskiej wspólnotcie prawosławnej za otwartą i twórczą działalność edukacyjną na rzecz serbskiego dziedzictwa narodowego w Kosowie i Metochii, a szczególnie dziękuje Ojcu Michałowi Czykwinowi za możliwość przeprowadzenia badań terenowych w Serbii i Kosowie oraz Ojcu Markowi Wawreniukowi za duchowe wsparcie, Pani Joli Dojić za zorganizowanie badań na terenie Republiki Czarnogóry oraz Pani Generali Irenie Doroszkiewicz za udostępnienie zdjęcia znajdującego się na okładce książki. Ponadto bardzo dziękuje za pomoc w przeprowadzeniu badań ankietowych wśród społeczności kosowarskiej Pani Doktor Magdalenie El Ghamari. Podziękowanie kieruje także w stronę Oficyny Wydawniczej Politechniki Białostockiej oraz Agencji Wydawniczej „Ekopress”. Dziękuje autorce korekty Pani Doktor Ewie Gorlewskiej za rzetelną pracę i psychologiczne wsparcie podczas pisania pracy. Ponadto niezmiernie dziękuje pracownikowi Serbskiej Ambasady w Warszawie – Vladanowi Stamenkovicovi – za merytoryczną i językową pomoc w stworzeniu ankiety badawczej i spisu treści w języku serbskim. Jednocześnie kłania się z największym szacunkiem wszystkim anonimowym respondentom, którzy tak życzliwie i szczerze uczestniczyli w badaniach ankietowych i terenowych,

¹³ Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, *op cit.*, 8, 31–47.

przełamując w ten sposób tabu i polityczną poprawność wobec jakże drażliwej tematyki serbsko-albańskiego sporu o Kosowo.

Autorka powierza w ręce Czytelników lekturę, która ukazuje fragmenty innej Europy, innego świata, a obserwacja życia wszystkich (niezależnie od narodowości, języka, religii czy grupy etnicznej) mieszkańców Kosowa skłania do refleksji zawartej w popularnym serialu pt. *Gra o tron*: „Serce kłamie, a głowa nas zwodzi. Jedynie oczy widzą prawdę. Patrz oczyma. Słuchaj uszami. Wąchaj nosem i czuj przez skórę. Potem dopiero myśl. W ten sposób poznasz prawdę”¹⁴.

¹⁴ Cytat pochodzi z popularnego serialu HBO – *Gra o tron*, opartego na powieści George’a R.R. Martina o tym samym tytule.

Rozdział I

METODOLOGIA BADAŃ EMPIRYCZNYCH

§ 1. Przedmiot i cel badań

Celem badań zaprezentowanych w niniejszej książce jest ukazanie istoty konfliktu serbsko-albańskiego z perspektywy kryminologicznej. Problematyka badań naukowych na Bałkanach zawsze stanowi wyzwanie, a szczególnie wówczas, gdy są to badania terenowe i dotyczą trudnych i drażliwych obszarów życia społecznego na tym skonfliktowanym terytorium. Zachodni świat nauki patrzy na Bałkany jak na egzotyczny, a nawet orientalny świat, gdzie autochtoniczna ludność zajmuje się głównie podsycaniem narodowo-etnicznych waśni i mordowaniem bez wytchnienia tych, którzy mówią innym językiem, wyznają inną religię czy mają odmienny etniczny rodowód. Paternalistyczny stosunek Zachodu do wszelkich wschodnich czy południowych nacji doprowadził do stereotypizacji tej części Europy i ukształtował jej negatywny obraz jako dzikiej, barbarzyńskiej i generującej jedynie konflikty.

Maria Todorova przeanalizowała ten specyficzny stosunek, posługując się psychoanalityczną koncepcją Zygmunta Freuda. W myśl Todorovej *superego* stanowią kraje Europy Zachodniej jako najbardziej rozwinięte społecznie i ekonomicznie, *ego* zaś to państwa Europy Środkowej i Wschodniej – imitujące Zachód i aspirujące do pozycji *superego*, natmiast *id* to obszar południa – zacofany ekonomicznie i cywilizacyjnie, nieustannie skonfliktowany. W związku z tym stanowi ono wieczny problem, symbolizuje skazę, zmazę i stygmat Europy, która identyfikuje się jako światowe ideologiczne mocarstwo propagujące idee demokracji i praw człowieka. Bogata i zasobna w finanse Europa wstydzi się Bałkanów, tak jak nowobogaccy biznesmeni odwracają się od swoich ubogich krewnych, unikają kontaktu i zrywają z nimi więzi. Niemniej jednak im bardziej starają się od nich oderwać, tym bardziej ci ubodzy krewni przypominają o swojej obecności, szczególnie wtedy, gdy stają się przedmiotem manipulacji Centrum, które umiejętnie podsycy istniejący już wewnętrzny konflikt. Nierzadko konfrontacja pomiędzy ubogimi krewnymi jest bardzo bolesna, a nawet krwawa, czego dowodem stały się bałkańskie wojny domowe końca XX wieku.

Balkany, podobnie jak Bliski Wschód, zawsze były obszarem zainteresowań i tworzenia stref wpływów liderów światowej polityki, którzy arbitralnie decydowali o tych częściach świata. W związku z tym autorka niniejszego opracowania podjęła próbę zweryfikowania za pomocą badań empirycznych tego stereotypowego obrazu Bałkanów (ściśle: obszaru Bałkanów Zachodnich) w kontekście rozgrywających się tam konfliktów narodowo-etnicznych. Bezpośrednim impulsem do podjęcia się tego zadania była wizyta autorki w specjalnej bazie Polskiej Policji w sierpniu 2006 roku w Kosowskiej Mitrowicy, gdzie po raz pierwszy zetknęła się z problematyką serbsko-albańskiego sporu o Kosowo. Tematyka okazała się na tyle ciekawa i intrygująca, że podjęła decyzję o zbadaniu tego konfliktu w kontekście szeroko rozumianych nauk penalnych (zwłaszcza kryminologii) z uwzględnieniem specyfiki regionu także pod względem kulturowo-religijnym, ponieważ region ten powinien być badany całościowo, brane pod uwagę muszą być różne płaszczyzny konfliktu.

Celem badań było podjęcie próby opisu źródeł serbsko-albańskiego sporu o Kosowo (etiologia) ze szczególnym uwzględnieniem warstwy kryminologicznej. Następnie autorka podjęła próbę zdefiniowania i opisanego samego zjawiska konfliktu oraz jego kryminologicznych następstw (fenomenologia), a także wskazania dróg rozwiązania lub co najmniej ograniczenia negatywnych zjawisk o charakterze przestępczym na wybranych terytoriach Bałkanów Zachodnich (prewencja). Osiągnięciu celu badawczego posłużyły zaprezentowane poniżej metody, techniki i narzędzia badawcze.

§ 2. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Przedstawione w pracy badania empiryczne zostały zrealizowane na podstawie następujących metod, technik i narzędzi badawczych:

- a) metody badawcze: badania ilościowe i jakościowe.
- b) techniki badawcze ilościowe: ankieta w formie papierowej oraz ankieta elektroniczna (kwestionariusz przygotowany z wykorzystaniem kwestionariusza Google); jakościowe: obserwacja uczestnicząca, wywiad pogłębiony i wywiad swobodny.
- c) narzędzia badawcze: kwestionariusz ankiety i scenariusz wywiadu (badania jakościowe).

Zaprezentowane w tej pracy badania (ilościowe i jakościowe) zostały pozyskane głównie w wyniku długoletnich i pogłębionych terenowych badań kryminologicznych. Współcześnie pojęcie to (ang. *field work*) odnosi się do wszelkiego rodzaju badań z zakresu nauk społecznych, w których badacz opuszcza swoje stacjonarne miejsce pracy i udaje się w teren celem realizacji uprzednio zaplanowanego projektu badawczego w wybranej spo-

łeczności¹⁵. Badania terenowe wykorzystywane są w antropologii, socjologii oraz w teorii organizacji¹⁶ (autorka niniejszej książki włączyła też do tej listy badania kryminologiczne). Metodologicznie badania tego typu opierają się głównie na metodach jakościowych¹⁷, choć nie wyklucza się też stosowania badań ilościowych, ale odbywa się to zdecydowanie rzadziej i dotyczy niewielkich prób badawczych (to rozwiązanie metodologiczne wykorzystwała autorka niniejszego opracowania).

Metody jakościowe pozwalają na poznanie opinii badanej grupy respondentów. Chodzi w nich o swobodne, szczere wypowiedzi na analizowany temat. Często metody te stosowane są w celu uzyskania wypowiedzi eksperckich wśród specjalistów w ramach określonego tematu (tzw. wywiady eksperckie). Metody te bazują w dużej mierze na spontanicznych wypowiedziach, często opartych na skojarzeniach. Stanowią cenne źródło wiedzy, nieograniczonej różnorodnością wypowiedzi. Nie są też ujmowane w postaci liczbowej. Wypowiedzi na pytania otwarte mogą jedynie zostać skategoryzowane, co służy konstruowaniu ogólnych, powtarzalnych tez, wynikających z wypowiedzi różnych respondentów¹⁸. W badaniach terenowych powszechnie używa się następujących metod badawczych:

- a) obserwacja (jawna, ukryta, uczestnicząca, shadowing¹⁹),
- b) analiza przypadku (stadium przypadku),
- c) wywiad swobodny,
- d) indywidualny wywiad pogłębiony,
- e) storytelling i etnografia.

W niniejszym opracowaniu skorzystano z wymienionych powyżej metod badawczych, ponieważ kładziono szczególny nacisk na bezpośredni kontakt z respondentami, dzięki czemu pozyskano ich zaufanie i wzbudzone w nich chęć współpracy. To bodajże najbardziej pożądana (szczególnie w badaniach dotyczących przestępczości), ale jakże trudna w realizacji postawa obu stron uczestniczących w badaniu, ponieważ wymaga zrozumienia oraz wzajemnego zaufania²⁰.

Zgromadzony w ten sposób materiał badawczy to przede wszystkim komentarze utrwalone w postaci notatek terenowych. Praca ta polega na

¹⁵ V. M. Kostera, *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Warszawa 2003.

¹⁶ A.K. Koźmiński, D. Latusek-Jurczak, *Rozwój teorii organizacji*, Warszawa 2011; J.-F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna*, Warszawa 1997; M.J. Hatch, *Teoria organizacji*, Warszawa 2002; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2010.

¹⁷ V. D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2008.

¹⁸ V. *Techniki badawcze*, Centrum Badań Stosowanych, <http://www.ankieter.com.pl/techniki> [dostęp: 28.07.2018].

¹⁹ V. *Methods – Observation & Shadowing*, Designing with People, <http://designingwithpeople.rca.ac.uk/methods/observation-shadowing> [dostęp: 28.07.2018].

²⁰ M. Carrithers, *Badania terenowe*, (w:) *Encyklopedia Antropologii Społeczno-Kulturowej*, red. A. Barnard, J. Spencer, Warszawa 2008, ss. 146–147.

zapisaniu w notesie lub na marginesie narzędzia badawczego, którym posługuje się badacz, jego bieżących obserwacji (także przemyśleń i refleksji, które pojawiły się w trakcie badania). Metodę notatek terenowych stosuje się zwykle w przypadku badań jakościowych (obserwacje, wywiady). W związku z tym notatki terenowe pisane są zazwyczaj bez planu i struktury, mają luźny i często niestaranny charakter. Odznaczają się następującymi cechami²¹:

- a) służą opisowi wydarzeń, relacjonowaniu ich przebiegu, stanowią nie tylko opis, lecz także formę interpretacji rzeczywistości;
- b) opisują to, co powiedziały lub zrobiły osoby badane, ale nie stanowią po prostu sprawozdania faktów (badacz nadaje sens ich treści, opisuje ze względu na specyficzne cele);
- c) składają się na materiał, zbiór tekstów, który stanie się podstawą analizy jakościowej i przygotowanego raportu (po ich uporządkowaniu).

Badania terenowe opierają się głównie na pojęciu kontaktu kulturowego. Termin ten „używany [jest] w naukach społecznych w dwojakim rozumieniu: jako forma stosunków łączących się zwykle z przepływem treści i elementów kulturowych pomiędzy grupami różniącymi się kulturą, ale w obrębie jednej, większej zbiorowości, lub jako forma stosunków pomiędzy odmiennymi społecznościami”²². Pojęcie kontaktu kulturowego zostało szczególnie zdefiniowane i rozwinięte przez Bronisława Malinowskiego, który rozumiał kontakt kulturowy jako zjawisko stałej interakcji zachodzącej pomiędzy grupami różniącymi się kulturą np. chrześcijańską kulturą prawosławnych Serbów a muzułmańską bądź pozostającą poza religią kulturą kosowskich Albańczyków. Ponadto w jego koncepcji występowanie kontaktu kulturowego stało się koniecznym warunkiem powstania świadomości tożsamości kulturowej²³. W przypadku konfliktu serbsko-albańskiego (kosowskiego) polega to na konfrontacji kultury południowosłowiańskiej z kulturą kosowską.

Z kontaktem kulturowym zaś łączy się zjawisko dyfuzji kulturowej²⁴, które może prowadzić zarówno do integracji, jak i izolacji kulturowej, opi-

²¹ G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, Warszawa 2011, s. 62.

²² V. *Kontakt kulturowy*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kontakt-kulturowy;3925314.html> [dostęp: 30.07.2018].

²³ *Ibid.*

²⁴ V. D. Jones, *Kinship and Deep History: Exploring Connections between Culture Areas, Genes, and Language*, „American Anthropologist” 2003, t. 105(3), ss. 501–514; T. Jones, K. Klar, *Diffusionism Reconsidered: Linguistic and Archaeological Evidence for Prehistoric Polynesian Contact with Southern California*, „American Antiquity” 2005, t. 70(3), ss. 457–484; A. Korotayev, A. Kazankov, *Regions Based on Social Structure: A Reconsideration (or Apologia for Diffusionism)*, „Current Anthropology” 2000, t. 41(4), ss. 668–690; Y. Kashima, *Culture as Interpersonal Process. Psychological Sciences*, <http://www.sydneysymposium.unsw.edu.au/2011/chapters/KashimaSSSP2011.pdf> [30.07.2018].

sywanej najczęściej w odniesieniu do społeczności plemiennych czy klanowych oraz lokalnych wspólnot rolniczych. Jednocześnie należy wyraźnie zaznaczyć, że tworzenie barier kulturowych nie jest bynajmniej zjawiskiem historycznym, ale występującym także współcześnie, a jego skrajną odmianę stanowią konflikty etniczne, niejednokrotnie o znacznym nasileniu (konflikty na Bałkanach, Bliskim Wschodzie czy Kaukazie).

Kontakt kulturowy jest wynikiem zetknięcia się i spotkania co najmniej dwóch jednostek lub grup o odmiennych charakterystykach kulturowych. Jednostki i grupy biorące udział w kontakcie są zwykle bardziej dynamiczne od innych bądź podlegają presji i działaniu sił zewnętrznych, zmuszających je albo do otwarcia swych granic kulturowych, albo do przemieszczenia się i zajęcia miejsca w innym społeczeństwie²⁵.

Jak dowodzą powyższe rozważania, kontakt kulturowy opiera się z jednej strony na negocjacji, dialogu, integracji i współpracy, z drugiej zaś na rywalizacji, wrogości, konflikcie i dominacji jednej osoby lub grupy nad innymi. W związku z tym wyróżnia się następujące historyczne modele kontaktów: typ migracyjny, kolonizacyjny, aneksacyjny i niewolniczy²⁶. Ponadto przybierają one tak wiele postaci i pojawiają się w tak rozmaitych kontekstach, ile różnych grup kulturowych bierze w nich udział. Cechą uniwersalną kontaktu jest niezmiennie interpersonalny udział jego uczestników. Cechy tej nie znosi fakt istnienia w nowoczesnych społeczeństwach środków masowej komunikacji²⁷ oraz przemieszczenie przestrzenne z jednego obszaru kulturowego do drugiego. Co więcej, sytuacji kontaktu towarzyszy zawsze w mniejszym lub większym stopniu odczuwane i wyrażane poczucie obcości, odmienności oraz odrębności grupowej²⁸, które z kolei prowadzi do kategoryzacji świata na „swoich” i „obcych”²⁹. Ten teoretyczny konstrukt obserwuje się wyjątkowo wyraźnie w relacjach serbsko-albańskich (kosowarskich).

Niniejsze opracowanie opiera się na zaprezentowanej powyżej metodologii badań empirycznych, w których podjęto próbę zbadania relacji serbsko-albańskich z wykorzystaniem między innymi zjawiska obserwacji uczestniczącej, czyli spotkania z „innym” („obcym”), przebiegające na dwóch płaszczyznach. Pierwsza z nich to spotkanie autorki badań z respondentami pochodzącymi z trzech grup etnicznych: serbskiej, czarnogórskiej

²⁵ T. Paleczny, *Meandry wielokulturowości, Oblicza pluralizmu w społeczeństwach wielokulturowych – USA i Brazylia*, ss. 2–3, <http://www.ism.wsmip.uj.edu.pl/document-s/3337228/afdc2830-6ed3-447a-9fbf-78368f828e4c> [dostęp: 30.07.2018].

²⁶ V. Ch. Marden, *Minorities in American Society*, New York–Cincinnati–Chicago–Boston–Dallas–Atlanta–San Francisco 1952.

²⁷ R. Kapuściński, *Ten Inny*, Kraków 2007, s. 28.

²⁸ V. L. Wirth, *The Problems of Minority Groups*, (w:) *The Science of Man in the World Crisis*, red. R. Linton, New York 1945.

²⁹ W. Giełżyński, *Trzeci Świat – dwie trzecie świata*, Warszawa 1984, s. 80.

i kosowskiej. Druga to obserwacja konfrontacyjnych relacji serbsko-albańskich zogniskowanych na terytorium Kosowa.

Zaprezentowane w tej publikacji wyniki badań empirycznych obejmują wyniki badań ilościowych³⁰, które zostały zrealizowane przy pomocy następujących technik badawczych: ankiety skierowanej do trzech populacji: serbskiej, czarnogórskiej (opracowanej w języku serbskim) i kosowskiej (opracowanej w języku angielskim). Grupa serbska została połączona z grupą czarnogórską, ponieważ autorka badań przyjęła założenie, że w badaniu będą uczestniczyć wyłącznie osoby identyfikujące się z narodowością, kulturą i religią serbską. Używane w badaniach określenie grupa serbsko-czarnogórska wskazuje, że badania obejmowały także geograficzny i polityczny³¹ zakres zarówno Serbii, jak i Czarnogóry, przy założeniu, że respondenci obu grup określili się wyraźnie jako etniczni Serbowie.

Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety (wzór kwestionariusza w języku serbskim zamieszczono w załączniku nr 1, w języku angielskim – w załączniku nr 2), składający się z kilku zasadniczych części. Pierwsza z nich została skierowana do serbsko-czarnogórskiej społeczności i liczyła cztery rozdziały, druga obejmowała społeczność kosowskich Albańczyków (Kosowarów) i zawierała trzy bloki tematyczne. Niemniej jednak oba kwestionariusze były zbliżone pod względem treści, a różnica była związana jedynie z językiem oraz z tak wrażliwymi kwestiami, jak np. interwencja NATO na Bałkanach (ta problematyka nie została opracowana w niniejszej publikacji, ponieważ wymaga ona większego monograficznego studium).

Pierwszy blok kwestionariusza zawierał pytania o podstawowe dane dotyczące badanej próby (tzw. dane osobopoznawcze). Drugi dotyczył problematyki stosunków sąsiedzkich, głównie tematyki związanej z Kosowem z perspektywy kosowskiej i serbskiej. Trzeci blok ankiety zawierał już pytania z zakresu badań kryminologicznych (oraz z obszaru bezpieczeństwa w tym terroryzmu), przestępczości (zarówno tej kryminalnej [przestępstwa pospolite], jak i zbrodni międzynarodowych), przestępczości zorganizowanej, a także problematyki związanej korupcją, handlem bronią, handlem ludźmi, handlem ludzkimi narządami, narkotykami czy dokumentami tożsamości. W czwartym bloku ankiety umieszczono pytania związane z tematyką zbrodni wojennych (szczególnie ich sprawców), zbrodni przeciwko

³⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1980, s.10–12.

³¹ Serbia i Czarnogóra, serb. Srbija i Crna Gora, 2003–06 państwo związkowe w południowej Europie, na Półwyspie Bałkańskim; utworzone 4 II 2003 roku z przekształcenia Jugosławii; konfederacja republik Czarnogóry i Serbii; wspólny związkowy parlament, prezydent i niektóre ministerstwa; odrębne parlamenty, prezydenci, rządy obu republik, waluty; VI 2006 (po referendum niepodległościowym w Czarnogórze) rozwiązanie konfederacji i powstanie dwóch odrębnych państw: Czarnogóry i Serbii. V. *Serbia i Czarnogóra*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Serbia-i-Czarnogora;3974070.html> [dostęp: 7.09.2019].

ludzkości, ludobójstwa oraz problematyki międzynarodowych trybunałów karnych, a także negatywnych następstw konfliktów zbrojnych w sferze materialnej i psychicznej³². Ostatnie pytania ankiety dotyczą natomiast przyszłości i możliwości pojednania, przebaczenia i pokojowego funkcjonowania mieszkańców dawnych republik Jugosławii.

Zaprezentowana powyżej metodologia badań ilościowych została wzmocniona metodami jakościowym, terenowymi i rozważaniami na temat kontaktu kulturowego.

Badania jakościowe³³ zostały zrealizowane przy pomocy następujących technik badawczych: obserwacji uczestniczącej oraz wywiadu pogłębionego i swobodnego. Przeprowadzono dwa wywiady pogłębione, kilka wywiadów swobodnych oraz wykorzystano notatki terenowe będące efektem obserwacji uczestniczącej (badania te przeprowadzono w Kosowie – w Kosowskiej Mitrowicy, Wielkiej Hoczy i Prizrenie (kwiecień – maj 2018 i 2019). Badania jakościowe pozwalają dotrzeć do sedna problemu, ukazują ten wycinek rzeczywistości, który nigdy nie zostałby zbadany przy pomocy badań ilościowych i który z natury rzeczy łączy w sobie tajemnicę bezpośredniego kontaktu badacza z badanym. „W tego rodzaju badaniach badacze są przeświadczeni, że każda sytuacja badawcza jest wyjątkowa, jednostkowa i niepowtarzalna i nie może być mowy o wiernym powtórzeniu badania w tej samej postaci, formie, atmosferze”³⁴.

Zaprezentowane powyżej techniki i metody badań empirycznych nie tyle pozwalają na wyciągnięcie daleko idących wniosków, ile są próbą ukazania Czytelnikowi pewnych kryminologicznych aspektów (trendów związanych z przestępczością) na badanym obszarze. Autorka odnosi się także do antropologicznych czy politologicznych kwestii związanych z serbsko-albańskim konfliktem. Badania te służą poszerzeniu wiedzy na temat występujących w bałkańskich społeczeństwach zachowań przestępczych, inspirowanych konfliktem terytorialnym, demograficznym i kulturowym. W ten sposób autorka pracy poszukuje także źródeł i konsekwencji przestępstw mających miejsce na terytorium krajów byłej Jugosławii.

§ 3. Problemy i hipotezy badawcze

Na podstawie zaprezenowanych w poprzednich paragrafach metod, technik i narzędzi badawczych oraz określonego w paragrafie pierwszym przedmiotu i celu badań sformułowano następujące problemy i hipotezy badawcze.

³² Ankieta zawiera również pytania dotyczące religii, stosunków politycznych oraz negatywnych następstw konfliktów zbrojnych w sferze materialnej i psychicznej. Wymienione obszary zostaną szczegółowo opracowane w kolejnej monografii dotyczącej prezentowanej tematyki.

³³ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2003, s. 309–336.

³⁴ S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1983, s. 168.

Główny problem badawczy:

Jakie uwarunkowania przyczyniają się do rozwoju określonych zachowań przestępczych na obszarze krajów byłej Jugosławii?

Szczegółowe problemy badawcze:

1. Jakie są źródła i wymiary konfliktu serbsko-albańskiego?
2. W jakim stopniu konflikt serbsko-albański stanowi źródło przestępczości w krajach byłej Jugosławii?
3. Jakie kategorie przestępczości są następstwem konfliktu serbsko-albańskiego?
4. Jaka jest skuteczność wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców przestępstw dokonanych podczas konfliktu serbsko-albańskiego?

Odpowiednio do postawionych problemów badawczych sformułowano hipotezy badawcze.

Główna hipoteza badawcza:

Występujące u podłoża konfliktu serbsko-albańskiego uwarunkowania terytorialne i demograficzne przyczyniają się do rozwoju określonych zachowań przestępczych na obszarze krajów byłej Jugosławii.

Hipotezy szczegółowe:

1. Podstawę konfliktu serbsko-albańskiego stanowią problemy o charakterze terytorialno-demograficznym.
2. Konflikt serbsko-albański w znacznym stopniu stanowi źródło przestępczości w krajach byłej Jugosławii.
3. Zorganizowane formy przestępczości, występujące w krajach byłej Jugosławii, są następstwem konfliktu serbsko-albańskiego.
4. Poziom efektywności wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców przestępstw dokonywanych podczas konfliktu serbsko-albańskiego należy ocenić jako umiarkowany.

§ 4. Teren i organizacja badań

Publikacja jest kryminologicznym studium wybranych bałkańskich konfliktów, których apogeum stanowi albańsko-serbski spór o Kosowo. W związku z tym badania zostały przeprowadzone w regionach, w których rozgrywa się konflikt, tj. w Serbii i Kosowie, ale także w Czarnogórze, gdzie istnieje (według oficjalnych danych) ponad 30-procentowa serbska mniejszość. Właściwe badania terenowe zostały poprzedzone badaniami pilotażowymi (czerwiec 2014), które przeprowadzono przy pomocy serbskojęzycznych i anglojęzycznych ankietów mających bliskie związki zarówno z serbskimi, jak i albańskimi mieszkańcami Serbii, Czarnogóry i Kosowa. W Serbii, Czarnogórze i Kosowie ankietami byli bliscy współpracownicy autorki niniejszej publikacji. Natomiast część badań jakościowych (wywiady pogłę-

bione i badania terenowe – obserwacja uczestnicząca, wywiady swobodne itd.) została przeprowadzona osobiście przez autorkę książki.

Zasadnicza serbsko-czarnogórska próba badawcza³⁵ liczyła 70 przypadków (z czego dwóch respondentów pochodziło z Bośni i Hercegowiny), zaś ankieta kosowska – 39 przypadków. Według reguł metodologii badań kryminologicznych (w szczególności zaś socjologicznych) próba ta stanowi niewielki wycinek badanej rzeczywistości i może budzić poważne zastrzeżenia odnośnie do zaprezentowanej liczby przypadków. Zatem, czy uprawnia ona do wyrażenia wiarygodnych wniosków dotyczących badanych grup respondentów? Autorka pracy udziela na to pytanie następującej odpowiedzi. Podana próba badawcza oczywiście **nie uprawnia do formułowania wiarygodnych i ogólnych wniosków**, ale pokazuje jedynie pewien trend czy kierunek do dalszych pogłębionych i reprezentujących większą grupę badawczą badań. Problem zaś polega na tym, że nikt w Polsce nie podjął tego wysiłku badawczego. Prezentowane w tej pracy badania są pionierskie i zapewne obarczone wieloma mankamentami. **Kryminologia zaś dopuszcza do badania takie niewielkie próby badawcze, z wyraźnym zastrzeżeniem, że nie mogą one prowadzić do ogólnych wniosków.**

Autorka pracy podaje zaś następujące argumenty, które uprawniają do sformułowania (na podstawie opisanych wyników badań) jedynie **inklinacji czy trendów** obserwowanych wśród badanych grup respondentów. Przede wszystkim badania były przeprowadzone na terytoriach i w społecznościach, które są głęboko skonfliktowane, a istniejące antagonizmy przebiegają na kilku płaszczyznach. Serbsko-albański spór ma nie tylko polityczne, terytorialne, kulturowe, ekonomiczne, społeczne czy religijne, a nawet cywilizacyjno-filozoficzne oblicze, ale jest także swoistym weryfikatorem badającym stan zarówno światowej, jak i regionalnej polityki w tej części świata. W związku z tym przeprowadzenie badań empirycznych (w szczególności terenowych) i pozyskanie pożądanej metodologicznie większej próby badawczej w tych społecznościach napotyka nierzadko na duże trudności. Wynika to głównie z licznych przeszkód w dotarciu do

³⁵ Badaniem nie została objęta grupa kosowskich katolików (według danych statystycznych stanowią oni około 3 procent kosowskiego społeczeństwa), ponieważ społeczność ta nie jest skonfliktowana z kosowskimi mieszkańcami Kosowa (kosowskimi Albańczykami) i nie uczestniczy w serbsko-albańskim konflikcie o Kosowo. Katarzyna Zuchowicz, *Na ile katolickie jest Kosowo*, „Rzeczpospolita” 20 VII 2011, s. 11. Ponadto „Papież Franciszek podniósł 5 września 2018 roku do rangi diecezji administraturę apostolską Prizren w Kosowie, która od tej pory będzie nazywała się Prizren-Prisztina, a jej pierwszym biskupem mianował dotychczasowego administratora apostolskiego, bp. Dodë Gjergji. W komunikacie Biura Prasowego Stolicy Apostolskiej podkreślono, że akt ten jest odtworzeniem diecezji, która istniała już historycznie. Będzie ona podlegała bezpośrednio Stolicy Apostolskiej”. *V. Watykan utworzył diecezję w Kosowie*, Archidiecezja Warszawska, <http://archwwa.pl/wiadomosci/watykan-powolal-diecezje-w-kosowie/> [dostęp: 15.10.2019].

respondentów, a następnie pozyskaniu wiarygodnego materiału badawczego. Dlatego też uznaje się, że zaprezentowana próba badawcza jest wystarczająca, tym bardziej że badania dotyczyły niezwykle drażliwej materii opisującej nie tylko sam serbsko-albański spór w postjugosłowiańskim kontekście, lecz także jego następstwa w postaci przestępstw (zbrodni i występków). Jak pokazują doświadczenia badaczy z zakresu nauk penalnych, już sama istota krajowych badań kryminologicznych jest wyjątkowo trudna ze względu na społeczne tabu, z jakim jest związana przestępczość i jej zorganizowane formy. Tym więcej trudności pojawia się w trakcie realizacji międzynarodowych badań kryminologicznych (tzw. badań porównawczych), gdzie potencjalny badacz musi zmierzyć się z faktem ich realizacji w różnych kulturach (także odmiennych kulturach prawnych), grupach narodowo-etnicznych, religijnych czy językowych. Przytoczone powyżej metodologiczne argumenty dotyczące wielkości próby badawczej pozwalają stwierdzić, że zgromadzony materiał uprawnia jedynie do **ukazania pewnych tendencji** dotyczących badanej materii.

Badania ankietowe w części Serbii zostały przeprowadzone z pomocą pracowników Uniwersytetu w Belgradzie (koordynatorem badań był Professor Goran Janičijević), Akademii Sztuki Cerkiewnej w Belgradzie (obecnie Akademije Srpske pravoslavne crkve u Sarejevu) oraz psychologa – Jolanty Dojić, która prowadzi prywatną praktykę w Czarnogórze. Większość ankiet serbsko-czarnogórskich została zarejestrowana w wersji elektronicznej (za pomocą specjalnej ankiety umieszczonej w aplikacji Google w języku serbskim), natomiast pozostałe egzemplarze (^{1/3}) były rozprowadzane wśród respondentów w wersji papierowej. Badania ankietowe skierowane do społeczności kosowskiej zostały przeprowadzone w języku angielskim (39 sztuk) przez ankierkę Doktor Magdalenę El Ghamari, wówczas pracownika Uniwersytetu w Albanii (Tirana) oraz Kosowie (Prisztina – jako profesor wizytujący podczas Summer University), wśród studentów kierunku Bezpieczeństwo (styczeń – luty 2017). Ankieta badawcza skierowana do grupy kosowskiej została sformułowana w neutralnym języku angielskim, ponieważ (pomimo wielu podjętych prób) Autorka nie znalazła osoby, która kompetentnie (przy użyciu specjalistycznego języka kryminologii) przetłumaczyłaby kwestionariusz ankiety.

Autorka pracy zanim pozyskała pożądany metodologicznie materiał badawczy, podjęła kilka nieudanych prób przeprowadzenia badań, wykorzystując oficjalne instytucje naukowe. Pierwotnie zakładano, że badania zostaną przeprowadzone przez pracowników Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, którzy jednocześnie prowadzili zajęcia w Kosowie (University for Business and Technology, Kalabria, Prishtinë 10000 Kosovo). W związku z tym przed przystąpieniem do badań pilotażowych opracowano i wysłano oficjalne pisma (wraz ze szczegółowym

opisem badań), które następnie zostały zaadresowane do władz uczelni (dziekan – Profesor Edmond Hajrizi). W pierwszej wersji tematyka badań została zaakceptowana i udzielono oficjalnej zgody na przeprowadzenie badań ankietowych wśród studentów University for Business and Technology, Prishtinë. Problemy pojawił się jednak w momencie wypełniania ankiety. Kosowarscy studenci niebywale emocjonalnie i agresywnie zareagowali na trudne pytania dotyczące Armii Wyzwolenia Kosowa. Atmosfera, jaka towarzyszyła wypełnianiu ankiety, była na tyle napięta, że ankieterka musiała opuścić salę wykładową.

Podobne negatywne doświadczenia związane z odmową realizacji badań ankietowych zarejestrowano w Serbii. Potencjalna ankieterka³⁶ (etatowy pracownik uczelni) już na etapie oficjalnych pism nie uzyskała zgody na przeprowadzenie ankietowych badań kryminologicznych wśród studentów Uniwersytetu w Nowym Sadzie (Wydział Nauk Technicznych, Katedra Inżynierii i Marketingu). Kolejną serbską jednostką uniwersytecką, która, podobnie jak poprzednia, odmówiła przeprowadzenia prezentowanych badań, był Wydział Inżynierii Mechanicznej Uniwersytetu w Kradujevacu w Serbii³⁷. Ponadto fiaskiem skończyły się także plany przeprowadzenia badań ankietowych wśród funkcjonariuszy polskiej policji, którzy pełnili służbę w Kosowie w ramach następujących po sobie kontyngentów KFOR. Trwająca kilka miesięcy wymiana pism³⁸ skończyła się ostateczną odmową przeprowadzenia tego rodzaju badań (bez możliwości odwołania)³⁹. Powyższe niepowodzenia w organizacji pracy badawczej zmusiły autorkę niniejszego projektu do poszukiwania innych (pozaformalnych) dróg dotarcia do potencjalnych respondentów. Nieocenione okazały się wówczas kontakty osobiste oraz te zdobyte za pomocą portali społecznościowych.

Zaprezentowany powyżej opis trudności w organizacji i sprawnym przeprowadzeniu badań empirycznych stanowi namacalny dowód na to, że tematyka dotycząca kryminologicznych źródeł i następstw bałkańskich konfliktów jest trudna, drażliwa i ciągle budzi żywe emocjonalne zaangażowanie. Dlatego też potencjalni badacze z zakresu nauk penalnych (zwłaszcza kryminologii) omijają te tereny badawcze, mając na względzie to, że tego rodzaju tematyka zawsze będzie piętrzyła liczne trudności. Niemniej

³⁶ Jelena Stanković, dipl. ekon. – master (Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Departman za Industrijsko inženjerstvo i menadžment) – przełożony Prof. dr. Miroslav Vesković (Rector), University of Novi Sad.

³⁷ Faculty of Mechanical and Civil engineering in Kraljevo University of Kragujevac, Dosi-tejeva street 19, 36000 Kraljevo, Serbia – Professor (Dziekan) Mile Savković.

³⁸ Numer oficjalnego pisma: L.dz.Ga 592 591/17/AK – pismo z dnia 29.06.2017 podpisane przez mł.insp. Jadwigę Kubik. Pismo było skierowane do nadinspektora doktora Jarosława Szymczyka.

³⁹ Numer oficjalnego pisma: L.dz.Ga – 786/591/17/AK – pismo z dnia 18.09.2017 podpisane przez nadkom. Iwonę Kuc.

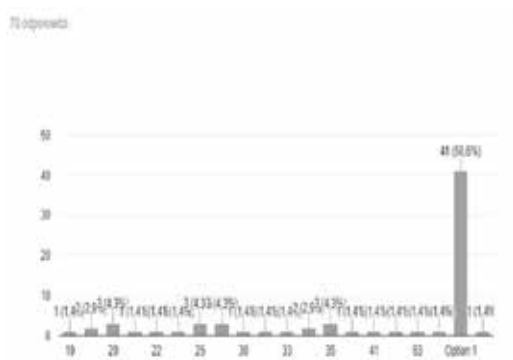
jednak jednymi z najistotniejszych cech badacza z zakresu nauk społecznych powinny być, oprócz rzetelności i obiektywności badań, cierpliwość, odwaga i determinacja w dążeniu do realizacji zadań badawczych.

§ 5. Dane osobopoznawcze respondentów

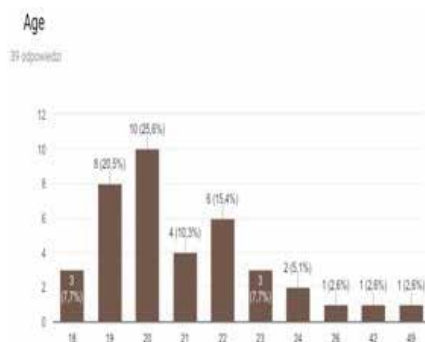
Podstawowe dane demograficzne badanej próby obejmują następujące zmienne: wiek, płeć, wykształcenie, zawód, miejsce zamieszkania i sytuację materialną. Respondentów można podzielić na trzy podstawowe grupy badawcze, uwzględniając ich pochodzenie narodowościowo-etniczne. W badaniu uczestniczyli Serbowie i serbskojęzyczni Czarnogórcy oraz kosowscy Albańczycy z Kosowa (Kosowarzy). Pierwsza grupa badawcza składała się z etnicznych Serbów i serbskich Czarnogórców identyfikujących się z językiem, religią i kulturą serbską. Ponadto w badaniu uczestniczyły także osoby serbskiego pochodzenia, przebywające na emigracji. Drugą grupę badawczą stanowili zaś kosowscy Albańczycy zamieszkujący Kosowo. Serbsko-czarnogórska grupa badanych liczyła 70 osób, kosowska zaś obejmowała 39 osób (wśród nich były 2 osoby narodowości boszniackiej). W badaniu uczestniczyli też Chorwaci (3 osoby), ale badania te jako niska próba badawcza zostaną opracowane w oddzielnym artykule jako studium przypadku.

Wiek

Wykres nr 1A (Serbowie i Czarnogórcy)

Wykres nr 1B (Kosowarzy)

Źródło: badania własne

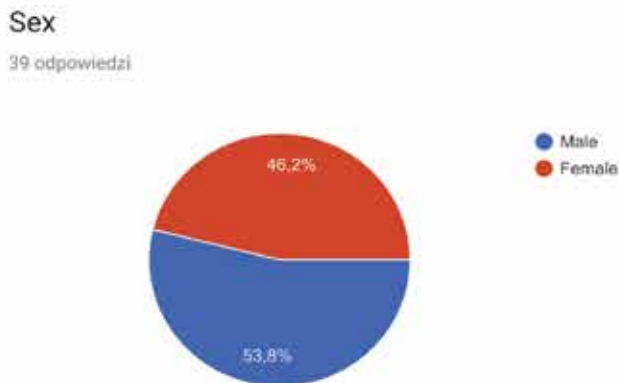
Obydwa wykresy dotyczą struktury wiekowej badanej populacji. Pierwszy z nich (1A, serbsko-czarnogórski) ukazuje, że w badaniu uczestniczyli głównie ludzie w wieku średnim (opcja 1 na wykresie dotyczyła osób w wieku 33 lat), choć całościowo rozpiętość wiekowa obejmowała osoby

od 19 do 63 roku życia. Wprawdzie metodologicznie osoby spoza głównej grupy badawczej (33 lata) nie stanowią wiarygodnej zmiennej, jednak ukazują pewien trend badawczy i odzwierciedlają cały przekrój wiekowy respondentów. Ponadto wybór tej grupy badawczej był celowy. Autorka badań założyła, że powinny to być osoby, które choćby szcątkowo pamiętają ostatnie bałkańskie konflikty.

Drugi z wykresów (1B, kosowski) prezentuje natomiast badania przeprowadzone wśród młodego pokolenia kosowskich Albańczyków (studentów w wieku od 19 do 22 lat). Także i w tym przypadku wybór grupy był celowy, ponieważ, jak wskazują wszelkie statystyki kosowskie, społeczeństwo to należy do najmłodszych w Europie i według danych Banku Światowego⁴⁰ młode pokolenie obejmuje 70 procent całej populacji Kosowa. Wprawdzie osoby te, z oczywistych względów, nie posiadają wojennych wspomnień, jednak ich wypowiedzi bardzo często odzwierciedlają poglądy ich rodziców, a nawet dziadków.

Płeć

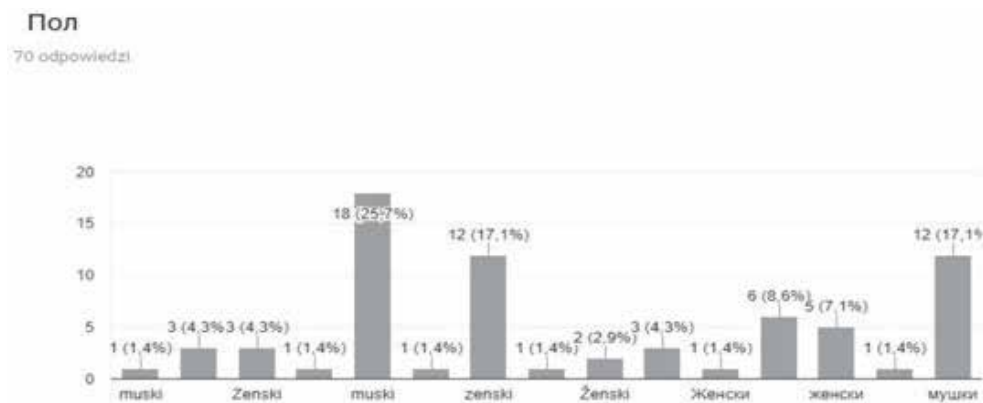
Wykres nr 2A; N=39 (Kosowarzy)

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: mężczyźni, kobiety)

⁴⁰ Kosowo to kraj, który zamieszkuje najmłodsza populacja w Europie. Ponad 70 procent osób ma mniej niż 35 lat, a ekonomiści szacują, że prawie 30 procent ludzi, którzy są w stanie pracować, żyje poniżej granicy ubóstwa. Najwyższe wskaźniki ubóstwa występują wśród bezrobotnych. Stopa bezrobocia w Kosowie w 2012 roku wynosiła 30,9 procent. V. *In Kosovo: helping young people join society*, The World Bank, <http://www.worldbank.org/en/results/2013/08/16/in-kosovo-helping-young-people-join-society> [dostęp: 20.08.2018].

Wykres nr 2B; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Źródło: badana własne (kafeteria: muski – męski, żeński – żeński)

Powyższe wykresy ilustrują strukturę płciową badanej populacji. W obydwu przypadkach grupą wiodącą byli mężczyźni, choć przewaga płci męskiej nie była dominująca. Taki rozkład badanej populacji stanowi swoisty metodologiczny fenomen, ponieważ bałkańskie społeczności charakteryzują się głównie męskim punktem widzenia, w którym dominują patriarchalne stosunki społeczne. W związku z tym pozyskanie do badań kobiet było bardzo cennym zabiegiem, choć niniejsza niewielka próba ukazuje jedynie tendencję, a nie ogólny obraz badanej populacji.

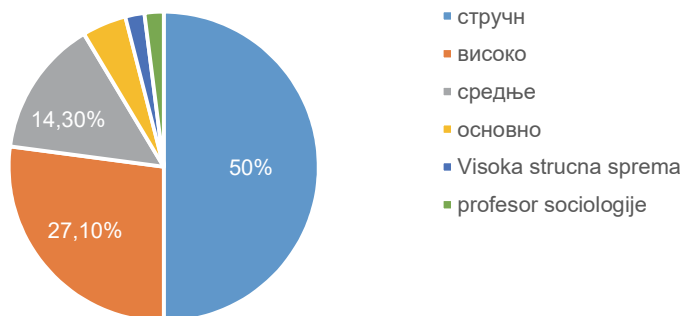
Zaprezentowane wyniki odzwierciedlają jedynie pewien obraz bałkańskiego społeczeństwa, w którym nadal przeważa tradycyjny podział ról społecznych i patriarchalny system społeczny. Taki wzorzec kulturowy panuje w całych Bałkanach, niezależnie od narodowości, grupy etnicznej, a co najważniejsze – religii. Z drugiej strony zaś obserwuje się coraz większą partycypację kobiet w życiu społecznym, a szczególnie stale zwiększający się ich udział w szkolnictwie wyższym i polityce. W związku z tym bałkańskie kobiety coraz chętniej uczestniczą w tego rodzaju badaniach, a ich głos powoli zmienia tradycyjną męską dominację w tej części Europy.

Wykształcenie

Wykres nr 3 A; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Образовање:

70 odpowiedzi

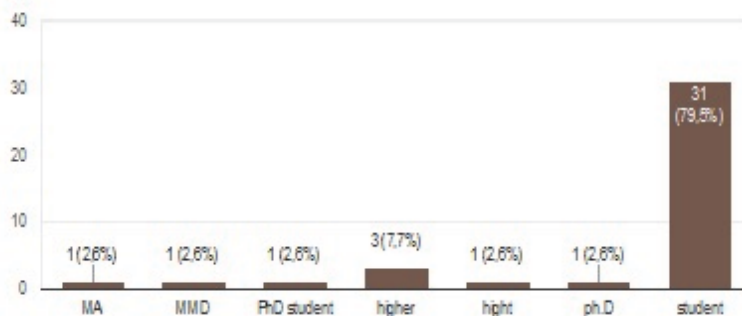

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zawodowe, podstawowe, wyższe, średnie, stopień naukowy, profesor socjologii)

Wykres nr 3 B; N=39 (Kosowarzy)

Education level (make a statement)

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria: magister, doktor nauk humanistycznych, wyższe, student)

Grupa badanych respondentów była bardzo zróżnicowana pod względem wykonywanego zawodu. Są wśród nich ekonomiści, inżynierowie, psycholodzy, lekarze, prawnicy, nauczyciele, etnolodzy, socjolodzy, artyści, pracownicy administracji, recepcjoniści.

Zaprezentowane powyżej wykresy dotyczące zawodów respondentów są zdecydowanie różne. Wykres nr 3A odzwierciedla strukturę osób badanych w serbsko-czarnogórskiej społeczności. 50 procent badanych zazna- czyło, że posiada wykształcenie zawodowe, następnie 27,1 procent zazna- czyło wykształcenie wyższe, 14,3 procent – wykształcenie średnie, pozostali badani mają jedynie wykształcenie podstawowe.

Niniejsze dane charakteryzują serbsko-czarnogórskich respondentów jako grupę osób wykształconych. Świadczy to o wysokim poziomie świadomości osób badanych na temat wartości nauki i pracy jako podstawowych czynników postępu społecznego i dobrobytu. Taka postawa jest szczegól- nie doceniana na obszarach niedawnych konfliktów zbrojnych, gdzie na- dał odczuwa się deficyty demograficzne, gospodarcze czy ekonomiczne.

Natomiast wykres nr 3B (grupa kosowska) sugeruje (na miarę nie- wielkiej grupy badawczej) wyraźną potrzebę kształcenia ludzi młodych w równie młodym kraju, który dopiero niedawno rozpoczął samodzielny byt państwowy⁴¹. Spośród badanej próby zdecydowaną większość stanowili studenci, którzy dopiero rozpoczynają wyższą edukację. Trzeba wyraźnie zaznaczyć, że w tym przypadku wybór próby badawczej nie był do końca celowy, ale w wyniku wielu nieudanych prób zbadania pozostałej części ko- sowarskiego społeczeństwa autorka niniejszych badań empirycznych zde- cydowała się na ich publikację. W związku z tym zaprezentowane wyniki badań należy traktować jedynie jako pewien trend badawczy, który nie upo- ważnia do daleko idących wniosków. Badanie ukazuje jedynie obraz mini, a nie makro kosowskiej społeczności. Ponadto należy wyraźnie docenić gotowość kosowskiego społeczeństwa do dalszego (szczególnie) wyższe- go wykształcenia kształcenia.

Zamieszczony poniżej spis miejscowości prezentuje miejsca zamiesz- kania osób badanych (grupa serbsko-czarnogórska). Obrazuje on także to, jak zróżnicowane terytorialnie były badania prowadzone na potrzeby niniejszej publikacji. Obejmowały one praktycznie wszystkie główne mia- sta Serbii i Czarnogóry, a także mniejsze miasteczka oraz wsie. Dowodzi to rzetelności i znacznego zasięgu terytorialnego opisywanych badań oraz przekłada się bezpośrednio na wskaźnik obiektywności prezentowanych wyników. Należy zaznaczyć, że w przypadku grupy serbsko-czarnogórskiej zrezygnowano z badania wskaźnika związanego z miejscem pochodzenia. Uznano, że tak bogata lista miejsc zamieszkania badanych repondentów wyczerpuje ten wskaźnik badawczy.

⁴¹ W niniejszej pracy wielokrotnie pojawia się wątek niepełnej państwowości Republiki Ko- sowa, która w świetle międzynarodowego prawa karnego, a także w myśl nauki prawa mię- dzynarodowego i regulacji ONZ nie stanowi państwa.

Miejsce zamieszkania (spis miejscowości: Serbia i Czarnogóra)

Wykres nr 4 A

Никшић
Црна Гора, Никшић
Црна Гора, Бијело Поље
Novi Sad
toronto,canada
Црна Гора, Никшић
Црна Гора, 81304 Голубовци
Никшић, Црна Гора
bar
Ариље
Србија, Златибор
Србија, Чајетина
република српска, билећа, подосоје
Niksic
niksic, cma gora
Niksic,Cma Gora
Торонто, Канада
Oakville, ON CANADA
valjevo, srbija
Србија, Земун
Panevo
Nikšić
Nikšić
Beograd, Srbija
Beograd, Vozolovac
Црна Гора, Жабљак
Beograd,

Źródło: badania własne (decyzją autorki nazwy miejscowości pozostały w oryginale)

Podobnie jak w grupie serbsko-czarnogórskiej badania w Kosowie wśród społeczności kosowskich Albańczyków ukazały znaczne zróżnico-

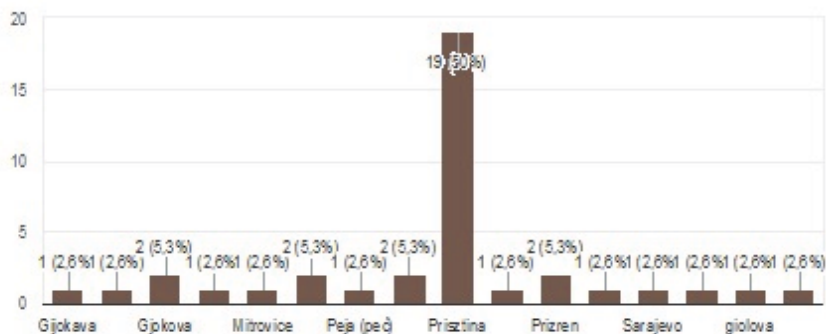
wanie miejsca zamieszkania badanych osób. Połowa z nich pochodziła ze stolicy kraju – Prisztiny, zaś druga część respondentów wskazała inne miejsca zamieszkania (np. Prizren, Peć, Gjakova czy Mitrovica).

Miejsce zamieszkania – Kosowo

Wykres nr 4 B; N=38 (Kosowarzy)

Place of residence (make a statement)

38 odpowiedzi

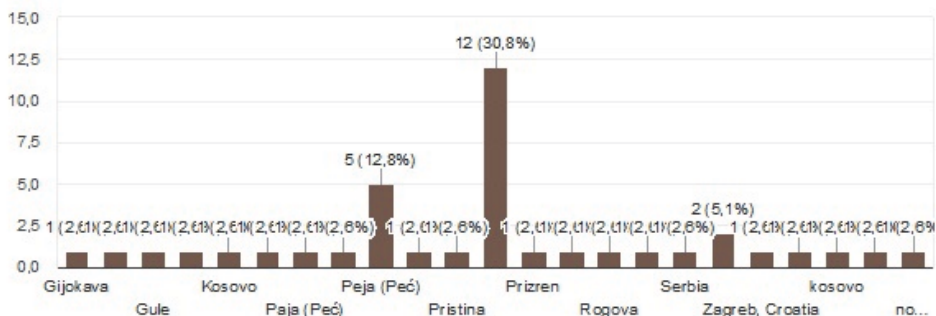
Źródło: badania własne (decyzją autorki nazwy miejscowości pozostały w oryginale)

Miejsce pochodzenia

Wykres nr 5; N=39 (Kosowarzy)

Place of origin

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (decyzją autorki nazwy miejscowości pozostały w oryginale)

Znaczna grupa respondentów pochodzi ze stolicy – Prisztiny. Ponad połowa z nich wskazała jako miejsce pochodzenia Prizren (30,8 procent) oraz Peć (12,8 procent). Stanowi to wyraz ogólnego trendu społecznego w stosunku nowych organizmów państwowych i jest on związany z przekonaniem, że studia w stolicy dają większą gwarancję poziomu wykształcenia i tym samym uzyskania w przyszłości lepszej pracy. Ten sam edukacyjny stereotyp występuje w państwach byłego bloku socjalistycznego, gdzie wyższa edukacja w czasach gospodarki nakazowo-rozdzielczej była dostępna jedynie w większych ośrodkach miejskich. Ponadto młode kosowskie społeczeństwo odczuwa tzw. „głód elit”, pragnąc w jak najszybszym tempie dorównać do poziomu rówieśników z Zachodu, także pod względem uzyskania dostępu do wyższego statusu materialnego.

Biorąc pod uwagę sytuację materialną obu badanych grup, należy wyraźnie stwierdzić, że respondenci z grupy kosowskiej (wykres nr 7) na poziomie 35,9 procent ocenili swoją sytuację materialną jako pozytywną. Jednocześnie zaś zdecydowanie gorzej opisali ten sam wskaźnik badawczy w porównaniu do grupy serbsko-czarnogórskiej (71,4 procent respondentów określiło swoją sytuację jako względnie dobrą).

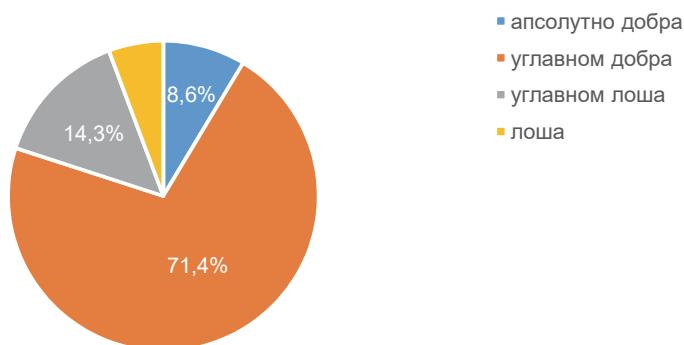
Sytuacja materialna

Wykres nr 6; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak byś określił (-ła) swoją sytuację materialną?

Да ли је Твоја материјална ситуација:

70 одговори

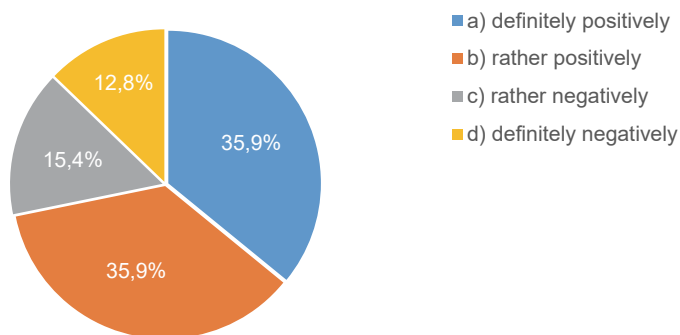
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 7; N=39 (Kosowarzy)

Jak byś określił (-ła) swoją sytuację finansową?

How would you describe your financial situation?

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie dobra, raczej dobra, raczej zła, zła)

Komentując powyższe wyniki badań empirycznych, należy wziąć pod uwagę wiele czynników wpływających na poziom życia w danym kraju. Między innymi odzwierciedlają one stan gospodarki, ekonomii czy przedsiębiorczości w państwach, w których przeprowadzono opisywane badania (Serbia, Czarnogóra, Kosowo). Należy mieć na względzie fakt, że albańskie Kosowo korzysta z licznych międzynarodowych dotacji pochodzących zarówno z Europy, jak i USA⁴². Ponadto kosowską gospodarkę nieoficjalnie zasilają także dochody czerpane z przestępczości, głównie handlu narkotykami, handlu ludźmi czy ludzkimi narządami⁴³.

Pod względem ekonomicznym Kosowo to jedno z najbiedniejszych oraz najbardziej niestabilnych państw Europy. Wskazują na to jednoznacznie analizy i raporty ONZ. Dane wskazują, że aż 37 procent ludności Kosowa żyje poniżej progu ubóstwa, który jest ustalony na 1,42 euro dziennie. Natomiast ponad 17 procent ludności Kosowa pozostaje w ekstremalnej biedzie – poniżej 93 eurocentów na dzień. Ponadto około 47 procent mieszkańców tego kraju będących w wieku produkcyjnym pozostaje bez pracy, w tym aż 76 procent bezrobotnych to osoby poniżej 25. roku życia (stanowiące ponad 60 procent całej populacji⁴⁴). W związku tym młode kosowskie społeczeństwo w zasadniczej mierze decy-

⁴² V. Kosovo, USAID, <https://www.usaid.gov/kosovo> [dostęp: 18.08.2018].

⁴³ *Ibid.* [dostęp: 18.08.2018].

⁴⁴ V. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, https://mfa.gov.pl/pl/informacje_konsularne/profile_krajow/kosowo?printMode=true [dostęp: 5.02.2019]; The World Bank, Poverty & Equity Data Portal, Kosovo, <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/XKX> [dostęp: 5.02.2019]; *Refugees from Kosovo living in Poverty in Serbia: Report*, Balkan Insight,

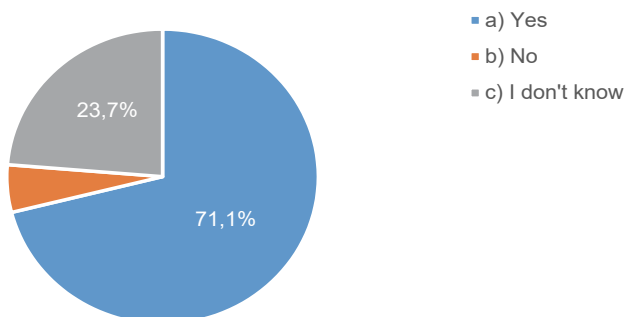
duje się na emigrację ze względów ekonomicznych. Taki stan rzeczy został potwierdzony w prezentowanych w tej książce wynikach badań empirycznych.

Wykres nr 8; N=38 (Kosowarzy)

Czy chciałbyś (chciałabyś) opuścić swój kraj?

Would you like to leave the country?

38 odpowiedzi

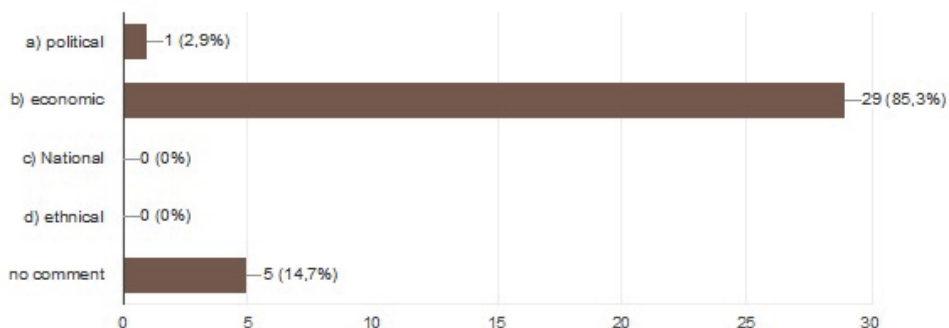
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 9; N=34 (Kosowarzy)

Jeśli chciałbyś (chciałabyś) opuścić swój kraj, to z jakich powodów: politycznych, ekonomicznych, narodowych, etnicznych, inne?

If you answered "yes" please provide the reasons

34 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: polityczne, ekonomiczne, narodowe, etniczne, brak danych)

<http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-refugees-struggle-with-poverty-in-serbia-report-10-01-2018/1449/2> [dostęp: 5.02.2019].

Jak pokazują powyższe wykresy, badani młodzi Kosowarze w przytłaczającej liczbie przypadków pragną opuścić swój kraj pomimo tego, że jest nadal wspierany finansowo przez zamożne państwa Europy Zachodniej i USA⁴⁵. Transferowane środki finansowe są skierowane głównie na uruchomienie gospodarki i mechanizmów rynkowych. Jednak, jak sugerują wyniki niniejszych badań emirycznych (zgromadzonych oczywiście w skali mini), najmłodszy europejski organizm państwowy nadal wymaga znacznego wsparcia społeczności międzynarodowej, szczególnie w obszarze poprawy sytuacji ekonomicznej i materialnej.

Wyjaśniając powyższe wyniki badań empirycznych, należałoby odwołać się teorii socjologicznych (które wspomagają teorie kryminologiczne) związanych z szeroko rozumianym konfliktem autorstwa Karola Marksa, Maxa Webera oraz Georga Simmla. Wymienieni twórcy zwrócili szczególną uwagę na fakt generowania konfliktów, których wynikiem staje się nierówny podział dóbr (duża amplituda w ekonomii i dostępie do dóbr materialnych) w danym systemie społecznym oraz poczucie zbiorowej krzywdy (rzeczywistej lub domniemanej) doznanej przez odwiecznego wroga (w domyśle serbskiego prześladowcy). W przypadku kosowskiej mentalności⁴⁶ jest to symptomatycznie widoczne, co sugerują przytoczone wyżej wyniki badań.

⁴⁵ V. European Council, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pres-sdata/en/ec/137634.pdf [dostęp: 15.03.2019].

⁴⁶ V. rozważania na temat albańskości Fatosy Lubojny, *Albania wolność zagrożona*, Sejny 2015.

Rozdział II

POJĘCIE I GENEZA KONFLIKTU W ŚWIECIE WYBRANYCH TEORII NAUKOWYCH

§ 1. Teorie konfliktu

1. Teoria konfliktu Karola Marksa, Maxa Webera, Georga Simmela

Nieustannie zwiększająca się liczba regionalnych konfliktów zbrojnych, wybuchających w różnych częściach świata stała się inspiracją do pogłębienia teoretycznych badań nad samą ich istotą. Zjawisko to jest obecnie źródłem dociekań filozofów, socjologów, politologów, antropologów kulturowych czy ekspertów z zakresu bezpieczeństwa. Niemniej jednak dziedziną, która poświęca zdecydowanie najwięcej uwagi teoriom konfliktów, jest kryminologia, posiłkująca się dorobkiem nauk społecznych, a szczególnie socjologii. Pierwsze wzmianki na temat teorii konfliktów w socjologii pojawiły się już w pracach takich twórców, jak K. Marks, M. Weber i G. Simmel⁴⁷.

Pierwszy z wymienionych (K. Marks) postawił następującą tezę: nierówny podział dóbr w danym systemie prowadzi nieuchronnie do konfliktu interesów pomiędzy grupami dominującymi i mniejszościowymi lub podporządkowanymi. W momencie, kiedy dyskryminowane warstwy społeczne osiągną świadomość swoich słusznych interesów, rozpoczyna się proces kwestionowania istniejącego systemu podziału tych rzadkich dóbr. Obserwuje się to zwłaszcza, gdy zmiany wprowadzane przez dominujące zbiorowości wpływają zasadniczo na panujące już stosunki pomiędzy zbiorowościami podporządkowanymi. Następnie zaś działania zbiorowości dominujących prowadzą do wywołania tendencji alienacyjnych nie tylko jednostek, lecz także całych grup, instytucji, klas, warstw społecznych oraz systemu edukacji, produkcji, działalności gospodarczej itp., należących do grupy podporządkowanej. Wówczas jej członkowie tworzą wspólnotę zbiorowej krzywdy, która z kolei cementuje i scala dotychczas podporządkowaną grupę. Wówczas wykreowany obraz zbiorowej krzywdy zostaje wzmocniony dzięki sformu-

⁴⁷ V. H. Januszek, J. Sikora, *Podstawy socjologii*, Poznań 1997.

lowaniu odpowiedniej ideologii, którą będą tworzyć i podtrzymywać lokalni ideologiczni przywódcy. Z drugiej strony zaś duży stopień zorganizowania grup podporządkowanych może doprowadzić do niezdolności kontrolowania procesów socjalizacji i sieci komunikacyjnych grup dominujących.

W takiej sytuacji powstaje duże prawdopodobieństwo, że grupy podporządkowane zainicjują i zorganizują otwarty sprzeciw wobec dominującej zbiorowości. Prawdopodobieństwo tego konfliktu wzrasta, gdy grupy dominujące nie są już zdolne do obrony zbiorowych wartości, a grupy do tej pory dyskryminowane są w stanie pozbyć się swego „upośledzenia” i utworzyć strukturę przywództwa politycznego. Następnie interesy dwóch zantagonizowanych grup ulegają coraz głębszej erozji i polaryzacji, doprowadzając w końcu do takich rozbieżności interesów, że uzgodnienie wspólnego stanowiska staje się niemożliwe. Ponadto im silniejszy pozostaje stopień polaryzacji pomiędzy dominującymi a podporządkowanymi, tym większy pojawi się powstały na tym tle konflikt. Im konflikt ten będzie gwałtowniejszy, tym większa będzie strukturalna zmiana systemu i tym szersza redystrybucja rzadkich zasobów⁴⁸.

Teoria ta wyjątkowo trafnie wyjaśnia mechanizmy ostatnich bałkańskich konfliktów, których podstawą jest rywalizacja grup dominujących z grupami podporządkowanymi⁴⁹. W tym przysłowiowym „bałkańskim kotle” trudno do tej pory zidentyfikować, które z grup były uprzywilejowane, a które dyskryminowane, ponieważ w pewnym momencie wszystkie (uczestniczące w konflikcie) bałkańskie nacje walczyły ze sobą wzajemnie. Obecnie jednoznaczne określenie sprawców i ofiar jest praktycznie nie-

⁴⁸ V. K. Czaja, *Teoria konfliktu – wstęp. Powstanie teorii konfliktu*, https://www.academia.edu/15053581/TEORIA_KONFLIKTU-WST%C4%98P_POWSTANIE_TEORII_KONFLIKTU [dostęp: 15.03.2018]; v. L. Jasińska-Kania, M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006; v. G. Marshall, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2005; v. J. Polakowska-Kujawa, *Socjologia ogólna*, Warszawa 2007; v. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008; v. J. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2010.

⁴⁹ Ze względu na ściśle określony tytuł niniejszej publikacji autorka nie analizowała kwestii związanych ze zbrodniami komunistycznymi popełnianymi przez reżim J.B. Tity, które niewątpliwie wpływały na funkcjonowanie tzw. „jugosłowiańskiego narodu” i tworzenia się grup dominujących i podporządkowanych. Mechanizmy te wyjątkowo trafnie opsuje B. Jezernik w swojej powieści *Naga wyspa. Gulag Tity*. „Goli Otok” – Naga wyspa – to nazwa, którą w Jugosławii wymieniano z lękiem nawet po śmierci Tity. W tym obozie nie było bowiem więźniów i strażników, swoich i wrogów. Nie było też miejsca na żaden odruch solidarności i współczucia. Stworzono w nim niezawodny system, w ramach którego sami więźniowie gorliwie spełniali funkcję donosicieli i katów, nadzorcom pozostawiając rolę wychowawców i spowiedników. Proces „moralnej odnowy” politycznych renegatów sprowadzał się do brutalnej prostej alternatywy: bij albo będziesz bity, donoś albo doniosą na ciebie, oskarżaj albo oskarżą cię inni, poniżaj albo będziesz poniżony, zrezygnuj z człowieczeństwa albo przestaniesz istnieć...” – z recenzji Prof. Marii H. Dąbrowskiej-Partyki. V. B. Jezernik, *Naga wyspa. Gulag Tity*, Wołowiec 2013.

możliwe, ponieważ każda ze stron konfliktu była nierzadko jednocześnie i ofiarą, i katem. To swoiste ziszczenie się koncepcji filozoficznej Tomasa Hobbsa *Bellum omnium contra omnes*⁵⁰.

Kolejną teorię wyjaśniającą mechanizmy powstawania konfliktów podaje w swoich dziełach M. Weber. Zdaniem myśliciela konflikt jest ściśle związany z działaniami tzw. „charyzmatycznych przywódców”, którzy są w stanie zmobilizować masy, czyli członków grup podporządkowanych (jednocześnie zaś podkreśla się, że nie wszyscy charyzmatyczni liderzy dążą do rewolucyjnych zmian). W odróżnieniu od Marksa Weber twierdził, że jeśli dojdzie do tego rodzaju konfliktu, będzie on miał gwałtowny, wręcz rewolucyjny charakter. Prawdopodobieństwo konfliktu między zbiorowościami nadrzędnymi a podporządkowanymi znacznie wzrasta, kiedy resentymenty związane z uprzednio doznaną krzywdą strony podporządkowanej zostaną na nowo zinterpretowane i zmobilizowane przez charyzmatycznych przywódców.

Kiedy charyzmatyczni przywódcy odniosą sukces i skutecznie zablokują decyzyjnie dotychczasową stronę dominującą, wówczas wzrasta presja wobec przejęcia władzy przez dotychczasową grupę podporządkowaną. Dzieje się to przy pomocy nowego prawn-administracyjnego reżimu politycznego. W tej konfiguracji opisywany plan zostaje wprowadzony w życie i staje się bardziej prawdopodobne, że nowa zbiorowość podporządkowana wycofa legitymację dotychczas rządzącym i wywoła konflikt z nową stroną nadrzędną⁵¹. Wówczas, zdaniem Webera, owa nowa władza musi uzyskać poparcie i uznanie międzynarodowe. Inaczej mówiąc, każda legitymacja do sprawowania władzy w znacznym stopniu zależy od „sukcesu” i „prestżu” państwa w stosunku do innych podmiotów prawa międzynarodowego publicznego. Im większa zaś będzie presja produkcyjnych części społeczeństwa do zwiększenia tego „prestżu” w środowisku międzynarodowym, tym częściej będzie ona dążyć do wywołania, a następnie eskalacji konfliktu militarnego w celu rozszerzenia własnych wpływów w regionie. Jeśli działania te odniosą pożądaną sukces, władza podniesie swój prestiż oraz ugruntuje polityczną legitymację do sprawowania władzy. W polityce wewnętrznej zaś władza będzie dążyła do wywołania w społeczeństwie poczucia zagrożenia w związku z konfliktem z mniejszością. W im wyższym stopniu sprawujący władzę potrafią wywołać poczucie zagrożenia także ze strony sił zewnętrznych, tym większa będzie ich polityczna legitymacja. Z drugiej strony zaś, kiedy władza traci wewnętrzne społeczne poparcie, staje się podatna na konflikt wewnętrzny i sukcesywnie traci uzyskaną wcześniej legitymację polityczną. Wówczas, zdaniem Webera, władze polityczne często inicjują

⁵⁰ V. T. Hobbes, *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. XIII–XVIII.

⁵¹ V. J. Szacki, *Współczesne teorie socjologiczne*, t. I, Warszawa 2007.

aktywizację tzw. wrogów wewnętrznych lub zewnętrznych jako czynnika powodującego wzrost ich legitymacji i władzy do kontrolowania społecznych zasobów⁵². W stosunkach międzynarodowych polega to na dążeniu do przekształcenia wewnętrznych konfliktów zbrojnych (*civil war*) w konflikty międzynarodowe za pomocą tzw. umiędzynarodowionych konfliktów zbrojnych, czyli konfliktów wewnętrznych, w które zaangażowane są państwa trzecie (zazwyczaj są nimi regionalne lub światowe mocarstwa). Z umiędzynarodowionym konfliktem mamy do czynienia wówczas, gdy państwo trzecie militarnie interweniuje w wewnętrzny konflikt lub wspiera partyzantkę w danym kraju⁵³. W związku z tym wiele współczesnych konfliktów miało czy też nadal ma umiędzynarodowiony charakter, np. konflikt w Demokratycznej Republice Konga, gdzie interweniowały po stronie różnych sił partyzanckich Rwanda, Uganda, Angola, Zimbabwe⁵⁴, czy też interwencja NATO (w szczególności USA) w wojnę serbsko-kosowską.

Zgodnie z zaakceptowaną w owym czasie w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii konstrukcją konfliktu mieszanego (międzynarodowego i wewnętrznego) w granicach jednego państwa przyjęto jednocześnie inną, równie nieostrą kategorię konfliktu, która łączyła w sobie spór międzynarodowy, wewnętrzny i mieszany⁵⁵. Powyższe stwierdzenie opiera się na fikcyjnym założeniu, zgodnie z którym możliwe jest ściśle określenie, kiedy zaczyna się i kończy etap umiędzynarodowienia konfliktu. W praktyce jest to utrudnione lub wręcz niemożliwe i prowadzi do sytuacji, w której strony nie potrafią stwierdzić, jakie normy prawa konfliktów zbrojnych⁵⁶ powinni zastosować.

⁵² K. Czaja, *Teoria konfliktu – wstęp. Powstanie teorii konfliktu*, op. cit.

⁵³ D. Schindler, *International humanitarian law and internationalized internal armed conflicts*, „International Review of the Red Cross” 1982, nr 230, s. 255.

⁵⁴ J.G. Stewart, *Towards a single definition of armed conflict in international humanitarian law: A critique of internationalized armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 2003, nr 850, s. 320.

⁵⁵ Orzeczenie MTKJ z 2 października 1995 roku, Prosecutor v. Tadic, Decision of the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Tadic), IT-94-AR72, par. 73.

⁵⁶ Prawo konfliktów zbrojnych (prawo wojenne) definiuje się jako normy prawa międzynarodowego regulujące zagadnienia związane z wojną (konfliktem zbrojnym), takie jak skutki rozpoczęcia wojny, obszar wojny, miejsce (teatr) działań wojennych, środki prowadzenia wojny i sposoby szkodenia przeciwnikowi w wojnie lądowej, morskiej i powietrznej, okupacja wojskowa, sytuacja prawna jeńców, traktowanie chorych i rannych oraz ludności cywilnej, a także neutralność państwa. Do aktów prawa międzynarodowego regulujących prawo konfliktów zbrojnych zalicza się: Konwencję genewską o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r., Konwencję genewską o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r., Konwencję genewską o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r., Konwencję genewską o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171. I PD oraz Protokół Dodatkowy do Konwencji genewskich z 12 sierpnia

Kolejną, także nieostrą kategorią związaną z prawem konfliktów zbrojnych, jest kontrowersyjna instytucja interwencji humanitarnej w prawie międzynarodowym. Polega ona na groźbie lub działaniu podjętym przez dane państwo lub grupę państw bądź organizację międzynarodową, które za pomocą siły militarnej dokonują interwencji w sprawy wewnętrzne państwa trzeciego w celu ochrony ludności cywilnej przed masowymi przejawami zbiorowej przemocy, szczególnie kiedy dochodzi do naruszeń praw człowieka. Interwencja humanitarna wojsk NATO została przeprowadzona w byłej Jugosławii i do dziś stanowi przedmiot sporu nie tylko specjalistów z dziedziny prawa międzynarodowego publicznego, ale także nauk penalnych.

We wrześniu 1998 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ zobowiązała Federacyjną Republikę Jugosławii oraz przywódców kosowskich do podjęcia natychmiastowych środków prewencyjnych celem uniknięcia katastrofy humanitarnej w rejonie konfliktu. Następnie RB ONZ przyjęła rezolucję 1203 określającą, iż w przypadku zagrożenia misji weryfikacyjnych zostaną rozpoczęte konkretne działania w celu ochrony bezpieczeństwa swobody misji. Wówczas rząd USA uznał ten zapis za przyzwolenie na interwencję militarną i podjął decyzję o rozpoczęciu operacji militarnej. Na tej podstawie 24 marca 1999 roku lotnictwo NATO zapoczątkowało inwazję lotniczą na Federacyjną Republikę Jugosławii. Jednocześnie zaś Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1244⁵⁷ nie potępiła jednoznacznie tej akcji zbrojnej i uznała sytuację w regionie za zagrożenie pokoju i bezpieczeństwa w opisywanym obszarze. Interwencja NATO budzi do dnia dzisiejszego wątpli-

1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 12 grudnia 1977 r. (Protokół II), Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.

A. Bieńczyk-Missala, P. Grenich, *Międzynarodowe prawo humanitarne w świetle współczesnych konfliktów zbrojnych*, s. 310–331, http://www.pl.ism.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2013/02/agnieszka-bienczyk-missala-patrycja-grenich_mph.pdf [dostęp: 28.08.2018].

⁵⁷ UNMIK: Misja Tymczasowej Administracji Narodów Zjednoczonych w Kosowie (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*). UNMIK została powołana do życia poprzez Rezolucję Rady Bezpieczeństwa nr 1244 (1999), która określiła zapewnienie warunków do życia w pokoju wszystkim mieszkańcom Kosowa i wspieranie stabilizacji w regionie Bałkanów Zachodnich jako podstawowe cele Misji. Na czele Misji stoi Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego, który ma zapewnić koordynację cywilnej działalności międzynarodowej na podstawie Rezolucji 1244, w tym prowadzonej przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, odpowiedzialnej za budowanie zdolności instytucjonalnej. Specjalny Przedstawiciel zapewnia również współpracę z szefem Misji Unii Europejskiej EULEX Kosowo, której zadaniem jest budowanie podstaw państwa prawa. EULEX powstała na podstawie Rezolucji 1244 i działa pod auspicjami ONZ.

V. *Operacje i misje pokojowe ONZ*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/pokoj_i_bezpieczenstwo/operacje_pokojowe_onz?printMode=true [dostęp: 21.03.2018].

wości w związku z tym ma ona zarówno swoich zwolenników, jak i krytyków. Oponenti NATO-wskiej operacji przyjmują, że interwencja ta została podjęta z naruszeniem prawa międzynarodowego publicznego, ponieważ:

- a) została podjęta bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ, co jest wymagane na mocy art. 24 Karty Narodów Zjednoczonych;
- b) została pogwałcona suwerenność uznanego podmiotu międzynarodowego;
- c) operacja została potraktowana jako zbrojna napaść, gdyż FRJ nie zaatakowała uprzednio innych podmiotów międzynarodowych⁵⁸.

Poza tym w szerszym kontekście podkreślano, że tego rodzaju interwencja została podjęta bez zgody parlamentów państw członkowskich Sojuszu, złamano zasadę obronnego charakteru NATO. Ponadto odzwierciedlała ona zmianę doktryny wojskowej NATO z obronnej na interwencyjną i dokonała się już w trakcie interwencji (szczyt Sojuszu w Waszyngtonie 23–24 kwietnia 1999 roku⁵⁹. Ponadto decyzji o bombardowaniach nie można przypisywać społeczności międzynarodowej skoro zabrakło w niej dwóch stałych członków RB OMZ – Chin i Rosji. W końcu porozumienie kończące konflikt NATO z FRJ powinno być upoważnione, gdyż uzyskano je siłą (podnoszony jest przy tym argument, że na mocy konstytucji FRJ nikt nie ma prawa podpisania aktu kapitulacji)⁶⁰. Kolejne argumenty przemawiające za bezprawnością decyzji tzw. interwencji humanitarnej wobec Serbii dotyczyły tego, że zostały złamane reguły wynikające z postanowienia art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego legitymujące zbrojne działania NATO w przypadku, gdy jego uczestnicy zostaną napadnięci. Zostały naruszone także postanowienia art. 6 Traktatu waszyngtońskiego, określające terytorialny zasięg obowiązywania Sojuszu Północnoatlantyckiego (w tym domniemanie terenu dopuszczalnej interwencji). Ponadto złamano art. 7 Traktatu waszyngtońskiego, zakładający poszanowanie Karty NZ i reguły szczególnej odpowiedzialności Rady Bezpieczeństwa ONZ za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz pogwałcono Konwencje genewskie, zakazujące ataków na ludność cywilną⁶¹.

Natomiast zwolennicy przeprowadzenia tzw. interwencji humanitarnej dotyczącej Kosowa utrzymują, że była ona prawomocna. Odwołują się do poniżej wymienionych interpretacji prawnych:

⁵⁸ J. Stańczyk, *Prawnomiędzynarodowe aspekty interwencji humanitarnej w Kosowie i problemy poszanowania suwerenności*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2008, nr 5, s. 179–189.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 180–181.

⁶⁰ M.D. Luković, *Kryzys kosowski oczyma Serbów. Bezpośrednie przyczyny, korzenie historyczne, przebieg i konsekwencje*, Belgrad 2000, s. 85.

⁶¹ J. Stańczyk, *Prawnomiędzynarodowe aspekty interwencji humanitarnej w Kosowie i problemy poszanowania suwerenności*, *op. cit.*, s. 179–189.

- Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 9 grudnia 1948 roku;
- Powszechnej deklaracji praw człowieka – konwencji ONZ z 10 grudnia 1948 roku⁶²;
- Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku;
- Międzynarodowych paktów praw człowieka przyjętych przez ONZ 16 grudnia 1966 roku;
- Aktu końcowego KBWE z 1 sierpnia 1975 roku;
- „oświadczenia szefów rządów członków Rady Bezpieczeństwa ONZ ze stycznia 1992 roku o konieczności ochrony praw człowieka nawet wtedy, gdy pociągać to może za sobą naruszenie suwerenności państwa dopuszczającego się łamania praw i wolności człowieka;
- rezolucji Parlamentu Europejskiego z 20 kwietnia 1994 roku, dopuszczającej aktywne działania państw na rzecz wypracowania zasad interwencji humanitarnej, co ma być uzupełnieniem luki w postanowieniach Karty NZ oraz niedoskonałości funkcjonowania Rady Bezpieczeństwa ONZ”⁶³. „Rezolucja dopuszcza interwencję humanitarną, gdy:
 - a) sytuacja jest nadzwyczajna;
 - b) utrzymuje się paraliż ONZ;
 - c) wszelkie próby zażegnania konfliktu skończyły się niepowodzeniem;
 - d) operacja ma ograniczony charakter przy użyciu adekwatnych środków;
 - e) ONZ nie potępia tej operacji”⁶⁴.

Wojna o Kosowo⁶⁵ wyraźnie ukazała zasygnalizowane powyżej niedoskonałości koncepcji interwencji humanitarnej, a przede wszystkim jej legitymacji. W sensie formalno-prawnym interwencja ta wyczerpała znamiona wojny i jednostronnej agresji militarnej wobec suwerennego państwa, jakim była tzw. Nowa Jugosławia. W trakcie walk odnotowano szereg naruszeń praw człowieka, w tym przypadki masowych egzekucji i czystek etnicznych. Generalnie zaś interwencja humanitarna w Kosowie (24 marca–10 czerwca 1999 roku) została uruchomiona przez NATO w celu zatrzymania przemocy i czystek etnicznych wobec kosowskich Albańczyków oraz zapobieżenia katastrofie humanitarnej i zagwarantowania bezpiecznego powrotu albańskich uchodźców do domów⁶⁶. W wyniku systematycznych akcji pacyfikacyjnych wojsk jugosłowiańskich oraz serbskich sił paramilitarnych i policji Kosowo opuściło do 1999 roku około 230 tys. albańskich mieszkańców.

⁶² *Ibid.*, s. 181.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ V. T. Judah, *Kosovo: war and revenge*, Yale 2000.

⁶⁶ B.S. Lambeth, *NATO's Air War for Kosovo. A Strategic and Operational Assessment*, RAND Corporation, Santa Monica, California 2001, s. 5–10; B.R. Nardulliinni, *Disjointed War. Military Operations in Kosovo*, 1999, RAND Corporation, Santa Monica, California, 2002, s. 21–22.

Dwa miesiące później, w momencie rozpoczęcia przez NATO interwencji, liczba uciekinierów wzrosła do 410 tysięcy⁶⁷. Rząd jugosłowiański usprawiedliwiał prowadzenie działań militarnych w Kosowie koniecznością przeciwwstawienia się albańskim dążeniom separatystycznym⁶⁸. Dokonywane czystki etniczne były w przekonaniu jego decydentów uzasadnioną reakcją na trwającą od jesieni 1997 roku ofensywę Armii Wyzwolenia Kosowa, która dążyła do uzyskania niepodległości Kosowa⁶⁹.

W świetle przytoczonych socjologicznych teorii konfliktów oraz doktryny prawa międzynarodowego publicznego w kontekście serbsko-albańskiego sporu o Kosowo niezależna międzynarodowa komisja ws. Kosowa uznała, że „interwencja militarna była nielegalna, ale legitymizowana”. Oznacza to wyraźny rozdzźwięk pomiędzy bezpieczeństwem (a zatem legalnością, pewnością porządku prawnego, literalną interpretacją Karty NZ) a sprawiedliwością (reprezentowaną przez niedopuszczalność bierności wobec zbrodni humanitarnych). Sprawiedliwość zaś to wyjątkowo deficytowy towar w tej części świata, a liczne wątpliwości co do użytych wówczas przez NATO środków wzmacnia orzeczenie Sądu Najwyższego Kosowa podległego misji ONZ (wrzesień 2001 roku), iż czynów popełnionych przez reżim S. Miloševića na terenie Kosowa nie można jednak zakwalifikować jako zbrodni ludobójstwa⁷⁰.

Naturę konfliktów analizował też w swoich tekstach G. Simmel, który podobnie jak K. Marks twierdził, że konflikt jest wszechobecny, a tym samym stanowi właściwy przedmiot analizy w kategoriach formalnych. Simmel w odróżnieniu do Marksa i Webera badał pozytywne skutki konfliktu, które miały służyć podtrzymaniu całości społeczeństwa i jego części składowych. Jednocześnie twierdził, że konflikt sprzyja solidarności i integralności społeczeństwa oraz jego unifikacji. Konflikt przynosi integracyjne skutki dla całości systemu, wówczas gdy jego nasilenie jest niskie oraz gdy ma on nieznaczną intensywność, a także nie burzy relacji wewnątrzgrupowych, zaś strony konfliktu nie są w stanie wrogości. Pozytywne następstwa konfliktu występują również w środowisku, które wykazuje znaczny poziom

⁶⁷ A. Domagała, *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Bydgoszcz–Wrocław 2008, s. 132.

⁶⁸ M. Żakowska, *Interwencja humanitarna a pragmatyzm polityczny państw w stosunkach międzynarodowych*, „e-Politicon” 2012, nr 3, s. 67, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/15425/Interwencja%20humanitarna%20a%20pragmatyzm%20polityczny%20państw%20w%20stosunkach%20międzynarodowych.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 8.09.2019].

⁶⁹ R. Kuźniar, *Pozimnowojenne dwudziestolecie 1989–2010. Stosunki międzynarodowe na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 214.

⁷⁰ V. Wybrane aktualne problemy międzynarodowego prawa humanitarnego, red. M. Lubiszewski, Olsztyn 2005; D. Rutkowski, *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006, s. 104; J. Zajadło, *Dylematy humanitarnej interwencji*, Gdańsk 2005, s. 30.

wzajemnych zależności funkcjonalnych oraz sprzyja budowaniu normatywnych rozwiązań służących regulacji konfliktu i budowaniu wspólnych stanowisk⁷¹. Ponadto „konflikt społeczny jest oparty na braku zgody co do zasadniczych wartości, interesów, celów grupowych i nie jest dysfunkcjonalny czy rzadki, lecz pełni pozytywne funkcje, prowadząc do przekształceń społecznych w kierunku postępowym”⁷².

Według Simmla społeczeństwo to podporządkowani i podporządkowujący się, a konflikt bądź zagrożenie zewnętrzne sprzyjają integracji wewnątrzgrupowej i staje się w ten sposób funkcjonalnie użyteczny. Badacz podkreślił ponadto, że poziom konfliktu wzrasta w przypadku, gdy „członkowie zbiorowości pozostających w konflikcie wykazują znaczne zaangażowanie emocjonalne, co z kolei wiąże się z odpowiednio wysokim poziomem solidarności w każdej z tych zbiorowości”⁷³. Następnie członkowie zbiorowości pozostających w konflikcie identyfikują go jako wykraczający poza ich partykularne interesy, powiązane ze stopniem wyznawanych wartości. Z drugiej strony zaś poziom intensywności konfliktu ulega znacznej redukcji, kiedy spór ma wymiar instrumentalny i jest postrzegany jako środek do osiągnięcia określonych celów. Przy tym prowadzi on także do jednoznacznego wyznaczenia grupowych granic, scentralizowania i ugruntowania władzy, redukcji tolerancji dla dewiacji i odmiennych poglądów, wzrostu konsolidacji wewnętrznej obu stron, zwłaszcza zaś wśród członków grup mniejszościowych i grup zaangażowanych w samoobronę. W związku z tym teoria konfliktów Simmla ukazuje przede wszystkim pozytywne mechanizmy i następstwa tego rodzaju ludzkiej aktywności, podając w wątpliwość te konstrukty, które ukazują jedynie negatywne skutki konfliktów.

2. Teoria konfliktu grupowego George’a B. Volda

Koncepcje G. Simmla, opierające się na ujęciu zjawiska konfliktu grupowego, stały się podstawą teorii konfliktu grupowego G.B. Volda, która podkreśla rolę związków grupowych. Społeczeństwo – zdaniem Volda – składa się z wielu grup pozostających w dynamicznej równowadze przeciwstawnych interesów. Konflikt powstaje w momencie, gdy te interesy stają się przeciwstawne i prowadzą do rywalizacji. Wówczas rodzi się lub konsoliduje solidarność grupowa i najważniejsza staje się lojalność jej członków.

G.B. Vold wzmacnia koncepcję mechanizmów kryminalizacji i podkreśla, że w przypadku powstania konfliktu wartości i interesów zantagonizowanych stron, obie grupy poszukują sojuszników, oczekując jednocześnie wsparcia

⁷¹ V. G. Simmel, *Konflikt w kulturze współczesnej*, Warszawa 1980.

⁷² K. Czaja, *Teoria konfliktu – wstęp. Powstanie teorii konfliktu*, op. cit.

⁷³ V. G. Simmel, *Konflikt w kulturze współczesnej*, Warszawa 1980.

ze strony aparatu władzy celem obrony swych partykularnych praw (głównie za pomocą odpowiednich regulacji prawnych). Ta strona, która uzyska państwowe wsparcie i odpowiednie zabezpieczenia prawne, włącznie z kryminalizacją określonych zachowań, uzyska przewagę i będzie dążyć do wyeliminowania grupy przeciwnej z życia społecznego. Przegrana mniejszość może zaś kontestować zaistniałe prawo i w ten sposób generować przestępczość, która będzie postrzegana jako niekorzystne dla większości zachowania grupy mniejszościowej, wzmocnionej silną więzią, a pozostającą w znacznej sprzeczności z prawem większości (tym samym czyny te pozostają kryminalizowane). Należy przy tym podkreślić, że teoria ta nie była uniwersalna i wyjaśniała powstawanie tylko niektórych kategorii przestępstw.

Zaprezentowany powyżej konstrukt teoretyczny odpowiada sytuacji, która miała miejsce w socjalistycznej Jugosławii od lat osiemdziesiątych XX stulecia aż po rozpadu federacji. Albańska (kosowska) diaspora w Kosowie (w wyniku miażdżącej przewagi demograficznej w porównaniu do rdzennej serbskiej ludności) nieustannie domagała się od jugosłowiańskich władz coraz większych swobód, wolności, a następnie szerokiej autonomii, w ostateczności zaś – separacji i utworzenia swojego własnego państwa. Skonsolidowana albańska mniejszość, która w rzeczywistości stała się większością, powoli dominowała w serbskim Kosowie, przejmując w ten sposób władzę w prowincji. Poczynania tej grupy niejednokrotnie były działaniami przestępczymi, imitującymi walkę narodowowyzwoleńczą. Dzięki temu popierała je społeczność międzynarodowa. W rzeczywistości zaś nosiły one znamiona wielu przestępstw zarówno o charakterze indywidualnym (handel bronią, narkotkami, ludźmi, ludzkimi narządami), jak i zbiorowym (zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości)⁷⁴. Opisana sytuacja odzwierciedla mechanizmy opisane przez G.B. Volda.

3. Teoria analizy konfliktowej Tristana Bernarda

Teoria analizy konfliktowej Tristana Bernarda bazuje na determinizmie środowiskowym, który według tego założenia kształtuje ludzkie potrzeby i system wartości. Współczesne społeczeństwa wykazują pod tym względem wyjątkowo skomplikowaną strukturę, która odznacza się różnorodnością środowiskową⁷⁵ i w związku z tym pozostaje ona w nieustannym konflikcie interesów i wartości. Normy prawne formułowane w takich warunkach

⁷⁴ V. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii (jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki)*, Warszawa 2005.

⁷⁵ Environmentalizm – teoria socjologiczna powstała w XIX wieku, zakładająca, że położenie geograficzne i środowisko społeczne ma największy wpływ na charakter człowieka; determinizm środowiskowy.

muszą uwzględniać racje różnych stron. Wówczas system prawa staje się wypadkową odmiennych propozycji normatywnych i jest wyrazem wypracowanego wcześniej kompromisu.

Poszczególne grupy uczestniczące w procesie legislacyjnym mają odmienną pozycję polityczną i ekonomiczną, która prowadzi do znacznego prawdopodobieństwa, iż wzory zachowania charakteryzujące silniejszą stronę będą narzucane stronie słabszej, poddając tym samym jej członków kontroli społecznej. Wynika z tego prosta zależność, że członek grupy silniejszej ma znacznie większe możliwości ukrycia czynów przestępczych oraz skorzystania z legalnych źródeł obrony i wywierania w ten sposób pozaprawnych środków na proces stosowania prawa. Cały system wymiaru sprawiedliwości będzie zatem skupiał się na przestępstwach mniejszej wagi (np. pospolitych kradzieżach), których dopuszczają się sprawcy pochodzący z niższych warstw społecznych. Wynikiem powyższych okoliczności stanie się wówczas nasilenie przestępczości ujawnionej w ramach poszczególnych grup społecznych i będzie to odwrotnie proporcjonalne do politycznej i ekonomicznej siły danej grupy, niezależnie od wpływu innych czynników⁷⁶. Dlatego też Bernard podkreśla, że koncepcje konfliktów powinny dążyć do wyjaśnienia problematyki alokacji i nasilenia przestępczości w granicach różnych grup społecznych oraz kazusu ugruntowania przestępczości ujawnionej w ramach niższych warstw społecznych. Równolegle zaś konflikt społeczny i przestępczość są składnikami każdego społeczeństwa i mogą zmieniać się tylko jego objawy, zaś proponowany konsensus społeczny jest praktycznie nieosiągalny.

Zaprezentowana powyżej koncepcja kryminologii konfliktowej wyjaśnia niektóre mechanizmy wewnętrznych konfliktów zbrojnych na terytorium byłej Jugosławii. Dotyczy to wszystkich czołowych polityków państw bałkańskich uczestniczących w ostatnich jugosłowiańskich wojnach domowych. Począwszy od Slobodana Miloševića poprzez Aliję Izetbegovića, Franjo Tudžmana po współcześnie sprawujących władzę kosowskich przywódców państwowych. Wielu z nich (jak na przykład Ramush Haradinaj⁷⁷ czy Agim Çeku) zostało oskarżonych o zbrodnie wojenne czy zbrodnie przeciwko ludzkości, ale ze względu na pełnioną przez nich wysoką funkcję polityczną skutecznie uchylają się od odpowiedzialności karnej. Wykorzystują oni swoją pozycję społeczną celem ukrycia czynów przestępczych, ponieważ nadal mają możliwości skorzystania z legalnych źródeł obrony oraz wywierania wpływu na proces stosowania prawa. W przypadku niektórych kosowskich polityków polegało to m.in. na zastraszaniu lub nawet

⁷⁶ K. Czaja, *Teoria konfliktu – wstęp. Powstanie teorii konfliktu*, op. cit.

⁷⁷ A. Kochnan, *Dokąd zmierza Kosowo po wyborach?*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/dokad-zmierza-kosowo-po-wyborach/> [dostęp: 5.10.2019].

zabijaniu świadków, zacieraniu śladów zbrodni czy obarczaniu odpowiedzialnością innych osób. Mechanizm tego rodzaju przestępczości wyjaśnia teoria analizy konfliktowej T. Bernarda.

§ 2. Teorie kryminologiczne

1. Teoria stygmatyzacji Edwina Lemerta, Ervina Goffmana, Hovarda Beckera, Edvina M. Schura

Kluczową teoretyczną perspektywę w badaniach nad przestępczością ukazują natomiast teorie etykietowania (stygmatyzacji). Według ich podstawowych założeń dewiacja nie stanowi asocjacyjnych cech jednostek lub grup społecznych, ale odnosi się do procesu interakcji między dewiantami a niedewiantami. E. Lemert⁷⁸ (autor teorii etykietowania) stwierdził, że rozbudowana kontrola społeczna niejednokrotnie prowadzi do dewiacji. Wyróżnił on dwa typy dewiacji: pierwotną i wtórną. Pierwszy z nich opiera się na czynnikach społecznych, kulturowych, psychicznych i fizjologicznych, mających trwały lub przypadkowy charakter. Drugi zaś polega na społecznej reakcji wobec zachowań dewiacyjnych. Społeczeństwo zaczyna postrzegać daną jednostkę jako dewianta, przestępcę oraz poddaje go licznym aktom zmierzającym do degradacji i wykluczenia społecznego. Cały ten stygmatyzujący proces prowadzi w końcu do identyfikacji danej osoby zgodnie z nadaną mu etykietą. Co więcej, etykietowana osoba dokonuje w końcu tzw. autostygmatyzacji. Wcześniej zaś doświadcza kolejnych stopni naznaczenia społecznego, które polegają na:

- a) zastosowaniu społecznej kary,
- b) kolejnej pierwotnej dewiacji,
- c) mocniejszej karze i odrzuceniu,
- d) ponownej dewiacji naznaczonej wrogością i urazą,
- e) osiągnięciu kryzysu tolerancji wobec dewianta i jego formalna stygmatyzacja,
- f) wzmożonym zachowaniu dewiacyjnym jako reakcji obronnej wobec zaistniałej stygmatyzacji i kary,
- g) końcowej akceptacji dewiacyjnego statusu społecznego i próby przystosowania się do przypisanej roli społecznej⁷⁹.

⁷⁸ V. M. Ciołek, *Przestępczość i dewiacja. Wybrane koncepcje psychologiczno-socjologiczne*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/10035.pdf> [dostęp: 22.03.2018].

⁷⁹ B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007, s. 986.

Zaprezentowana powyżej teoria naznaczenia społecznego E. Lemerta została następnie rozwinięta przez Hovarda Beckera. Autor ten postawił następującą tezę: „zachowanie dewiacyjne to zachowanie, któremu ludzie przypisują taką etykietę: »o tym, że ktoś zostaje dewiantem, nie decyduje zachowanie dewiacyjne«⁸⁰. Ponadto, posiłkując się teorią kontroli, stwierdził: „przestępstwo jest wynikiem zachowywania równowagi między impulsami skłaniającymi do czynu przestępczego a mechanizmami kontroli społecznej i fizycznej powstrzymującymi od takich czynów. W tej koncepcji przyjmuje się założenie, że ludzie działają racjonalnie i że każdy, gdyby tylko miał po temu sposobność, dokonywałby czynów dewiacyjnych. Wiele rodzajów przestępstw jest wynikiem »decyzji sytuacyjnych«, kiedy dana osoba widzi okazję i jest to wystarczająca motywacja⁸¹ [prowadząca do dokonania przestępstwa – M.I.-S.]”. Teoria ta zakłada, że grupy przestępcze nieustannie intensyfikują bezprawne zachowania jej członków, polegające na utrwalaniu i wzmacnianiu tego rodzaju działalności⁸².

Z tej perspektywy analizował działania przestępcze także Ervin Goffman, rozwijając teorię stygmatyzacji poprzez wprowadzenie do niej dodatkowych elementów w postaci piętna i napiętnowania. Opracował on też mechanizmy, percepcję i swoistą edukację związaną z napiętnowaniem.

E. Goffman wyodrębnił kilka rodzajów piętna. Są wśród nich piętna indywidualne: deformacje fizyczne ciała, deficyty charakteru, zaburzenia psychiczne, doświadczenia penitencjarne, uzależnienia oraz grupowe: sygmat rasy, narodowości, religii czy wyznania. Twierdził też, że narzucona lub nadana piętnująca cecha konkretnej jednostki powoduje jej alienację i odrzucenie niezależnie od tego, czy ma ona inne (pozytywne) cechy charakteru, czy nie. Z kolei naznaczeni (napiętnowani) są bardzo często traktowani stereotypowo i wobec tego przybierają reakcje obronne (nierzadko są one negatywne wobec piętnującego je otoczenia)⁸³. Niekiedy mogą one stać się przyczyną zachowań przestępczych, w myśl III zasady dynamiki Newtona – każdej akcji odpowiada równie i przeciwnie skierowana reakcja.

Pojęcie stygmatyzacji jest rozmaicie charakteryzowane. Zjawisko to określa się między innymi jako „proces poznawczego naznaczania jednostki jako posiadacza pewnej negatywnej cechy, która jest na tyle dyskredytująca, że przesądza o sposobie widzenia tej jednostki przez innych. Napiętnować jednostkę znaczy zdefiniować ją, odwołując się do tego negatywnego atry-

⁸⁰ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 231.

⁸¹ *Ibid.*, s. 991, 230; B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna, op. cit.*, s. 961, 962–963; A. Giddens, *Socjologia, op. cit.*, ss. 230–231; B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna, op. cit.*, s. 963.

⁸² B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna, op. cit.*, ss. 984–986, ss. 231–232, s. 986; A. Giddens, *Socjologia, op. cit.*, s. 231.

⁸³ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005, ss. 34–47, 37; A. Giddens, *Socjologia, op. cit.*, s. 235.

butu i zdewaluować stosownie do przyczepionej etykiety”⁸⁴. Kolejni badacze, tacy jak John F. Dovidio, Brena Major i Jennifer Crocker, zwracają uwagę na to, że piętno jest doniosłym zjawiskiem, które nierozzerwalnie wiąże się z wartością przypisywaną różnym formom tożsamości społecznej⁸⁵. W ten oto sposób osoby (ale także grupy narodowe czy etniczne) postrzegane są z perspektywy tzw. szczególnego znaku, który wyróżnia tę społeczność spośród dominującej większości. Nierzadko grupa ta poddawana jest ostracyzmowi, wykluczeniu, swoistej dewaluacji w życiu społecznym. E. Goffman, który badał zjawisko stygmatyzacji, wyraźnie wskazywał, że jednostki naznaczone społecznie to osoby, które poddano procesowi „etykietowania” i przypisano im określone atrybuty, uznawane przez dominującą większość za niedopuszczalne, a wręcz dyskryminujące. Następstwem tego rodzaju działań staje się powszechne przekonanie, iż osoby te są niepełnowartościowe, a więc mają takie defekty, które w życiu społecznym nie znajdują zrozumienia ze strony innych członków społeczeństwa⁸⁶. W związku z tym jednostka zostaje osamotniona i zaczyna poszukiwać wsparcia wśród innych osób odznaczających się podobnymi cechami narzuconymi przez społeczeństwo. Wówczas pojawia się niebezpieczeństwo przyłączenia się jednostki do grup przestępczych i dopuszczenia się zachowań karalnych⁸⁷. Ponadto złamanie norm społecznych, a w szczególności pogwałcenie obowiązującego prawa, prowadzi do ambiwalencji wewnętrznej i uruchamia poczucie winy i wstydu. Emocje te pojawiają się podczas zachowań przestępczych, co udowadnia w nauce kryminologii teoria wstydu autorstwa Thomasa Scheffa, odwołująca się także do podejścia E. Durkheima oraz koncepcji Charlesa Cooleya, opierającej się z kolei na analizie podstawowych uczuć społecznych: dumy i wstydu⁸⁸. Paradoksalnie emocje te, pierwotnie socjalizujące jednostkę, przyczyniają się do wyboru przez nią przestępczej wspólnoty, która jednocześnie cementuje kryminalną zawodową solidarność.

W literaturze przedmiotu, także w kontekście kryminologicznym, wyróżnia się kilka rodzajów stygmatów czy naznaczenia społecznego. W przypadku

⁸⁴ I. Kudlińska, *Stygmatyzacja społeczna jako perspektywa teoretyczno-badawcza (na przykładzie badań nad stygmatyzacją ludzi biednych)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2011, nr 38, ss. 51–72.

⁸⁵ T. Hauza, *Spółeczeństwo wobec „Innego” – stygmat i dyskryminacja a kwestia HIV/AIDS*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2010, nr 8, ss. 69–85.

⁸⁶ V. E. Goffman, *Piętno*, *op. cit.*

⁸⁷ R. Mysior, *Gdzie zaczyna się przestępstwo - teoria naznaczenia społecznego*, <https://doplayer.pl/21782084-Gdzie-zaczyna-sie-przestepstwo-teoria-naznaczenia-spoecznego.html> [dostęp: 14.01.2019].

⁸⁸ T.J. Scheff, *Socialization of emotions: Pride and shame as causal agents*, (w:) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, red. T. Kemper, New York 1990, s. 283; T.J. Scheff, *Shame and conformity: The deference-emotion system*, „American Sociological Review” 1988, nr 53(3), ss. 395–406.

regionu bałkańskiego i jego specyficznej kultury organizacyjnej, przejawiającej się zarówno w przedmiotowej, jak i podmiotowej stronie przestępstw motywowanych niekiedy istniejącą kulturą, tradycją czy zwyczajem, obserwuje się ze strony „racjonalnej Europy Zachodniej” co najmniej poirytowanie tego rodzaju „barbarzyńskimi” praktykami, pozostającymi poza ugruntowanym etycznie i prawnie europejskim systemem sprawiedliwości społecznej. W takiej konfiguracji istotny staje się zaproponowany przez E. Goffmana jeden z rodzajów naznaczenia społecznego nie tylko jednostki, ale całych grup narodowych czy etnicznych, a mianowicie stygmat plemienny, wskazujący na przynależność do jakiejś określonej grupy społecznej⁸⁹. Podobną klasyfikację proponuje Elżbieta Czykwin, która wśród różnych stygmatów wymienia także tzw. stygmaty przekazane (plemienne)⁹⁰.

Zaprezentowane powyżej teorie stygmatyzacji (etykietowania) wiążą się bezpośrednio z socjologiczną teorią symbolicznego interakcjonizmu. Koncepcja ta zwraca szczególną uwagę nie tyle na zachowanie dewiacyjne (przestępcze), ile na społeczną reakcję wobec tego rodzaju zachowania. Ten fenomenologiczny kierunek kryminologii skupia się głównie na konfliktowej wizji społeczeństwa, którą opracował T. Bernard.

Koncepcja naznaczania społecznego Edvina M. Schura formułuje natomiast zaprezentowane przez H.S. Beckera mechanizmy formowania się kariery dewiacyjnej jako procesu składającego się z następujących elementów:

- a) stereotypizacji (identyfikowanie jednostki uznanej za dewianta w kontekście negatywnego stereotypu),
- b) retrospektywnej interpretacji (interpretowania przeszłych zachowań jednostki w kontekście negatywnego stereotypu),
- c) negocjacji (reakcji jednostki identyfikowanej jako dewianta, który pragnie ograniczyć lub wyeliminować negatywny stygmat w wyniku interakcji z otoczeniem lub stawiania oporu stygmatyzacji),
- d) pochłaniania ról (postać dewianta zaczyna dominować i eliminować pozostałe społeczne role).

Zaprezentowana powyżej koncepcja przyczyniła się do modyfikacji instytucji kontroli społecznej, wykazując, że owa kontrola może mieć dysfunkcyjny charakter, a nawet doprowadzić do negatywnych skutków ubocznych w postaci odrzucenia represyjnej kontroli społecznej. Teorie te zapoczątkowały rozwój instytucji służących rozwiązywaniu sporów poza instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości, na przykład mediacji⁹¹ jako narzędzia zapobiegania przestępczości i przywracania poczucia sprawiedliwości społecznej.

⁸⁹ V. E. Goffman, *Stigma: notes on the management of a spoiled identity*, New York 1963.

⁹⁰ V. E. Czykwin, *Stygmata społeczne*, Warszawa 2007.

⁹¹ V. E. Gmurzyńska, *Rodzaje mediacji*, (w:) *Mediacje. Teoria i praktyka*, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2009.

2. Teoria anomii Roberta K. Mertona

Problematykę konfliktów w krajach byłej Jugosławii (szczególnie na terytorium Bałkanów Zachodnich) można również analizować, posiłkując się teorią anomii Roberta K. Mertona. Koncepcja ta opiera się na założeniu, że pożądane kulturowo cele powinny być osiągnięte dzięki określonym środkom, które nie są ogólnie dostępne z powodu zróżnicowania kulturowego oraz problemów przystosowania się jednostki do wymagań otoczenia. Często te wymagania są tak wygórowane, że przestają być osiągalne dla wielu członków danej społeczności. W takim wypadku jednostki te dążą do ich osiągnięcia w sposób nieaprobowany w kulturze danego społeczeństwa.

R.K. Merton zaproponował pięć możliwych scenariuszy przystosowania. Pierwszy z nich to konformizm polegający na przyjęciu przez jednostkę niektórych celów i środków do ich osiągnięcia przy pomocy dostępnych i ogólnie akceptowanych form ludzkiej aktywności. Drugi sposób przystosowania bazuje na innowacji, czyli strategii działania opartej na szukaniu możliwości osiągnięcia celu różnymi dostępnymi drogami, nawet jeśli nie będą one zgodne z prawem. Trzeci sposób to rytualizm przejawiający się w redukcji lub całkowitej rezygnacji z aspiracji osiągnięcia sukcesu, opowiadający się za określonym szczegółowo zachowywaniem powszechnie akceptowanych norm postępowania. Kolejna forma przystosowania to wycofanie. W tej konfiguracji jednostka wprowadza próbę osiągnięcia określonych celów, ale nie jest w stanie ich osiągnąć i w związku z tym rozpoczyna działania zastępcze, głównie autoagresywne (np. uzależnienie od alkoholu lub środków psychoaktywnych). Ostatnią grupą przystosowania społecznego pozostaje bunt, który polega na odrzuceniu wszelkich akceptowanych w kulturze legalnych celów i środków ich osiągnięcia i uznaniu istniejącego już systemu za istotną przeszkodę w dążeniu do celów wychodzących poza system.

Wszystkie opisane powyżej strategie przetrwania w przestrzeni społecznej są uwarunkowane nie tylko indywidualnymi cechami jednostki, ale także zależą od jej otoczenia i stopnia przystosowania się do określonych warunków. Teoria R.K. Mertona ukazuje kryminogenne skłonności kulturowe w niższych warstwach społecznych, nie uwzględnia zaś celów i środków innych warstw i grup (np. klasy średniej czy wyższej) funkcjonujących w danej wspólnocie.

3. Teoria zróżnicowanych powiązań Edvina Sutherlanda

Teoria zróżnicowanych powiązań Edvina Sutherlanda ukazuje mechanizmy wyuczonych zachowań przestępczych, opartych na stopniu percepcji wzorców zachowań rozpowszechnionych w danym środowisku. Wyuczo-

ne zachowania przestępcze wymagają pewnego rodzaju wykształcenia, czyli swoistej „przestępczej edukacji”, która realizuje się poprzez społeczne interakcje w toku procesu komunikacji. Znaczna część tej „edukacji” odbywa się w rodzinnej grupie, odznaczającej się dużym stopniem osobistych powiązań (środki masowego przekazu odgrywają tu drugorzędną rolę). Zakres „przestępczej edukacji” obejmuje także przyswajanie sposobu pełnienia przestępstw, precyzowanie motywów, celów oraz opracowanie racjonalizacji przyjętych postaw, głównie wobec obowiązującego systemu norm prawnych. Postawy te związane są z podejmowaniem decyzji w kwestii przestrzegania norm bądź określenia stopnia dopuszczalności ich naruszenia. Wynika to także z wybiórczego stosowania prawa oraz intensywności zachowań przestępczych w danym środowisku i tym samym rezygnacji z antykryminalnych wzorców zachowań. Opisane powyżej powiązania generujące przestępczość mogą przybierać różne formy trwałości, częstotliwości, pierwotności i intensywności przestępczych zachowań. Procesy przyswajania zachowań przestępczych podlegają wszelkim mechanizmom nauki i nie opierają się tylko na naśladownictwie.

Teoria zróżnicowanych powiązań E. Sutherlanda nie jest jedynie koncepcją socjologiczną. Zawiera ona także psychologiczne treści dotyczące całego procesu uczenia się oraz w swoich założeniach opiera się głównie na pasywnej postawie członków danej społeczności, którzy preferują antyprawne wzorce zachowań i narzucają je całej społeczności. Poszczególne jednostki dostosowują się do ogólnie narzuconych antyprawnych norm bądź są zmuszane do opuszczenia grupy. W ten sposób skazuje się je na ostracyzm.

4. Teoria kryminalizacji Austina Turka i teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury

Analizę kryminologicznych koncepcji związanych z powstawaniem konfliktów społecznych wyjaśnia także teoria kryminalizacji Austina Turka, która opiera się na socjologicznej teorii konfliktu społecznego. Zakłada ona, że zarówno przestępstwo, jak i przestępca są definiowane przez innych i że każda grupa społeczna dzieli się na dominujących (tworzących prawo) i podporządkowanych (zobowiązanych do przestrzegania prawa). To władza czyni z określonej kategorii poddanych sprawców czynów przestępczych poprzez odpowiednie procedury legislacyjne. Państwo decyduje, czy dany czyn będzie wypełniał znamiona przestępstwa czy też nie. W związku z tym obie strony, zarówno władza, jak i poddani, nieustannie uczą się na nowo wzajemnych interakcji – dominacji i podporządkowania. W momencie załamania się tej relacji wzrasta poziom przestępczości i pojawiają się konfliktogenne różnice kulturowe między władzą a poddanymi.

A. Turk, poszukując źródeł konfliktu, dokonuje rozróżnienia norm kulturowych i norm społecznych. Jeśli owe grupy norm pozostają w sprzeczności, wówczas powstaje wysokie prawdopodobieństwo konfliktu.

A. Turk wyróżnia w swej teorii normy kulturowe, które są symboliczne i odnoszą się do tego, czego się oczekuje, oraz społeczne, będące wzorcami faktycznego zachowania. W związku z tym „kulturowe i społeczne różnice między autorytetami i podmiotami prowadzą prawdopodobnie do konfliktu. Im większa jest różnica władzy (siły) między egzekutorami norm a przeciwnikami, tym większe jest prawdopodobieństwo kryminalizacji”⁹².

Teorię kryminalizacji A. Turka uzupełnia z kolei koncepcja społecznego uczenia się A. Bandury, która ukazuje psychospołeczny mechanizm, będący podstawą zachowań przestępnych. Podstawą tej teorii pozostaje założenie, że jednostka musi zetknąć się z określonym przestępczym zachowaniem, utrwalić je i zapamiętać zdobyte umiejętności. Wiedzy o tych zachowaniach powinna dostarczyć jednostce przede wszystkim najbliższa rodzina, następnie grupa rówieśnicza, sąsiedzka, a na końcu – media. Wyuczone zachowania mogą nigdy się nie uaktywnić, ponieważ do ich uruchomienia niezbędne są katalizatory: awersyjne (generujące negatywne emocje), instrumentalne (związane z osiągnięciem określonych korzyści), modelujące (wynikające z presji otoczenia), instrukcyjne (polegające na wypełnianiu instrukcji dyktowanej przez osoby wpływowe lub posiadające status autorytetów) lub związane z psychicznymi zaburzeniami.

Teoria społecznego uczenia się A. Bandury będzie miała szerokie zastosowanie wśród wielokulturowych środowisk przestępczych w krajach byłej Jugosławii. Takie postawy, jak awersja (np. do innych nacji lub grup etnicznych), instrumentalizm (np. osiąganie zysków z transgranicznej przestępczości narkotykowej czy w pośrednictwie handlu ludźmi) oraz instrukcjonizm (szczególnie widoczny wśród klasy rządzącej w Kosowie) prowadzą do ugruntowania się zachowań przestępczych w tych społecznościach.

5. Teorie technik neutralizacji Grashama Sykesa i Davida Matza

Bałkańskie konflikty oraz ich następstwa w postaci wzmożonej przestępczości wyjaśnia teoria technik neutralizacji autorstwa Grashama Sykesa i Davida Matza. Twórcy tej koncepcji przekonują, że wprawdzie osoby dopuszczające się czynów przestępnych są świadomi poprawnego systemu norm i wartości, jednak poszukują jednocześnie usprawiedliwienia niezgodnego z tym systemem postępowania. Generalnie mają oni świadomość bezprawnego zachowania, ale wskazują na szereg tzw. „okoliczności wyłączających” naganną reakcję społeczną, wyłączającą zastosowanie pożądanego prawnie

⁹² B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna, op.cit.*, ss. 989–990.

normy. Podstawową techniką neutralizacji jest zaprzeczanie odpowiedzialności – sprawca tłumaczy swój przestępny czyn, odwołując się do niezawinionego przez siebie nieszczęśliwego zbiegu okoliczności lub identyfikuje się jako człowiek w sytuacji granicznej. Tą technikę usprawiedliwiania zbrodni stosowali już nazistowscy zbrodniarze wojenni m.in. podczas procesów w Norymberdze. Wyjaśniali wówczas, że dopuszczali się owych czynów np. z poczucia obowiązku lub pod przymusem wykonywania rozkazów. Podczas ostatnich jugosłowiańskich wojen domowych chorwaccy żołnierze tłumaczyli czystki etniczne (masowe mordy bądź wypędzenia⁹³) potrzebą stworzenia jednolitego, narodowego państwa chorwackiego. Zaprzeczanie (negacja) czy uchylanie się od odpowiedzialności za dokonanie określonych przestępstw (również tych o najcięższym stopniu przemocy) stanowi także finalny etap zbrodni ludobójstwa⁹⁴ i jest jego logiczną konsekwencją. Jest to ponadto jeden z najtrwalszych wskaźników poszczególnych maskr, które wypełniają znamiona zbrodni ludobójstwa, zaś zdaniem faktycznych sprawców nigdy nie powinno być im przypisane. Prawdziwi sprawcy zacierają dowody zbrodni, maskując między innymi miejsce zbiorowych pochówków lub potajemnych kremacji zwłok, zaś świadków zbiorowej przemocy zabijają lub zastraszają. Jednocześnie uruchamiają oficjalną propagandę związaną z utrwalaniem negacji swoich zbrodni bądź oskarżają ofiary o jej popełnienie. Ponadto blokują dochodzenia i zacierają dowody swoich zbrodni, nierzadko też uciekają za granicę (przykładowo zbiegli niemccy czy chorwaccy naziści osiedlili się w Argentynie⁹⁵). W związku z tym niewielu z nich zostaje postawionych przed wymiarem sprawiedliwości (chodzi tu o postępowanie związane z międzynarodowym sądownictwem karnym) i unika w ten sposób odpowiedzialności, przybierając nierzadko nową tożsamość, a nawet sprawując funkcje polityczne czy biznesowe w swojej nowej lub dotychczasowej ojczyźnie⁹⁶.

⁹³ Operation Storm (Serbo-Croatian: *Operacija Oluja*, Операција Олуја) was the last major battle of the Croatian War of Independence and a major factor in the outcome of the Bosnian War. It was a decisive victory for the Croatian Army (HV), which attacked across a 630-kilometre (390 mi) front against the Republic of Serbian Krajina (RSK), and a strategic victory for the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (ARBiH). V. M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Operacja „Oluja” i spory wokół jej interpretacji*, (w:) *Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S.L. Szczesio, Łódź 2015.

⁹⁴ *Stages of Genocide*, Genocide Watch, <http://genocidewatch.org/genocide/tenstagesof-genocide.html> [dostęp: 4.04.2018].

⁹⁵ V. G. Steinacher, *Zbiegli naziści (jak hitlerowscy zbrodniarze uciekli przed sprawiedliwością)*, Wołowiec 2015.

⁹⁶ Nazistowscy Niemiec i Austriacy, tacy jak Otto Skorzeny (*Otto Skorzeny*, Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Otto-Skorzeny> [dostęp 17.12.2018]) czy dwukrotny Sekretarz Generalny – Kurt Josef Waldheim (*Kurt Waldheim*, Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Kurt-Waldheim>) [dostęp 17.12.2018].

Inne techniki zaprzeczania dokonania zbrodni to:

- a) zaprzeczanie bezprawia – sprawca twierdzi, że jego działanie nie wyrządziło nikomu krzywdy bądź jest to osobista sprawa pomiędzy sprawcą a poszkodowanym (zakorzeniona w kulturze albańskiej tradycja krwawej zemsty);
- b) zaprzeczenie ofiary – sprawca jest przekonany, że ofiara jego ataku zasłużyła sobie na takie bezprawne działanie;
- c) potępienie potępiających – sprawca usprawiedliwia się tym, że inni także dopuszczają się zachowań przestępnych, nie tylko występków, ale także zbrodni (ostatnie wojny jugosłowiańskie, podczas których każda ze stron konfliktu występowała zarówno w roli sprawcy, jak i ofiary⁹⁷);
- d) powoływanie się na wyższe racje – sprawca powołuje się na kolizję wartości wymagającą poświęcenia dobra niższej wartości kosztem dobra wyższej wartości, z tym że to sprawca ocenia wartość owych dóbr np. rację stanu danego narodu, państwa czy aparatu administracyjnego;
- e) powoływanie się na nieuchronność zdarzenia – sprawca uważa, że niezależnie od jego intencji i tak doszłoby do popełnienia przestępstwa.

D. Matz zwraca również uwagę na to, że jedną z cech kultury ułatwiających powstanie dewiacji jest „ukryta zbieżność” (*subterranean convergence*). Autor tej konstrukcji teoretycznej charakteryzuje ją jako wymieszanie norm konwencjonalnych z podkulturą dewiacyjną, które umożliwia ukryte wsparcie dewiacji. Sytuacja taka jest możliwa głównie dzięki temu, że normy społeczne okazują się raczej wskaźnikami dla działań ograniczonymi w swojej obowiązywalności przez takie okoliczności, jak czas, miejsce, uczestniczące osoby, społeczny kontekst⁹⁸. Normy nie mają więc — najczęściej — charakteru bezwzględnego, ale są zrelatywizowane przez kontekst sytuacyjny⁹⁹.

⁹⁷ „Braliśmy w Belgradzie udział w antywojennej manifestacji, w której uczestniczyły wdowy po poległych w walkach żołnierzach. Poznaliśmy środowisko serbskiej opozycji. Większość z nas postrzega wojnę czarno-biało: są źli i dobrzy, ci, którzy napadli, i ci, którzy się bronią, agresorzy i ofiary. To oczywiście prawda: zawsze jest ktoś, kto wojnę rozpoczął. Ale jest też prawda, że przebieg wojny zadaje kłam tak ostrym, kategorycznym podziałom. Ofiary – podobnie jak prześladowcy – są po obu stronach. Nawet jeżeli rachunek doznanych win i wyrządzonych krzywd wypada zdecydowanie gorzej dla jednej ze stron, to i tak po obu trzeba szukać ludzi, którym należy pomóc”. J. Ochojska, *Demony wojny*, Objawienia.pl, <http://www.objawienia.pl/ochojska/ochojska10.html> [dostęp: 4.04.2018].

⁹⁸ G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, s. 666.

⁹⁹ Cf. przykłady podawane przez Sykesa i Matza: moralny zakaz zabijania nie ma zastosowania wobec wroga podczas walki w czasie wojny, zasada nienaruszalności własności prywatnej może być zawieszona w okresie szczególnie zaostrzonych potrzeb społecznych – *Techniques of Neutralization*, s. 666; v. P. Rydzewski, *Teoria kontroli społecznej jako jedna z teorii dewiacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, rok 1989, z. 4, s. 320, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/15996/1/020%20PAWE%C5%81%20RYDZEWSKI.pdf> [dostęp: 4.04. 2019].

Opisane powyżej techniki neutralizacji opierają się na psychologicznej i propagandowej manipulacji stosowanej przez sprawcę, który nie dopuszcza możliwości obarczenia go negatywnym zachowaniem. Jakakolwiek krytyka spotyka się ze zdecydowanym sprzeciwem z jego strony i jednocześnie ukazaniem siebie w pozytywnym świetle. Co prawda, sprawca ma świadomość bezprawnego działania, jednak usprawiedliwia swój czyn, powołując się na powyżej zaprezentowane techniki neutralizacji. W skrajnych przypadkach przedstawia on siebie w roli ofiary i domaga się uznania swoich racji nie tylko w najbliższym otoczeniu, ale także poza granicami swojego kraju.

Opisana powyżej teoria technik neutralizacji działań przestępczych G. Sykesa i D. Matza nie stanowi wprowadzie uniwersalnej teorii kryminologicznej, ale prezentuje mechanizm psychospołecznego procesu usprawiedliwiającego popełnianie przestępstw (zarówno występków, jak i zbrodni, aż po zbrodnię ludobójstwa) oraz tych dokonanych przez przywódców politycznych, liderów partyjnych, funkcjonariuszy aparatów bezpieczeństwa czy przedstawicieli resortów siłowych.

6. Teoria kontroli Trávisa Hirsha i Émile'a Durkheima

Powiązania przestępczości z innymi zjawiskami społecznymi odnajdujemy także w pismach Émile'a Durkheima, twórcy teorii kontroli. Badacz twierdził, że zachowania przestępcze stanowią naturalny składnik ludzkich działań i odznaczają się swego rodzaju uniwersalizmem (występują w każdym społeczeństwie). Ponadto dynamizują one zjawiska społeczne poprzez nieustanną rewizję rodzimych tworów kulturowych. E. Durkheim podkreślał też, że ludzie z natury rzeczy kierują się własnym egoizmem i nie istnieją żadne biologiczne determinanty, które powstrzymywałyby ludzkość przed działaniami krzywdzącymi inne osoby. W ten oto sposób odnosi się on do teorii stanu natury T. Hobbsa, w której wszyscy byli skonfliktowani ze wszystkimi. Niemniej jednak nie twierdził on, że przestępczości nie powinno się ograniczać, wręcz przeciwnie – obowiązkiem państwa jest jej zwalczanie, gdyż wysoki poziom bezprawia jest szkodliwy społecznie. Ponadto zwrócił także uwagę na zjawisko więzi społecznej, która jego zdaniem stanowi podstawę przestrzegania norm społecznych, regulujących funkcjonowanie poszczególnych ludzkich zbiorowości. Ta więź społeczna polega głównie na kontroli, która jest sprawowana przez legitymizowaną władzę państwową. Natomiast ten stan ładu społecznego powinien być nazwany nomią, zaś jej przeciwieństwo to stan anomii¹⁰⁰. Z taką sytuacją mamy do czynienia

¹⁰⁰ Anomia (gr. *a-* = „bez”, *nomos* = „prawo”) – niespójność wewnątrz systemu aksjonormatywnego, poczucie niepewności i bezcelowości w społeczeństwie w wyniku nagłych zmian

nia w trakcie wstrząsów społecznych lub gwałtownych zmian związanych z upadkiem ustrojów politycznych czy gospodarczych (rozpad Jugosławii) bądź w trakcie konfliktów zbiornych (wojny domowe w krajach Bałkanów Zachodnich). Wówczas dotychczasowy porządek prawno-społeczny ulega destrukcji, następuje upadek autorytetów i totalne rozbitcie struktury normatywnej całej zbiorowości.

Opisana powyżej teoria E. Durkheima została zaimplementowana do kryminologii przez T. Hirschiego. Założył on, że przyczyna przestępczości tkwi w osłabionych lub zerwanych więzach społecznych zarówno tych bliskich (rodzinnych, sąsiedzkich), jaki i dalszych (zawodowych, pracowniczych). Ponadto stwierdził jednoznacznie, że „jednostka może dokonywać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w jakiś sposób zerwane”¹⁰¹. Dlatego też pozostałe przyczyny przestępcze wynikają z rachunku korzyści i strat związanych z zaangażowaniem, zaabsorbowaniem i przekonaniem do stosowania zasad zgodnych z prawem. Jeżeli zatem więzi społeczne ulegają osłabieniu bądź zerwaniu, prawdopodobieństwo popełnienia tych czynów staje się wyjątkowo wysokie. Teoria ta opiera się głównie na założeniu jednolitego systemu wartości i norm występującego w danej społeczności, co wiąże się bezpośrednio z egoistyczną naturą człowieka. W związku z tym jedynie kontrola społeczna może zahamować te naturalne skłonności i skutecznie powstrzymać rozwój przestępczości.

Powyższa koncepcja w znacznym stopniu wyjaśnia przyczyny rozbitcia Jugosławii, która pomimo jednolitego socjalistycznego systemu była w rzeczywistości państwem wielonarodowym, wieloetnicznym i wielokulturowym. Totalitarny system Josipa Broza Tity miał w swoich założeniach doprowadzić do stworzenia unitarnego społeczeństwa jugosłowiańskiego, niwelując w ten sposób wszelkie narodowe, kulturowe i etniczne różnice, jednak w rzeczywistości pogłębiał te tłące się konflikty. Jugosłowiański system społeczny (podobnie jak radziecki) próbował stworzyć więzi pomiędzy wymienionymi grupami, dążąc do ich wymuszonej odgórnie integracji. Z drugiej strony zaś generował ich dezintegrację, a te koturnowo tworzone więzi okazały się sztuczne i nietrwałe. W konsekwencji nastąpiła atomizacja tych więzi oraz totalna erozja jugosłowiańskich (głównie socjalistycznych) wartości, a wszystkie te czynniki doprowadziły w końcu do krwawego konfliktu zbrojnego.

społecznych i załamania się porządku społecznego. W takiej sytuacji nie ma pewności, jakie reguły powinny być przestrzegane, ponieważ dotychczas obowiązujące normy nie pasują do nowej rzeczywistości, a nowe nie są jeszcze ukształtowane. Prowadzi to do wzrostu liczby zachowań o charakterze dewiacyjnym i przestępczym.

¹⁰¹ V. A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.

7. Koncepcja tzw. nowej kryminologii Iana Taylora, Paula Waltona i Jocka Younga

Kolejną koncepcją kryminologiczną związaną z wyjaśnianiem mechanizmów konfliktu (w tym przypadku konfliktów bałkańskich) jest tzw. nowa kryminologia (Ian Taylor, Paula Walton i Jack Young). Jej podstawą jest zaangażowanie nauk społecznych, które mają występować po stronie określonych wartości. Polega to na tym, że kryminolog nie może ograniczać się wyłącznie do etiologii, fenomenologii i teoretycznej prewencji procesów kryminalizacji, lecz powinien uzyskane wyniki badań poddawać wartościowaniu i dokonywać wyborów moralnych. Następnie zaś winien określić wyrażnie swoje stanowisko wobec podjętej tematyki badawczej, aby w ten sposób kreować nową rzeczywistość. W tym ujęciu kryminolog występuje w roli reformatora społecznego, oferującego alternatywę dla zastanego ładu społecznego, pewną wizję świata. Zdaniem twórców tzw. nowej kryminologii należy gruntownie przebudować instytucje kontroli społecznej, aby nie stanowiły one ośrodka opresji i źródła niesprawiedliwości. Działanie to wymaga radykalnego przekształcenia systemu sprawiedliwości w drodze przemian społecznych oraz poszukiwania ustroju pozbawionego tradycyjnych form kontroli. Ponadto tzw. nowa kryminologia wprowadziła do swoich koncepcji pojęcie mechanizmów kulturowych, odnoszących się bezpośredniego do życia codziennego z praktykami przestępczymi i praktykami kontroli społecznej włącznie¹⁰². Dodatkowo przedstawiciele *cultural criminology* znacznie częściej zwracają się ku bardziej prawdziwemu (zdaniem tej grupy) i nadal nieznanemu kontekstowi zwykłej codzienności¹⁰³. Zwolennicy nowej kryminologii proponują nowatorskie spojrzenie na świat przez pryzmat pozornie nieistotnych z kryminologicznego punktu widzenia wymiarów¹⁰⁴ związanych z tradycją kulturową danego społeczeństwa. Z kolei tak pojmowana kultura składa się z wielu różnorodnych znaczeń, które się wzajemnie przenikają i łączą, prowadząc do swoistej kulturowej hybrydy, która może dążyć do pokojowego współistnienia lub wręcz przeciwnie – być zarówno źródłem, jak i następstwem konfliktów zaistniałych na tym tle. W związku z tym Keith Hayward i Jock Young odwołują się do antropologii symbolicznej w interpretacji Clifforda Geertza¹⁰⁵, twierdząc, że „koncepcja kultury, której pozostaje zwolennikiem, jest w swej istocie semiotyczna. Wierząc wraz z Maxem Weberem, że człowiek jest zwierzę-

¹⁰² J. Ferrell, C.R. Sanders, *Cultural Criminology*, Boston 1995, s. 2.

¹⁰³ J. Ferrell, K. Hayward, J. Young, *Cultural Criminology: An Invitation*, London 2008, s. 3.

¹⁰⁴ J. Ferrell, K. Hayward, J. Young, *Cultural Criminology*, *op. cit.*, s. 3; M. Presdee, *The Story of Crime: Biography and the Excavation of Transgression*, (w:) J. Ferrell, K. Hayward, W. Morrison, M. Presdee, *Cultural Criminology*, London 2004, ss. 41–48.

¹⁰⁵ V. C. Geertz, *The interpretation of cultures*, New York 1973.

ciem zawieszonym w sieciach znaczeń, które sam utkał, pojmuję kulturę jako owe sieci, których analiza nie jest zatem nauką eksperymentalną, poszukującą praw, lecz nauką interpretatywną, poszukującą znaczenia”¹⁰⁶. W konsekwencji tylko „taka postawa badawcza pozwala lepiej zrozumieć złożoność zjawiska przestępczości ocenianego z perspektywy kryminologów kulturowych, którzy opowiadają się po stronie badanych naruszcycieli prawa i traktowania ich antyprawnej aktywności w kategorii jednostkowego lub kolektywnego twórczego oporu zmarginalizowanej mniejszości wobec władzy i innych zwolenników emocjonalnego przywiązania do trwałości i kolektywnej wiary w tradycję”¹⁰⁷. Kryminolodzy kulturowi utożsamiają się zarówno z badanym otoczeniem, jak i niejednokrotnie ze sprawcami czy ofiarami przestępstw i znacznie mniej uwagi poświęcają ugruntowanemu systemowi kontroli społecznej, którą zazwyczaj reprezentują narodowe i międzynarodowe systemy wymiaru sprawiedliwości¹⁰⁸.

Podsumowując powyższe rozważania teoretyczne, należy wyraźnie stwierdzić, że twórcy tzw. nowej kryminologii odpowiadają na wyzwania współczesnego zglobalizowanego świata, w którym obserwuje się różnorodność kulturową i tym samym wielość kultur prawnych, które niejednokrotnie odmiennie interpretują dane zachowania społeczne w zależności od norm kulturowo-cywilizacyjnych obowiązujących w określonym społeczeństwie. Współczesny świat będzie coraz częściej konfrontowany z tego rodzaju dylematami, szczególnie w dobie narastających ruchów migracyjnych i częstszych przemieszczeń ludności pochodzących z odmiennych kulturowo i cywilizacyjnie najodleglejszych zakątków globu.

§ 3. Inne wybrane teorie naukowe

1. Teorie wiktymologiczne Marvina Wolfganga i Benjamina Mendelsohna oraz Daniela S. Clastera i Deborah S. David

W naukach penalnych oprócz kryminologii znaczącą pozycję zajmuje obecnie nauka o ofiarze przestępstwa, czyli wiktymologia. Na gruncie kryminologii międzynarodowej na zjawisko przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa zwrócił uwagę po raz pierwszy Hans von Henting i opisał je

¹⁰⁶ K.J. Hayward, J. Young, *Cultural Criminology: Some Notes on the Script*, „Theoretical Criminology” 2004, nr 8/3, s. 260.

¹⁰⁷ E. Drzazga, *Kryminologia kulturowa. Wprowadzenie do koncepcji*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII, <https://www.inp.pan.pl/wp-content/uploads/2017/09/AK32-Drzazga.pdf> [dostęp.4.04.2019].

¹⁰⁸ *Ibid.*

w swojej monografii zatytułowanej *Przestępca i jego ofiara* (*The Criminal and his Victim*)¹⁰⁹. Twórca wiktymologii badał rolę ofiary w genezie przestępstwa, „w szczególności zaproponował on dynamiczną koncepcję powstawania przestępstwa, w której »ofiara« i »sprawca« nie byli już tylko mechanicznymi, statycznymi pojęciami, ale podmiotami współuczestniczącymi aktywnie w procesie kryminalizacji”¹¹⁰. Tego rodzaju koncepcja została następnie rozwinięta przez Marviną Wolfganga i Benjamina Mendelsohna. Badacze zwrócili uwagę na zachowanie ofiary, a zwłaszcza na prowokacje z jej strony.

W kontekście przedstawionych wyżej tez o roli ofiary w genezie przestępstwa należy wyraźnie stwierdzić, iż inicjatorzy wiktymologii podjęli próbę zmiany dotychczasowego stereotypu zamykającego się w konstrukcji „aktywny sprawca – pasywna ofiara”, ponieważ model ten nie odpowiadał rzeczywistości. Ofiary niejednokrotnie „biorą udział w kreowaniu i kształtowaniu sytuacji prowadzącej ostatecznie do zaistnienia zdarzenia przestępnego, stanowią więc ważny element otoczenia społecznego sprawcy, co w konsekwencji prowadzi do wniosku, iż absolutnie nie mogą być pomijane w rozważaniach kryminologicznych, które powinny uwzględniać całokształt okoliczności związanych z przestępstwem, a więc *de facto* trzy równorzędne elementy: sprawcę, samo przestępstwo oraz ofiarę”¹¹¹. W podobnym sposób została sformułowana typologia ofiar autorstwa Benjamina Mendelsohna. Zakładał on „ocenę zachowania ofiary w genezie przestępstwa przez pryzmat jej ewentualnej »winy« w zaistnieniu zdarzenia przestępnego”¹¹². Następnie oceniając stopień przyczynienia się ofiar do przestępstwa, umieszczał je w poszczególnych grupach, których wiktymologiczna amplituda była rozciągnięta od kategorii: „ofiara zupełnie niewinna” do „ofiara najbardziej / wyłącznie winna”¹¹³. Koncepcja stworzona przez B. Mendelsohna została poddana znacznej krytyce, szczególnie jeśli chodzi o lansowanie stwierdzenia „wina ofiary”¹¹⁴, które już samo w sobie zawiera semantyczną sprzeczność i wpisuje się w definicję oksymoromu. Jednak powyższe dylematy związane z wiktymologiczną kontrowersyjną

¹⁰⁹ H.J. Schneider, *Wiktymologia – nauka o ofierze przestępstwa*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1980, t. 11, s. 57.

¹¹⁰ M. Bocheński, *Krytyczne spojrzenia na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2010, r. XIV, z. 3, s.1, https://www.czpk.pl/dokumenty/zeszyty/2010/zeszyt3/Bochenski_M-Krytyczne_spojrzenie_na_koncepcje_przyczynienia_sie_ofiary_do_zaiistnienia_przestepstwa_zgwalcenia-CZPKiNP-2010-z.3.pdf [dostęp: 5.04.2019].

¹¹¹ E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować z ofiarami przestępstw. Poradnik dla praktyków*, Białystok 1992, s. 7.

¹¹² M. Bocheński, *Krytyczne spojrzenia na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, *op. cit.*, s. 1.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ H.J. Schneider, *Wiktymologia – nauka o ofierze przestępstwa*, *op. cit.* s. 57.

terminologią nie powstrzymały dalszego rozwoju tej dziedziny nauki. Zyskała ona już wysoki status w naukach penalnych. W kontekście polskiej literatury na ten temat znaczący dorobek przypisuje się Brunonowi Hołystowi, który definiuje wiktymologię jako „multidyscyplinarną naukę, której zadaniem jest całościowa analiza zjawisk dysfunkcyjnych i zapobieganie nieprawidłowym procesom i zjawiskom, których wynikiem są różnorodne pokrzywdzenia”¹¹⁵. Zdaniem badacza ofiarą staje się „jednostka lub zbiorowość, które zostały dotknięte społecznymi następstwami cierpienia wywołanego zarówno czynnikami natury fizycznej, psychicznej, ekonomicznej, politycznej, społecznej, jak i środowiskowej ze strony środowiska naturalnego lub technicznego”¹¹⁶.

Wiktymologia posługuje się szerszym i węższym pojęciem ofiary. Jedno z podejść zakłada, że ofiarą przestępstwa pozostaje określony człowiek, który ponosi szkodę, doznaje niezawinionej krzywdy lub doświadcza cierpienia w wyniku popełnionego przestępstwa. Drugie określa, że poza konkretną osobą ofiarą działalności przestępczej mogą być grupy, a nawet instytucje. Trzecie, najbardziej szerokie rozumienie ofiary, polega na tym, że pojęciem tym obejmuje się system prawny, moralny czy etyczny, który uległ erozji lub zniszczeniu w wyniku czynu karalnego.

Oficjalna definicja ofiary została sformułowana w Deklaracji o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy z 1985 roku¹¹⁷. Na podstawie tego przepisu „ofiarami są osoby, które indywidualnie lub zbiorowo poniosły uszczerbek w zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznały zaburzeń emocjonalnych, strat materialnych lub istotnego naruszenia swoich podstawowych praw w wyniku działania lub zaniechania będącego naruszeniem ustaw karnych obowiązujących w państwach członkowskich, w tym również ustaw dotyczących przestępczego nadużycia władzy, niezależnie od tego, czy sprawca został ujawniony, zatrzymany, oskarżony lub skazany i niezależnie od więzi rodzinnej łączącej sprawcę i ofiarę”¹¹⁸. Pojęcie ofiary może obejmować też najbliższą rodzinę lub osoby pozostające na jej utrzymaniu, a także osoby, które doznały krzywdy w sytuacji zagrożenia lub zapobiegnięcia wiktyimizacji.

Wiktyimizację pierwotną charakteryzuje proces kreowania ofiary jako konsekwencji popełnionego przestępstwa. Jego skutkiem jest wyrządzenie szkody ofierze, która może polegać na doświadczeniu krzywdy fizycznej

¹¹⁵ Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2000, s. 21.

¹¹⁶ V. E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000.

¹¹⁷ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. – Deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy.

¹¹⁸ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiary przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 25, 71.

bądź psychicznej lub naruszenia prawa własności. Poczucie krzywdy z kolei podlega subiektywnej i indywidualnej ocenie, a osoba jej doświadczająca poszukuje pomocy zarówno w najbliższym otoczeniu, jak i w określonych instytucjach wymiaru sprawiedliwości. Ponadto poczucie krzywdy często obejmuje rodzinę ofiary. Wiktymologia identyfikuje ten stan jako wiktyzację pośrednią.

Oprócz opisanej powyżej wiktylizacji pierwotnej i pośredniej wyróżnia się również wiktyzację wtórną. Mechanizm ten polega na tym, że ofiara doświadcza podwójnej szkody: będącej działaniem sprawcy i związanej ze społeczną reakcją najbliższego otoczenia ofiary (np. środowiska rodzinnego, miejsca zamieszkania, miejsca pracy). Ofiara zostaje naznaczona, staje się podmiotem stygmatyzacji i odrzucenia. Wpływ na uchuchomienie tej formy wiktylizacji mają także wadliwe działania organów wymiaru sprawiedliwości oraz media (internet, szczególnie portale społecznościowe, telewizja oraz prasa). W związku z tym współczesna kryminologia niejednokrotnie odwołuje się do koncepcji wiktymologicznych, przyczyniając się tym samym do pogłębienia wiedzy o etiologii, fenomenologii i prewencji działań przestępczych, dążąc do ich kompleksowego zbadania, wskazania jej źródeł i negatywnych społecznych następstw.

W wyjaśnieniu roli ofiary znaczący wkład miały także koncepcje autorstwa Daniela S. Clastera, Deborah S. David. Badacze ci zwrócili szczególną uwagę na to, że ofiara nie tylko może sprzyjać wiktylizacji, ale i ją skutecznie blokować. Pomimo tego, że badania te dostarczają wiele klasyfikacji ofiar w zależności od sposobów ich zachowania i roli, jaką odegrały w powstaniu przestępstwa, zostały one jednocześnie poddane krytyce ze względu na zbyt dużą dysproporcję pomiędzy podmiotami przestępstwa, polegającą na znacznej koncentracji na ofierze i jednocześnie negacji działań sprawcy. Niemniej jednak tego typu badania mogą przyczynić się do wyjaśniania etiologii i fenomenologii przestępstwa ze względu na zachowanie ofiary, które może być traktowane jako jedna ze zmiennych determinujących decyzję sprawcy o popełnieniu danego czynu zabronionego. W związku z tym we wszystkich programach kompensacyjnych uwzględnia się rolę ofiary w przestępstwie, co może prowadzić do wykluczenia możliwości odszkodowania lub zadośćuczynienia w odniesieniu do ofiar, którym udowodniono jawną bądź ukrytą prowokację wobec sprawcy przestępstwa. Tego rodzaju sposób działania ofiary i jej przyczynianie się do dokonania czynu zabronionego analizuje także Stephen Schafer, twórca koncepcji odpowiedzialności funkcjonalnej.

2. Koncepcja odpowiedzialności funkcjonalnej Stephena Schafera

Typologię odpowiedzialności funkcjonalnej wprowadził do wiktymologii Stephen Schafer, autor publikacji *The Victim and His Criminal. A Study in Functional Responsibility* (New York 1968). Zaproponował on, aby badania wiktymologiczne nie były jedynie realizowane w klasycznym układzie ról (przestępca i podatna na wiktymizację ofiara), ale aby to zagadnienia uzupełnić o problematykę przestępstw związanych z ofiarami pogwałcenia praw człowieka. Koncepcja odpowiedzialności funkcjonalnej obejmuje zatem także społeczny kontekst wiktymizacji, czyli włącza się w jej obręb politykę państwa, które zaniedbując problematykę przestrzegania praw człowieka w różnych sferach życia, nie zapobiega zjawiskom społecznej deprywacji i prowadzi do różnego rodzaju form wykluczenia i tym samym do wiktymizacji¹¹⁹. S. Schafer proponował następującą typologię ofiar przestępstw ze względu na ich udział w jego genezie:

- a) ofiary przypadkowe – całkowitą odpowiedzialność za wiktymizację jednostki ponosi sprawca, ofiara zaś w żaden sposób nie prowokuje jego przestępczego działania;
- b) ofiary prowokujące – jednostki swoim zachowaniem prowokują przestępcę do działania, np. nadmiernie eksponują wartościowe przedmioty;
- c) ofiary bezmyślne – nieprzestrzegające elementarnych zasad bezpieczeństwa z powodu niedostatków wyobraźni bądź braku świadomości istniejących zagrożeń;
- d) ofiary słabe psychofizycznie – takie, które ze względu na słabą konstrukcję fizyczną bądź psychiczną (łatwość w okazywaniu strachu) prowokują przestępcę do ataku, sprawiając niekiedy, iż rezygnuje on z ataku na osobę silniejszą psychofizycznie;
- e) ofiary słabe społecznie, głównie mniejszości narodowe, osoby zdeprymowane, wykluczone, także dzieci i osoby starsze;
- f) osoby starsze eksponowane na wiktymizację ze względu na słabość swojego społecznego statusu, z którego wynika szczególna łatwość zadania im szeroko rozumianej krzywdy – za wiktymizację bezpośrednio jest tu odpowiedzialny sprawca, ale pośrednio system społeczno-polityczny i prawny, nie dość skutecznie chroniący prawa osób o obniżonym statusie społecznym¹²⁰.

¹¹⁹ W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, *Związki między wiktymizacją oraz ubóstwem i wykluczeniem społecznym* „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIV, ss. 43–89.

¹²⁰ A. Opar, *Podatność wiktymizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktymizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, tom X, nr 2, ss. 24–30; E. Bieńkowska, *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktymizacji* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 1, ss. 119–130.

Ponadto do wymienionej wyżej typologii S. Schafer zalicza także ofiary autodestrukcji, czyli osoby o skłonnościach do zachowań ryzykownych oraz tzw. ofiary polityczne. Z punktu widzenia nauk penalnych to grupa obejmująca osoby o trudnym do ustalenia zakresie odpowiedzialności za wiktylizację. Biorąc zaś pod uwagę perspektywę porządku prawnego, może on być znaczny. Historia konfliktów zbrojnych (szczególnie konfliktów o charakterze wewnętrznym) ukazuje całą złożoność relacji ofiara – sprawca. Te same osoby, co było już wcześniej zaznaczane, w trakcie rozwijającego się konfliktu mogą zamieniać się rolami w zależności od okoliczności np. ofiara staje się sprawcą, a sprawca przeistacza się w ofiarę. Bardzo trudno ustalić wówczas zakres odpowiedzialności poszczególnych uczestników konfliktu politycznego, który niejednokrotnie prowadzi do konfliktu zbrojnego. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadkach, gdy przesłanką wiktylizacji jest przeciwstawianie się legitymizowanemu przez prawo, ale odrzucanemu przez ogół reżimowi politycznemu (ostatnie wojny na Bałkanach Zachodnich). Wówczas, jak podkreślają w swojej koncepcji Mary C. Sengstock i Jie Liang, może dojść do ukształtowania się jednego z trzech modeli społecznych opisujących ofiarę i sprawcę: modelu „ofiary przyspieszającej” (*victim precipitation*), modelu konfliktu (*conflict model*) oraz modelu „ofiary dostępnej” (*available victim*). W przypadku tzw. ofiar politycznych czy też ofiar przestępstw generowanych przez reżimy państwowe istotny w etiologii zachowań przestępczych będzie ten model konfliktu, w którym ofiara i sprawca pozostają ze sobą w dłuższym sporze, prowadzącym do symultanicznej wymiany ról społecznych: oba podmioty na przemian pełnią rolę przestępcy i ofiary, w praktyce zaś są równocześnie ofiarami i sprawcami¹²¹. Ta opozycyjna para stanowi jeden z zasadniczych wątków przewodnich niniejszej książki. Autorka pragnie ukazać Czytelnikowi skomplikowane relacje serbsko-albańskie: po krótkich okresach pokojowego współistnienia oba państwa ponownie popadają w konflikt.

3. Teoria o cierpiącym człowieku Zvonimira Seprovića

Zaprezentowane rozważania dopełnia kolejna wiktymologiczna koncepcja, nie tyle ukazująca ogólną rolę ofiary w przestępstwie, ile zwracająca szczególną uwagę na jej cierpienia. Twórcą tej teorii jest bałkański wiktymolog Zvonimir Separovic. Chorwacki badacz identyfikuje wiktymologię jako naukę o cierpiącym człowieku. Zjawisko cierpienia badane jest na różnych płaszczyznach i poziomach. Pierwsze skojarzenia prowadzą do nauk medycznych i farmakologii, które eliminują bądź uśmierzają odczucie bólu

¹²¹ V. E. Bienkowska, *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktylizacji*, op. cit.

w sensie fizycznym, oraz do psychiatrii czy psychologii, zajmującymi się leczeniem bólu i cierpienia w sensie mentalnym. Według powszechnej wiedzy cierpienie to stan fizycznego bądź psychicznego bólu, wiążącego się z doświadczeniem negatywnych emocji, takich jak smutek, lęk, żal czy poczucie krzywdy. Józef Koźielecki podaje następującą definicję tego stanu: „cierpienie jest negatywnym stanem emocjonalnym, który destrukcyjnie wpływa na osobowość człowieka i obniża poziom jego funkcjonowania. Ten stan emocjonalny można sprowadzić do głębokiej, skrajnej przykrości trwającej na ogół dłuższy czas”¹²².

Biorąc pod uwagę naukowe refleksje na temat cierpienia, należałoby cofnąć się do starożytności, ponieważ zjawisko to od zarania dziejów pozostaje w kręgu zainteresowań zarówno filozofii, jak i religii. Niemal w każdym dziele filozoficznym znajduje się refleksja na temat bólu i cierpienia. „Często jest to wątek, który stanowi ogniwo argumentacji teologicznej czy epistemologicznej, często uwagi o cierpieniu wplecione są w rozważania o naturze, o uczuciach, o ludzkiej godności czy o sprawiedliwości. Refleksje na temat bólu znajdujemy u Platona, u starożytnych eudajmonistów, u stoików, w judeo-chrześcijaństwie, u Kanta, Hegla, Schopenhauera, Nietzschego, u Schelera, w utylitaryzmie czy u pesymistycznie nastawionych egzystencjalistów”¹²³. Cierpienie było też przedmiotem filozoficznej refleksji Ericha Fromma, który identyfikuje je z nieszczęściem, przejawiającym się w zmniejszeniu witalności, intensywności odczuwania, myślenia i produktywności¹²⁴. Z kolei Sigmund Freud w pracy pod tytułem *Kultura jako źródło cierpień* wymienia trzy źródła cierpienia: potęgę natury, kruchość ciała człowieka i niedoskonałość struktur organizacyjnych. Autor twierdzi, że zarówno pierwsze, jak i drugie źródło nie wymaga głębszych komentarzy, natomiast cierpienie mające źródła społeczne wynika z nieprzezwyčajalnych cech ludzkiej natury, których niepodobna zmienić przez właściwą organizację¹²⁵, ponieważ wynikają one z niedoskonałej psychicznej konstrukcji człowieka.

Niezależnie od tego, jak krytyczny jest stosunek S. Freuda do kultury jako źródła cierpień człowieka, uznaje on, że „wszystko, za pomocą czego staramy się obronić przed groźbą cierpienia, należy właśnie do tejże kultury”¹²⁶. Zatem kultura może jednocześnie bronić jednostkę przed cierpieniem i dostarczać jej tego cierpienia. Szczególnie, kiedy jest inna, obca, w końcu wroga. Jednak nawet wtedy, kiedy jest bardzo bliska, a nawet sąsiedzka, to w przypadku konfliktu zbrojnego „porządkuje” świat na przyja-

¹²² J. Makselon, *Psychologiczne aspekty cierpienia*, „Symposium” 2000, nr 4/2(7), ss. 71–83.

¹²³ J. Górnicka, *Wartość cierpienia*, „Etyka” 1999, nr 32, s. 142, https://etyka.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/06/Etyka32_J_G%C3%B3rnicka.pdf [dostęp: 8.04.2019].

¹²⁴ J. Makselon, *Psychologiczne aspekty cierpienia*, *op. cit.*, s. 24.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

ciół i wrogów, „swoich” i „obcych”, przysparzając w ten sposób przedstawicielom danej społeczności fizycznych i psychicznych cierpień.

Filozofia oświeceniowa, głównie ta odnosząca się do klasycznej wersji utilitaryzmu (Hume, Smith, Bentham, Mill), skupia się na pomnażaniu dobra i niewiele uwagi poświęca problematyce bólu. W ostatnich czasach, w obliczu ogromu nędzy i cierpień w świecie coraz częściej współczesna filozofia formułuje negatywną (minimalistyczną) wersję utilitaryzmu. W tej konfiguracji nie skupia się on na nieustannym pomnażaniu szczęścia i pomyślności, ale stara się minimalizować źródła i następstwa cierpień. „W znacznej mierze w duchu negatywnego utilitaryzmu (choć nie tylko) wypowiada się także ideologia praw człowieka zakazująca politycznych akcji powodujących długotrwałe lub doraźne cierpienia. Jej utilitarystyczna i oświeceniowa proveniencja sugeruje wprawdzie także cele pozytywne, takie jak sprawiedliwy porządek społeczny, dobrobyt czy wolność, ale cele te w gruncie rzeczy są inaczej wyrażoną obroną przed tym, czego powszechnie obawiamy się najbardziej – przed cierpieniem”¹²⁷. Dlatego też koncepcja Z. Separowicia stanowi niebywale cenny wkład w rozwój badań nad poszukiwaniem skutecznych rozwiązań dotyczących ujawniania przestępstw i zapobiegania im. Prawa człowieka są ściśle powiązane z ludzkimi emocjami, a szczególnie ze sposobem ich eksponowania. Natomiast istotą praw człowieka jest nie tylko ochrona materialnej egzystencji, ale także respektowanie i zachowanie ludzkiej godności. Godność zaś wiąże się bezpośrednio z uczuciami gniewu i wstydu.

4. Koncepcja Charlesa Cooleya i Thomasa Scheffa

Z wymienionymi wyżej wiktymologicznymi koncepcjami, analizowanymi w kontekście kryminologicznych teorii dotyczących konfliktów, wiąże się także inne naukowe analizy, wyjaśniające z kolei rolę takich emocji, jak duma i wstyd w etiologii, fenomenologii i prewencji zachowań przestępczych. Psychologiczna teoria wstydu opiera się w głównej mierze na elementach koncepcji Charlesa Cooleya, która poddaje naukowemu badaniu podstawowe emocje społeczne, skupiając się na dumie i wstydzie¹²⁸. Podobne wątki podejmują w swoich pracach także Thomas Scheff, E. Durkheim oraz przytaczanego już E. Goffman¹²⁹. Ponadto teorie wymienionych

¹²⁷ J. Górnicka, *Wartość cierpienia*, op. cit., s. 142.

¹²⁸ T.J. Scheff, *Socialization of emotions: Pride and shame as causal agents*, (w:) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, red. T. Kemper, New York 1990, s. 283; T.J. Scheff, *Shame and conformity: The deference-emotion system*, „American Sociological Review” 1988, nr 53(3), ss. 395–406.

¹²⁹ H.B. Lewis, *Shame and the narcissistic personality*, (w:) *The Many Faces of Shame*, red. D.L. Nathanson, New York–London 1987, ss. 93–132.

badaczy odpowiadają psychoanalitycznej analizie autorstwa Helen Lewis, w której koncepcja stłumienia i odczytywania niewypowiedzianych treści z gestów ma niebagatelne znaczenie dla interpretacji ludzkich zachowań. Rola emocji (duma/wstyd) jest także dostrzegalna w zachowaniach politycznych i w aktywności przestępczej. Koncepcja ta została zbudowana na podstawie analizy pułapek uczuciowych oraz wewnętrznego i zewnętrznego poszukiwania dwóch rodzajów wstydu (nieskrywanego i pomijanego).

Teorię emocji T. Scheffa można analizować na przykładzie konfliktu serbsko-albańskiego w kontekście ofiar i agresorów, a także świadków relacji pomiędzy tymi dwiema grupami. Duma i wstyd pojawiają się przede wszystkim w pamięci zbiorowej, a opisywana sytuacja staje się dyskursem publicznym, medialnym. Ponadto techniki zawstydzania są stosowane przez cały wymiar sprawiedliwości (głównie organy ścigania i sąd), zaś sprawcy, stosując inne metody psychologicznej perswazji, obsadzają siebie w roli ofiar, choć niekiedy są rzeczywistymi sprawcami. Chronią się w ten sposób przed publicznym upokorzeniem, które stanowi szczególnie dotkliwą karę. Uzyskanie pozycji ofiary, niewinnej i bez skazy, zawsze daje przewagę nad sprawcami czynów przestępczych i ukazuje wyższość moralną ofiar nad sprawcami. Wówczas w kolektywnej pamięci wiktyimizacja odgrywa główną rolę w procesie słusznego rewanżu¹³⁰. Z drugiej strony zaś przeprosiny i prośba o wybaczenie pozwalają odrzucić lęk związany z zagrożeniem dla więzi społecznej, a także wstyd związany z odniesionymi ranami¹³¹. W takiej sytuacji każda ze stron postrzega zachowania drugiej jako upokarzające. Powstaje wówczas swoista pułapka uczuciowa wstydu i gniewu. Ten schemat zaś powoduje eskalację konfliktu oraz tworzy potrójną spiralę wstydu – gniewu – agresji¹³², prowadząc niejednokrotnie do zbrodni.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, stwierdza się, że zbiorowa walka ze wstydem nie zawsze jest dwubiegunowa i może ona wystąpić w wielu różnych konfiguracjach związanych z radzeniem sobie z tą emocją. Dostrzeżenie wstydu i przyznanie się do niego jest niebywale trudne nie tylko ze względów psychologicznych, ale także instytucjonalnych (ogólnopaństwowych). Dzieje się to przy udziale całego systemu polityczno-educacyjnego, w którym podtrzymuje się narodowe mity o bohaterskich postawach bojowników o wolność i demokrację, ukrywając jednocześnie ich niegodne lub wręcz zbrodnicze postępowanie, co wiąże się bezpośrednio z opisywanymi powyżej emocjami dumy i wstydu. Ten wstyd może być ciągle podtrzymywany czy wręcz osławiany np. przez obchodzenie rocznic

¹³⁰ A. Jasińska-Kania, *Bloody Revenge in „God's Playground”: Poles' Collective Memory of Relations with Germans, Russians, and Jews*, „International Journal of Sociology” 2007, nr 37(1), s. 33.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*, s. 38.

pogromów, komemoracje związane z upamiętnianiem ofiar. Nagłaśnianie przez media tego rodzaju wydarzeń pokazuje również niechętny stosunek miejscowej ludności do tych rocznic. Ta część narodu, która stosuje strategię „obejścia wstydu” i „defensywnego zamknięcia” ma szczególnie problem z chronicznym wstydem, który jeśli nie jest rozpoznany, nie może być pokonany. Jednocześnie T. Scheff podaje skuteczne rozwiązanie pokonania wstydu i defensywnego zamknięcia. Jest nim budowa bezpiecznych więzi społecznych, przejawiająca się dychotomią emocjonalnych odczuć dumy i wstydu¹³³. Tworzenie owych więzi w kulturze zachodnioeuropejskiej zostało skutecznie zaburzone przez tzw. instytucję „zachodniego indywidualizmu”, prowadzącą między innymi do alienacji, „czyli pewnego rodzaju wykorzenienia ze stosunków społecznych i poczucia obcości, a także braku identyfikacji, również ze swoimi tożsamościami społecznymi”¹³⁴. W takim układzie społecznym wypiera się emocje, szczególnie przykre dla współczesnego człowieka doznanie wstydu.

Zaprezentowane w tym rozdziale koncepcje teoretyczne dotyczące konfliktów ukazują ich niebywałą różnorodność i wewnętrzne zróżnicowanie. Jak wynika z powyższych rozważań, istotę konfliktów próbują wyjaśnić socjologowie, kryminolodzy, wiktymolodzy, historycy, psychologowie czy neurobiolodzy. Problematyka ta z natury rzeczy jest interdyscyplinarna i wielowątkowa, dlatego też autorka pracy postanowiła przybliżyć Czytelnikowi całą gamę tych koncepcji, opatrując niektóre z nich odniesieniami do sytuacji na Bałkanach, która zasadniczo wpisuje się w ich swoistą naturę i wewnętrzną morfologię. Powyższa analiza w znacznym stopniu wyjaśnia też psychologiczne mechanizmy bałkańskich konfliktów narodowo-etnicznych.

¹³³ T.J. Scheff, *Shame and Community: Social Components in Depression*, „Psychiatry” 2001, nr 64 (3), ss. 212–224.

¹³⁴ *Ibid.*, s. 219.

Rozdział III

PODŁOŻE, ŹRÓDŁA I ISTOTA KONFLIKTU SERBSKO-ALBAŃSKIEGO

§ 1. Geneza i historia sporu serbsko-albańskiego

1. Istota i treść konfliktu – wprowadzenie

Początki konfliktu serbsko-albańskiego datuje się już od wczesnego średniowiecza, zaś spór ten odznacza się bogactwem konfrontacyjnych wydarzeń¹³⁵. Genezę konfliktu paradoksalnie rozpoczyna historyczna bitwa na Kosowym Polu (rok 1389)¹³⁶, która rozegrała się pomiędzy armią serbskiego cara Lazara a tureckim władcą Muratem I. Od tego momentu rozpoczyna się metodyczna islamizacja tych ziem, w tym także Albanii, która w odróżnieniu od słowiańskiej i prawosławnej ludności sukcesywnie rezygnowała z chrześcijaństwa na rzecz konwersji na islam (wówczas wiązało się to z dużymi przywilejami np. ze zwolnieniem od podatków czy możliwością szybkiego awansu w osmańskim państwie). Ostateczne wcielenie ziem serbskich w granice Imperium Osmańskiego nastąpiło w 1455 roku w wyniku podbicia przez Turków Novego Brda. Niemniej jednak chrześcijańscy poddani (w znacznej mierze Serbowie) niechętnie integrowali się z nowym polityczno-terytorialnym porządkiem i sukcesywnie wszczynali antytureckie rewolty (np. w 1689 roku). W związku z tym byli poddawani licznym

¹³⁵ Historia konfliktu serbsko-albańskiego rozpoczyna się już od momentu pojawienia się na tym terytorium plemion słowiańskich, czyli od VI do VII wieku n.e. i trwa do dnia dzisiejszego. M. Ickiewicz-Sawicka, *Kosowo – początek i koniec bałkańskiej tragedii*, (w:) *Wybrane problemy współczesnej polityki: aspekty teoretyczne i empiryczne*, red. K. Czerewacz, Białystok 2009, ss. 207–227.

¹³⁶ Bitwa na Kosowym Polu – starcie zbrojne, w którym 15 czerwca 1389 roku wojska osmańskie dowodzone przez sułtana Murada I pokonały dowodzoną przez księcia serbskiego Łazarza armię złożoną z Serbów i ich słowiańskich sojuszników. Obie strony poniosły duże straty. W walce zginęli sułtan Murad I i książę Łazarz.

turecim represjom, które ulegały znacznej intensyfikacji po udaremnieniu serbskiego powstania narodowego pod wodzą Leopolda I i ostatecznie zakończyły się eksodusem serbskiej ludności (Velika Seoba Srba)¹³⁷ w latach 1689–1690. Kosowo opuściło kilkaset tysięcy Serbów na czele z patriarchą Arsenije Čarnojevićem.

Kolejny rozdział stosunków serbsko-turecko-albańskich otwierają wojna rosyjsko-turecka oraz powstanie na terenie Kosowa kosowarskiego ruchu społeczno-politycznego pod nazwą Liga Prizreńska lub też Liga Obrony Narodu Albańskiego (1878–1881). Następnie sytuację w opisywanym regionie reguluje Kongres w San Stefano (rok 1878), którego główną decyzją było scalenie ziem, w większości zamieszkałych przez ludność albańską, do nowo powstałych (odradzających się) państw bałkańskich¹³⁸. Zwłaszcza w Kosowie tureccy władcy buntowali się przeciwko wprowadzeniu w życie karty swobód dla poddanych wydanej w 1839 roku przez następcę Mahmuda II, sułtana Abdula Medżida. Akcje przeciwko domagającym się swych praw Serbom oraz tureckie operacje wojskowe wymierzone przeciwko tureckiej elicie (lata 1855, 1866, 1866–1867, 1869) spowodowały, że bałkańscy chrześcijanie stali się podwójnymi ofiarami. Szczególnej dyskryminacji doświadczyli Serbowie także po wojnie krymskiej (1853–1856)¹³⁹, kiedy to poziom represji wobec chrześcijan był wyjątkowo wysoki.

Dwudzieste stulecie na Bałkanach otwiera albańskie powstanie w Prisztinie, które bardzo szybko przenika granice Kosowa i rozlewa się na całe terytorium tej prowincji (rok 1911). Następnie dochodzi do wybuchu Pierwszej Wojny Bałkańskiej w 1912 roku, którą kończy podpisanie Paktu Londyńskiego w roku 1913. Natomiast wybuch drugiej wojny bałkańskiej w 1913 roku i I wojny światowej zbiega się w czasie z przeprowadzanymi przez Albańczyków na terenie Kosowa rewoltami zbrojnymi, mającymi doprowadzić do rewizji granic. Jednak Kongres Rzymski po kapitulacji państw centralnych w 1918 roku potwierdził wcześniej zatwierdzoną przynależność Kosowa i Metochii do królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców.

Kolejny okres konfrontacji w historii stosunków serbsko-albańskich przypada na lata 1941–1945, kiedy to państwa Osi dokonują rozbicia Jugosławii, w wyniku którego znaczna część Kosowa zostaje wcielona do administrowanej przez Włochy tzw. „Wielkiej Albanii”. II wojna światowa ustanowiła natomiast nowy, nie tylko europejski, ale także światowy, porządek polityczno-gospodarczy, tworząc dwubiegunowy układ (socjalistyczny i kapitalistyczny). Na terytorium Bałkanów Zachodnich powstaje

¹³⁷ V. D. Bataković, *Nova istorija srpskog naroda*, Beograd 2000.

¹³⁸ F. Lubonja, *Albania, wolność zagrożona*, Sejny 2005, s. 153.

¹³⁹ Wojna krymska (1853–56), Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wojna-krymska;3997475.html> [dostęp: 11.07.2018].

wówczas nowy socjalistyczny organizm państwowy pod nazwą Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, w granicach której znajduje się Kosowo, autonomiczne od 1963 roku. Koniec lat sześćdziesiątych i całe lata siedemdziesiąte XX wieku to sukcesywny, choć umiejętnie skrywany przez socjalistyczne jugosłowiańskie władze, rozwój serbsko-albańskiego konfliktu, który był powstrzymywany w wyniku wprowadzonego stanu wyjątkowego w postaci ciągłego ograniczania autonomii Kosowa. Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku proces separacji Kosowa przybrał na sile, między innymi w wyniku wprowadzenia nowych jugosłowiańskich przepisów konstytucyjnych (rok 1974), gwarantujących autonomiczne rządy na części terytorium. W związku z tym od połowy lat siedemdziesiątych przez lata osiedziesiąte aż do roku 1987¹⁴⁰ konflikt stale narastał, aby w końcu stać się główną przyczyną kolejnej bałkańskiej wojny.

Kosowo to terytorium sporne, a konflikt wokół tego obszaru symbolicznie zaczyna się już od samej nazwy. Serbowie utrzymują, że obszar ten stanowi nadal integralną część Serbii o nazwie Prowincja Autonomiczna Kosowa i Metochii, Albańczycy zaś posługują się nazwą Republika Kosowa (od 1990 roku), natomiast agendy międzynarodowe (ONZ – UNMIK) używają nazwy Kosova w języku albańskim oraz Kosovo w języku serbskim. Powyższe rozbieżności powielają również mieszkańcy Kosowa, którzy mają własną wizję tego obszaru. Określają oni kosowskich Albańczyków Kosowarami lub protekcjonalnie Sziteperami. Natomiast w większości opracowań zarówno publicystycznych, jak i naukowych nację tę przedstawia się jako kosowskich Albańczyków w odróżnieniu od Albańczyków zamieszkujących właściwą Albanię ze stolicą w Tiranie. Natomiast kosowscy Albańczycy nazywają Serbów i Czarnogórców pogardliwym albańskim określeniem *shkje*. Obecnie status Kosowa jest uregulowany przez prawo międzynarodowe i zgodnie z rezolucjami ONZ jest ono nadal częścią Serbii, z tym że od 1999 roku pozostaje pod międzynarodowym protektoratem¹⁴¹, a stabilizację w tym rejonie utrzymują międzynarodowe kontyngenty NATO (KFOR).

Jak pokazuje powyższe wprowadzenie w historię konfliktów narodowo-etnicznych w Kosowie, jest ona bogata w liczne tragiczne wydarzenia i wy-

¹⁴⁰ W 1987 roku miała miejsce historyczna wizyta S. Miloševića na tzw. Kosowym Polu.

¹⁴¹ Nauka prawa międzynarodowego wyróżnia protektoraty międzynarodowe i kolonialne. W przypadku Kosowa mamy do czynienia z protektoratem międzynarodowym. Protektorat ten opiera się na umowie międzynarodowej zawartej przez dwa suwerenne podmioty. W umowie tej jedno państwo (określane jako protegowany) zrzeka się w całości lub części swej zdolności do działania w płaszczyźnie zewnętrznej i przekazuje je państwu protektorowi. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, s. 132. W przypadku Kosowa protektorat został ustanowiony pod auspicjami ONZ (na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ 1244). Prowincja jest administrowana przez misję ONZ UNMIK, nad bezpieczeństwem w Kosowie zaś czuwa misja NATO KFOR, podległa UNMIK.

nika z wyjątkowego położenia geograficznego i geopolitycznego. Na tym niewielkim skrawku południowej Europy spotyka się wschód z zachodem i południem, splatają się także interesy polityczne i gospodarcze głównych światowych mocarstw. Ponadto obszar ten to terytorium rywalizacji dwóch monoteistycznych religii: chrześcijaństwa (katolicyzmu i prawosławia) oraz islamu, co stanowi zasadniczą przyczynę tzw. tygla bałkańskiego¹⁴², który w zależności od okoliczności jedynie się tli lub jest w stanie wrzenia. Religijnej mozaice zaś towarzyszy cała gama bałkańskich narodów, etnosów czy języków i taki bałkański patchwork odzwierciedla strukturę demograficzną w tej części Europy. Jednak kluczową rolę w tej konfiguracji pełni język jako nośnik kultury i tożsamości narodowo-etnicznej i jest on ważny, ponieważ symbolicznie wyznacza granice regionu. Szczególnie jest to widoczne w serbskich enklawach w Kosowie, gdzie miejscowa ludność posługuje się jednym językiem, który w innych częściach kraju lub nawet miastach może wywoływać agresję wśród innych nacji narodowych czy etnicznych. Obecnie w Kosowie równorzędnie obowiązują trzy języki: serbski, albański i angielski, zaś w pobliżu miejsc, gdzie stacjonują oddziały KFOR, najczęściej obowiązuje język włoski.

2. Konflikt serbsko-albański w latach 1987–1997

Punktem zwrotnym w historii serbsko-albańskiego konfliktu był rok 1987, kiedy to ówczesny przywódca socjalistycznej Jugosławii Slobodan Milošević postanowił zlustrować sytuację Serbów w Kosowie. Fakt, że przez całe lata osiemdziesiąte XX wieku w Kosowie zarówno Serbowie, jak i Kosowarzy oskarżali się wzajemnie o dyskryminację był przemilczany przez europejskie elity. Kosowarzy wykorzystując zapisy Konstytucji Jugosławii z 1974 roku, praktycznie przejęli władzę w tej serbskiej prowincji. Relacja ta była więc asymetryczna i to na niekorzyść niealbańskich mieszkańców formalnie dominujących w republice. Te dysproporcje stały się przyczyną symbolicznej i jakże brzemiennej w skutki wizyty S. Miloševicia w Kosowie 23 kwietnia 1987 roku, podczas której padły niezwykle ważne dla całej południowej Europy słowa: „Nikt już nie będzie Was bił”¹⁴³. Eksperci badający ostatnie bałkańskie konflikty twierdzą zgodnie, że to wydarzenie było zapowiedzą przyszłego krwawego konfliktu w tej części europejskiego kontynentu¹⁴⁴. Autorka tej książki idzie zaś jeszcze dalej i twierdzi, że to właśnie wówczas rozpoczął się rozpad Jugosławii.

¹⁴² V. R. Bilski, *Kocioł bałkański*, Warszawa 2000, s. 182.

¹⁴³ K. Czaja, *Teoria konfliktu – wstęp. Powstanie teorii konfliktu*, op. cit.

¹⁴⁴ M. Ciric, *The Balkans is Covered With Milosevic Monuments Already*, Balkan Insight, <http://www.balkaninsight.com/en/article/the-balkans-is-covered-with-milosevic-monu->

S. Milošević właśnie tą wizytą i wypowiedzianymi wówczas słowami uruchomił lawinę; otworzył konserwowaną przed cały okres socjalistycznej Jugosławii puszkę Pandory, która wisiała nad tym krajem niczym miecz Demoklesa. Miecz, który symbolicznie trzymali wówczas trzej przywódcy Jugosławii (wspomniany S. Milošević, F. Tudžman i A. Izetbegović). W momencie, kiedy S. Milošević jako pierwszy podnosił owy miecz, pozostali czekali już w tzw. blokach startowych, aby wprowadzić w swoich republikach w ruch skrywane do tej pory separatystyczne dążenia, blokowane skutecznie (do czasu) przez titowski i posttitowski reżim. Miloszewiczowskie wystąpienie na Gazimestanie¹⁴⁵ utorowało im drogę i podpaliło przysłowiowy lont lub dorzuciło paliwa do paleniska, nad którym znajdował się bałkański kocioł.

Kosowo symbolicznie „rozsadziło” Jugosławię, bo tam w skali mikro, a nawet nano (wojna rozgrywała się nawet pomiędzy sąsiadami czy rodzinami) odsłoniły się poważne i głębokie konflikty interesów pomiędzy narodami Jugosławii, głównie Serbami (w przypadku Kosowa kosowskimi Serbami) i bałkańskimi muzułmanami (w tym przypadku kosowskimi Albańczykami); Chorwaci, Słoweńcy, słowiańscy Macedończycy i Czarnogórcy w sporze o Kosowo pozostawali na uboczu, choć te cztery kraje uznały oficjalnie Republikę Kosowa.

W Kosowie od wieków nieustannie panuje konflikt i, jak już było wielokrotnie wspominane, rozgrywa się on na kilku poziomach: terytorialnym, narodowym, etnicznym, kulturowym, religijnym, a nawet cywilizacyjnym. W związku z tym konflikt ten skupia się w tej bałkańskiej soczewce, która kiedy się ją odpowiednio naświetli (np. podgrzewając nacjonalizmy i różnice językowo-religijne), zaczyna na początku się tlić, a następnie płonąć, doprowadzając do szybko rozpraszającej się pożogi – w tym przypadku wojennej.

Kosowo jest tym dla Europy, czym dla Bliskiego Wschodu (Ziemi Świętej) Jerozolima, dalej Izrael/Palestyna. Tam, tak jak w Kosowie czy szerzej: na Bałkanach Zachodnich, krzyżują się interesy nie tylko regionu, ale całego świata. Judaizm i chrześcijaństwo (głównie wschodnie) zderza się z islamem i w związku z tym konflikt ten jest praktycznie nierozstrzygal-

ments-already-03-14-2018 [dostęp: 10.12/2018].

¹⁴⁵ Gazimenstan (Kosowe Pole) – Kosowe Pole, serbskie Kosovo polje, albańskie Fushë Kosovë, Fushë Kosova; kotlina w Kosowie, między górami Kopaonik na północy i Szar Planiną na południu; miejsce wielu bitew: 1) 15 VI 1389 klęska wojsk serbskich i bośniackich w bitwie z wojskami tureckimi; w jej wyniku Serbia i inne południowosłowiańskie narody przeszły pod zwierzchność Turcji; 2) 18–19 X 1448 klęska wojsk węgierskich (dowódca J. Hunyady) posiłkowanych przez Serbów i Wołochów w bitwie z armią turecką (dowódca sułtan Murad II); 3) podczas I wojny światowej XI 1915 klęska wojsk serbskich w walkach z siłami austriacko-węgierskimi, niemieckimi i bułgarskimi; w jej wyniku wojska serbskie wycofały się z Serbii na wybrzeże Morza Adriatyckiego; 4) podczas II wojny światowej X–XI 1944 walki wojsk bułgarskich, jugosłowiańskich, albańskich z wojskami niemieckimi. *Kosowe Pole*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kosowe-Pole;3926183.html> [dostęp: 15.10.2019].

ny. Można go jedynie opanować bądź złagodzić (obniżając lub kontrolując temperaturę sporu).

Kosowo było, jest i najprawdopodobniej będzie największym (najbardziej prawdopodobnym) punktem zapalnym w tej części Europy. Innymi słowy wiek XX rozpoczął się w Sarejewie i praktycznie w Sarejewie się skończył, natomiast wiek XXI otworzył nową kartę bałkańskiej tragedii, którą urzeczywistnia spór o Kosowo – znak zarówno zwycięstwa, jak i upadku narodów je zamieszkujących.

Powracając zaś do głównego wątku rozważań na temat chronologii wydarzeń na Kosowie, to lata osiemdziesiąte XX wieku odznaczały się dalszym pogłębieniem narodowo-etnicznych konfliktów pomiędzy Serbami i Albańczykami. W tym okresie nasiliły się też represje i przejawy dyskryminacji wobec nieustannie kurczącej się grupy Serbów ze strony przewyższających ich demograficznie kosowskich Albańczyków. Z drugiej strony zaś Kosowarzy podtrzymywali swoją narrację, że to oni są opresjonowani i dyskryminowani przez Serbów. Ponadto komunistyczne władze Jugosławii ignorowały skargi dotyczące prześladowań serbskiej społeczności w Kosowie i odwrotnie. Fakt, że większość kosowskich urzędów była zdominowana przez albańskich komunistów (policja, wymiar sprawiedliwości, lokalna administracja oraz instytucje o charakterze kulturalnym)¹⁴⁶ coraz bardziej rozbudzał ich narodowowyzwoleńcze ambicje, które nie ograniczały się wyłącznie do korzystania z szerokiej autonomii.

W 1981 roku w Kosowie dochodziło do regularnych demonstracji, w których kosowska społeczność domagała się utworzenia z regionu Kosowa kolejnej jugosłowiańskiej republiki. Kilka lat później dążenia te dotyczyły już niepodległości i stworzenia nowego kosowskiego państwa. W 1989 roku jeden z przywódców muzułmańskich (określany „albańskim Mandelą”) Adem Denaci oświadczył publicznie, że powoła powstańcze wojsko, które odbierze Serbom Kosowo¹⁴⁷. Natomiast dwa lata wcześniej tę prowincję jeszcze socjalistycznej Jugosławii odwiedził S. Milošević¹⁴⁸, który od tej pory oparł swoją politykę na strategii obrony kosowskich Serbów. Jednocześnie zaś był socjalistycznym dyktatorem, budującym swój autorytet na nacjonalizmie. Dlatego też to właśnie on został uznany przez międzynarodową społeczność za głównego sprawcę ostatniego bałkańskiego drama-

¹⁴⁶ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii*, Warszawa 2005, s. 247.

¹⁴⁷ W. Łysiak, *Stulecie kłamców*, Warszawa 2000, s. 263.

¹⁴⁸ Slobodan Milošević (1941–2006) – przywódca serbski, od 1959 roku członek Związku Komunistów Jugosławii, od 1987 roku przewodniczący, a od 1990 roku stojący na czele Socjalistycznej Partii Serbii, od 1989 roku przewodniczący prezydium Republiki; w latach 1990–1997 prezydent Serbii, a następnie Jugosławii. W 1999 roku stanął przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w Hadze oskarżony o zbrodnie wojenne w Kosowie. Zmarł w celi więziennej 12 marca 2006 roku.

tu¹⁴⁹. Jednocześnie zaś nieustające separatystyczne dążenia Kosowarów do introwersji Kosowa od Jugosławii (2 lipca 1990 roku albańscy członkowie parlamentu Kosowa ogłosili jednostronnie Republikę Kosowa) spowodowały z kolei adekwatną reakcję rządu w Belgradzie. W związku z tym 5 lipca 1990 roku parlament Serbii dokonał tzw. retorsji, czyli ograniczył autonomię Kosowa poprzez wprowadzenie ustawy o rozwiązaniu kosowarskiego parlamentu i rządu, a kilka miesięcy później także o likwidacji prezydium. Decyzję tą uzasadniono tym, że rozwiązane ciała podważały suwerenność i integralność terytorialną Serbii¹⁵⁰.

Tymczasem w Jugosławii wprowadzono nową konstytucję, którą poprzedziło referendum przeprowadzone w całej Serbii. Wprowadziona nowa konstytucja znacznie znosiła dotychczasowy socjalistyczny ustrój państwa, jednak według kosowarskiej większości zignorowała jednocześnie prawa mniejszości narodowych, co stało się z kolei bezpośrednią przyczyną odrzucenia przez nich zmian wprowadzonych we wspomnianym wcześniej referendum. Od tego momentu wydarzenia w Kosowie zaczynają przyspieszać. We wrześniu 1990 roku wybuchają masowe kosowarskie protesty, które przekształcają się w strajk generalny, podczas którego padają hasła ogłoszenia niepodległości tej serbskiej prowincji. Wówczas kosowscy Albańczycy na tajnym posiedzeniu rozwiązanego parlamentu proklamują konstytucję Republiki Kosowo. Następnie w maju 1992 roku odbywają się wybory prezydenckie, które wyłaniają ogromną większością głosów Ibrahima Rugovę¹⁵¹ jako nowego przywódcę niepodległego Kosowa. Wówczas jeszcze Kosowo nie zyskało uznania międzynarodowego i nadal pozostawało w jurysdykcji Serbii. Jednak kosowscy Albańczycy pominęli ten fakt, co należałoby uznać za brak poszanowania prawa międzynarodowego publicznego poprzez naruszenie integralności terytorialnej Serbii w granicach, w których nadal znajdowała się prowincja Kosowo. Takie postępowanie z kolei spotkało się z reakcją rządu w Belgradzie, który dokonał dalszej redukcji istniejącej autonomii, między innymi do wprowadzenia jednolitego serbskiego programu nauczania w całym kraju, w tym także w Kosowie. Urażeni powstała sytuacją

¹⁴⁹ Postać Miloševića wymaga dłuższego komentarza i pogłębionej analizy jego roli w konflikcie bałkańskim, jednak rozważania te wychodzą poza ramy niniejszego artykułu. V. M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića: serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008.

¹⁵⁰ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii*, op. cit., s. 255.

¹⁵¹ Ibrahim Rugova (1946–2006) – historyk literatury, filolog i językoznawca, przywódca kosowskich Albańczyków, założyciel i przewodniczący Demokratycznej Ligi Kosowa, od 1992 roku nieformalny, zaś od 2002 formalny prezydent Kosowa. Opowiadał się przeciwko albańskiemu nacjonalizmowi, krytykował UÇK za czystki etniczne. Człowiek ten był niekwestionowanym autorytetem moralnym, propagującym idee pacyfizmu i sprzeciwiającym się wszelkim przejawom przemocy.

kosowscy Albańczycy rozpoczęli organizowanie swoich sił zbrojnych i stali się inicjatorami licznych zamachów terrorystycznych¹⁵².

W takiej sytuacji władze serbskie zdecydowały o interwencji i wprowadziły stan wyjątkowy na terytorium Kosowa. W ten sposób wybuch wojny był już nieunikniony. Pomimo licznych apelów koncyliacyjnego i nastawionego na dialog prezydenta Republiki Kosowa Ibrahima Rugovy o pokojowe rozwiązanie sporu faktyczną władzę na tym terytorium przejęła Armia Wyzwolenia Kosowa, otwierając kolejny krwawy i bolesny rozdział bałkańskiej tragedii.

3. Konflikt serbsko-albański w latach 1998–2007

Kolejną kluczową datą w stosunkach serbsko-albańskich był wrzesień 1998 roku. W tym czasie Rada Bezpieczeństwa ONZ zobowiązała Federacyjną Republikę Jugosławii oraz przywódców kosowarskich bojowników do podjęcia natychmiastowych środków prewencyjnych celem uniknięcia katastrofy humanitarnej w rejonie Kosowa. Następnie RB ONZ przyjęła Rezolucję 1203 określającą, iż w przypadku zagrożenia misji weryfikacyjnych zostaną rozpoczęte konkretne działania w celu ochrony bezpieczeństwa swobody misji. Wówczas rząd USA uznał ten zapis za przyzwolenie na interwencję militarną i podjął decyzję o rozpoczęciu operacji. Wobec tego 24 marca 1999 roku lotnictwo NATO zapoczątkowało inwazję lotniczą na Federacyjną Republikę Jugosławii. Jednocześnie zaś Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1244¹⁵³ nie potępiła jednoznacznie tej akcji zbrojnej

¹⁵² Za prekursorów islamskiego terroryzmu można uznać powstałą w X wieku na Bliskim Wschodzie sektę Abdallah, która następnie została przekształcona przez Hassana ibn Sabaha w ugrupowanie zawodowych morderców – assasynów. Nazwa ta pochodzi od jego imienia lub od środka odurzającego (haszyszu), za pomocą którego zdobywał podległość członków stowarzyszenia. Miejsce, w którym gromadzili się assasyni, było skalną warownią w górach Elburs, w związku z tym każdego kolejnego przywódcę assasynów nazywano Księciem z Gór lub Starcem z Gór. W. Łysiak, *Salon, alfabet szulerów*, Warszawa 2006, s. 337.

V. A.P. Szchmid, A.J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, New Brunswick 1988; v. K. Karolczak, *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa 1995; v. M. Zimny, *Terroryzm samobójczy*, Warszawa 2006.

¹⁵³ UNMIK: Misja Tymczasowej Administracji Narodów Zjednoczonych w Kosowie (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*). UNMIK została powołana do życia przez Rezolucję Rady Bezpieczeństwa nr 1244 (1999 rok), która określiła zapewnienie warunków do życia w pokoju dla wszystkich mieszkańców Kosowa i wspieranie stabilizacji w regionie Bałkanów Zachodnich jako podstawowe cele Misji. Na czele Misji stoi Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego, który ma zapewnić koordynację cywilnej działalności międzynarodowej na podstawie Rezolucji 1244, w tym prowadzonej przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, która odpowiedzialna jest za budowanie zdolności instytucjonalnej. Specjalny Przedstawiciel zapewnia również współpracę z szefem Misji Unii Europejskiej EULEX Kosowo, której zadaniem jest budowanie podstaw państwa prawa. EULEX powstała na podstawie Rezolucji 1244 i działa pod auspicjami ONZ, *Misje po-*

i uznała sytuację w regionie za zagrożenie pokoju i bezpieczeństwa w opisywanym obszarze.

Decydującym elementem prowadzącym do eskalacji konfliktu serbsko-albańskiego było utworzenie Armii Wyzwolenia Kosowa (UÇK), która rozpoczęła swoją działalność w 1996 roku, dokonując licznych ataków zbrojnych skierowanych przeciwko Serbom zamieszkającym w Kosowie. Niektóre źródła dowodzą, że UÇK miała powstać już pod koniec 1992 roku¹⁵⁴. Od kwietnia 1996 roku do końca 1997 roku bojówki UÇK zamordowały 50 osób, głównie serbskich cywilów, choć represje były skierowane również wobec ludność albańskiej.

Rodowód Armii Wyzwolenia Kosowa jest owiany tajemnicą. Potwierdzają to nieścisłości i luki w kosowarskiej historii. Ibrahim Rugova był przekonany, że organizacja ta została utworzona przez serbskie siły specjalne, jest to jednak niepoparta faktami hipoteza. Następnie w zachodniej prasie pojawiły się spekulacje, że UÇK jest sterowana i finansowana przez Niemcy, zaś specjalny wysłannik ONZ Jiri Dienstbier stwierdził, że jest to „chaotyczny partyzancki ruch o dziwacznej ideologii”, w której istnieje odłam maoiistów (zwolenników Envera Hodży)¹⁵⁵.

Liczne enigmatyczne opowieści związane z funkcjonowaniem UÇK skupiały się głównie wokół źródeł jej finansowania. Oficjalne informacje donosiły, że środki te pochodziły ze zbiorów organizowanych przez albańską dyspore z Niemiec lub Szwajcarii. Z drugiej strony zaś wskazuje się, że Armia Wyzwolenia Kosowa czerpała zyski z handlu ludźmi, ludzkimi narządami i narkotykami¹⁵⁶ i była zorganizowaną grupą przestępczą, tworzącą siatkę międzynarodową. Wiąże się to z tym, że geograficznie i strategicznie Albania i Kosowo znajdują się na tzw. „balkańskim szlaku”¹⁵⁷, który łączy Afganistan i Pakistan z Europą Zachodnią. Szlakiem tym rocznie przedostaje się do państw Europy Zachodniej, około 80% heroiny rozprawdanej wśród Europejczyków¹⁵⁸. Łączną wartość przemytu szacuje się na 400 miliardów amerykańskich dolarów¹⁵⁹.

kojowe ONZ, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/pokoj_i_bezpieczenstwo/operacje_pokojowe_onz?printMode=true [dostęp: 21.03.2018].

¹⁵⁴ J. Elsasser, *Nie wieder Krieg ohne uns. Das Kosovo und die neue deutsche Geopolitik, Mit einem unfreiwilligen Vorwort von Joschka fischer*, Hamburg 1999, s. 41; M. Waldengerg, *Rozbicie Jugosławii, op.cit.*, s. 262.

¹⁵⁵ M. Walderberg, *Rozbicie Jugosławii, op. cit.*, s. 263.

¹⁵⁶ V. Kosovo organ trafficking how the claims were exposed, Balkan Insight, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-organ-trafficking-how-the-claims-were-exposed-09-04-2015-1> [dostęp: 15.07.2018].

¹⁵⁷ V. Heroina, ABW.gov, <https://www.abw.gov.pl/pl/wolnytekst/67,Heroina.html> [dostęp: 15.07.2018].

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ E. Wnuk-Lipieński, *Świat międzyepoki (globalizacja, demokracja, państwo narodowe)*, Kraków 2004, s. 112; *Global Organized Crime: The New Empire of Evil*, red. P. Raine Linnea,

Pierwsza fala konfliktu w Kosowie przebiegała jako wojna partyzancka i miała charakter wewnętrzny. Toczyła się pomiędzy jugosłowiańską (w do-myśle serbską) stroną a kosowskimi Albańczykami. Akty przemocy bojownikóW UÇK skierowane były przede wszystkim na serbskie siły porządkowe, dotyczyły jednak także przedstawiciele jugosłowiańskiej administracji, zarządzającej tą serbską prowincją. W wyniku nasilającej się albańskiej rewolty serbska policja uzyskała wsparcie regularnej armii jugosłowiańskiej. Celem niniejszych działań była likwidacja UÇK, a nie eksterminacja albańskiej (kosowarskiej) ludności cywilnej. Jednak wbrew faktom stwierdzenia o dążeniu Serbów do uzyskania „czystego etnicznie serbskiego Kosowa” zdominowały większość amerykańskich i zachodnioeuropejskich mediów. Prezentowano Serbów jako wyłącznych sprawców czystek etnicznych (jako ludzkie bestie mordujące bez wytchnienia wszelkie nieserbskie nacje), gloryfikowało zaś kosowskich Albańczyków, przedstawiając ich jako bezbron-ne ofiary serbskiego okrucieństwa i barbarzyństwa¹⁶⁰.

Kiedy wojna domowa zaczęła się rozprzestrzeniać, a regularne wojsko jugosłowiańskie zdobywać przewagę nad oddziałami UÇK, jej działacze zorientowali się, że nie są w stanie stawić czoła serbskim siłom zbrojnym i należy ów konflikt „umiędzynarodowić”, czyli zaangażować w wojnę społeczność międzynarodową. Wybieg ten okazał się strategicznym sukcesem, a antyserbska propaganda medialna wyraźnie wzmocniła albańską i jednocześnie coraz bardziej muzułmańską dominację w Kosowie. Zarejestrowane wówczas działania zbrojne w ciągu kilku miesięcy pochłonęły setki ofiar po każdej ze stron konfliktu, a kilkanaście tysięcy zostało zmuszanych do ucieczki. W wyniku krwawego starcia ucierpieli zarówno Serbowie, jak i Albańczycy. Szacuje się, że około 200 tysięcy osób zostało przymusowo przesiedlonych¹⁶¹. Trudno zaś jednoznacznie stwierdzić, że byli to wyłącznie kosowscy Albańczycy. Z informacji podanych przez Jugosłowiański Czerwony Krzyż jednoznacznie wynika, że miejsce zamieszkania opuściło około 30 tysięcy ludzi pochodzenia słowiańskiego i romskiego¹⁶². Do dnia dzisiejszego nie zostały opublikowane dane, w związku z tym obie strony lansują swoją wersję wydarzeń i uwypuklają swoje krzywdy.

F.J. Cilluffo, Washington 1994, s. 141.

¹⁶⁰ Antyserbska wojna propagandowa, prowadzona przez europejskie i światowe media w trakcie trwania konfliktu dopiero w ostatnim czasie (choć nielicznie) zostaje poddawana weryfikacji. Obszerne rozważania na ten temat znajdują się w cytowanej już wielokrotnie publikacji M. Waldengera. Jednak ograniczone ramy niniejszego tekstu nie pozwalają na szczegółową analizę zasygnalizowanego jedynie problemu tzw. „pierwszej w dziejach wojny medialnej, wirtualnej” [sformułowanie M. Waldengera – M.I.-S.].

¹⁶¹ V. K. Żywna, *Niepodległe Kosowo – finał czy zarzewie nowych konfliktów?*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2009–2010, nr 4, s. 242–245.

¹⁶² V. M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia*, *op. cit.*

Wojnę domową przerwały rokowania konferencji w Rambouillet, która rozpoczęła się 6 lutego 1999 roku. Obu delegacjom: serbskiej, reprezentowanej przez wicepremiera Serbii Ratko Markovicia oraz albańskiej (kosowskiej), reprezentowanej przez dowódcę UÇK Hashima Thaci¹⁶³, przed rozpoczęciem konferencji przedstawiono dziesięciopunktową propozycję rozstrzygnięcia konfliktu w drodze porozumienia politycznego opracowaną przez Grupę Kontaktową. Wyjątkowe jest to, że Serbowie występowali jako przedstawiciele państwa (w pełnym znaczeniu tego słowa w świetle prawa międzynarodowego publicznego), zaś kosowscy Albańczycy byli reprezentowani przez organizację dokonującą aktów terrorystycznych, utrzymującą się najprawdopodobniej z działalności przestępczej.

Negocjacje nie przyniosły pożądaných rezultatów, ponieważ warunki zaproponowane stronie serbskiej były ukrytym ultimatum, które w ostatecznym kształcie prowadziły do całkowitej secesji Kosowa. Przedstawione propozycje zawierały między innymi stwierdzenia, że po trzech latach od podpisania umowy o statusie Kosowa miałoby zdecydować referendum (przy zdecydowanej przewadze demograficznej Kosowarów wynik byłby oczywiście korzystny dla Albańczyków). Ponadto cała Jugosławia miała być pod kontrolą jednostek NATO¹⁶⁴. W związku z tym, że Serbowie nie mogli zaakceptować niniejszych warunków, 24 marca 1999 roku rozpoczęła się inwazja wojsk NATO na terytorium Serbii. Interwencja o nazwie *Allied Force* („Sojusznicza siła”) rozpoczęła intensywne bombardowania jugosłowiańskiego terytorium¹⁶⁵. W świetle obowiązującego prawa międzynarodowego interwencja ta miała charakter bezprawny – głównie ze względu na to, że została podjęta bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ i z pogwałceniem międzynarodowych konwencji¹⁶⁶. Interwencja ta została podzielona na kilka etapów, które były uzależnione od politycznych i wojskowych decyzji Rady Sojuszu Północnoatlantyckiego¹⁶⁷.

Długotrwały konflikt zbrojny został przerwany (co nie oznacza, że został konstruktywnie rozwiązany) 9 czerwca 1999 roku w Kumanovie w wyniku podpisania zawieszenia broni. Porozumienie dotyczyło wycofania serbskich sił zbrojnych i wprowadzenia do prowincji międzynarodowych oddziałów KFOR. W ten sposób przerwano regularne walki zbrojne pomię-

¹⁶³ Hashim Thaci (1968) – Kosovar rebel leader and politician, who served as the prime minister (2008–14) and president (since 2016) of Kosovo. Just weeks after assuming the premiership, he oversaw Kosovo's declaration of independence from Serbia.

¹⁶⁴ V. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii, op. cit.*, s. 284 i ns.

¹⁶⁵ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, ss. 196–197.

¹⁶⁶ E. Piątek, *Akcja NATO jest nielegalna*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 83, s. 8.

¹⁶⁷ Niniejsze opracowanie nie obejmuje szczegółowego opisu przebiegu operacji wojennej NATO w Kosowie, ponieważ taka analiza wymaga oddzielnego monograficznego studium.

dzy bojówkami Armii Wyzwolenia Kosowa a siłami ówczesnej Jugosławii. Od tego czasu konflikt zbrojny przekształcił się w konflikt polityczny, który jednak odznacza się dużym ładunkiem emocjonalnym w postaci lokalnych pogromów lub zamieszek.

Kolejne starcie polityczne pomiędzy Serbami a Kosowarami miało miejsce pod koniec 2006 roku, kiedy to społeczeństwo serbskie w wyniku przeprowadzonego referendum zdecydowało, że Kosovo jest integralną częścią Serbii. W ten sposób serbskie władze skierowały wyraźny sygnał do UE i USA, że nie zaakceptują niepodległości albańskiego Kosowa, o które zabiegały zarówno mocarstwa światowe, jak i regionalne.

W związku z tym w 2006 roku ONZ zaprosiła do wspólnego negocjacyjnego stołu Serbów i kosowskich Albańczyków, ustalając, że rozmowy powinny doprowadzić do porozumienia w krótkiej perspektywie czasowej. To optymistyczne założenie nie doszło jednak do skutku i niezwykle trudno było wypracować kompromis. W negocjacjach uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz Serbii i Kosowa: prezydent Serbii Boris Tadić i premier Vojislav Kostunica, stronę albańską reprezentowali zaś prezydent Fatmir Sejdu¹⁶⁸ i premier Agim Çeku¹⁶⁹. Negocjacje nie przyniosły jednak upragnionego, konstruktywnego rozwiązania. W związku z tym ONZ wyznaczyła swojego negocjatora, byłego premiera Finlandii Mattiego Ahtisaariego, który przedstawił propozycję statusu prowincji Serbii – Kosowa¹⁷⁰. Poniżej zostały przytoczone niektóre z propozycji:

1. Kosovo będzie obszarem praworządnym opartym na trójpodziale władzy, stworzonym z wieloetnicznego społeczeństwa i administrowanym według demokratycznych wzorców.
2. Kosovo uzyska własną konstytucję, symbole narodowe (hymn, flagę), oficjalnymi językami będą albański i serbski.
3. Kosovo będzie miało własne siły bezpieczeństwa, dysponujące lekką bronią i będzie uprawnione do kontroli granic.
4. Kosovo będzie miało prawo do negocjowania i podpisywania umów międzynarodowych oraz przystąpienia do organizacji międzynarodowych (ONZ, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy).

¹⁶⁸ Fatmir Sejdu – profesor prawa na Uniwersytecie w Prisztinie, były prezydent Kosowa od najbliższy współpracownik zmarłego Ibrahima Rugowy.

¹⁶⁹ Agim Çeku – w latach 1998–99 naczelny dowódca UÇK, przywódca albańskich rebeliantów, podczas konfliktu serbsko-chorwackiego walczył po stronie chorwackiej. Dwukrotnie stał przed trybunałem ds. zbrodni wojennych w Hadze, gdzie został oskarżony o mordowanie Serbów i umiarkowanych Albańczyków. Zastąpił uprzedniego premiera Bajrama Kosumiego, który był powszechnie krytykowany z powodu swojej nieudolności.

¹⁷⁰ Także Unia Europejska zaangażowała się w rozwiązanie kosowskiego konfliktu. V. Projekt Rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości Kosowa i roli UE (2006/2267(INI)).

5. Kosowo nie będzie miało roszczeń terytorialnych oraz nie będzie dążyło do połączenia się z innym państwem lub częścią jakiegokolwiek kraju (nie zapisano tego wprost, ale chodziło o Albanię).
6. Kosowo pozostanie nadal pod nadzorem i kontrolą Narodów Zjednoczonych do czasu wprowadzenia i wypełnienia niniejszego planu przy pomocy międzynarodowego przedstawiciela, który zostanie wyznaczony przez UE i zatwierdzony przez Radę Bezpieczeństwa ONZ.
7. Międzynarodowy przedstawiciel będzie odpowiedzialny za wprowadzenie planu w życie, będzie miał prawo do podejmowania decyzji w kwestiach bezpieczeństwa, a także politycznych i cywilnych. W przypadku sprzeczności ustaw i decyzji rządu Kosowa z niniejszym planem międzynarodowy przedstawiciel będzie miał prawo weta.
8. W celu zapewnienia realizacji planu oraz utrzymania pokoju i bezpieczeństwa zostaną rozmieszczone na terenie Kosowa wojska NATO.
9. Wprowadzenie niniejszego planu w życie zobowiązuje prezydenta Kosowa (w porozumieniu z parlamentem) do wyznaczenia komisji, która wraz z przedstawicielem międzynarodowym opracuje tekst konstytucji.
10. Konstytucja powinna zostać zatwierdzona przez Parlament 9 miesięcy po wejściu planu w życie, powinny zostać rozpisane wybory parlamentarne i samorządowe.
11. Kluczowym zagadnieniem planu jest ochrona praw i wolności etnicznych mniejszości narodowych (głównie Serbów) poprzez gwarancję reprezentacji ludności serbskiej we władzach państwowych i samorządowych, a także w administracji i policji.
12. Plan przewiduje uzyskanie wysokiego stopnia kontroli we władzach miejskich na tych terytoriach Kosowa, gdzie Serbowie stanowią większość.
13. Plan przewiduje autonomię finansową mniejszości serbskiej, która będzie polegać na przyjmowaniu funduszy z Serbii.
14. Plan bierze pod ochronę serbskie obiekty kultu religijnego, które od początku zaostrenia konfliktu są dewastowane i bezczeszczone przez kosowskich Albańczyków¹⁷¹.

Pierwszą reakcją kosowskich Albańczyków po ogłoszeniu planu wysłannika ONZ były krwawe zamieszki w Prisztinie (11 lutego 2007 roku). Następstwem zaistniałych zamieszek była śmierć dwóch osób; 70 innych zostało rannych. Podobne zdarzenia odnotowano dokładnie 2 tygodnie później. Tym razem Polska Agencja Prasowa podała, że 100 osób poniosło obrażenia w wyniku konfrontacji z policją. Ponadto odnotowano, że kosowscy Albańczycy nawołują do świętej wojny w ramach „obrony” albań-

¹⁷¹ V. Aftisaari plan i sever Kosova, Trans Conflict, <http://www.transconflict.com/approach/think/policy/ahtisaari-plan-north-kosovo/ahtisaarijev-plan-sever-kosova/> [dostęp: 15.07.2018].

skiego honoru i islamu. Kolejne miesiące nie przyniosły konstruktywnych rozwiązań, a negocjacje utkwiły w martwym punkcie, ponieważ kosowscy Albańczycy domagali się już całkowitej niepodległości.

4. Konflikt serbsko-albański w latach 2008–2018

Albańska społeczność Kosowa 17 lutego 2008 roku ogłosiła jednostronnie niepodległość tej dotychczas serbskiej prowincji. Uznanie Kosowa za *de facto* drugie albańskie państwo podzieliło kraje Unii Europejskiej oraz spowodowało poważne zaniepokojenie jej najbliższych sąsiadów i zwolenników (z oczywistych względów Serbii, ale także Macedonii oraz tradycyjnie Rosji). Niepodległość albańskiego Kosowa została proklamowana tuż po prezydenckich wyborach w Serbii, które wygrał prozachodni, umiarkowany liberał Boris Tadić, zdobywając niewielką przewagę nad skrajnym nacjonalistą Tomislavem Nikolicem¹⁷². Do tej pory jednostronna deklaracja niepodległości Republiki Kosowa była uznawana przez 112 do 115¹⁷³ ze 193 państw członkowskich ONZ, 23 z 28 Unii Europejskiej i 24 z 28 NATO. Secesji kosowskich Albańczyków nie uznaje (ze zrozumiałych względów) Serbia, ale także m.in. Federacja Rosyjska i niektóre kraje UE, np. Hiszpania i Rumunia.

Ogłoszenie niepodległości stało się przyczyną zamieszek i licznych protestów ze strony serbskiej mniejszości zamieszkującej Kosowo np. w Kosowskiej Mitrowicy manifestanci przez kilkanaście minut stali przed mostem, trzymając w rękach serbskie flagi i transparenty z napisami „Kosowo należy do Serbii”. Jednocześnie oddziały KFOR interweniowały na granicy, gdzie odnotowano kilka poważnych incydentów. Niepokoje związane z oderwaniem Kosowa od Serbii zarejestrowano także przez ambasadą USA w Belgradzie. Przez najbliższy miesiąc dochodziło do kolejnych incydentów, a w drugiej połowie marca 2008 roku podczas zamieszek zostali zaatakowani polscy funkcjonariusze policji (28 osób)¹⁷⁴. Najciężej ranni wrócili rządowym samolotem do Polski, inni zostali opatrzeni w bazie i po krótkiej rekonwalescencji powrócili do służby. W starciach z miejscową ludnością ucierpeli również ukraińscy funkcjonariusze KFOR – jeden z nich poniósł śmierć, a około 20 zostało rannych. W tłumieniu zamieszek uczestniczyli także francuscy funkcjonariusze KFOR.

Kolejny incydent dotyczył wtargnięcia kosowskich Serbów do budynku sądu ONZ w Kosowskiej Mitrowicy i przejścia nad nim kontroli. Flagę ONZ

¹⁷² Polska Agencja Prasowa, www.pap.pl [dostęp: 15.07.2018].

¹⁷³ W przypadku trzech państw – Nigerii, Ugandy oraz Wysp Świętego Tomasza i Książęcej – uznanie nie jednoznaczne.

¹⁷⁴ Informacje pochodzą z portalu Polskiej Agencji Prasowej www.pap.pl [dostęp: 15.07.2018].

zamieniono na flagę serbską. Wówczas szef misji ONZ w Kosowie (UNMIK) Joachim Ruecker wydał rozkaz odbicia budynku. Dlatego też policjanci z misji ONZ w Kosowie siłą odzyskali nad nim kontrolę. W szturmie uczestniczyło ponad 500 policjantów ONZ, głównie Ukraińców, i żołnierzy sił pokojowych KFOR, dowodzonych przez NATO¹⁷⁵.

W tym samym czasie w Prisztinie trwały zaawansowane prace nad uchwaleniem konstytucji Kosowa. Przewodniczący komisji konstytucyjnej Hajredin Kuci zaznaczył wyraźnie, że inspiracją do prac nad ustawą zasadniczą był tekst konstytucji USA (w rzeczywistości zaś kosowska konstytucja jest kalką amerykańskiej). Zgodnie z jej treścią Kosowo ma być pokojową, świecką, wieloetniczną wspólnotą równoprawnych obywateli i narodów, z gospodarką rynkową. Ponadto konstytucja ta jest zgodna z zaleceniami byłego ONZ-owskiego wysłannika ds. Kosowa Martiego Ahtisaariego, który zaproponował utworzenie państwa pod „międzynarodowym nadzorem”. Została też ona zatwierdzona przez przedstawiciela Unii Europejskiej, który stoi na czele misji prawno-administracyjnej EULEX. Dlatego też Unia Europejska sukcesywnie przejmowała nadzór nad konstruowaniem nowego państwa od administracji ONZ. Konstytucja Kosowa przewiduje również, że szef EULEX może „wycofać albo uznać za nieważne decyzje podjęte przez władze Kosowa”¹⁷⁶.

Konstytucja Republiki Kosowa weszła w życie 15 czerwca 2008 roku. Deputowani Parlamentu w Prisztinie przyjęli ją jednomyślnie (107 głosów za). Dokument pozwolił kosowskim władzom w Prisztinie na sukcesywne przejmowanie władzy na terytorium Kosowa od administracji ONZ, czyli od 1999 roku. Wówczas główne urzędy zostały przekazane lokalnym przedstawicielom władzy. Następnie powstały instytucje finansowe (bank centralny), trybunał konstytucyjny, siły bezpieczeństwa oraz armia (ta kwestia jest nadal sporna ze względu na to, że zasadniczy trzon armii stanowiliby dawni członkowie UÇK¹⁷⁷).

Zgodnie z nową konstytucją większość kompetencji misji ONZ będzie sukcesywnie przekazywana Unii Europejskiej i zarządzana przez Międzynarodowego Przedstawiciela Cywilnego. Jego uprawnienia są dość szerokie: przede wszystkim nadzoruje on misję policyjno-urzędniczą UE (EULEX), składającą się z 2 tysięcy funkcjonariuszy, ponadto może wetować ustawy,

¹⁷⁵ V. *Kosovska Mitrovica*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tags/kosovska-mitrovica> [dostęp: 15.07.2018].

¹⁷⁶ V. *EULEX Kosovo*, <http://www.eulex-kosovo.eu/> [dostęp: 15.07.2018].

¹⁷⁷ Prezydent Kosowa Hashim Thaçi straszy obecnością Rosjan w Serbii, by odwrócić uwagę od projektu utworzenia regularnej armii. Formacja licząca 5 tys. żołnierzy i 3 tys. rezerwistów miałyby bronić suwerenności i integralności kraju, ale do realizacji tego planu potrzebna byłaby zmiana konstytucji.

V. *Kosowo chce armii*, Polityka, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1697638,1,kosowo-chce-armii.read> [dostęp: 15.07.2018].

zatwierdzać również budżet kraju¹⁷⁸. W tekście ustawy zasadniczej znajduje się także zapis, że nowo powstałe państwo ma pozostać suwerennym krajem, który nie będzie dążył do całkowitej integracji z innymi państwami (chodzi tu o bratnią Albanię) i zapewni ochronę mniejszościom narodowym, w tym Serbom (20 mandatów w 120-osobowym Parlamencie). W państwie będą obowiązywać też dwa języki oficjalne: albański i serbski¹⁷⁹.

W 2010 roku odbyły się pierwsze po proklamowaniu niepodległości wybory w Kosowie. Zostały one rozpisane po uchwaleniu przez parlament wotum nieufności dla rządu Hashima Thaçiego. Mieszkańcy Kosowa wybierali 100 ze 120 członków Zgromadzenia Kosowa. Pozostałe mandaty to miejsca zarezerwowane dla mniejszości narodowych. W 2012 roku zaś doszło do pierwszego spotkania ówczesnego premiera Hashim Thaçiego z premierem Serbii Iwicą Dačićem. Jednak w 2013 roku kosowscy Serbowie zorganizowali akcję obywatelskiego nieposłuszeństwa w postaci kilkutysięcznej manifestacji w Kosovskiej Mitrovicy. Demonstranci wyrazili sprzeciw wobec jakiegokolwiek porozumieniu o normalizacji stosunków pomiędzy władzami Serbii i Kosowa. W tym samym roku zaś w kosowskim rządzie znalazł się serbski polityk Aleksandar Jablanović¹⁸⁰. Jednak tuż po objęciu urzędu został oprotestowany przez mieszkańców Prisztiny, którzy przeszli ulicami stolicy, domagając się jego dymisji. Pretekstem do zamieszek stały się wydarzenia z 6 stycznia 2015 roku, kiedy to idący z bożonarodzeniową pielgrzymką do cerkwi w Đakovicy (Gjakova) Serbowie zostali przez Albańczyków zablokowani i obrzuceni śniegiem. Serbski polityk nazywał ich wówczas „dzikusami”. Ze względu na historycznie uwarunkowany ładunek emocjonalny, jakim jest obciążone to miasto (było ono miejscem brutalnych walk w czasie wojny), Albańczycy uznali, że Jablanović obraża ich matki. Incydent doprowadził do poważnych zamieszek, w których demonstranci protestowali w imię zachowania integralności swego państwa przeciwko Premierowi Isa Mustafowi, który ich zdaniem sprzyja Serbom, i dla uczczenia honoru swoich matek¹⁸¹.

Konsekwencją zaprezentowanego powyżej serbsko-albańskiego konfliktu były masowe ruchy migracyjne, które jeszcze w czasie wygaszanego konfliktu zbrojnego spowodowały odpływ ludności albańskiej do

¹⁷⁸ V. EULEX Kosovo, *op. cit.*

¹⁷⁹ V. R. Rajczyk, *Ustrój konstytucyjny Republiki Kosowa*, Katowice 2016, https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/ustroj_konstytucyjny_republiki_kosowa_czw_st_e.pdf [dostęp: 15.07. 2018].

¹⁸⁰ Aleksandar Jablanović był jednym z trzech serbskich ministrów wchodzących w skład utworzonego w styczniu 2015 rządu Mustafy.

¹⁸¹ U. Hajder, *Kosovo PM Axes Controversial Serb Minister*, <https://balkaninsight.com/2015/02/03/kosovo-serb-minister-resigns-after-a-month-of-protests/> [dostęp: 20.03.2019].

sąsiednich krajów, czyli Czarnogóry, Macedonii i Albanii. Wojna wywołała wewnętrzny chaos i niekontrolowane przemieszczenia się ludności cywilnej. W związku z tym na terenie Kosowa znalazło się około 300 tysięcy ludności podającej się za mieszkańców tej prowincji¹⁸². Ich obywatelski status nadal pozostaje niewyjaśniony, ponieważ podczas wojny domowej likwidowano archiwa państwowe (czynili to zarówno Serbowie, jak i Albańczycy), dokonując tym samym tzw. czystek tożsamości¹⁸³.

Do kolejnego incydentu związanego z serbsko-albańskim sporem o Kosowo doszło w 2017 roku. Z Belgradu został wysłany specjalny pociąg, mający dotrzeć do północnego Kosowa. Cały skład był opisany jednym hasłem: „Kosovo je Srbija” w dwudziestu różnych językach. Pociąg nie został przepuszczony przez granicę, co wywołało kolejne napięcia pomiędzy Belgradem a Prisztiną. Następnie w styczniu 2018 roku doszło do zabicia serbskiego polityka. W Kosovskiej Mitrovicy zostaje zastrzelony Oliver Ivanović¹⁸⁴, który reprezentował umiarkowane i nastawione na dialog poglądy, jednocześnie zaś walczył z korupcją i zorganizowaną przestępczością. O. Ivanović był kilkakrotnie oskarżany o dokonanie zbrodni wojennych. W pierwszej instancji międzynarodowy sąd skazał go na dziewięć lat pozbawienia wolności, jednak po jego uchyleniu złożono apelację i Ivanović miał ponownie stanąć się przed kosowskim wymiarem sprawiedliwości. Wznowienie procesu udaremniła śmierć oskarżonego. Po zastrzeleniu Ivanovicia prezydent Serbii Aleksandar Vučić powiedział, że „strzały do Ivanovicia były strzałami do wszystkich Serbów w Kosowie”¹⁸⁵.

Następnie w pierwszych dniach września 2018 roku doszło do kilku poważnych incydentów w stosunkach serbsko-kosowskich. Dotyczyły one między innymi braku porozumienia pomiędzy serbskim i kosowskim premierem w sprawie kolejnej rundy negocjacji o normalizacji wzajemnych stosunków. Sprawa dotyczyła braku zgody ze strony kosowskiej na przyjazd serbskiego prezydenta na zaporę na jeziorze Gazivoda (obiekt ten ma strategiczne znaczenie w kosowskiej gospodarce wodnej i energetyce – wizyta była zaplanowana na 8–9 września 2018 roku. Ostatecznie w wyniku negocjacji kosowskie władze anulowały sprzeciw i serbski prezydent

¹⁸² V. S. Behrami, *Disertacioni, population and settlements of the northern region of Kosovo*, Tirana 2013.

¹⁸³ V. Ph.J. Cooper, C.M. Vargas, *Sustainable Development in Crisis Conditions: Challenges of War, Terrorism and Civil Disorder*, Maryland 2008, s. 100.

¹⁸⁴ V. *Prominent Kosovo Serb politician Oliver Ivanovic killed in drive-by shooting*, The Telegraph, <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/16/prominent-kosovo-serb-politician-oliver-ivanovic-killed-drive/> [dostęp: 20.12.2018].

¹⁸⁵ V. Vučić: *Ne poznajem Radojičića, ne znam ni kako izgleda*, N1 Info, <http://rs.n1info.com/Vesti/a368235/Vucic-o-Oliveru-Ivanovicu-i-Milanu-Radojicicu.html> [dostęp: 7.01.2019].

odwiedził Kosowo oraz zaporę Gazivoda. Jednocześnie zaś kosowarscy weterani wojenni zablokowali drogę do serbskiej enklawy Banja, nie wpuszczając tym samym serbskiego prezydenta.

Niniejsze incydenty wyraźnie dowodzą, że temperatura serbsko-albańskiego sporu bynajmniej nie gaśnie, ale jest umiejętnie podsycana przez obie strony konfliktu. Jednak pod koniec 2018 roku pojawiła się kolejna propozycja rozstrzygnięcia sporu: korekta serbsko-kosowskiej granicy w zamian za uznanie *de facto*¹⁸⁶ niepodległości Kosowa. Potencjalna uгода polegałaby na tym, że w granicach Serbii znalazłyby się będące w granicach Republiki Kosowa cztery kosowskie (serbskie) gminy zdominowane etnicznie przez serbską ludność, zaś strona kosowska zyskałaby terytoria zamieszkałe przez ludność albańskojęzyczną na terenie Serbi (w praktyce chodzi tu o Dolinę Preszewa). Taką alternatywę rozważały USA i niektóre państwa UE (np. Austria) oraz pewna część członków Komisji Europejskiej. Niemniej jednak temu rozwiązaniu zdecydowanie sprzeciwiły się Niemcy, twierdząc, że wówczas zaistniałoby niebezpieczeństwo, że kolejne bałkańskie państwa skorzystałyby z tego precedensu, a to z kolei wywołałoby efekt domina i doprowadziłoby do destabilizacji w regionie¹⁸⁷.

Tymczasem kosowskie władze w październiku 2018 roku (przy zdecydowanym sprzeciwie serbskiej mniejszości i serbskiego rządu) zdecydowały o utworzeniu regularnych sił zbrojnych w Kosowie oraz o nałożeniu stuprocentowego cła na serbskie towary. Parlament Kosowa przegłosował trzy ustawy o zmianie Kosowskich Sił Bezpieczeństwa (FSK) w regularną armię. Odpowiedź serbskich władz była natychmiastowa i wyrażała zdecydowany sprzeciw wobec tego rodzaju inicjatyw. Natomiast Sekretarz Generalny NATO Jens Stoltenberg wyraźnie oświadczył, że przekształcenie FSK w regularną armię „to [jest] ruch w złym momencie. Jest on niezgodny z załozeniami wielu sojuszników NATO i może mieć poważne konsekwencje

¹⁸⁶ Uznanie *de facto* i *de iure* – jak stwierdza konwencja z Montevideo z roku 1933 – powinno mieć charakter bezwarunkowy i nieodwracalny, w praktyce jednak spotyka się niekiedy warunki, zwłaszcza zawieszające. Państwo zgłasza wówczas gotowość uznania innego podmiotu, rządu, strony wojującej czy nabytku terytorialnego, jeśli zostanie spełniony wstępny, sformułowany przezeń warunek. Uznanie zaczyna obowiązywać w przypadku pozytywnej reakcji. Formułowanie w praktyce warunków i niekiedy wycofywanie uznania prowadzi do rozróżnienia między tzw. uznaniem *de facto* i *de iure*. Pierwsze jest traktowane jako ograniczone i niepełne, a więc warunkowe i odwołalne, natomiast drugie jako bezwarunkowe i nieodwołalne, *Uznanie międzynarodowe de facto i de iure*, Stosunki międzynarodowe.pl, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/slownik/67-u/761-uznanie-miedzynarodowe-de-facto-de-iure> [dostęp: 7.02.2019]; v. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, s. 140.

¹⁸⁷ M. Szpala, *Serbia-Kosowo: kontrolowany wzrost napięcia*, Analizy OSW (12.09.2018) [dostęp: 7.01.2019].

dla przyszłej integracji euroatlantyckiej Kosowa”¹⁸⁸. Według kosowarskiej propozycji przyszła armia Kosowa posiadałaby pięciotysięczny regularny oddział zbrojny, wspierany przez trzy tysiące rezerwistów. Obecnie zorganizowane w 2009 roku FSK liczy około 2,5 tysiąca uzbrojonych żołnierzy (wyszkolonych i finansowanych przez NATO), a ich głównym zadaniem jest utrzymanie porządku oraz wsparcie w sytuacjach kryzysowych¹⁸⁹. Strona serbska utrzymuje zaś, że jedynymi siłami zbrojnymi w Kosowie powinny być międzynarodowe pokojowe kontyngenty pod dowództwem NATO.

Biorąc pod uwagę zamieszczone powyżej rozważania, należy wyraźnie stwierdzić, że nie jest to bynajmniej ostatnia odsłona serbsko-albańskiego sporu, który oprócz problemów politycznych i narodowo-etnicznych będzie także generował działania przestępcze na obszarze Kosowa. Należy też podkreślić, że to w Kosowie rozpoczęło się rozbięcie byłej Jugosławii i również w Kosowie została zamknięta kolejna serbsko-albańska karta konfliktu.

§ 2. Serbsko-albański spór terytorialno-demograficzny w świetle wyników badań empirycznych

1. Albańska ekspansja terytorialna

w regionie Sandżak/Raszka (południowo-zachodnia Serbia)

i Dolinie Preszewskiej (południowo-wschodnia Serbia)

Zasadniczym elementem serbsko-albańskiego sporu w kontekście terytorialno-demograficznym pozostaje koncepcja tzw. „Wielkiej Albanii”. W głównej mierze idea ta polega na wcieleniu w obszar współczesnej Albanii (zarówno prawnie, jak i fizycznie) wszystkich terytoriów obszaru bałkańskiego, w granicach których znajdują się etniczni Albańczycy. Taki punkt widzenia odzwierciedla zjawisko określane w nauce jako natywizm¹⁹⁰, try-

¹⁸⁸ V. *Kolejne napięcia na linii Serbia – Kosowo*, Euractiv.pl, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/kolejne-napięcia-na-linii-serbia-kosowo> [dostęp: 7.01.2019].

¹⁸⁹ V. *Armia Kosowa coraz bliżej*, Sputnik News, <https://pl.sputniknews.com/opinie/201812049319059-Sputnik-armia-Kosowa-wojsko/> [dostęp: 7.01.2019].

¹⁹⁰ Natywizm (łac. *nativus* ‘wrodzony’), *filoz.* pogląd w teorii poznania, przyjmujący tezę, że umysł ludzki zawiera wiedzę wrodzoną, wcześniejszą od doświadczenia zmysłowego, zw. też racjonalizmem genetycznym; np. idee platońskie, idee wrodzone u R. Descartes’a, formy *a priori* u I. Kanta; przeciwieństwo empiryzmu genetycznego.

1. W filozofii, psychologii: pogląd, według którego pewne pojęcia i wiedza są człowiekowi wrodzone, wcześniejsze od tej nabytej z doświadczeniem.

2. Ruch polityczny uznający wyższość praw autochtonicznej ludności jakiegoś terytorium nad prawami późniejszych imigrantów. *Natywizm*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedie->

balizm (odwrót od społeczeństwa obywatelskiego i oparcie swojej tożsamości na więzach natury biologicznej i etnicznej). Koncepcja „Wielkiej Albanii” została rozpowszechniona w społeczności międzynarodowej w dość oryginalnym stylu, a mianowicie podczas meczu piłkarskiego, który miał miejsce 14 października 2014 roku. Sportowe rozgrywki zostały przerwane w wyniku zamieszek, które były poprzedzone pojawieniem się na murawie boiska drona z podpiętą do niego albańską flagą i mapą „wielkiej Albanii i małej Serbii”. Serbskie media donosiły, że dronem sterował z łoży VIP brat ówczesnego premiera Albanii, Orfi Rama¹⁹¹.

Podobny incydent miał miejsce podczas Mundialu w Rosji (w roku 2018). Mecz został rozegrany pomiędzy Szwajcarią a Serbią i został uznany za jeden z najbardziej interesujących (piłkarsko) pojedynków ostatniego mundialu. Niemniej jednak przejdzie on do historii z powodu kontrowersyjnych gestów strzelców bramek dla Szwajcarii – Granita Xhaki oraz Xherdانا Shaqiriego. Podczas wywiadów prasowych piłkarze zupełnie otwarcie powtarzali, że Kosowo to ich jedyna ojczyzna, czego symbolicznym dowodem był fakt, że na butach piłkarskich, których używali podczas wspomnianego meczu, wyeksponowany został wizerunek tego kraju. Ostatecznie mecz zakończył się zwycięstwem Szwajcarów, choć to Serbowie prowadzili 1:0 po голу Aleksandara Mitrovicia. Jednak w drugiej połowie do siatki najpierw trafił G. Xhaka, a już w doliczonym czasie gry – X. Shaqiri.

Obaj ci piłkarze są albańskiego (kosowarskiego) pochodzenia i tuż po zdobytych bramkach układali ręce w symbol dwugłowego albańskiego orła widniejącego na fladze tego kraju. Gest ten był jawną prowokacją szwajcarskich (albańsko-kosowarskich) piłkarzy, który w ten sposób wyrazili poparcie dla przytaczanej powyżej koncepcji Wielkiej Albanii, mającej obejmować obszar od terenów południowej Serbii poprzez połowę Macedonii aż po zachodnią Grecję – region Północnego Epiru. Tymczasem sporne Kosowo zostało uznane za niepodległy kraj przez FIFA i startowało w eliminacjach do ostatniego mundialu. Wprawdzie zajęło w swojej grupie ostatnie miejsce, ale zdobyło jednocześnie pierwszy historyczny punkt – za remis 1:1 z reprezentacją Finlandii (pozostałe dziewięć meczów przegrało). Zachowanie szwajcarskich zawodników pochodzenia kosowarskiego wywołało falę oburzenia w Serbii¹⁹². Dlatego też sportowe starcia Serbii i Albanii

dia.pwn.pl/haslo/natywizm;3946152.html [25.07.2018]

¹⁹¹ V. *Dron przerwał mecz Serbia – Albania. Brat premiera Albanii prowokatorem?*, TVP Info, <http://www.tvp.info/17251143/dron-przerwal-mecz-serbiaalbania-brat-premiera-albanii-prowokatorem> [dostęp 25.07.2018].

¹⁹² V. *MŚ 2018: kontrowersyjne gesty szwajcarskich piłkarzy*, Wyborcza.pl, <http://wyborcza.pl/7,154903,23583994,ms-2018-kontrowersyjne-gesty-szwajcarskich-pilkarzy-serbowie.html> [dostęp: 27.07.2018].

wyjątkowo trudno nazwać „meczami przyjaźni”, a główną przyczyną pozostałe wciąż serbsko-albański spór o Kosowo.

Poszukując źródeł albańskiego nacjonalizmu i koncepcji Wielkiej Albanii, należałoby cofnąć się do początków XX wieku, jeszcze przed wojnami bałkańskimi. Albańczycy pozostawali wówczas w granicach Imperium Osmańskiego i zamieszkiwali cztery wilajety: Janina (dziś Ioannina w Grecji), Manastir (Bitola w dzisiejszej Macedonii) oraz Kosowo ze stolicą w Skopje i Shkodrze. Historycznie rzecz biorąc, albański ruch niepodległościowy pojawił się już około 1878 roku wraz z powstaniem tzw. ligi z Prizren¹⁹³ (następnie miasto to zostało w 1912 roku przyłączone do Serbii). Głównym celem ligi była kulturowa i polityczna autonomia Albańczyków, ale w ramach Imperium Osmańskiego. Jednak Turcy nie byli przygotowani na spełnienie albańskich żądań. Paradoksalnie wzmocniło to Ligę, która w krótkim czasie przekształciła się w ruch narodowy. W 1913 roku, gdy granice Albanii zostały wstępnie wyznaczone, Serbia nie uzyskała dostępu do morza, ale odzyskała Kosowo. Wywołało to z kolei niezadowolenie Albańczyków, którzy domagali się wcielenia w granice ich państwa wszystkich terytoriów zamieszkałych przez etnicznych Albańczyków.

Kluczową datą w dziejach współczesnej Albanii był 28 listopada 1912 roku. Tego dnia Ismailj Ćemali, były wysoki urzędnik osmańskiej administracji albańskiego terytorium wraz ze swymi współpracownikami ogłosił Deklarację Niepodległości Albanii. W tym czasie trwała już I wojna światowa, która z bałkańskiej perspektywy oznaczała wojnę z Imperium Osmańskim. Serbia, Czarnogóra, Grecja i Bułgaria wykorzystały ten fakt w celu odzyskania swojego dawnego terytorium i ustanowienia nowych granic. Wspomniany zaś Ismailj Ćemali rozwijał w tym czasie działalność nacjonalistyczną i pobudzał wśród Albańczyków świadomość narodową. Efektem tych działań było powołanie do życia państwa albańskiego w 1913 roku, a I. Ćemali został członkiem nowego rządu. Od tego momentu idea Wielkiej Albanii zakorzeniła się w albańskim społeczeństwie i trwa do dziś.

Autochtoniczne koncepcje państwa jednolitego narodowo i etnicznie na Bałkanach Zachodnich znajdowały swoich zwolenników prawie we wszystkich społecznościach zamieszkujących ten region. Ambicje stania się regio-

¹⁹³ Liga Albańska, Liga Prizreńska – albańska organizacja narodowa działająca w latach 1878–81. Utworzona w 1878 roku w Prizrenie z inicjatywy albańskich kół nacjonalistycznych i przy poparciu rządu tureckiego. Władze tureckie wspierały Ligę i podsycaly albańską ludność do protestów przeciwko cesjom ziem albańskich na rzecz Grecji i Czarnogóry, podjętym przez kongres berliński 1878 roku. Wkrótce Liga przekształciła się w reprezentację nararodową i w listopadzie 1878 zażądała autonomii dla ziem albańskich. W styczniu 1881 roku ogłosiła się tymczasowym autonomicznym. rządem albańskim Po pokonaniu w kwietniu 1881 roku jej oddziałów przez wojska tureckie została rozwiązana, *Liga Albańska*, Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Liga-Albanska;3867314.html> [dostęp 25.07.2018].

nalnym mocarstwem były eksploatowane zarówno przez Albańczyków, jak i przez Słowian (głównie Serbów) i Greków. Wpisywały się one w XIX wieku i początkach XX wieku w programy ruchów narodowych prawie wszystkich nacji żyjących na Bałkanach. Natomiast sen o Wielkiej Albanii (autochthonous)¹⁹⁴ odrodził się w momencie ogłoszenia niepodległości Kosowa.

Współcześnie Albańczycy za pomocą swoich polityków oficjalnie wypowiadają się o stworzeniu na Bałkanach Zachodnich jednolitego albańskiego państwa, obejmującego tereny dzisiejszej Czarnogóry, sięgającego prawie pod jej stolicę Podgoricę, całe południe Serbii aż po miasto Nisz, ze szczególnym uwzględnieniem regionu Doliny Preszewskiej oraz większość ziem Macedonii łącznie z jej stolicą Skopje oraz północno-zachodnie tereny dzisiejszej Grecji¹⁹⁵.

Albańczycy byli uczestnikami II wojny bałkańskiej. Ich oddziały wojskowe pod dowództwem Isy Boljetinaca w 1913 roku, łącznie z 12 tysiącami albańskich żołnierzy, zdobyły znaczne tereny wokół jeziora Ochrydzkiego (obszar dzisiejszej Macedonii) i walczyły, osiągając znaczne sukcesy, z wojskami Królestwa Serbskiego i Królestwa Czarnogóry o kontrolę nad Kosowem. Ponadto I. Boljetinac walczył także z Bułgarami i skutecznie powstrzymywał ataki armii austro-węgierskiej¹⁹⁶.

W czasie II wojny światowej, wraz z upadkiem monarchistycznej Jugosławii w 1941 roku, Włosi przekazali część władzy nad ziemiami zamieszkаныmi przez etnicznych Albańczyków w ręce marionetkowego faszystowskiego rządu albańskiego¹⁹⁷. W związku z tym Wielka Albania zawierała w swoich granicach Kosowo, Epir, część Macedonii oraz inne tereny podbite przez wojska państw Osi. PFSh¹⁹⁸ cechowała się także antysemityzmem, zabraniając albańskim Żydom wstępowania w szeregi partii (podczas gdy muzułmanie byli jej prawowitymi członkami). Zabroniono im także podejmowania pracy w niektórych zawodach, związanych np. z edukacją i wy-

¹⁹⁴ V. Kosovo's autochthonous population, Wordpress, <https://at001.wordpress.com/tag/kosovos-autochthonous-population/> [dostęp: 25.07.2018].

¹⁹⁵ A. Sobolewski, *Więcej ich u sąsiadów niż we własnym kraju. Albańczycy: problem Bałkanów?*, <http://www.polskaprasa.pl/1610215-Wiecej-ich-u-sasiadow-niz-we-wlasnym-kraju-Albanczyzy-problem-Balkanow.html> [dostęp 25.07.2018].

¹⁹⁶ D.T. Batakovic, *The Kosovo chronicles, theocracy, nationalism, imperialism liberation of Kosovo and Metohia*, http://balkania.tripod.com/resources/history/kosovo_chronicles/kc_part2d.html [dostęp 25.07.2018].

¹⁹⁷ V. R. Elsie, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, London 2012.

¹⁹⁸ Albańska Partia Faszystowska (alb. *Partia Fashiste e Shqipërisë*, PFSh) – była faszystowską partią polityczną, która nominalnie sprawowała władzę w Albanii od 1939 roku, od kiedy kraj ten został podbity przez Włochy, aż do 1943, kiedy Włochy skapitulowały na skutek działań aliantów. Po tym wydarzeniu Albania dostała się pod okupację niemiecką, a PFSh została zastąpiona przez Albańską Partię Nazistowską. T. Czekalski, *Problemy Kosowa na tle stosunków albańsko-jugosłowiańskich w latach 1944–1948*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXVIII – Prace Historyczne” 2011, z. 138, s. 177–189.

chowaniem młodzieży. Na początku 1943 roku Maliq Bushati, antymonarchistyczny nacjonalista, zreformował PFSh, przekształcając jej nazwę na Straż Wielkiej Albanii. Opowiadał się także za tym, aby zdystansować się wobec faszystowskich Włoch, czego wyrazem była inicjatywa usunięcia tego rodzaju symboli z flagi albańskiej (występowały one w postaci wiązek różg – fasces – po obu stronach albańskiego dwugłowego orła) i zapewnienia Albańczykom autonomii. Jednakże kapitulacja Włoch doprowadziła do okupacji kraju przez wojska niemieckie, co zmieniło zupełnie sytuację polityczną. Wówczas dowódca SD Ernst Kaltenbrunner przemianował Straż Wielkiej Albanii na Albańską Partię Nazistowską, która formalnie sprawowała rządy w kraju. Ponadto albańscy ochotnicy uformowali dywizję SS-21 Dywizję Górską SS (1 albańską) Skanderbeg¹⁹⁹. Po likwidacji III Rzeszy w Albanii miała miejsce wojna domowa. Niektórzy z byłych członków Albańskiej Partii Nazistowskiej walczyli z komunistami zarówno w Albanii, jak i Kosowie. Ostatnie walki miały miejsce jeszcze w 1951 roku.

Idea „Wielkiej Albanii” powróciła przy okazji niepodległości Kosowa i utworzenia z tej byłej serbskiej prowincji nowego organizmu państwowego. W opisywanym zakresie powstanie drugiego albańskiego państwa w Europie jest swego rodzaju sukcesem zwolenników idei Wielkiej Albanii. Współcześnie tereny zamieszkałe przez etnicznych Albańczyków obejmują następujące państwa: Albanie, Kosowo, Dolinę Preševo (w języku albańskim *Lugina e Preshevës* albo *Kosova Lindore*) w południowej Serbii oraz gminy Bujanovac i Medveđa w dolinie Preševo²⁰⁰, a także okręg Sandżaku, Grecję (południowy Epir), Macedonię (zachodnia część – okręg Tetovo), Czarnogórę (gmina Ulcinj, Tuzi) oraz część gmin Plav i Rožaje²⁰¹.

¹⁹⁹ V. T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003; v. J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

²⁰⁰ *Медвеђа: Албанци делимично бојкотовали попис*, Juznevesti. <http://www.juznevesti.com/Drushtvo/Medvedja-Albanci-delimicno-bojkotovali-popis.sr.html> [dostęp 25.07.2018].

²⁰¹ V. T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003.

Sandżak/Raszka (południowo-zachodnia Serbia)

i Dolina Preszewska (południowo-wschodnia Serbia)²⁰²

Region Sandżaku²⁰³ znajduje się pomiędzy Serbią a Czarnogórą w bliskim sąsiedztwie Bośni i Hercegowiny oraz Kosowa. Nazwa regionu pochodzi od historycznej nazwy tureckiej jednostki administracyjnej położonej w obrębie Imperium Osmańskiego (Sandżak Nowopazarski aż do XX wieku był jego integralną częścią). Ten sam obszar ma także serbską etymologię i określany jest jako Raszka²⁰⁴. Nazwa ta stanowi z kolei pierwotne (przed dominacją turecką) określenie opisywanego regionu, który wchodził w skład pierwszego państwa serbskiego, zanim stało się nim Kosowo.

Współczesna struktura demograficzna Sandżaku stanowi konsekwencję wielowiekowej dominacji tureckiej na tych terenach. Sukcesywnie przesiedlani na te ziemie tzw. turkmeni, zajmowali rdzenne serbskie terytoria, wprowadzając swoje zwyczaje, własną kulturę oraz religię. Zasadniczym momentem zwrotnym w historii Sandżaku był Kongres Berliński (w roku 1878), którego postanowienia zdecydowały o podziale tego regionu na dwie części (serbską i czarnogórską). Ponadto w wyniku decyzji Kongresu region Sandżaku zajęły wojska austro-węgierskie i stacjonowały tam aż do 1908 roku. I i II wojna bałkańska (1912–1913) przypieczętowały ostateczny podział prowincji na serbską i czarnogórską. Jest on aktualny do dziś.

W następstwie opisanych powyżej przesiedleń w granicach okręgu Raszka znalazła się także liczna mniejszość boszniacka²⁰⁵, skupiona głów-

²⁰² Kwestia trzech serbskich gmin zdominowanych demograficznie przez Albańczyków została jedynie zasygnalizowana. Wymaga ona oddzielnej, bardziej rozbudowanej analizy, a ograniczone ramy tego opracowania nie obejmują wszystkich pożądanych rozważań. *V. My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2012.

²⁰³ Sandżak – słowo pochodzenia tureckiego oznaczające pierwotnie „chorągiew”; jednostka administracyjno-wojskowa Imperium Osmańskiego, okręg militarny. Sancak [tur.] – w osmańskiej Turcji do 1834 lenno wojsk., później (do 1922) jednostka adm., część okręgu – wilajatu, *Sandżak*, Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/lista.php?co=Sand%Bfak> [dostęp 23.03.2018].

²⁰⁴ Raszka, Raška, m. w Serbii (Serbia Centralna) przy ujściu rzeki Raška do Ibaru; 9,4 tys. mieszkańców (2001); przemysł szkl.; węzeł drogowy. W pobliżu R. źródła wód termalnych; eksploatowane złoża węgla kam., rud cynku i ołowiu, azbestu. Od poł. X w. ośr. średniow. państwa serb. (od XII w. pod nazwą Raška), <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3966167> [dostęp 23.03.2018].

²⁰⁵ Określeniem Boszniacy definiuje się muzułmańskich mieszkańców Bośni i Hercegowiny, zaś terminem Bośniacy tradycyjnie identyfikuje się wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny niezależnie od wyznawanej religii. Boszniacy posiadają południowosłowiańską etniczną tożsamość i posługują się słowiańskim językiem, ale od innych narodów południowosłowiańskich odróżniają się religią i doświadczeniem historycznym – B. Zieliński, *Najmłodszy naród, [w:] Kraj klimem przykryty. Współczesna literatura Bośni i Hercegowiny*, red. B. Zieliński, Toruń 2004, s. 11.

nie wokół miejscowości Novi Pazar – nieformalnej stolicy tej części regionu. Demograficznie Boszniacy stanowią na tym obszarze ponad połowę mieszkańców (420 tysięcy²⁰⁶), z czego około 235 tysięcy pozostaje w serbskim dystrykcie. Od 1991 roku Boszniacy starają się uzyskać szeroką autonomię i te działania mogą w przyszłości doprowadzić do poważnego konfliktu.

Ponadto podczas ostatniego zbrojnego starcia na Bałkanach na terytorium Sandżaku zarejestrowano działalność wahabitów i sudyjczyków wyznających radykalny islam sunnicki. Zagadnienie ich radykalnej działalności na Bałkanach pozostaje nadal niewyjaśnione i wzbudza liczne kontrowersje. W świetle dokonanej już separacji Kosowa, kwestia mniejszości albańskiej zamieszkałej głównie w trzech sandżackich gminach: Preseva, Bujanovca i Medvedja, pozostających w granicach państwa serbskiego, budzi poważny niepokój naruszenia bezpieczeństwa w tym regionie. Niebezpieczeństwo ich potencjalnych niepodległościowych aspiracji czy separtystycznych dążeń jest istotne, ponieważ albańscy sandżakini są także powiązani z byłymi członkami Armii Wyzwolenia Kosowa²⁰⁷. W Preszewie Albańczycy stanowią prawie 90 procent populacji, w Bujanovcu prawie 60 procent, a w Medvedji Albańczykiem jest co trzeci mieszkaniec²⁰⁸.

W 1992 roku, w czasie wojny domowej w byłej Jugosławii w Dolinie Preszewskiej, Albańczycy stworzyli zmilitaryzowane bojówki, których celem było wcielenie tych ziem w granice Kosowa, już znacznie zdominowanego przez tą etniczną diasporę. Kosowscy Albańczycy zorganizowali też w dolinie Preszewa samozwańcze referendum, ogłaszając niepodległość. Ponadto wielu z nich przyłączyło się do UÇK, podejmując w ten sposób walkę zbrojną. Natomiast Armia Wyzwolenia Kosowa po zakończeniu wojny i separacji tej prowincji od Jugosławii została formalnie rozwiązana, ale jej członkowie osiedlili się właśnie w Dolinie Preszewskiej. W ostatniej dekadzie – często już jako lokalni politycy lub przedstawiciele mniejszości albańskiej na tych terenach uzyskali dostęp do lokalnych struktur samorządowych. Wówczas poczuli się bardzo silni i kiedy w marcu 2014 roku Władimir Putin zaanektował Krym, powołali się na ten precedens i postanowili ponownie przeprowadzić referendum niepodległościowe²⁰⁹.

²⁰⁶ A.M. Bielska, *Jak Sandżak został doliną głodu*, Bałkański Przekrój, <http://balkanreview.blogspot.com/2009/10/jak-sandzak-zosta-dolina-godu.html> [dostęp 28.07.2018].

²⁰⁷ V. D. Wybranowski, *Islam radykalny, konflikty i problemy etniczne jako czynnik potencjalny cesji politycznych we współczesnej Serbii*, referat wygłoszony podczas I Ogólnopolskiego Kongresu Politologii „Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie”, Warszawa, 22–24 września 2009.

²⁰⁸ *Provokacija ekstremista na dočeku Rame: Preševo, Bujanovac i Medveda su Albanija!*, Blic, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/510250/Provokacija-ekstremista-na-docek-Rame-Presevo-Bujanovac-i-Medvedja-su-Albanija> [dostęp 28.07.2018].

²⁰⁹ *Ibid.*

Jeszcze bardziej spektakularne wydarzenia z udziałem byłych członków UÇK zamieszkujących Dolinę Preszewa miały miejsce w Kumanowie. Jak donosiły wówczas bałkańskie serwisy informacyjne, serbskie jednostki specjalne zostały skierowane w pobliże granicy z Macedonią z powodu zwiększonego ryzyka ataków terrorystycznych na Serbię po napaści albańskich bojowników na policjantów w macedońskim Kumanowie. W związku z tym w Prešewie, mieście położonym na granicy serbsko-macedońskiej, nadal stacjonują serbskie oddziały wojskowe, siły policyjne oraz 450 przedstawicieli służb antyterrorystycznych²¹⁰.

Zamieszki w Kumanowie wybuchły 10 maja 2015 roku w albańskiej dzielnicy Divlje Naselje. Grupa kilkudziesięciu uzbrojonych terrorystów wyszła na ulice miasta i rozpoczęła się regularna wymiana ognia. Napięta sytuacja trwała ponad dobę. W starciach zginęło ośmiu macedońskich policjantów, a trzydziestu zostało rannych. Obrażenia odniosło kilkunastu napastników – dokładna liczba rannych nie była wówczas znana. Do zamachu przyznali się byli członkowie Armii Wyzwolenia Kosowa²¹¹.

Szeroki wachlarz problemów dotyczących region Sandżaku nie dotyczy jedynie konfliktów narodowo-etnicznych, kwestii politycznych czy społecznych, ale w równym stopniu także gospodarczych. W Sandżaku w ciągu ostatnich 20 lat doszło do bankructwa prawie wszystkich większych zakładów przemysłowych. W konsekwencji radykalnie wzrosło bezrobocie, a co za tym idzie powiększył się obszar „szarej strefy”, coraz częściej występowały takie zjawiska, jak: praca na czarno, handel narkotykami czy przestępczość graniczna²¹². Tym patologicznym działaniom sprzyja przygraniczny charakter regionu, który stwarza wyjątkowe warunki do rozwoju przemytu i przestępczości. Sandżak stanowi dziś istotne ogniwo bałkańskiego szlaku narkotykowego. Nielegalny towar dostarczany jest zarówno z dalekiej Azji, jak i pobliskiej Turcji oraz Czarnogóry i Kosowa. Wraz z narkotykami przemycane są podrabiane leki, żywność, odzież, a także paliwo i broń. Następstwem rozwoju tych zjawisk stało się znaczne rozwarstwienie społeczne mieszkańców prowincji. Niewielka część tej społeczności w wyniku uprawiania przestępczego procederu bardzo szybko uzyskała awans społeczny, pozostali zaś żyją na granicy ubóstwa. Podobna sytuacja występuje w pobliskim Kosowie, choć problemy w tej części Bałkanów są znacznie bardziej zaawansowane.

²¹⁰ V. Kosowo i Macedonia współpracują w sprawie strzelaniny w Kumanowie, Rzeczpospolita.pl, <http://www.rp.pl/artukul/1201924.html> [dostęp: 28.07.2018].

²¹¹ V. Strzelanina w Kumanowie: Serbia umacnia południowe granice, Balkanistyka.org, <http://balkanistyka.org/strzelanina-w-kumanowie-serbia-zbroi-umacnia-poludniowa-granice/> [dostęp 15.07.2018].

²¹² A.M. Bielska, *Jak Sandżak został doliną głodu*, op. cit.

2. Dążenie Albańczyków do demograficznej dominacji w Czarnogórze

Albańczycy w Czarnogórze nie stanowią jednolitej, zwartej grupy, ale żyją w rozproszeniu. Diaspory te funkcjonują głównie przy południowej granicy z Kosowem. Ponadto mają swoją enklawy w Podgoricy i na jej peryferiach. Taki układ demograficzny obserwuje się co najmniej od XVIII wieku. W ten oto sposób albańska diaspora w Czarnogórze wypełnia koncepcję Wielkiej Albanii, która zajmowałaby poza opisywanymi w tym tekście obszarami również połowę dzisiejszej Czarnogóry. Nie ma wiarygodnych danych dotyczących liczby Albańczyków żyjących na terytorium tego państwa. Nieoficjalne dane szacunkowe podają, że może to być nawet 50 tys. osób, czyli około 6 procent ogółu populacji. Albańska mniejszość, podobnie jak w pozostałych opisywanych krajach, stwarza i podtrzymuje napięcia i konflikty narodowościowe. Tezę tę potwierdza następujące wydarzenie.

W jednej ze szkół podstawowych na przedmieściach Podgoricy (okolice Tuzli) w październiku 2014 roku doszło do regularnej bitwy między albańskimi i czarnogórskimi uczniami, dzień po meczu piłkarskim w Belgradzie pomiędzy Serbią a Albanią²¹³. Albańczycy przyszli do szkoły z widocznymi symbolami narodowymi, najprawdopodobniej chcąc sprowokować mniej liczną grupę prawosławnych Czarnogórców. W związku z tym, że w szkolnych zamieszkach uczestniczyło około 100 uczniów, musiało dojść do interwencji policji²¹⁴.

Powyższe wydarzenie stanowi istotny dowód na to, że albańska diaspora rozszerza swoje wpływy i domaga się (nierzadko z udziałem siły) coraz większych autonomicznych praw na terenach, na których stanowią etniczną przewagę demograficzną. W ten sposób Albania realizuje swoje sny o potęgze, pragnąc zjednoczyć wszystkie zamieszkałe przez albańską mniejszość tereny Półwyspu Bałkańskiego. Wspólną cechą wszystkich albańskich społeczności w sąsiedzkich krajach pozostaje silny nacjonalizm i determinacja w walce o wpływy mniejszości. Albańczycy w nowoczesnym rozumieniu terminu „wspólnota narodowa” są wyjątkowo młodą nacją. Ich odrodzenie w sferze politycznej i kulturowej dokonało się dopiero w drugiej dekadzie XX wieku, o wiele później niż w przypadku narodów słowiańskich na Bałkanach, które walczyły o swoje interesy już w czasie wiosny ludów w 1848 roku. Biorąc pod uwagę historyczne doświadczenia wzrostu tego

²¹³ V. http://www.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_www.pap.pl&_PageID=1&s=in-fopakiet&dz=sport&idNewsComp=181633&filename=&idnews=184944&data=&status=biezace&_Checksum=8803458 [dostęp 22.03.2018].

²¹⁴ *Montenegrin and Albanian Pupils Clash at School*, Balkan Insight, <http://www.balkaninsight.com/en/article/violent-clashes-erupt-at-albanian-school-in-montenegro> [dostęp 20.03.2018].

rodzaju nacjonalizmów, zawsze ideologie te prowadziły do dyskryminacji, wykluczenia, stygmatyzacji czy fizycznej eliminacji innych grup narodowych lub etnicznych, zamieszkujących sporne terytoria. Należy jednak mieć nadzieję, że koncepcja Wielkiej Albanii nie doprowadzi do kolejnego bałkańskiego konfliktu.

Wywiad pogłębiony

Poniżej został zaprezentowany wywiad dotyczący stosunków serbsko-albańskich (w tym przypadku osoba badana podaje podwójną tożsamość serbską i czarnogórską).

Wywiad przeprowadzony 23.09.2012 roku, opracowany w lipcu 2018 roku.

1. Płeć – mężczyzna.
2. Wiek – 27 lat.
3. Stan cywilny – żonaty, jedno dziecko, rodzina przebywa na stałe w Czarnogórze (Podgoricy).
4. Obywatelstwo – wcześniej Jugosławia, potem Serbia i Czarnogóra obecnie oddzielne państwo Czarnogóra (Montenegro).
5. Miejsce urodzenia – Podgorica (Czarnogóra).
6. Narodowość – serbsko-czarnogórska (mix).
7. Rodzeństwo – brat (Sasza), starszy o 10 lat i młodsza siostra (Susana).
8. Religia – prawosławie, patriarchat serbski – serbska prawosławna cerkiew – Metropolia Czarnogórsko-Primorska – Antylochia Radović.
9. Rodzice – cała rodzina to serbskojęzyczni czarnogórcy Serbowie.
10. Zawód – wykształcenie średnie zawodowe – trener piłki nożnej.

Respondent wyraźnie zaznaczył, że według niego Serbia i Czarnogóra to jedno: „według mnie nie ma różnicy, czy jestem Serbem czy Czarnogórcem. W dzieciństwie uczyłem się przez pół roku jednego języka serbsko-chorwackiego, potem już tylko serbskiego, ale moim zdaniem to są te same języki tylko jeden jest pisany cyrylicą, a drugi łacinką. Obecnie w szkołach dzieci uczą się jednocześnie dwóch sposobów zapisu (dwóch alfabetów). Nowoczesny język serbski stworzył Vuk Karadzić – cyrylica”.

„W Czarnogórze jest od 30 procent etnicznych Serbów, a 50 procent posługuje się językiem serbskim, reszta to Bośniacy i około 20 procent to Albańczycy.

Kwestia Kosowa jest bardzo delikatna. Oddzielili Kosowo od Serbii i już nie używają nazwy Metochia. Wszystko rozdzielili i ustanowili granice. Kiedyś Metochia była czarnogórska. Moim zdaniem ten podział będzie trwał bardzo długo i jest to sprawa polityczna. Ten podział zrobili Amerykanie, bo chcieli mieć tą ziemię i swoje wpływy. Oni bardzo wspierali kosowskich

Albańczyków i teraz to jest ich ziemia. Kosowo na północy i wschodzie jest zamieszkałe przez Serbów, a południe przez Albańczyków”.

„Nie lubię polityków, polityka jest chujowa [wypowiedź oryginalna – M.I.-S.]. Polityka to tylko pieniądze, a politycy są uzależnieni od pieniędzy. Obecnie w Czarnogórze 90 procent ludzi żyje w biedzie, a pozostałe 10 procent korzysta z całego bogactwa kraju; oni posiadają miliony euro...”.

„To polityka rozerwała Jugosławię, to polityka rozbiła Serbię i Czarnogórę”.

„Ludzie mogą jedynie liczyć na siebie, na swoją rodzinę i na cerkiew prawosławną – cerkiew zawsze była z narodem”.

„W Serbii i Czarnogórze bardzo ważna jest religia, także w moim życiu pełni ona istotną rolę, ale nie praktykuję wiary regularnie (nie chodzę do cerkwi co tydzień), ale szanuję modlitwę, krzyż, obchodzę religijne święta, jestem pobożny. Generalnie wszyscy ludzie wierzący powinni się wzajemnie szanować. Dla mnie nie ma różnicy, czy ktoś jest prawosławny czy jest katolikiem. Ja dzielę ludzi na dobrych i złych, to moje główne kryterium oceny, ale jednocześnie jestem nacjonalistą przywiązany do mojego kraju, do mojej ojczyzny. Nie znaczy to, że nie szanuję innych. Po prostu bardzo lubię swój kraj... kiedyś lubiłem Jugosławię... to znaczy znam ją tylko z opowiadań mojego ojca, który zawsze wspominał tamte czasy z nostalgią i tęsknotą. Wówczas ludzie żyli razem, pomimo że istniały trzy religie – katolicyzm, prawosławie i islam. W rodzinach spotykało się różnych wyznawców tych religii np. mąż był Serbem, a żona katoliczką i nie było żadnych problemów na tym tle..., a potem była znowu polityka”.

„Kiedy rozpoczęła się wojna, to wszyscy mężczyźni zostali zmobilizowani, to znaczy mówię o tej ostatniej wojnie, czyli o nalotach z 1999 roku i bombardowaniach. Pod broń poszli wszyscy mężczyźni: mój ojciec i brat, tato został skierowany na granicę z Albanią, trwało to około 80 dni. Wprawdzie nikt nie został ranny, ale było blisko... Przeżyli oni bardzo duży stres. Kiedy brat i ojciec poszli na wojnę, zostaliśmy sami z mamą i siostrą. Mama to bardzo przeżywała... Bardzo było ciężko, ale to wszystko polityka...”.

„Kiedy się zaczęły bombardowania, byłem na treningu, bomba uderzyła prosto w boisko (500 metrów) od trenujących chłopców, miałem wtedy 13 lat. W Czarnogórze nie było tak częstych bombardowań NATO jak w Serbii, tam zginęło dużo, dużo więcej ludzi”.

„Sytuacja ekonomiczna w Czarnogórze nie jest dobra. Nie ma pracy. Panuje duże bezrobocie, dawne jugosłowiańskie zakłady pracy zbankrutowały i wszystko przeszło w ręce prywatnych właścicieli. Istnieje duże rozwarstwienie społeczne...”.

„Wracając do przeszłości (czasy II wojny światowej). Jeden brat taty był czetnikiem, drugi zaś walczył w oddziałach partyzanckich Tity. Tak się działo prawie w każdej czarnogórskiej rodzinie – partyzant Tity i czetnik: u nas nie było Ustaszy, byli Włosi i Niemcy. Wojnę wygrali partyzanci, a większość Czetników uciekła (wyemigrowali do USA, Australii Francji). Te kraje były kapitalistyczne i popierały jugosłowiańskich monarchistów, przeciwstawiały się komunistycznej (socjalistycznej) Jugosławii. Pomimo tego, że J.B. Tito był etnicznym Chorwatem, to jednak utożsamiał się z Jugosławią. Podgorica (stolica Czarnogóry) w czasach socjalistycznych nazywała się Titograd. Podobno inicjatywa nazwania stolicy nazwiskiem marszałka, dyktatora pochodziła od ludzi, ale... wówczas panował kult jednostki i ludzie byli pod wpływem tej ideologii...”.

„Bezpieczeństwo – uważam, że w Czarnogórze jest niski poziom takiej pospolitej przestępczości, na ulicach jest bezpiecznie. Po tym, co się działo podczas nalotów NATO, to obecnie jest bezpiecznie. Tylko na granicy z Albanią jest czasami niebezpiecznie. Tam jest duża albańska diaspora, oni mają dużo dzieci (do 10 w jednej rodzinie) i kupują dużo domów. Kobiety zajmują się zaś dziećmi, a mężczyźni pracują za granicą. Jest też dość znaczna grupa kosowskich Albańczyków, którzy uciekli do Czarnogóry podczas wojny i już tu się osiedlili. Około połowy wróciło do Kosowa, pozostali mieszkają w Czarnogórze. Nie oceniam źle Albańczyków, tak jak wcześniej mówiłem: nie ma dla mnie znaczenia narodowość, grupa etniczna czy religia, liczy się człowiek, ale nie lubię muzułmanów, bo oni chcą wszystko przejąć wyłącznie dla siebie. Ja np. mam przyjaciela Albańczyka, który mieszka w Czarnogórze i jest w porządku. Ci „nasi” Albańczycy żyją z nami w zgodzie, zaś ci którzy przyjeżdżają z Kosowa są zupełnie inni np. otwarcie mówią, że chcą Wielkiej Albanii. W pasie nadgranicznym jest dużo Albańczyków, ale dzielą się na dwie zasadnicze grupy. Jedna to rdzenni mieszkańcy Czarnogóry, drudzy to przyjezdni. Między nimi jest bardzo duża różnica. Poza tym sami Albańczycy z Albanii właściwiej dzielą się na tych, którzy wyznają islam i katolików. Oni są w dużym konflikcie”.

„Generalnie my Bałkańczycy, wszystkie kraje postjugosłowiańskie, nie mamy nic do powiedzenia w polityce międzynarodowej; o naszym regionie decydują obecnie obcy, zasadniczo Amerykanie”.

„Co do albańskiej mafii, to czytam o tym w lokalnej prasie. Generalnie zaś uważam, że każdy kraj ma swoją mafię, to zjawisko uniwersalne i występuje w każdym kraju. Uważam też, że mafia współpracuje z władzą, bo tu chodzi o duże pieniądze. To swoisty układ zamknięty, naczynia połączone”.

„W Czarnogórze każdy mężczyzna posiada broń, to jest normalne, to jest nasza tradycja. Niektórzy posiadają broń od kilku pokoleń – 100 lub 150 lat. Nasz naród jest temperamentny... Obecnie broń posiada dużo młodych ludzi i często dochodzi do strzelaniny. Ostatnio był przypadek strzelaniny pomiędzy młodymi mężczyznami w okolicach Cetinje. Młodzi ludzie używają broni bezmyślnie, kierując się emocjami. Nie zastanawiają się, co będzie jutro, żyją dniem dzisiejszym, powtarzam: nasz naród mnogo temperamentny, dużo agresji...”.

„Wtrącenie na temat radykalnej czarnogórsko-serbskiej organizacji politycznej (Gojko Rejcevic, serbska narodowa stranka – jest w polityce)... ale z drugiej strony uważam, że osoby duchowne nie powinny zajmować się polityką. W Czarnogórze politycy wykorzystują cerkiew do swoich celów, a cerkiew wykorzystuje polityków do swoich. W kraju panuje swoista wojna religijna pomiędzy patriarchatem serbskim a samozwańczym patriarchatem czarnogórskim, który układa się z politykami. Jest duży konflikt między serbską cerkwią prawosławną a czarnogórską samozwańczą cerkwią prawosławną”.

„Generalnie zaś istnieją duże związki pomiędzy Serbią i Czarnogórą np. nie ma kontroli granicznych. Mając serbski paszport, swobodnie poruszasz się po Czarnogórze. Poza tym wielu ludzi z Serbii posiada rodzinę w Czarnogórze i odwrotnie. Istnieje też duża wymiana ekonomiczna pomiędzy tymi dwoma krajami. Ja uważam się jednocześnie za Serba i Czarnogórcę, to dla mnie jedność, choć podczas meczu piłkarskiego kibicuję oczywiście Czarnogórze. Nigdy nie opuszczę swojego kraju, to jest moje miejsce na ziemi”.

§ 3. Serbsko-albański spór kulturowy na obszarze byłej Jugosławii w świetle wyników badań empirycznych

1. Specyfika kultury klanowo-plemiennej w społeczności Kosowarów i Czarnogórców

Problematyka tożsamości narodowo-etnicznej wśród licznych bałkańskich narodów czy, używając współczesnego języka antropologii kulturowej: etnosów, jest zawiła, pełna sprzeczności, budząca zawsze skrajne emocje. Poszczególne bałkańskie narody są rozdarte pomiędzy integracją a dezintegracją. Z jednej strony podążają za pragnieniem stworzenia i funkcjonowania na nowo państwa skupiającego południowych Słowian, z drugiej zaś za chęcią bycia samodzielnym tworem państwowym, pozostającym niejednokrotnie w kontrze wobec niedawnych sąsiadów. W pierwszej koncepcji (powiedzmy jugosłowiańskiej) kultura, język czy religia miałyby za zadanie łączyć, w drugiej (postjugosłowiańskiej) zaś dzielić, antogonizować, tworzyć oddzielne filologie, na nowo pisać historię, poszukiwać i uwypuklać nawet najdrobniejsze różnice. Według Ivana Čolovića kluczową rolę w identyfikacji bałkańskiej tożsamości narodowej nieustannie pozostaje triada wspólnoty krwi, języka i ziemi²¹⁵, które są parametrami określającymi wyjątkowość narodu (w tym przypadku I. Čolović odwołuje się do serbskiej tożsamości). Została ona wykształcona właśnie poprzez wspólną kulturę, język, a nade wszystko religię, która w czasach osmańskiej dominacji (według serbskiej nomenklatury językowej: tureckiego jarzma) była swoistym spoiwem i przyczyniła się do zachowania serbskich narodowych rytuałów i tradycji. Język, jak podkreśla I. Čolović, stał się szczególnym fundamentem tożsamości, wyrazem ducha narodu i „narodową świętością” świadczącą o odrębności kulturowej. Dlatego też na bazie dawnego języka serbsko-chorwackiego – wspólnego dla Serbów, Chorwatów, Czarnogórców i Bośniaków (obecnie Boszniaków) – stworzono trzy osobne narodowe dialekty (a nawet cztery, jeśli weźmiemy pod uwagę także czarnogórski)²¹⁶. Zatem, jak dowodzi I. Čolović, bałkańska przestrzeń duchowa jest ta sama, gdyż ma wspólne dziedzictwo politycznych symboli, rytuałów i kultów²¹⁷. W związku z tym przytaczny serbski intelektualista dochodzi do zaskakującego wniosku, iż wojna w byłej Jugosławii nie wynikała z głębokich i niedających się pogodzić różnic, lecz

²¹⁵ I. Čolović, *Balkany – terror kultury*, przeł. M. Petryńska, Wołowiec 2007, s. 6.

²¹⁶ A. Stańczyk, *Uciec od Bałkanów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Poloni” 2015, vol. XXXIII, ss. 230–245, 233.

²¹⁷ I. Čolović, *Balkany – terror kultury*, *op. cit.*, s. 6.

z „podobieństwa nie do zniesienia”²¹⁸. Podobieństwa te przyczyniły się do propagandy wojennej szerzącej kulturę kłamstwa opartego na nienawiści narodowo-etnicznej, strachu, podsycaniu nacjonalizmu chorymi ambicjami, narzuceniu swojej wizji jednolitego bałkańskiego świata zbudowanego pod egidą wybranego kraju (np. Serbii, Chorwacji, a obecnie Albanii).

Niemniej jednak należy wyraźnie przyznać, iż ze wszystkich narodów zamieszkujących Bałkany Zachodnie (oprócz opozycyjnej Chorwacji)²¹⁹ to Serbia może poszczycić się najbardziej rozbudowaną, potwierdzoną licznymi źródłami historycznymi tożsamością narodową. Tradycja jej państwowości sięga średniowiecza. Jest to tożsamość wynikająca z prawosławnego (a szczególnie bizantyjskiego) dziedzictwa kulturowego opartego na wschodniej wersji chrześcijaństwa. Owa tożsamość jest silna, głęboko zakorzeniona i wyjątkowo trwała. Ponadto, jak podkreślają Serbowie, pozostaje ona nadal (także współcześnie) wyjątkowo opozycyjna wobec wspomnianego już tureckiego jarzma. Z drugiej strony zaś nie sposób oderwać jej od osmańskiej tradycji, która pobrzmiewa w serbskiej muzyce folkowej, zwyczaju picia kawy parzonej w tureckim [*sic!*] tygielku czy spożywania tureckich słodczy (lokma, baklava itp.).

Pomimo tego, że serbska tożsamość narodowa identyfikuje się ze wschodnią tradycją, to jednocześnie i nieustannie praktyczne od jej powstania, boryka się ona z wewnętrznym rozdarciem, które przypisało jej miano tożsamości „narodu-mostu”²²⁰. Domniemywa się, że już protoplasta Serbów Św. Sawa w następujących słowach określił serbską tożsamość: „Wschód myślał, że jesteśmy Zachodem, a Zachód, że jesteśmy Wschodem”²²¹. To zdanie znakomicie podsumowuje serbską tożsamość: narodu będącego zawsze na rozdrożu, rozdartego pomiędzy wartościami Wschodu i Zachodu, pragnącego budować więzy pomiędzy jakże różnorodnymi w tym rejonie świata religiami, językami i kulturami.

Poniżej zostały zamieszczone badania dotyczące tożsamości narodowo-etnicznej wśród badanej populacji serbsko-czarnogórskiej.

²¹⁸ *Ibid.*

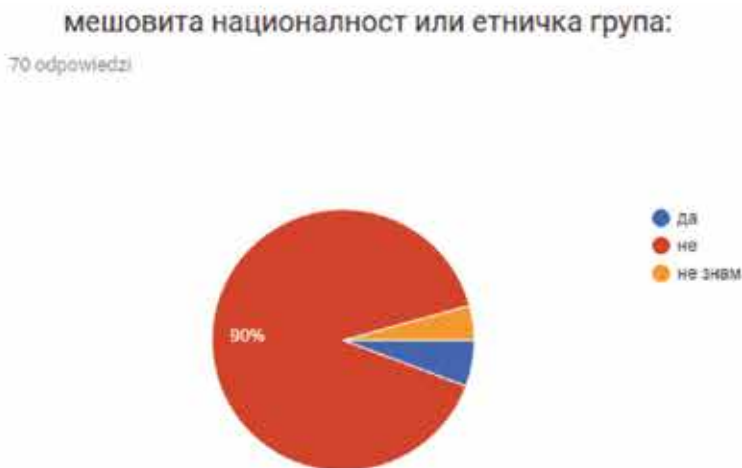
²¹⁹ Chorwaci wyraźnie odcinają się od bałkańskiej kultury, twierdząc, że ich tożsamość narodowa opiera się wyłącznie na wartościach kultury zachodnioeuropejskiej, katolickiej i tożsamej z tradycją Austro-Węgier. V. M. Babić, *Aporie tożsamości. Serbowie, Chorwaci i Unia Europejska*, (w:) *Problemy aksjologiczne w relacjach Unii Europejskiej z Bałkanami*, red. M. Babić, F. Gołembski, Warszawa 2012, ss. 101–129.

²²⁰ D. Gil, *Prawosławie, historia, naród: miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji*, Kraków 2015, s. 48; D. Gil, *Mediewistyka w służbie ideologii. Dzisiejsza reinterpretacja serbskiej tradycji kulturowej*, (w:) *Współczesne literaturoznawstwo sławistyczne*, red. L. Suchanek, t. III, Kraków 2004, ss. 23–40.

²²¹ Przytoczony cytat przypisuje Św. Sawy, ale dostępne źródła historyczne nie potwierdzają jednoznacznie jego autentyczności. V. M. M. Petrović, *Crkvenodržavne ideje svetoga Save između Carigrada i Rima*, (w:) *Evropa i Srbi*, red. S. Gavrilović, Beograd 1996, s. 101.

Wykres nr 10; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy pochodzisz z mieszanej grupy narodowej i etnicznej?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zaprezentowany diagram pokazuje strukturę narodowo-etniczną czarnogórsko-serbskiej populacji składającej się z etnicznych Serbów i Czarnogórców, identyfikujących się z serbską narodowością²²². Badani respondenci wyjątkowo spójnie wyrazili przywiązanie do narodu sebskiego i serbskiej tożsamości – 90 procent, pozostałe odpowiedzi – 5 procent wskazały narodowość mieszaną (serbsko-węgierską, pomacką²²³, czarnogórsko-serbską, serbsko-chorwacką). 5 procent respondentów nie udzieliło odpowiedzi. Powyższe wyniki wyraźnie dowodzą o ugruntowanej tożsamości narodowo-etnicznej badanej populacji oraz o jedności i tym samym braku tożsamościowych dylematów, jakie towarzyszą wielu bałkańskim nacjom (Bośniaccy muzułmanie – obecnie Boszniacy oraz kosowscy Albańczycy – Kosowarzy).

²²² Urząd Statystyczny Czarnogóry podał do publicznej wiadomości wyniki pierwszego spisu powszechnego przeprowadzonego po ogłoszeniu przez ten kraj deklaracji suwerenności. Mniej niż połowa (44,98 procent) mieszkańców zadeklarowała narodowość czarnogórską, 28,73 procent obywateli uznało się natomiast za Serbów. Podobne dane prezentował spis z 2003 roku, przeprowadzony przed rozpadem federacji Serbii i Czarnogóry – Czarnogórcy stanowili 43,16 procent populacji kraju, a Serbowie – 31,99 procent, *Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori*, Monstat, [http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf) [dostęp: 20.08.2018]; *Konačni rezultati popisa 2003*, Monstat, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje44.pdf> [dostęp: 20.08.2018].

²²³ Pomacy (bułg. Помаци) – grupa muzułmańskich Słowian (około 500 tysięcy osób).

2. Przestępstwa motywowane kulturowo jako następstwa kultury klanowo-plemiennej

Problematyka tzw. przestępstw kulturowych (*cultural offences*) odzwierciedla zjawisko różnorodności i tożsamości kulturowej oraz ścierania się odmiennych kultur prawnych na tym samym terytorium. Zjawisko to utożsamiane jest w głównej mierze z licznymi grupami imigrantów przybywających do Europy Zachodniej, którzy jakoby z dobrodziejstwem inwentarza w postaci własnych systemów kulturowych, w tym także systemów prawnych, zazwyczaj zasadniczo odmiennych czy nawet sprzecznych wobec europejskiej kultury prawnej, wprowadzają je w swoje nowe miejsce zamieszkania. W niniejszym opracowaniu analizuje się fenomen tzw. przestępstw kulturowych wywodzących się z kultury rodzimej autochtonicznej tożsamości kulturowej, czyli kultury klanowo-plemiennej, występującej na terenie Albanii, Czarnogóry oraz Kosowa. Na podstawie definicji zaproponowanej przez Van Broeck²²⁴, termin ten określa przestępstwa kulturowe jako czyny, których dopuszczają się członkowie mniejszości kulturowej, dla której ten rodzaj działania jest wysoce aprobowany, a niekiedy społecznie pożądanym. Z drugiej strony zaś te same czyny są uznawane za zabronione przez system prawny kultury dominującej²²⁵. Wówczas powstaje konflikt motywowany kulturowo i prawnie, w którym każda ze stron sporu posiada swoje ugruntowane systemy prawne, pozostające w zasadniczej sprzeczności. W związku z tym, że w polskim języku prawniczym nie istnieje jeszcze ugruntowana jednolita terminologia określająca tego rodzaju czyny, używa się zwrotów: „kulturowe czyny zabronione” lub „czyny zabronione motywowane kulturowo” w miejsce nazw: „przestępstwa kulturowe” lub „przestępstwa motywowane kulturowo”²²⁶. Trybalizm²²⁷ niezmiennie pozostaje podstawą funkcjonowania kosowskiego (albańskiego) życia społecznego²²⁸. Pomimo tego, że Kosowo formalnie jest zaliczane do kręgu demokratyczne-

²²⁴ V. Broeck, *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes*, „European Journal of Crime. Criminal Law and Criminal Justice” 2001, t. 9, ss. 1–32.

²²⁵ D. Bek, *Przestępstwa motywowane kulturowo – kierunki możliwych ocen prawnokarnych*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2015, nr 10, s. 120–121. W oryginale definicja ta brzmi następująco: „A cultural offence is an act by a member of a minority culture, which is considered an offence by the legal system of the dominant culture. That same act is nevertheless, within the cultural group of the offender, condoned, accepted as normal behaviour and approved or even endorsed and promoted in the given situation”. V. Broeck, *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes*, *op. cit.*

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ Trybalizm – utrzymywanie się w społeczeństwach narodowych dawnych podziałów i odrębności klanowych lub plemiennych; też: silne poczucie takiej odrębności, *Trybalizm*, Słownik języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/trybalizm.html> [dostęp: 23.03.2017].

²²⁸ V. F. Lubonja, *Albania: wolność zagrożona*, Sejny 2005.

go państwa prawa, w rzeczywistości władzę sprawują w nim poszczególne klany, podobnie jak w sąsiedniej Albanii. Albania to jedyny kraj w Europie, w którym w XXI wieku nadal (w kilku częściach kraju – głównie na obszarach górskich) kultuwyje się zemstę rodową – hakmarije²²⁹.

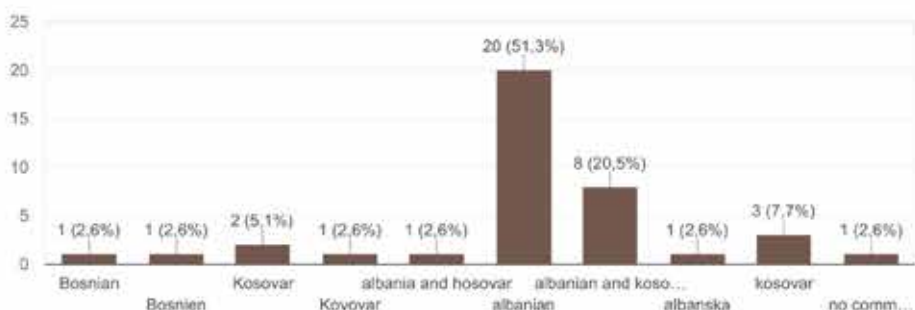
Poniżej zostały zamieszczone badania dotyczące tożsamości narodo-wo-etnicznej wśród badanych respondentów.

Wykres nr 11; N=39 (Kosowarzy i Boszniacy)

Narodowość lub grupa etniczna (wpisz wypowiedź)

Nationality or ethnic group (make a statement)

39 odpowiedzi

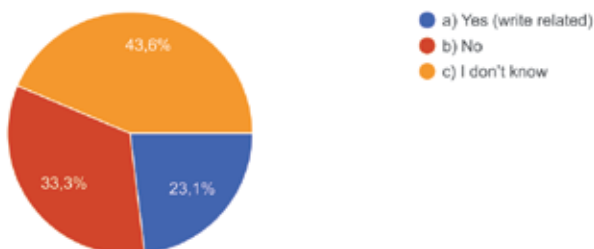
Źródło: badania własne (decyzją autorki nazwy miejscowości pozostały w oryginale)

Wykres nr 12; N= 39 (Kosowarzy i Boszniacy)

Narodowość lub grupa etniczna mieszana (wpisz wypowiedź)

Nationality or ethnic group mixed

39 odpowiedzi

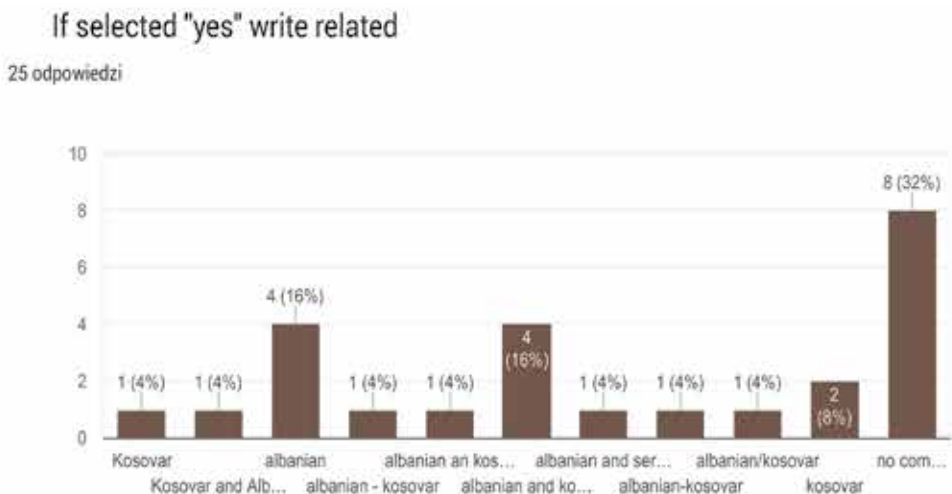

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz wypowiedź), nie, nie wiem)

²²⁹ V. M. Herco, *Krvna osveta i običajno pravo u Crnoj Gori i Albaniji*, Hrčak, <https://hrcak.srce.hr/169394> [dostęp: 23.01.2019].

Wykres nr 13; N=25 (Kosowarzy i Boszniacy)

Jeśli odpowiedziałeś „tak” na pytanie o mieszaną grupę etniczną, to wpisz wypowiedź:

Źródło: badania własne (decyzją autorki nazwy miejscowości pozostały w oryginale)

Kosowarskie dylematy tożsamościowe²³⁰ odnotowano także w niniejszych badaniach empirycznych. Zamieszczone tabele sugerują (ze względu na niewielką próbę badawczą), że kosowscy Albańczycy (Kosowarzy) doświadczają głębokich i złożonych dylematów narodowo-etnicznych. Kosowska społeczność Kosowa (w szczególności jej młode pokolenie) identyfikuje się z narodowością albańską – 51,3 procent (czyli ponad połowa badanej grupy), pozostali zaś określają się jednocześnie jako Kosowarzy lub kosowscy Albańczycy. W ten sposób respondenci potwierdzili swoje związki narodowe z pobliską Albanią. Zjawisko to sugeruje, że kosowarska społeczność nie stanowi odrębnego, ukształtowanego w wyniku historycznych doświadczeń, narodu określanego politycznie, socjologicznie i psychologicznie. Młodzi Kosowarzy mają wprawdzie świadomość swojej odrębności, ale tylko wobec opozycyjnej kultury serbskiej. Natomiast wykres nr 4 (II część ankiety – Serbowie i Albańczycy) prezentuje serbskie stanowisko wobec tzw. kosowarskiej narodowości. Badani Serbowie i Czarnogórcy w zdecydowanej większości (74,3 procent) stwierdzili, że kosowscy Albańczycy nie stanowią odrębnego narodu, a tylko 20 procent badanych opowiedziało się

²³⁰ H. Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2002, ss. 50–56.

za uznaniem Kosowarów za naród. Pozostali respondenci (niespełna 5 procent) zaznaczyli odpowiedź – nie wiem.

Narodowo-etniczny rodowód zarówno Boszniaków, jak i kosowskich Albańczyków nie jest do końca znany, choć rodzimi historycy tych dwóch narodów czy etnosów usilnie lansują swoją wersję historii, zgodnie z którą kosowscy Albańczycy są potomkami rzymskich plemion Iliryskich²³¹, a tożsamość Boszniaków²³² wypływa bezpośrednio z kultury otomańskiej, która dominowała na Bałkanach przez około 500 lat.

W przypadku Boszniaków i Kosowarów narodową tożsamość można by wyinterpretować jedynie z etnicznej koncepcji narodu, która jawi się jako odległe echo więzi plemiennych, zaczerpniętych z kolei z zamierchłej przeszłości, która stała się znaczącym ogniwem formowania tożsamości osobniczej. „Znakiem odróżniania »swoich« i »obcych« jest w tym przypadku biologiczny związek, czyli urodzenie i genealogia z pewną (na ogół mityczną) wspólnotą przodków. W etnicznej koncepcji członkostwo we wspólnocie narodowej jest przypisane do jednostki raz na zawsze i nie podlega jakimkolwiek zmianom”²³³. W przypadku społeczności kosowarskiej (kosowskich Albańczyków) najbardziej eksponowana jest tożsamość etniczna, która w wyniku korzystnej sytuacji geopolitycznej bardzo szybko „awansowała” do miana tożsamości narodowej. Jednak, w odróżnieniu od „wspólnoty definiowanej kulturowo, która może stosunkowo dobrze funkcjonować w państwie demokratycznym, będącym organizacją polityczną kilku takich wspólnot, wspólnota definiowana etnicznie ma do państwa na ogół stosunek zero-jedynkowy: albo państwo jest »nasze«, albo »obce«. Jeśli państwo jest »nasze«, to »obcy« są na ogół traktowani jako balast i kłopot. Jeśli państwo nie jest »nasze«, tzn. jeśli w strukturach władzy takiego państwa nie przeważają członkowie określonej wspólnoty etnicznej, to traktowane jest ono jako »obce«, a nawet wrogie”²³⁴. Analizując historycznie położenie społeczności kosowarskiej w dawnej Jugosławii, można stwierdzić, że traktowali oni to państwo jako obce i wrogie (czyli pozostawiali w opozycji wobec pozostałych mieszkańców Kosowa – głównie Serbów), obecnie zaś, kiedy proklamowali własny twór państwowy (Republikę Kosowa), uznają to państwo za rodzinne, własne, nasze. Tożsamość narodowa, kształtowana na podstawie kryteriów etnicznych, eliminuje skutecznie mechanizmy społec-

²³¹ V. J.J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford 1995.

²³² V. M. Babić, *Dramat tożsamości narodowej. Muzułmanie bośniaccy*, https://www.academia.edu/2944278/Dramat_to%C5%BCsamo%C5%9Bci_narodowej._Muzu%C5%82manie_bo%C5%9Bniaccy [dostęp: 3.01.2019].

²³³ V. *Tożsamość narodowa*, Stosunki międzynarodowe, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/slownik/66-t/746-tozsamosc-narodowa>, za: E. Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki: globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Kraków 2004.

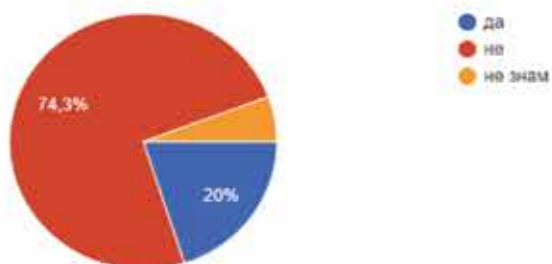
²³⁴ *Ibid.*

czeństwa obywatelskiego, a etniczne państwo pozostaje nierzadko w zasadniczej sprzeczności wobec stanowionego porządku prawnego.

Wykres nr 14; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy uważasz, że kosowscy Albańczycy są oddzielnym narodem?

Да ли сматраш да су косовски Албанци посебан народ:
70 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

W naukach społecznych zdefiniowanie tożsamości narodowej budzi wiele kontrowersji. Zbiorowość społeczna, do której odnosi się pojęcie tożsamości, nie ma samowiedzy, która generuje odpowiednik samoświadomości osobniczej. W związku z tym problematyka tożsamości zbiorowej nieuchronnie prowadzi do skoncentrowania uwagi na relacji jednostka – kultura²³⁵. Wobec tego tożsamość zbiorową należałoby określić jako przyjmowanie przez jednostkę istotnych (walentnych) elementów kultury danej społeczności (narodu). Elementy te stają się fundamentem, na którym formowana jest „pewna odrębność od obcych i poczucie związku z grupą swoich oraz świadomością ciągłości historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji”, a także stosowane są mechanizmy tworzenia podziałów wyznaczających granice swojskości i obcości – w takim pojęciu zjawisko tożsamości narodowej jest uzależnione od kultury narodowej²³⁶. W takiej konfiguracji tożsamość narodowa to swoisty proces, a posiadanie stabilnej i ugruntowanej tożsamości jest warunkiem prawidłowego rozwoju zarówno jednostki, jak i grupy. Ciekawą propozycję

²³⁵ A. Szpociński, *Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej*, (w:) *Kultura wobec kręgów tożsamości*, red. T. Kostyrko, T. Zgółka, Poznań–Wrocław 2000, ss. 7–15.

²³⁶ V. E. Kownacka-Skwara, *Tożsamość kulturowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2011, Seria: Pedagogika, z. XX, s. 113–120.

teoretycznego ujęcia tożsamości narodowej podaje Paweł Boski. Wyróżnia on kryterialne i korelatywne atrybuty tożsamości. Pierwsze z nich stanowią zespół warunków koniecznych i wystarczających, drugie zaś to cechy, które nie spełniają formalnych warunków definicyjnych, lecz występują wśród rozpatrywanego zakresu egzemplarzy często i wyraziście²³⁷. W rozpatrywanym przypadku tożsamości społecznej (narodowej) atrybut kryterialny stanowi poziom „wiedzy o symbolach kulturowych i ich znaczenie ewaluatywne, natomiast atrybuty korelatywne to zachowania odzwierciedlające założenia normatywne i wartości danej kultury. Narodowa tożsamość kryterialna jest tym intensywniejsza, im szybciej dana osoba rozpoznaje symbole tożsamościowe, im większe bogactwo skojarzeń wywoływanych przez te symbole, tym ważniejsze zajmują miejsce w wymiarze ważności osobistej”²³⁸.

Biorąc pod uwagę proponowane powyżej atrybuty tożsamości narodowej, należy wyraźnie stwierdzić, iż kosowska społeczność w zasadniczej większości utożsamia się z albańskimi symbolami narodowymi, takimi jak flaga, godło (krwistoczerwona albańska flaga), a także język (albański), historia czy ogólnie rozumiana kultura, zasadniczo odmienna od kultury słowiańskiej. Generalnie zaś problematyka tożsamościowa kosowskiego społeczeństwa wychodzi poza ramy niniejszego opracowania. Wymaga ona dalszych pogłębionych analiz, powinna być przedmiotem badań psychologów, socjologów czy antropologów kulturowych, nie zaś wyłącznie rozważań kryminologicznych. Niemniej jednak jest ona na tyle istotna, że nie sposób jej pominąć także w publikacjach z dziedziny nauk penalnych, ponieważ dylematy tożsamościowe mogą prowadzić do frustracji czy braku poczucia własnej wartości poszczególnych członków danej społeczności.

Przytoczone powyżej fakty sugerują, że Republika Kosowa nadal stanowi niestabilny i zapalny punkt w tej części Europy. Pojawiające się na tym terytorium ciągle nowe polityczne, społeczne, etniczne, a także kryminalne zdarzenia, dowodzą konieczności stałego monitorowania sytuacji bezpieczeństwa na terytorium Republiki Kosowa (zarówno w wymiarze lokalnym, jak i międzynarodowym). Dlatego też problematyka kosowska powinna być rozpatrywana kompleksowo, z uwzględnieniem relacji politycznych, gospodarczo-ekonomicznych, a nade wszystko narodowo-etnicznych, panujących w tym regionie. Dopiero taka analiza uprawnia do rozpoczęcia badań kryminologicznych nad sporem serbsko-albańskim.

Wyniki badań dotyczących kultywowania przez Kosowarów tradycji plemienno-klanowej:

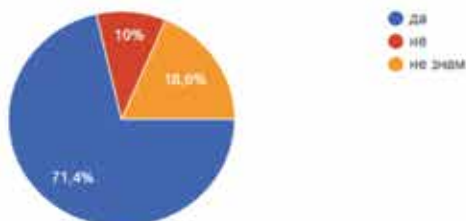
²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ P. Boski, *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, (w:) *Tożsamość a odmienność kulturowa*, red. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Małowska-Peyre, Warszawa 1992, s. 72.

Wykres nr 15; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję plemiennie-klanową?

Да ли сматраш да косовски Албанци негују своју племенско - кланску традицију:
70 одговори

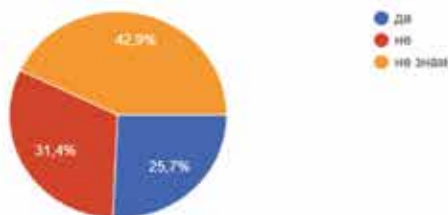

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 16; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję gościnności²³⁹?

Да ли сматраш да косовски Албанци негују традицију гостопримства:
70 одговори

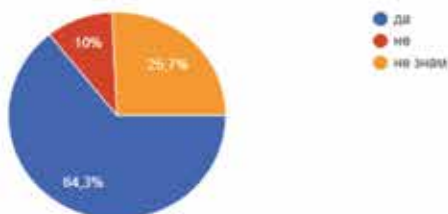
²³⁹ V. B. Ehrenreich, *Rytuały krwi. Namiętność do wojny. Geneza i historia*, Warszawa 2001.

Wykres nr 17; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję krwawej zemsty?

Да ли сматраш да косовски Албанци негују традицију крвне
освете:

70 одговора

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zgodnie z albańskim kodeksem honorowym (przestrzegany głównie w rejonach wiejskich i górskich) o przestępczości czynu decyduje prawo zwyczajowe oraz określona wysoka pozycja społeczna sprawcy, niejednokrotnie będąca powodem jego bezkarności. Właśnie ten rodzaj mentalności kosowskiego (albańskiego) społeczeństwa stał się przyczyną uchylania się od odpowiedzialności karnej czołowych kosowskich (albańskich) polityków, oskarżanych o szereg zbrodni, w tym o handel narkotykami, ludźmi czy ludzkimi narządami. Jednym z nich jest Ramush Haradinaj, który (paradoksalnie) zyskał wykształcenie prawnicze na uniwersytecie w Prisztinie. Następnie po odbyciu zasadniczej służby wojskowej w armii jugosłowiańskiej w 1989 roku wyemigrował z Kosowa do Lucerny. Tam rozpoczął działalność w Narodowym Ruchu na Rzecz Kosowa i według serbskich źródeł w roku 1996 przeszedł szkolenie w obozach UÇK²⁴⁰ w rejonie Tropoji, a następnie w 1997 roku nielegalnie przekroczył granicę z Kosowem i rozpoczął organizowanie akcji zbrojnych w rejonie Dečani. Rok później został dowódcą UÇK w strefie operacyjnej Dukagjini. W 1999 roku zdobył stanowisko zastępcy dowódcy Korpusu Ochrony Kosowa – Agima Çeku²⁴¹. Następnie rozpo-

²⁴⁰ UÇK (a. *Ushtria Çlirimtare e Kosovës* – pol. Armia Wyzwolenia Kosowa) – albańska zbrojna organizacja partyzancka i terrorystyczna działająca na terenie Kosowa. Swoje powstanie zasygnalizowała pod koniec 1992 roku. Po raz pierwszy do przeprowadzonego przez siebie zamachu UÇK przyznała się 11 lutego 1996 podczas serii pięciu zamachów bombowych na obozy serbskich uchodźców z Krajiny. W 1998 rozpoczęła walki z siłami rządowymi i prześladowania serbskiej ludności cywilnej i tych Albańczyków, którzy nie popierali UÇK. J. Petti-fer, *The Kosovo Liberation Army: The Myth of Origin*, (w:) *Kosovo: The Politics of Delusion*, red. M. Waller, K. Drezov, B. Gökyay, London–Portland 2001, ss. 25–29.

²⁴¹ Agim Çeku (urodzony 29 października 1960) jest obecnym ministrem sił bezpieczeństwa Republiki Kosowa. Był premier Kosowa i szef Armii Wyzwolenia Kosowa (KLA). Uro-

czął działalność polityczną i w 2001 roku został członkiem założycielem partii o nazwie Sojusz dla Przyszłości Kosowa. W kosowskim parlamencie przewodniczył komisji spraw międzynarodowych. W grudniu 2004 roku został powołany na urząd premiera Kosowa. Wkrótce jednak postawiono go w stan oskarżenia przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii, oskarżając go o popełnienie zbrodni wojennych. W związku z tym w marcu 2005 roku R. Haradinaj podał się do dymisji, a 26 lutego 2007 roku udał się do Hagi (jego proces rozpoczął się 5 marca 2007 roku). Został oskarżany o udział w zabiciu 39 osób we wrześniu 1998 roku w rejonie Glodjane. Po kilku miesiącach pobytu w areszcie został zwolniony do czasu ponownego rozpatrzenia sprawy przez trybunał haski. 3 kwietnia 2008 roku został oczyszczony z zarzutów i zwolniony z aresztu. Podczas procesu kilkoro świadków powołanych przez prokuraturę (w tym gen. Božidar Delić, działacz Serbskiej Partii Radykalnej) odmówiło składania zeznań przed trybunałem haskim, a pozostali wycofali swoje wcześniejsze zeznania.

W 2010 roku trybunał haski ponownie zdecydował o wznowieniu procesu R. Haradinaja. W związku z tym został on po raz kolejny aresztowany i 21 lipca 2010 roku przewieziony do Hagi. W czasie trwania procesu 19 potencjalnych świadków oskarżenia straciło życie w niejasnych okolicznościach²⁴². Wobec braku dowodów R. Haradinaj został ponownie uniewinniony 29 listopada 2012 roku. Pomimo takiej decyzji sądu władze Serbii nadal podtrzymywały wobec niego wszystkie zarzuty. Dlatego też 5 stycznia 2017 roku R. Haradinaj po raz kolejny został zatrzymany na lotnisku Bazylea – Miluza – Fryburg na podstawie serbskiego nakazu aresztowania. Spotkało się to z wyraźnym sprzeciwem władz Kosowa²⁴³.

Z przestępczą działalnością Haradinaja związani byli także jego dwaj bracia: Luan i Shkelzen. Walczyli oni w szeregach UÇK i zginęli w walce z Serbami. Trzeci z braci, Enver²⁴⁴, zginął w kwietniu 2005 roku w trakcie ulicznej strzelaniny.

Kolejnym kosowarskim (albańskim) politykiem, zamieszkanym w przestępczą działalność, jest obecny prezydent Republiki Kosowa Hashim Thaçi. Jest on, podobnie jak R. Haradinaj, absolwentem Uniwersytetu w Prisztinie (studiował filozofię i historię). Po zakończeniu studiów wyemigrował do

dził się w wiosce Cysk w pobliżu Pejë, w Jugosłowiańskiej Autonomicznej Prowincji Kosowo i Metohija (1946–1974).

²⁴² *Kosovo Organ Trafficking*, Balkan Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/en/balkan-transitional-justice/kosovo-organ-trafficking-news> [dostęp: 15.07.2018].

²⁴³ *Francja: były premier Kosowa zatrzymany na lotnisku. Serbia chce jego wydania*, Gazeta Wyborcza, <http://wyborcza.pl/7,75248,21209426,francja-byly-premier-kosowa-zatrzymany-na-lotnisku-serbia.html> [dostęp: 15.07.2018].

²⁴⁴ *V. Shpallet ditë zie varrimi i Enver Haradinajt*, BBC, http://www.bbc.co.uk/albanian/news/2005/04/050415_vrasja_haradinaj.shtml [dostęp: 28.07.2018].

Szwajcarii, gdzie rozpoczął studia podyplomowe w zakresie historii Europy Południowej na Uniwersytecie w Zurychu i jednocześnie stał się członkiem założycielem nowej partii politycznej – Ludowego Ruchu Kosowa. Ideologia tej partii nawiązywała do albańskiego nacjonalizmu i koncepcji Wielkiej Albanii²⁴⁵. W 1993 roku H. Thaçi opuścił Szwajcarię, wyjechał do Albanii i został członkiem wewnętrznego dowództwa UÇK odpowiedzialnym za środki finansowe, szkolenie i uzbrojenie rekrutów. Jego partyzancki pseudonim brzmiał „Gjarpëri” (tłum. „wąż” – M.I.-S.). W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku jego polityczna kariera nabrała tempa. Natomiast w latach 2008–2014 pełnił on funkcję premiera Kosowa, zaś od kwietnia 2016 roku sprawuje urząd prezydenta Kosowa.

W lipcu 1997 roku serbski sąd w Prisztinie oskarżył H. Thaçiego o popełnienie wrogich aktów terroru i skazał go zaocznie na 10 lat pozbawienia wolności. Z tego powodu H. Thaçi wraz ze swoim oddziałem wojskowym był zmuszony do ukrywania się w lasach w okolicach Drenicy. Wówczas to stworzył przestępczy syndykat zwany „Grupą Drenicką”, odpowiedzialny za około 10–15 procent ogólnej przestępczości w Kosowie. Głównymi obszarami działalności były: przemysł broni, handel kradzionymi samochodami, handel ropą i papierosami, handel ludźmi oraz stręczycielstwo. „Grupa Drenicka”²⁴⁶ była też odpowiedzialna za utrzymywanie kontaktów z mafią albańską, czeską i macedońską. Grupa ta miała także powiązania rodzinne. Siostra H. Thaçiego wyszła za mąż za Sejdiu Bajrusha, jednego z przywódców albańskiej mafii.

W marcu 1999 Hashim Thaçi został liderem politycznym Armii Wyzwolenia Kosowa. Następnie wziął udział w negocjacjach w Rambouillet jako reprezentant albańskiej (kosowarskiej) społeczności Kosowa. 17 listopada 2007 roku jego Demokratyczna Partia Kosowa wygrała wybory parlamentarne w prowincji, zdobywając 34 procent głosów poparcia i 37 miejsc w 100-osobowym parlamencie Kosowa²⁴⁷. Następnie 11 grudnia 2007 roku Hashim Thaçi został desygnowany przez prezydenta Fatmira Sejdiu na nowego szefa rządu. Jego partia rozpoczęła rozmowy koalicyjne z Demokratyczną Ligą Kosowa, drugą co do wielkości partią w parlamencie, zaś w styczniu 2008 roku H. Thaçi został wybrany przez parlament na premiera Kosowa 85 głosami „za” przy 22 głosach sprzeciwu. Stracił jednak to stanowisko 9 grudnia 2014 roku, a nowym szefem rządu został wówczas Isa

²⁴⁵ Wielka Albania – ruch polityczny we współczesnej historii narodu albańskiego dążący do zjednoczenia wszystkich etnicznych Albańczyków w obrębie jednego państwa. Termin ten jest równoważny z albańskim określeniem „Shqipëria e Madhe”.

²⁴⁶ „Drenicka grupa” optužena za organizovani kriminal, Balkanian Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/dreni%C4%8Dka-grupa-optu%C5%BEena-za-organizovani-kriminal> [dostęp: 28.03.2018].

²⁴⁷ Numerical representation of the Kosovo Assembly, Republic of Kosovo Assembly, <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,107> [dostęp: 15.07.2018].

Mustafa – przywódca Demokratycznej Ligi Kosowa. Obecnie Hashim Thaçi od 7 kwietnia 2016 roku sprawuje urząd prezydenta Republiki Kosowa. Jednak na podstawie raportu powstałego na zlecenie Rady Europy, stworzonego przez szwajcarskiego senatora Dicka Marty’ego²⁴⁸ i opublikowanego w grudniu 2010 roku, Hashim Thaçi jako lider UÇK miał być zaangażowany w przemyt narkotyków oraz nielegalny handel ludzkimi narządami przeznaczonymi do transplantacji. Polityk do dziś zaprzecza tym zarzutom²⁴⁹.

Innym kosowskim (albańskim) politykiem zamieszany w proceder handlu ludzkimi organami jest Fatimir Limaj²⁵⁰. Pełnił on funkcję Ministra Transportu i Telekomunikacji w rządzie Republiki Kosowa. Podczas wojny w Kosowie Limaj był dowódcą Armii Wyzwolenia Kosowa (UÇK) w okręgu Lapušnik (posługiwał się wówczas pseudonimem „Çeliku”). Po wojnie był założycielem ugrupowania politycznego pod nazwą Partia Demokratycznego Kosowa.

Fatimir Limaj został aresztowany 18 lutego 2003 roku w Słowenii. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii oskarżył go o zbrodnie wojenne przeciwko Serbom i Albańczykom, polegające na bezprawnym uwięzieniu, okrutnemu i nieludzkiemu traktowaniu oraz mordowaniu więźniów w obozie Lapušnik²⁵¹. 4 marca 2003 roku został przewieziony do Hagi, a 15 listopada 2004 roku rozpoczął się jego proces. Ostatecznie w listopadzie 2005 roku został uniewinniony i wrócił do swojej politycznej działalności. Po dwóch latach służby publicznej został uznany za najlepszego ministra w historii Kosowa. W wyborach w grudniu 2010 roku był trzecim najpopularniejszym kosowskim (albańskim) politykiem, ale nie zdecydował się na wejście do rządu. Obecnie Fatmir Limaj jest liderem opozycyjnej partii – Inicjatywy na Rzecz Kosowa (NISMA). Po latach względnego spokoju sprawa jego uczestnictwa w zbrodniach wojennych przeciwko albańskiej ludności cywilnej popełnionych w październiku 1998 roku powróciła na wokandę. Fatimira Limaja, sądanego także m.in. w sprawie tzw. Masakry Kleckiej²⁵², ponownie przesłuchano w Prisztinie w maju 2016 roku. To był pierwszy tego

²⁴⁸ *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, Committee on Legal Affairs of Human Rights, http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/20101218_ajdoc462010provamended.pdf [dostęp: 15.07.2018].

²⁴⁹ *Fatmir Limaj*, Trial International, <https://trialinternational.org/latest-post/fatmir-limaj/> [dostęp: 23.03.2017].

²⁵⁰ *Ibid.*; *Kosovo Court Upholds Fatmir Jimaj War Crimes Acquittal*, Balkan Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-court-confirms-fatmir-limaj-s-war-crimes-acquittal-05-16-2016> [dostęp: 15.07.2018].

²⁵¹ *The Prosecutor v. Fatmir Limaj, Isak Misliu & Haradin Bala*, Case Information Sheet, http://www.icty.org/x/cases/limaj/cis/en/cis_limaj_al_en.pdf [dostęp: 15.07.2018].

²⁵² *Klecka Outcome Embitters Both Serbs and Albanians*, Balkan Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/en/article/klecka-outcome-embitters-both-serbs-and-albanians> [dostęp 23.03.2018].

typu proces po przejęciu kompetencji w tym zakresie przez organy ścigania Kosowa od unijnej misji EULEX, jednocześnie pierwsze tak głośne postępowanie w sytuacji rozpoczynającego pracę w Holandii specjalnego sądu ds. zbrodni wojennych popełnionych przez Armię Wyzwolenia Kosowa (UÇK). Jest ono nietypowe także dlatego, że F. Limaj (szef opozycyjnej partii NISMA) to jeden z najsilniejszych krytyków rządu Kosowa i czołowych polityków protestujących przeciwko UE i normalizacji stosunków z Belgradem. Należy jednak mieć na uwadze to, że F. Limaj przez lata był bezpośrednim współpracownikiem obecnego prezydenta Kosowa Hashima Thaciego, zamieszanego w handel ludzkimi narządami w Kosowie²⁵³.

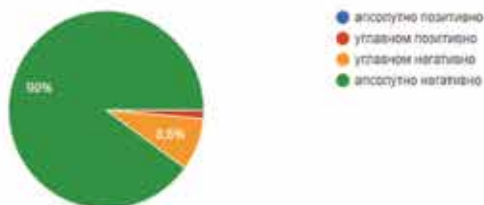
Opisana powyżej domniemana przestępcza działalność kosowarskich polityków, w zasadniczej większości byłych członków UÇK, wpisuje się w teoretyczną koncepcję R.K. Mertona, w której wszyscy członkowie społeczeństwa są poddawani licznym naciskom celem ochrony określonych uznawanych w tej grupie wartości zaczerpniętych w znacznej mierze z tradycji plemiennie-klanowej, która w swoich założeniach posługuje się przemocą, a jej sprawcy wykazują się swoistą przestępczą innowacyjnością. Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań własnych dotyczących oceny prezentowanych wyżej czołowych postaci kosowarskiego życia politycznego.

Wykres nr 18; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz działalność byłych komendantów Armii Wyzwolenia Kosowa (Haradinaja, Tchaciego, Czeku)?

Како оцењујеш ликове бивших команданата ОВК, а сада водећих политичара косовских Албанаца (Х. Тачија, Р. Харадинаја, А. Чекуја):

70 одговора

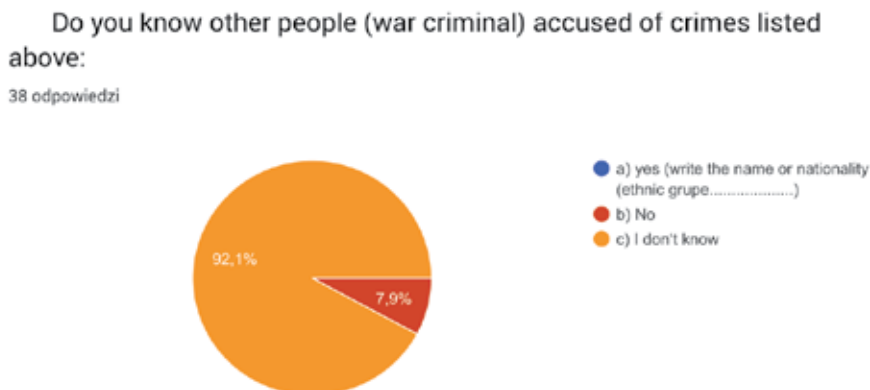

Źródło: badania własne (kafeteria: od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

²⁵³ *Rozpoczął się proces dowódcy UÇK*, Rzeczpospolita, <http://www.rp.pl/Polityka/170119403-Rozpoczal-sie-proces-dowodcy-UCK.html#ap-1> [dostęp: 23.03.2018].

Wykres nr 19; N=38 (Kosowarzy)

Czy znasz domniemyanych sprawców zbrodni wojennych, które zostały wymienione na poprzednim diagramie?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz narodowość; grupę etniczną), nie, nie wiem)

Zaprezentowane powyżej diagramy ukazują poziom wiedzy oraz stosunek osób badanych wobec kosowarskich polityków oskarżanych o zbrodnie wojenne. Grupa serbsko-czarogórska jednoznacznie negatywnie oceniała wymienione w pytaniu postacie (90 procent – zdecydowanie negatywnie, 8,6 procent – raczej negatywnie). Osoby, o które pytano w badaniu, w większości przypadków były ścigane międzynarodowymi listami gończymi jako podejrzani o udział w zbrodniach wojennych podczas serbsko-kosowskiej wojny o Kosowo. Natomiast badana grupa kosowska najwyraźniej uchyliła się od jakiegokolwiek odpowiedzi (92,1 procent zakreśliło odpowiedź – nie wiem, zaś 7,9 procent stwierdziło, że nie potrafi wskazać nazwiska jakiegokolwiek kosowskiego zbrodniarza wojennego (w domyśle członka Armii Wyzwolenia Kosowa). Niniejsze wyniki stanowią szczególny metodologiczny fenomen, gdyż żaden z badanych nie zakreślił odpowiedzi – tak.

Wnikliwy Czytelnik niniejszej książki zapewne zauważył, że pytania w diagramach różnią się. Był to celowy zabieg metodologiczny i wynikał ze znajomości kosowskiej mentalności i braku (w wypadku większości osób należących do tego społeczeństwa) krytycznej refleksji wobec własnego narodu (grupy etnicznej). Kosowarzy, jak już wielokrotnie podkreślano w tym opracowaniu, postrzegają swoją nację (etnos) wyłącznie w roli ofiary, przemilczając zbrodnie (lub jawnie im zaprzeczając), których dopuścili się ich rodacy. Niemożliwe było więc sformułowanie bezpośredniego pytania o kosowskich zbrodniarzy wojennych. Badania pilotażowe wyraźnie wykazały negatywny stosunek Kosowarów do tego rodzaju pytań (jedna

z ankieterek musiała salwować się ucieczką, kiedy doświadczyła grózb skierowanych w jej stronę po przeczytaniu tego pytania).

Powyższe rozważania prowadzą do wniosków (wyciągniętych oczywiście na podstawie niewielkiej grupy badanych), że obie badane grupy (Serbowie i Czarnogórcy oraz Kosowarze) wyrażają zdecydowane przeciwstawne opinie na temat zbrodni wojennych, jakich dopuściły się kosowskie oddziały militarne (UÇK) podczas wojny o Kosowo. Tego rodzaju konflikt wpisuje się w teoretyczną koncepcję konfliktu grupowego autorstwa T. Bernarda, związanego z istnieniem na tym samym terytorium zróżnicowanego społeczeństwa.

3. Bałkańska przestępczość zorganizowana jako źródło i następstwo kultury klanowo-plemiennej

Symbolicznym punktem wyjścia analizy poziomu przestępczości (jej zorganizowanych form) na terenie Republiki Kosowa jest lakoniczny komunikat polskiego MSZ²⁵⁴, który dosłownie w kilku zdaniach określa profil tego państwa. Ministerialna notatka umieszczona na internetowej stronie tej instytucji zawiera następującą treść: „Kosowo nie ma jeszcze w pełni wykształconego i sprawnie funkcjonującego systemu prawa oraz aparatu jego egzekwowania. Dodatkowo sytuację w kraju komplikuje wszechobecna korupcja i nepotyzm”²⁵⁵. Te dwie sfery zaś sprzyjają przestępczej działalności, tym bardziej że na terenie Kosowa korupcja i nepotyzm wpisują się w klanowo-plemienny charakter kosowskiego społeczeństwa, które opiera się głównie na więzach rodzinnych, a nie na strukturach społeczeństwa obywatelskiego.

Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących analizowanej problematyki.

²⁵⁴ Podobne komunikaty zawierają oficjalne strony internetowe innych europejskich państw: <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/kosovo>, <http://www.balkananalysis.com/blog/2016/07/29/italian-security-in-the-mena-and-balkans-part-4-albania-and-kosovo/> [dostęp: 15.04.2019].

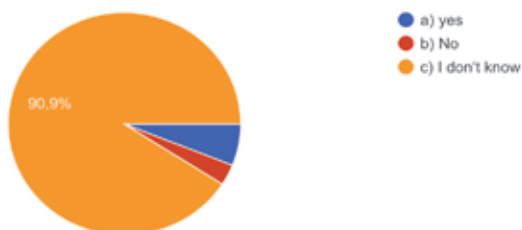
²⁵⁵ V. Kosowo, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, https://msz.gov.pl/pl/informacje_konsularne/profile_krajow/kosowo [dostęp: 2.01.2019].

Wykres nr 20; N=33 (Kosowarzy)

Czy na terenie krajów byłej Jugosławii działają zorganizowane grupy przestępcze?

Are there organized crime groups in the countries of the former Yugoslavia:

33 odpowiedzi

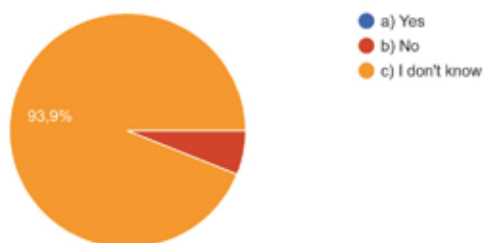
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 21; N=33 (Kosowarzy)

Czy na terytorium Kosowa działają zorganizowane grupy przestępcze?

Do you operate throughout Kosovo organized criminal groups

33 odpowiedzi

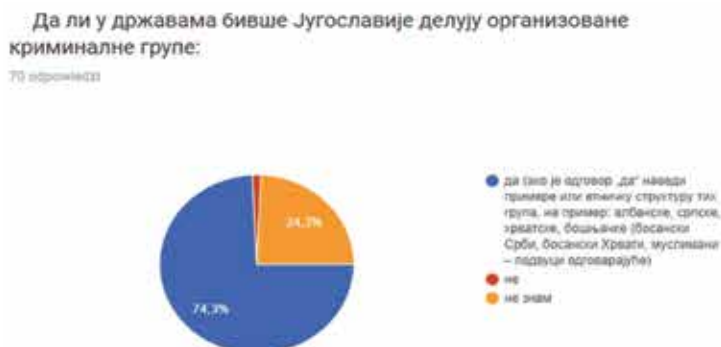
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zamieszczone powyżej diagramy prezentują (w granicach niewielkiej grupy badawczej) poziom wiedzy badanych respondentów (grupa kosowska) na temat istnienia zarówno w krajach byłej Jugosławii, jak i na terytorium Republiki Kosowa zorganizowanych grup przestępczych. Na obu diagramach odpowiedzi w grupie kosowskiej były praktycznie identyczne: 93,9 procent badanych zaznaczyło odpowiedź – nie wiem. Zaprezentowany diagram jest swoistym statystycznym ewenementem, ponieważ żaden z badanych respondentów nie zaznaczył odpowiedzi – tak [sic!]. W związku z tym domniemywa się, że młodzi Kosowarzy nie dopuszczają do siebie

myśli, że w ich kraju mogą działać zorganizowane grupy przestępcze lub nie mają świadomości, że zorganizowane plemiennie-klanowe syndykaty mają charakter przestępczy.

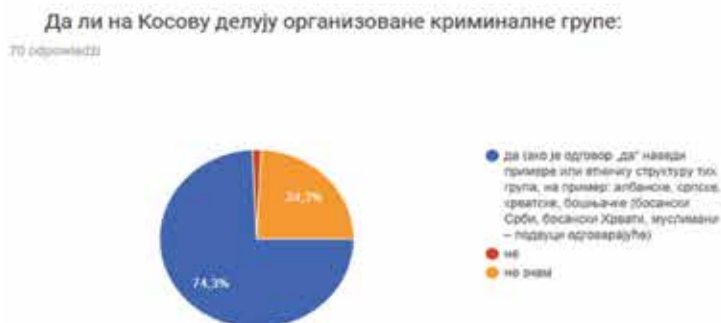
Wykres nr 22; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terytorium byłej Jugosławii działają zorganizowane grupy przestępcze?

Wykres nr 23; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terytorium Kosowa działają zorganizowane grupy przestępcze?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak – (jeśli „tak”, podaj przykłady lub strukturę etniczną tych grup np. albańskie, kosowsko-albańskie, serbskie, chorwackie, bośniackie (bościaccy Serbowie, bośniaccy Chorwaci, muzułmanie – podkreśl właściwe), nie, nie wiem)

Powyższe wyniki badań empirycznych pokazują, że obszar Kosowa dzieli się na trzy strefy wpływów uformowanych na podstawie kodu klanowo-etnicznego: Drenica²⁵⁶, Dukagjin²⁵⁷ i Lab²⁵⁸.

Zasięg okręgu Drenica rozciąga się na główne trasy łączące Czarnogórę z Macedonią. Obszar ten należy do strefy wpływów lokalnej grupy przestępczej lojalnej wobec Hashima Thaçiego. Ten przestępczy syndykat specjalizuje się w handlu ludźmi, bronią, samochodami oraz w przemyśle towarów oznaczonych akcyzą. Powiązania rodzinno-klanowo-przestępcze obecnego prezydenta Kosowa nie ograniczają się bynajmniej do lokalnej społeczności, ale rozciągają się także na albańskie diaspory w pobliskiej Albanii, Macedonii i Bułgarii. Natomiast gminy Peć, Decani i Djakovica należą do kryminalnego klastra Dukagjin i Metohija. Grupa ta znajduje się w strefie wpływów obecnego premiera Kosowa Ramusha Haradinaja i specjalizuje się w przemyśle oraz w wymuszaniu haraczy od lokalnej społeczności²⁵⁹. Przemysłowy towar zasila nielegalne rynki w Serbii, Macedonii i Czarnogórze. Jak wielokrotnie wspomniano, Ramush Haradinaj to bliski współpracownik i weteran UÇK.

Kolejna przestępcza strefa o nazwie Lab obejmuje następujące gminy: Gnjilane, Vitina i Kacanik²⁶⁰. Tutejszą grupą przestępczą kieruje Rustem Mustafii (pseudonim Remi²⁶¹), który był jednym z czołowych dowódców UÇK i Korpusu Ochrony Kosowa²⁶². Ponadto jest on blisko powiązany z rodziną R. Haradinaja. Pozostałe rodzinno-klanowe grupy przestępcze, takie jak rodzina Luka (przemysł broni i narkotyków), Selimi (przemysł i ściąganie nielegalnych podatków z ludności, a także zastraszanie politycznych adwersarzy), Agushi (wymuszenia rozbójnicze dokonywane na Albańczykach, których zmusza się do odkupowania wcześniej odebranych bezprawnie Serbom majątku zarówno ruchomego, jak i nieruchomego)²⁶³. Albańskie

²⁵⁶ R. Elsie, *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*, London, New York 2015, s. 137, 187, 161, 162, 120.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 322, 115, 121, 355.

²⁵⁸ *Ibid.*, s. 22.

²⁵⁹ B. Ristić, *Gangstas's Paradise: jak wygląda „głęboka wojna” w Kosowie*, Sputnik News, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201801217159440-sputnik-kosowo-mafia-przestepczosc/> [dostęp: 6.01.2019].

²⁶⁰ D. Wilk, *Balkański džihad*, „Znak” 2016, nr 736, <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/balkanski-dzihad/> [dostęp: 8.01.2019].

²⁶¹ V. Bivši komandant OVK Rustem Mustafa Remi ide na ispitivanje u Hag, Kossev Info, <https://kossev.info/bivsi-komandant-ovk-rustem-mustafa-remi-ide-na-ispitivanje-u-hag/> [dostęp: 8.01.2019].

²⁶² V. Rustem Mustafa prvi komandant OVK pred Specijalnim sudom, PTC, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3346560/prva-optuznica-protiv-komandanata-ovk-u-januaru.html> [dostęp: 8.01.2019].

²⁶³ B. Ristić, *Gangstas's Paradise*, *op. cit.*

i kosowarskie gildie przestępcze mają swoje przedstawicielstwa nie tylko na Bałkanach, ale także w Niemczech, gdzie skutecznie wypierają tureckich i kurdyjskich handlarzy narkotyków. Natomiast na Słowacji i Węgrzech kontrolują blisko 90 procent rynku narkotyków, w Szwajcarii – 70 procent, w Danii – 50 procent, a we Francji – 40 procent²⁶⁴. Dlatego też albańskojęzyczny proceder przestępczy jest skutecznie wspierany (głównie finansowo) także przez albańską diasporę działającą w Niemczech. W związku z tym kosowarskie zorganizowane grupy przestępcze w 1993 roku powołały do życia w Niemczech fundację Das Vaterland Ruft (jej założycielami byli późniejsi członkowie UÇK) celem „zalegalizowania” swojej działalności. Fundacja ta ma przedstawicielstwa w 12 europejskich krajach oraz w USA. Środki pieniężne uzyskiwane za jej pośrednictwem służyły wsparciu działań lobbistycznych oraz finansowaniu szkoleń i uzbrojenia UÇK²⁶⁵.

Ostatnim spektakularnym wydarzeniem potwierdzającym przytoczone powyżej informacje był opisany przez bałkańską i skandynawską prasę przypadek przeprowadzonego w Szwecji zamachu na siostrzenicę premiera Kosowa Ramusha Haradinaja²⁶⁶. Albańskojęzyczne media skomentowały to zdarzenie jako umotywowane politycznie, bo ojciec poszkodowanej Hasim Haradinaj był pomysłodawcą petycji weteranów Armii Wyzwolenia Kosowa (UÇK) na rzecz rozwiązania sądu rozstrzygającego w sprawie przestępstw popełnionych przez tę formację zbrojną (Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office). Tymczasem nieformalne doniesienia prasowe stawiają tezę, że sprawa nie ma nic wspólnego z polityką i stanowi jedynie przejaw porachunków przestępczych pomiędzy zwalczającymi się kryminalnymi organizacjami przestępczymi (klanami), które są wyjątkowo ugruntowane w tej części Europy.

Specyfika kosowarskiej mafii opiera się głównie na strukturze klanowo-plemiennej oraz na respektowaniu zasad podziału terytorialnego interesów określonych rodzajowo wpływowych rodzin lub klanów. Próba zamachu na bliskiego członka rodziny R. Haradinaja może wynikać także z poważnego naruszenia tego „honorowego kodeksu” i być krwawą zemstą ze strony wroga z klanu Musaja²⁶⁷. Klan ten wszedł w konflikt z R. Haradinajem²⁶⁸ początkowo z przyczyn politycznych, później zaś z powodu próby przyjęcia przez

²⁶⁴ *Ibid.*

²⁶⁵ V. B. Ristić, *Gangstas's Paradise: jak wygląda „głęboka wojna” w Kosowie*, op. cit.

²⁶⁶ *Ibid.*

²⁶⁷ V. M. Lopušina, *Mafije sveta*, Agencja TEA BOOKS, <https://www.scribd.com/book/384738417/Črnogorski-klan> [dostęp: 26.10.2019].

²⁶⁸ V. Braća Haradinaj gospodari života i smrti na Kosovu Klan Ramuša i Dauta trguje oružjem i drogom, reketira Albance..., Blic, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/braca-haradinaj-gospodari-zivota-i-smrti-na-kosovu-klan-ramusa-i-dauta-trguje-oruzjem/lwsvsnj> [dostęp: 20.12.2018].

jego „janczarów” biznesu związanego z handlem bronią, co z kolei było bezpośrednią przyczyną zabicia Sinana Musaja, syna głowy tego rodu.

Wszystkie kosowskie klany bazują na więzach krwi, co bezpośrednio ogranicza liczbę ich członków. Konsekwencją takiej struktury organizacyjnej jest wykluczenie z szeregów klanu tzw. obcych jednostek, pozostających poza rodzimą krewią. Ten swoisty mechanizm rekrutujący i podtrzymujący trwałość organizacji przestępczych był podstawą funkcjonowania Armii Wyzwolenia Kosowa (UÇK) oraz innych pośrednich kryminalnych klanów na terenie Kosowa. Istnieje przypuszczenie, że niniejsze klany utrzymują kontakty z administracją państwową, służbami celnymi, policją i cieszą się wsparciem ze strony licznej albańskiej diaspory, głównie z USA²⁶⁹.

Pomimo oficjalnych informacji identyfikujących Kosowo jako demokratyczne państwo prawa, posiadające konstytucję i państwowy wymiar sprawiedliwości obszar ten zarządzany jest jednocześnie przez lokalne powiązane ze sobą więzami krwi rodzinne klany, stosujące nie prawo stanowione, ale „prawo ludu”. Dlatego też albańska i kosowska sprawiedliwość ludowa (czy też sprawiedliwość równoległa²⁷⁰) polega na tym, że zamiast prawa stanowionego stosuje się wolę poszczególnych przedstawicieli ludu (w tym przypadku przedstawicieli kosowskich klanów przestępczych), tj. wolę zidentyfikowanych przez Arystotelesa²⁷¹ demagogów. Opinii publicznej natomiast tylko się wydaje, że sprawuje władzę²⁷². Pojęcie ludu wprowadzono do europejskiej nauki o państwie i prawie wraz z powstaniem państw narodowych. W krajach Europy kontynentalnej kulturowo-etniczna jedność społeczeństw zaowocowała ujednoliceniem pojęcia ludu i narodu. W państwach anglosaskich zaś słowo „people” oznacza wspólnotę polityczną, słowo „nation” natomiast – wspólnotę etniczno-kulturową. Wyraz „lud” (*volk*

²⁶⁹ V. B. Nicholson, *The Tractor, the Shop, and the Filling Station: Work Migration as Self-Help Development in Albania*, „Europe-Asia Studies” 2004, nr 6/56, ss. 877–890; v. F. Piperno, *From Albania to Italy: Formation and Basic Features of a Binational Migration System*, Roma CeSPI, 2002; P. Matloob, F. Vadean, *Return Migration and Occupational Choice: Evidence from Albania*, „World Development” 2010, nr 8/38, ss. 1141–1155.

²⁷⁰ Autorka niniejszej pracy proponuje wprowadzenie do kryminologii autorskiego terminu określającego tzw. sprawiedliwość równoległą, charakteryzującą się odrębnym od oficjalnie istniejącego na danym terytorium państwowego systemem sprawiedliwości i opierającą się na regułach sprawiedliwości ludowej, której źródło stanowi historycznie ugruntowane prawo zwyczajowe obowiązujące na tym określonym terytorium. Wówczas źródłem prawa są np. kodeksy honorowe, które zawierają spis nakazów i zakazów (swoiste „prawo materialne”) oraz określają reguły postępowania niezależnych ludowych arbitrów (odpowiedników sędziów) orzekających w sprawach karnych na podstawie wypracowanej historycznie procedury sądowej (odpowiednik procedury karnej w prawie stanowionym).

²⁷¹ V. Arystoteles, *Polityka*, red. L.M.L. Piotrowicz, M.M. Szymański, Warszawa, 2006.

²⁷² W. Gontarski, *Sprawiedliwość ludowa*, <http://gontarski.eu/publikacje/2004-05c.pdf> [dostęp: 14.01.2019].

lub *popolo*) ewokuje ideę jedności, natomiast brytyjskie słowo „people” odpowiada różnorodności podmiotów²⁷³. Jak widać przytoczone powyżej pojęcia stanowią odrębne konstrukcje znaczeniowe²⁷⁴ i pojęciowe. Jednocześnie zaś zaprezentowana tzw. „sprawiedliwość ludowa”, czyli „sprawiedliwość klanowa” stanowi niejednokrotnie o rodzaju i strukturze nie tylko całej populacji danego kraju, ale także odzwierciedla kulturę organizacyjną grup przestępczych działających na terenie krajów byłej Jugosławii.

²⁷³ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa, 1998, s. 38.

²⁷⁴ M. Canovan, *Lud*, Warszawa 2008, ss. 55–62.

Rozdział IV

KONFLIKT SERBSKO-ALBAŃSKI JAKO ŹRÓDŁO PRZESTĘPCZOŚCI W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

§ 1. Przestępstwa z nienawiści

1. Pogrom

Według słownikowej definicji wyraz „pogrom”²⁷⁵ oznacza ,zadanie komuś klęski‘, ,rozgromienie‘ (np. wrogich wojsk), ,unicestwienie‘ czy ,wybicie‘. Współcześnie, powołując się na rosyjski termin *нозгом*, pojęcie to jest używane najczęściej w odniesieniu do zbiorowych i brutalnych ataków przemocy skierowanej przeciwko przedstawicielom mniejszości narodowych czy etnicznych, a potocznie, zwłaszcza w języku publicystyki, bywa prezentowane jako wszelki grupowy akt przemocy wobec jakiejś grupy narodowościowej lub religijnej, często połączony z niszczeniem własności jej członków (domów, miejsc pracy, miejsc kultu)²⁷⁶.

Do pogromów dochodzi zarówno spontanicznie, jak i w wyniku jakiegoś wydarzenia lub planowo, gdy były one prowokowane przez grupy propagujące wrogość wobec jego ofiar²⁷⁷. Pogrom nie ma na celu uśmiercenia ofiar, choć bardzo często prowadzi do zabójstw. Jego zasadniczym celem jest najczęściej zbiorowe ukaranie wspólnoty ofiar za rzeczywiste lub domniemane działania oraz wywołanie strachu i paniki, w konsekwencji spo-

²⁷⁵ Pogrom – akt zbiorowej przemocy nasycony znaczną brutalnością i gwałtownością na tle narodo-etniczno-religijnym, Dictionary Cambridge, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/pogrom> [dostęp: 20.12.2018].

²⁷⁶ M. Kleg, *Hate, Prejudice and Racism*, New York 2001, s. 4.

²⁷⁷ V. *Encyclopedia of War Crimes And Genocide (Facts on File Library of World History*, red. L. Horvitz, Ch. Catherwood, New York 2006; v. *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, red. D.L. Shelton, Detroit 2005; v. *Encyclopedia of terrorism and political violence*, red. J. Thackrah, New York 1987.

wodowanie migracji ludności. W czasie pogromów rabuje się i niszczy mienie ofiar, znieważa i bezczęści symbole tożsamości grupowej, gwałci, bije i okalecza ofiary, ale rzadko celowo je morduje. W związku z tym wiele ofiar pogromów to osoby zmarłe w wyniku obrażeń. W porównaniu z masakrami pogromy przynoszą relatywnie niewiele ofiar śmiertelnych²⁷⁸, choć granica pomiędzy pogromem a masakrą jest często płynna.

Werner Bergmann, historyk zajmujący się pojęciem pogromu, proponuje, aby pogromy były definiowane jako „jednostronna, pozarządowa forma zbiorowej przemocy, zapoczątkowana przez większość populacji przeciwko w dużej mierze bezbronnej grupie etnicznej” i stwierdza, że „pogromy mają miejsce, gdy większość oczekuje od państwa pomocy w przezwyciężaniu (postrzeganego) zagrożenia ze strony mniejszości”²⁷⁹.

Kolejny historyk David Engel wzmacnia ten głos, pisząc: „nie może istnieć logicznie ani empirycznie nieodparta podstawa do stwierdzenia, że jakiś konkretny epizod nie zasługuje na miano »pogromu«”, ale jednocześnie zaznacza, że większość incydentów zwykle opisywanych jako pogromy miała miejsce w społeczeństwach znacznie zróżnicowanych narodowo i etnicznie, gdzie przemoc była stosowana przez grupę wyższego szczebla przeciwko stereotypowej grupie niższej rangi, o której wyrażano przekonanie, że nie posiada prawa do zamieszkiwania na danym terytorium²⁸⁰. Generalnie zaś nie istnieje powszechnie akceptowany zestaw cech, które charakteryzują termin „pogrom”²⁸¹, ponieważ stosuje się go do opisywania nie tylko antysemitycznych wystąpień, ale także w odniesieniu do podobnych aktów przemocy rejestrowanych w różnych częściach świata (na Bliskim Wschodzie, w Azji południowo-wschodniej czy na Bałkanach Zachodnich).

Ponadto przywołany już Werner Bergmann podaje jeszcze jedną, szczególnie jednorodną charakterystykę wszystkich takich incydentów. Autor ten wyraźnie zaznacza, że „zbiorowe przypisywanie zagrożenia pogromem różni się od innych form przemocy, które są skierowane do poszczególnych członków mniejszości, podczas gdy brak równowagi sił na korzyść uczestników zamieszek rozróżnia pogromy od innych form zamieszek np. mających podłoże na tle walki o żywość, walki z przyrodą itp.”²⁸². Takie akty zbiorowej przemocy określa się mianem masakr, czystek etnicznych, działań terrorystycznych czy w końcu aktów ludobójstwa.

²⁷⁸ V. *Krwawy cień genocydu*, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijkowski, Kraków 2011.

²⁷⁹ V. W. Bergmann, J. Hagan, *International Handbook of Violence Research*, Dordrecht 2003; V. W. Heitmeyer, J. Hagan, *Międzynarodowy podręcznik badań nad przemocą*, t. 1, Springer 2005.

²⁸⁰ V. *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, red. S. Dinah, Detroit 2005.

²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² Pogrom, Dictionary Cambridge, *op. cit.*

2. Czystka etniczna

Z pojęciem pogromu łączy się także zjawisko określane mianem czystki etnicznej²⁸³. Termin ten definiuje się jako celowe działanie sprawców zmierzające do usunięcia określonej kategorii społecznej ze spornego terytorium. Może się ona dokonywać legalnie (wysiedlenia Niemców po drugiej wojnie światowej) lub nielegalnie w świetle prawa międzynarodowego (wypędzenie ludności serbskiej z terytorium Krajiny czy wcześniejsze tego typu działania skierowane przeciwko kosowskim Albańczykom). Ponadto częstym środkiem wykorzystywanym do „oczyszczenia” terytorium są masowe mordy, gwałty czy tortury. „Czystka etniczna” nie jest terminem prawnym i związku z tym jest różnie definiowana w literaturze naukowej²⁸⁴.

Nierzadko czystki etniczne postrzega się jako projekty ludobójcze. O takiej kwalifikacji decydują częste przypadki okrucieństwa sprawców wobec ofiar. Pogromy, masakry, a nawet elitobójstwo mają na celu przerażenie i osłabienie wrogiej grupy, aby jej członkowie masowo uciekali ze spornego terytorium. Nie zamyka się im wprawdzie dróg ucieczki, ale tylko w skali całej populacji – w pojedynczych przypadkach może spowodować eksterminację danej miejscowości. Widowiskowe tortury, gwałty, okrucieństwa czy okaleczanie pełnią mają funkcję pragmatyczną – wywołują panikę, która przyspiesza czystkę etniczną²⁸⁵. Czystki etniczne były więc w historii o wiele częstszym zjawiskiem niż ludobójstwa. J.P. Piskorski szacuje, że w okresie od 1914 roku do około 1960 roku „deportacje, ewakuacje, ucieczki lub wygnania” dotknęły około 75 milionów Europejczyków. Pierwsza fala czystek etnicznych wystąpiła po wojnie bałkańskiej 1912–1913, druga – po zakończeniu II wojny światowej, trzecia – po tym, jak skończyła się zimna wojna²⁸⁶. Kolejny rozdział historii czystek etnicznych rozpoczęły ostatnie wojny na Bałkanach (np. czystka etniczna w rejonie Krajiny czy masakra w Srebrenicy).

Współcześnie znanym przykładem czystek etnicznych czy pogromów były tragiczne wydarzenia rozgrywające się podczas ostatnich jugosłowiańskich wojen na terytorium Bałkanów Zachodnich, a jednym z ich przejawów były opisane powyżej tzw. pogromy marcowe. W marcu 2004 roku kosowska społeczność dopuściła się licznych aktów agresji na serbskie osiedla, których następstwem były ofiary śmiertelne i zniszczenia

²⁸³ Problematyka dotycząca czystek etnicznych na Bałkanach została w niniejszym tekście jedynie zasygnalizowana. Autorka odsyła do stosownej literatury. V. C. Carmichael, *Ethnic cleansing in the Balkans*, London 2002; v. P. Madajczyk, *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku*, Warszawa 2010.

²⁸⁴ L.M. Nijakowski, *Rozkosz zemsty*, Warszawa 2014, s. 82.

²⁸⁵ *Ibid.*, s. 82.

²⁸⁶ B. Liberman, „Ethnic cleansing” versus genocide, (w:) *The Oxford Handbook on Genocide Studies*, red. D. Bloxman, A.D. Moses, Oxford 2010, ss. 42–60.

materialne. Reminiscencje tych wydarzeń nadal dzielą dwie zwaśnione strony, a etniczno-narodowy konflikt pozostaje wciąż nierozwiązany.

Poniżej zostały zamieszczone notatki z badań terenowych przeprowadzonych w Kosowie w dniach 1–4 maja 2018 (pogrom, czystka etniczna).

1 maja 2018 – żeński Monstyr Dewicz (Kosowo) – obecnie przebywa tam 5 sióstr zakonnych.

Świątynia pierwszy raz doświadczyła aktów przemocy w 1999 roku, kiedy to albańskie bojówki z UÇK wtargnęły do monastynu i plądrowały świątynię przez 3 dni. Siostry były torturowane, głodzone, poniżane i zastraszone. Sprawcy sami odstąpili.

Kolejna napaść nastąpiła podczas tzw. pogromów marcowych 2004 roku. Monastyr został spalony, a siostry przymusowo ewakuował oddział KFOR. Akcja była wyjątkowo nieprofesjonalnie przeprowadzona, ponieważ najstarsza z sióstr została pominięta i pozostała na miejscu. To ona zeznała, że sprawcami byli Kosowarze z UÇK, zaznaczając jednocześnie, że działali oni w porozumieniu z funkcjonariuszami KFOR. Inna siostra stwierdziła, że „taki był plan, aby siostry opuściły monastyr...”.

Obecnie albańskie (kosowarskie) represje wobec prawosławnego duchowieństwa (w tym przypadku sióstr zakonnych) przebiegają na kilku płaszczyznach. Jedną z nich jest ekonomia i przejmowanie przez albańską większość majątku ruchomego i nieruchomego w postaci ziemi rolnej i dużych obszarów leśnych. Nieruchomości te są sukcesywnie zajmowane i rejestrowane jako albańska własność. Z drugiej strony zaś pomimo tego nieprzychylnego serbskiej diasporze stosunku Kosowarów, dewiczańskie siostry wyjątkowo sprawnie zarządzają swoim majątkiem i potrafią się utrzymać. Jedną z nich tak podsumowała ich obecną sytuację: „muszę uczciwie powiedzieć, że chleba nam nie brakuje, ale... nie mamy wolności i dlatego jest nam tak ciężko...”.

Poniżej zostały zamieszczone informacje zdobyte podczas badań terenowych na terenie Kosowa i Metochii.

Monastyr Visoki Dečani²⁸⁷

W 2016 roku udaremniono potencjalny zamach terrorystyczny, kiedy to trzech islamskich terrorystów próbowało wjechać na teren monastynu cię-

²⁸⁷ Monaster Visoki Dečani (serb. Манастир Високи Дечани, *Manastir Visoki Dečani*) – główny monaster Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w północno-zachodniej części Kosowa, 12 kilometrów na południe od miejscowości Peć. Miejskowa katedra jest największą tego typu średniowieczną budowlą na Bałkanach zawierającą liczne freski z epoki bizantyjskiej. V. *Medieval monuments in Kosovo*, UNESCO, <http://whc.unesco.org/en/list/724/documents/%23ABevaluation> [dostęp: 24.07.2018].

żarówką wypełnioną materiałami wybuchowymi. Akcję udaremnili funkcjonariusze włoskiego kontyngentu KFOR.

Pećka Patriarsza²⁸⁸

W 2004 roku podczas tzw. pogromów marcowych w Kosowie miejscowa kosowska ludność podeszła pod bramę żeńskiego monasteru celem spalenia świątyni i wymordowania sióstr zakonnych lub zmuszenia ich do ucieczki. Stacjonujący tam oddział KFOR chciał zmusić siostry do ewakuacji, ale ówczesna siostra przełożona nie wyraziła zgody na opuszczenie świątyni. Sprawcy podeszli pod główną bramę, żądając wejścia na teren Patriarchatu. Siostra przełożona stanęła w drzwiach i stanowczo oświadczyła, że nie otworzy bramy. Okupacja trwała całą noc, wszystkie siostry w tym czasie rotacyjnie modliły się na kolanach o pokojowe rozstrzygnięcie sporu. Rano sprawcy odstąpili od zajęcia monasteru. W międzyczasie siostra przełożona, słynąca w okolicy z poczucia humoru, zaproponowała albańskim sprawcom kieliszek monasterskiej rakii, jeśli noc okazałaby się zbyt chłodna.

Velika Hoća²⁸⁹

Wizyta i nocleg w jednej z serbskich rodzin zamieszkujących w tej enklawie: małżeństwo: Gabriela – 30 lat, Marko – 34 lata (dyrektor miejscowej serbskiej szkoły), dzieci: Filip – 7 lat, Paweł²⁹⁰ – 1,5 roku. Małżeństwo wraz ze swoją matką (Róża, wiek około 55–50 lat) uprawia winorośl i utrzymuje się także ze sprzedaży wina i miejscowego destylatu – rakii. W średniowieczu był to bardzo duży ośrodek miejski, w którym zamieszkiwało około 40 tys. mieszkańców, a lokalne wino odznaczało się wyjątkową jakością i było eks-

²⁸⁸ Pejė, formerly Ipek, Serbian Peć – miasto położone w zachodnim Kosowie. Usytuowane jest w niewielkim dopływie rzeki Beli Drim, pomiędzy górami Albanii Północnej (Prokletije) a pasmem górskim Mokra. Obecnie zamieszkane głównie przez kosowskich Albańczyków, którzy są przede wszystkim muzułmanami. Pejė (Peć służył jako lokalne centrum rynku produktów rolnych. Miasto, w tym znaczna część jego gospodarczej infrastruktury, zostało poważnie zniszczone podczas walk w latach 90. (w tym bombardowań lotniczych NATO w 1999 roku) oraz masowego wybuchu przemocy etnicznej w 2004 roku zwanej pogromami marcowymi. V. Pejė, Britannica, <https://www.britannica.com/place/Peje> [dostęp: 25.07.2018].

²⁸⁹ V. B. Zarković, *Velika Hoća i začeci crkvenog poseda u Metohiji*, „Zbornik Radova Filozofskog Fakulteta u Prištini” 2013, nr 43 (2), ss. 131–148.

²⁹⁰ Chłopczyk zyskał imię na cześć serbskiego Patriarchy Pavle – Pavle, imię świeckie Gojko Stojčević, Гојко Стојчевић (ur. 11 września 1914 roku w Kućani k. Donji Miholjac, zm. 15 listopada 2009 w Belgradzie) – patriarcha Serbskiego Kościoła Prawosławnego. V. A. Matreńczyk, *Patriarcha Pavle – szkic do portretu*, „Przegląd Prawosławny” 2010, nr 2 (296), ss. 5–7.

portowane do serbskiego monastytu w Grecji – Chilandar²⁹¹. Była to dość zamożna rodzina – posiadała dużą poseję wraz z rozległym domem i budynkami gospodarczymi. Miała też krewnych w Szwajcarii. Podczas wywiadu gospodyni zaznaczała, że teoretycznie posiadają liczne nieruchomości w postaci ziemi, ale mogą ją uprawić tylko w obrębie swojej miejscowości, czyli tzw. enklawy. Pomimo aktu własności ziemi poza miejscowością nie mają rzeczywistej możliwości jej użytkowania, dzierżawienia czy sprzedaży. Miejscowi Kosowarzy przejmują sukcesywnie ich majątek, fałszując akty notarialne lub inne dokumenty własności. Faktyczni właściciele są bezradni wobec albańskiej administracji i tracą swoje majątki na rzecz albańskiej (kosowarskiej) społeczności.

Wypowiedź Gabryeli: „Jest nam ciężko i trudno, ale tu zostaliśmy, to nasza rodzinna ziemia, tu są nasze cerkwie i cmentarze (w miejscowości znajduje się 13 cerkwi)”.

W miejscowości funkcjonuje jedyna w tej okolicy serbska szkoła podstawowa, zaś najbliższa szkoła średnia znajduje się w miejscowości Orehovac lub w Kosovskiej Mitrovicy. Serbskie szkolnictwo wyższe dostępne jest tylko w Belgradzie.

Monastyr Św. Kosmy i Damiana

Świątynia datowana na IV wiek n.e. Jeden z pierwszych z chrześcijańskich ośrodków religijno-kulturowych na terytorium dzisiejszego Kosowa. Świątynia jest wyjątkowo szanowana również przez tutejszych Kosowarów. W lokalnej społeczności cerkiew ta słynęła z cudownych uzdrowień, szczególnie bezpłodnych kobiet, także tych wyznających islam. W 2006 roku albańskie bojówki złożone najprawdopodobniej z byłych członków UÇK (pochodzących z innych części Kosowa) wysadziły średniowieczny obiekt sakralny w powietrze, niszcząc w ten sposób nie tylko miejsce kultu religijnego, ale także zabytek lokalnej architektury. Została ona odbudowana i przywrócono jej funkcje sakralne. Niemniej jednak ze względów bezpieczeństwa obiekt jest nadal monitorowany przez włoski posterunek KFOR.

Prizren²⁹²

Cerkiew Bogurodzicy Ljeviškiej (serb. Црква Богородица Љевишка) – XII-wieczna cerkiew katedralna eparchii raszko-prizreńskiej Serbskiego Kościoła Prawosławnego w Prizrenie na terenie Kosowa. W 1990 roku Serbia wpisała Cerkiew Bogurodzicy Ljeviškiej na listę Pomników Kultury

²⁹¹ V. Hilandar, <http://www.hilandar.org> [dostęp: 24.07.2018].

²⁹² N. Malcolm, *Kosowo: krótka historia*, Londyn 2002, s. 311.

Wyjątkowego Znaczenia, zaś 13 lipca 2006 roku została ona umieszczona na liście dziedzictwa kulturowego UNESCO. Wówczas do istniejącego już wpisu monasteru Visoki Dečani przypisano trzy kolejne zabytki: cerkiew w Prizrenie, monastyr Gračanica i monastyr Peć, które wspólnie tworzą średniowieczne zabytki Kosowa i jako całość znalazły się na liście zabytków światowego dziedzictwa będącego w niebezpieczeństwie²⁹³.

W trakcie wojny domowej w Kosowie (1996–1999) cerkiew od czerwca 1999 roku była chroniona przez funkcjonariuszy KFOR. Podczas tzw. pogromów marcowych zostało zniszczonych obrabowanych i zbezczeszczonych kilka obiektów sakralnych należących do miejscowej wspólnoty prawosławnej. Były to: Prawosławne Seminarium Duchowne i Cerkiew Bogurodzicy Ljeviškiej (została podpalona i okradziona łącznie z dachem). O randze i wyjątkowej wartości artystycznej świątyni świadczy napis w języku arabskim w przedsionku świątyni: „żrenica mego oka nie jest w stanie pomieścić tego piękna, którego tu doświadczyłam”.

Sposób działania sprawców zawsze był identyczny: wewnątrz cerkwi wypełniano oponami samochodowymi, a następnie je podpalano. Temperatura panująca we wnętrzu obiektu była tak ogromna, że pękały średniowieczne posadzki oraz mury świątyni. W podobny sposób podczas tzw. pogromów marcowych zniszczono Sobór Św. Jerzego²⁹⁴, który do dziś pozostaje pod nadzorem KFOR. Albańskie bojówki dopuściły się także aktów terroru wobec autochtonicznej serbskiej ludności. Mordowano przede wszystkim ludzi starszych, którym nie udało się uciec z miejsca zdarzenia lub tych, którzy zdecydowanie nie chcieli opuścić swoich domów. Wśród serbskich ofiar albańskiej rewolty znalazło się także młode małżeństwo i 6-miesięczne dziecko, których kosowarscy sprawcy dosłownie upiekli niczym w piekarniku. Podczas pogromu w centrum miast zabito także dwóch Serbów, a ich ciała porzucono na ulicy. Jeden z miejscowych prawosławnych duchownych postanowił ich zabrać i pochować na miejscowym cmentarzu. Następnego dnia został zatrzymany przez fałszywy patrol KFOR. Uprowadzono go na następnie zamordowano poprzez ścięcie głowy. Do dziś nie odnaleziono sprawców.

²⁹³ UNESCO: World Heritage Committee puts Medieval Monuments in Kosovo on Danger List and extends site in Andorra, ending this year's inscriptions (ang.) <https://whc.unesco.org/en/news/268> [dostęp: 25.07.2018].

²⁹⁴ Sobór św. Jerzego w Prizrenie (serb. Саборни храм Светог великомученика Георгија) – dawna siedziba biskupa eparchii raszko-prizreńskiej (obejmującej terytorium Kosowa) Serbskiego Kościoła Prawosławnego. Została wybudowana w 1856. W 2004 roku w czasie antyserbskich zamieszek, została zniszczona przez Albańczyków. *V. Dopunjeni i ispravljani spiskak uništenih i oštećenih pravoslavnih crkava i manastira na Kosovu u toku martovskog nasilja*, B92, <http://www.b92.net/specijal/kosovo2004/unisteneckrke.php> [dostęp: 25.07.2018].

Jeden z serbskich mieszkańców Prizrenu stwierdził, że nadal lansuje się w Europie takie przekonane, że Kosowarzy to niewinne ofiary, zaś Serbowie to tylko złoćcyńcy. Tuż po pogromie albańska społeczność Prizrenu nie kryła dumy z powodu napaści i nienawiści wobec swoich serbskich sąsiadów. Takie zachowanie skomentował jeden z badanych Serbów, przytaczając stare ludowe serbskie przysłowie: „to, co głupi uważa za zdobycz i jest z tego dumny, mądry się tego wstydzi” – wypowiedź z dnia 2 maja 2018, mężczyzna, wiek około 35 lat, narodowość serbska.

Kosowska Mitrowica²⁹⁵

Kosowska Mitrowica – 100-tysięczne miasto w północnym Kosowie, podzielone pomiędzy Kosowarów a Serbów. Granicę pomiędzy nimi stanowi rzeka Ibar. W 2004 roku na skutek fałszywego oskarżenia o utopienie dwóch albańskich chłopców przez Serbów wybuchły w mieście ogromne zamieszki. Zginęło wówczas 28 osób pochodzenia serbskiego, a ponad 2 tys. zmuszono do ucieczki. Spalono także 35 cerkwi. Następnie w 2008 roku, po jednostronnym ogłoszeniu niepodległości Kosowa przez kosowskich Albańczyków, w Mitrovicy ponownie doszło do zamieszek. Wówczas podpalono, podobnie jak w przypadku Monastytu św. Kosmy i Damiana, za pomocą zużytych opon samochodowych jedyną cerkiew znajdującą się w kosowarskiej (albańskiej) części miasta. Podczas pożaru doszczętnie spłonął zabytkowy ikonostas, a kamienna posadzka popękała od temperatury. Duchownych posługujących w cerkwi wraz z rodzinami ewakuował oddział KFOR (wówczas jednostka ta znajdowała się tuż za murami świątyni – obecnie stacjonują tam kosowarskie siły bezpieczeństwa), ponieważ ich życie było zagrożone. Aktualnie cerkwią, która otoczona jest murem i drutem kolczastym, opiekuje się jeden prawosławny duchowny wraz z rodziną. Jego dzieci nie wychodzą poza teren obiektu, nie uczęszczają też do dzielnicowej szkoły. Są dowożone do placówki edukacyjnej znajdującej się w serbskiej części miasta. Duchowny może poruszać się po albańskiej (kosowarskiej) stronie miasta, ale tylko jako osoba świecka w cywilnym ubraniu. Zalecenia KFORU są jednoznaczne – zakaz używania cerkiewnego stroju w kosowarskiej dzielnicy ze względu na realne zagrożenie życia.

Istnieją realne zagrożenia bezpieczeństwa w serbskich enklawach położonych w Kosowie. Niewykluczone, że takie akty zbiorowej przemocy, jak pogrom czy czystka etniczna mogą powtórzyć się w tym ciągle niestabilnym

²⁹⁵ Kosovska Mitrovica: 1982–91 – Titova Mitrovica. Miasto w północnym Kosowie, na północnym skraju Kosowego Pola, przy ujściu Sitnicy do Ibaru; stolica regionu: Mitrovica. *Kosowska Mitrowica*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kosovska-Mitrovica;3926181.html> [dostęp:15.07.2018].

regionie. Istniejące antagonizmy pomiędzy serbską i kosowską społecznością Kosowa wyjaśnia kryminologiczna koncepcja konfliktu społecznego A. Turka, która źródeł konfliktu poszukuje w konstrukcji społecznej podzielonej na dominujących (Kosowarów) i podporządkowanych (kosowskich Serbów). Niniejsza sytuacja wymaga intensywnego monitorowania, a istniejące na terenie Kosowa międzynarodowe instytucje odpowiedzialne za poziom bezpieczeństwa w tym kraju powinny być wyjątkowo czujne, tym bardziej że opisane powyżej wydarzenia podsycają i jednocześnie pogłębiają serbsko-albański konflikt o Kosowo, a jego widocznym symbolem stał się most na rzece Ibar, który nadal jest zamknięty.

Przymusowe deportacje czy nielegalne przesiedlenia ludności składają się także na zjawisko tzw. czystek etnicznych, które miały miejsce podczas ostatnich bałkańskich konfliktów w krajach byłej Jugosławii. Opisaną powyżej taktykę wojenną stosowały praktycznie wszystkie strony wewnętrznego konfliktu, Serbowie, Chorwaci czy kosowscy Albańczycy. Najbardziej znane i opisywane są czystki etniczne, jakie miały miejsce w Bośni i Hercegowinie wobec muzułmańskiej społeczności tego regionu²⁹⁶, rzadko zaś wspomina się o wypędzeniach serbskiej ludności cywilnej w wyniku chorwackiej akcji pod kryptonimem „Oluja”²⁹⁷ (pol. Burza). Chorwacka armia pod dowództwem Gen. Ante Gotoviny²⁹⁸ dokonała przymusowych depor-

²⁹⁶ V. D. Rohde, *The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since World War II*, New York (May 29, 2012).

²⁹⁷ Chorwacka akcja zbrojna pod kryptonimem „Oluja” (4–7 sierpnia 1995 roku). W operacji uczestniczyło 150 tys. żołnierzy chorwackich i 25 tys. bośniackich, wspieranych przez 280 czołgów. Siły krajńskich Serbów liczyły zaś około 30 tys. żołnierzy. Bilans operacji: do 15 listopada 1995 roku podkomendni gen. Gotoviny zamordowali co najmniej 150 Serbów (według Komitetu Helsińskiego było 677, a według strony serbskiej 1700–2500 cywilnych ofiar serbskich). Ofiarami byli przeważnie starcy, którzy nie chcieli lub nie zdążyli uciec. Dzisiaj krajńscy Serbowie stanowią 4,54 procent mieszkańców Chorwacji, czyli o ponad połowę mniej niż przed operacją „Oluja”.

²⁹⁸ Ante Gotovina – chorwacki żołnierz i generał, oskarżany o zbrodnie wojenne. W 2011 roku został skazany przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii na 24 lata więzienia za zbrodnie popełnione w 1995 roku na Serbach. Podczas procedury odwoławczej został uniewinniony. Na Bałkanach zyskał przydomek „Chorwacki bin Laden”. W 1973 roku wstąpił w Marsylii do Legii Cudzoziemskiej. Służył w batalionie spadochronowym przez pięć lat. Brał udział w akcjach w Ameryce Łacińskiej i w Afryce. W 1979 roku zyskał francuskie obywatelstwo. Następnie pracował w firmie ochroniarskiej KO, mającej powiązania z przywódcą francuskich szowinistów, Jeanem-Marie Le Penem. W 1986 roku został skazany przez sąd w Paryżu na pięć lat pozbawienia wolności za napad rabunkowy i kradzież biżuterii. Skrócono mu wyrok do roku i został zwolniony za dobre sprawowanie. Sądy francuskie jeszcze dwukrotnie skazywały go zaocznie za nielegalny handel bronią. W 1994 roku został mianowany generałem brygady i dowodził chorwackimi oddziałami zbrojnymi podczas operacji „Burza”. *V. Croatian Wartime General Gotovina Gets Movie Biopic*, Balkanian Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/en/article/film-on-1990s-general-gotovina-shot-in-croatia-02-07-2017> [dostęp: 10.06.2018].

tacji około 300 tys. serbskiej ludności cywilnej z terytorium Krajiny²⁹⁹ oraz masakry Bośniackich muzułmanów w Srebrenicy. Sytuację upadku Srebrenicy opisał w swoich raportach T. Mazowiecki – specjalny sprawozdawca Komisji Praw Człowieka ONZ. W jednym z pierwszych raportów pisał: „Świat obiegly zdjęcia wycieńczonych ludzi stojących za drutami obozów koncentracyjnych, spalonych domów we wsiach i miastach, ostrzeliwanych świątyń, komunikaty o gwałceniu kobiet i zabijaniu dzieci. Pojawiło się złowrogie określenie „czyszczenie etniczne”. Byłem jednym z wielu, którzy zadawali sobie pytanie: co się tam dzieje i dlaczego? Czy rzeczywiście nie można zatrzymać tej spirali nienawiści i zbrodni?”³⁰⁰. To także on jako pierwszy przedstawiciel ONZ zwrócił uwagę na na sytuację muzułmańskich kobiet z Srebrenicy: „Nie uczyniłem nic wielkiego. Postąpiłem tak, jak nakazywało mi sumienie. Chciałem być Waszym głosem, kiedy nikt nie chciał Was słuchać” (słowa Tadeusza Mazowieckiego do kobiet ze Srebrenicy)³⁰¹. Ze względu na swoją postawę wobec bośniackich Muzułmanów (Boszniaków) w dniu 5 października 2007 roku T. Mazowiecki uzyskał doktorat honoris causa Uniwersytetu w Tuzli. Władze uczelni przygotowały na rzecz gościa taką laudację: „Dziś przyznajemy doktorat człowiekowi, który zmieniał świat i miał siłę, wiedzę oraz odwagę ustanawiać nowe normy w światowej polityce, stając się jednocześnie moralnym drogowskazem dla całego społeczeństwa europejskiego”³⁰². T. Mazowiecki odpowiedział: „W ramach powierzonego mi przez Narody Zjednoczone mandatu specjalnego sprawozdawcy ds. praw człowieka w byłej Jugosławii próbowałem dookreślić rzeczywisty zasięg łamania praw człowieka. Próbowałem – być może przede wszystkim – powstrzymać eskalację masowego łamania tych praw. Rozmiary tragedii, jakiej byłem świadkiem w Bośni, przerosły moje przewidywania”³⁰³. Ponadto w raporcie znalazło się następujące stwierdzenie: „Przymusowe przesiedlanie i więzienie cywilów, egzekucje bez sądów, napaści na miasta i niszczenie wiosek oraz miejsc kultu stały się częścią

²⁹⁹ Republika Serbskiej Krajiny – nieuznane przez społeczność międzynarodową państwo na Bałkanach, istniejące w latach 1991–1995. W latach 80. XX wieku nastąpił wzrost konfliktów pomiędzy Serbami a Chorwatami zamieszkującymi Krajinę. Cf. *Serbowie z Krajiny oskarżają Chorwację o ludobójstwo*, Balkanistyka, <http://balkanistyka.org/serbowie-z-krajiny-oskarzaja-chorwacje-o-ludobojstwo/> [dostęp: 10.06.2018].

³⁰⁰ R. Wieruszewski, *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, Poznańskie Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Poznań–Warszawa 1993, s.11–23.

³⁰¹ J. Diviak, *Człowiekowi, który zmieniał świat. O bośniackiej misji Tadeusza Mazowieckiego*, „Więź” 2014, nr 4, <http://wiesz.com.pl/2018/05/29/czlowiekowi-ktory-zmienial-swiat-o-bosniackiej-misji-tadeusza-mazowieckiego/> [dostęp: 8.09.2019].

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ *Ibid.*

świadomej i systematycznej polityki czyszczenia etnicznego”³⁰⁴. Mazowiecki wyraźnie zaznaczał: „Przyjmując mandat w sierpniu 1992 r. zadeklarowałem jednoznacznie, że moim zdaniem nie będzie jedynie pisanie raportów, ale również pomaganie ludziom. Tworzenie stref bezpieczeństwa³⁰⁵ było od początku główną rekomendacją wynikającą z moich raportów. Ostatnia decyzja konferencji w Londynie (z końca lipca 1995 roku), w czasie której zaakceptowano upadek Srebrenicy jednocześnie pozostawiając Żepę jej losowi [enklawa jeszcze wtedy istniała], są dla mnie nie do zaakceptowania. (...) ³⁰⁶. Zdaniem Autorki niniejszej książki najbardziej dojrzałe i wynikające ze znajomości regionu było takie spostrzeżenie czy krótką (ale wyjątkowo trafną) analiza ówczesnej sytuacji geopolitycznej na Bałkanach: „W Bośni ważą się losy międzynarodowego porządku i podstawowych zasad, na których ufundowano cywilizację. Nie jestem przekonany, że punkt zwrotny, na jaki liczyliśmy, nadejdzie, dlatego nie mogę dłużej uczestniczyć w pozornej tylko misji ochrony praw człowieka”³⁰⁷. To zdanie polskiego premiera skierowane do ONZ i przesłane 27 lipca 1995 roku obiegło praktycznie cały świat (przynajmniej jego europejską część), przypominając tzw. społeczności międzynarodowej o cierpieniach i krzywdach, jakie niesie ze sobą wojna, czystka etniczna, chęć dominacji oraz ludzka nienawiść. Ponadto T. Mazowiecki także podkreślał, że „[...]cierpienia i ofiary są po wszystkich stronach. Także akty zbrodnicze dokonywane były po wszystkich stronach”³⁰⁸. Teza ta została także dostrzeżona w niniejszym opracowaniu. Autorka książki stoi na stanowisku (potwierdzając słowa polskiego premiera), że tego typu zbrodni dopuszczały się wszystkie strony wojny domowej, ponieważ powszechnie panował „brak skutecznej reakcji międzynarodowej na politykę czyszczenia etnicznego, stwarzając precedens bezkarności”³⁰⁹, zachęcając tym samym do nieosądzania sprawców (maj 1993 roku).

Przykład Srebrenicy³¹⁰ ukazuje mechanizmy zbrodni bez sprawiedliwej kary. Przedstawia ofiary i sprawców, którzy w miarę zmieniających się warunków zamieniali się również rolami (sprawca stawał się ofiarą, a ofiara sprawcą). Taki mechanizm opisują w swoich teoretycznych dociekaniach

³⁰⁴ V. R. Wieruszewski, *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, op. cit.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ V. Ten list wywołał szok. 20 lat temu Tadeusz Mazowiecki wstrząsnął światem, TVN24, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/wojna-w-bosni-20-lat-od-rezygnacji-tadeusza-mazowieckiego,563346.html> [8.09.2019].

³⁰⁷ Ibid.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Ibid.

³¹⁰ Opis zbrodni w Srebrenicy nie stanowi rozważań w niniejszym opracowaniu. Autorka odsyła do literatury przedmiotu: v. L.J. Nettelfield, S.E. Wagner, *Srebrenica in the aftermath of genocide*. New York 2014, R. Wieruszewski, *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, op. cit., s. 192–194.

naukowych Wolfgang, Mendelshon i Schaefer, ukazując wiktymologiczną koncepcję odpowiedzialności funkcjonalnej polegającej na rozłożeniu odpowiedzialności między sprawcę i ofiarę w zależności od roli, jaką odegrali w przestępstwie. Natomiast Claster i David zwrócili uwagę na to, że ofiara nie tylko może sprzyjać wiktyimizacji, ale i ją skutecznie blokować.

Światowa opinia publiczna bardzo późno uzyskała informacje o licznych boszniackich prowokacjach, które „podgrzewały” atmosferę w Srebrenicy, doprowadzając do tragicznej w skutkach zbrodni. W znacznym stopniu przyczyniły się do tego również ignorancja i opieszałość społeczności międzynarodowej. Zbrodnia w Srebrenicy została przeprowadzona praktycznie na oczach całego świata, którego symbolem stał się holenderski oddział ONZ. 25 lipca 1993 w Genewie T. Mazowiecki pisał: „Społeczność międzynarodowa nie była w stanie zapobiec łamaniu praw człowieka w Bośni i Hercegowinie, Sarajewo pomimo codziennego lądowania samolotów z żywnością zostało miastem opuszczonych. Bośni przedstawiono wybór pomiędzy dalszą beznadziejną wojną a zaakceptowaniem faktów dokonanych w wyniku »czyszczenia etnicznego«. W Europie i Ameryce zabrakło woli politycznej, aby podjąć zdecydowane działania wymuszające zaprzestania wojny, agresji i łamaniu prawa człowieka. Mechanizmy Narodów Zjednoczonych okazały się nieprzystosowane do podjęcia takiego zadania. Czy wspólnota międzynarodowa będzie działać bardziej skutecznie, gdy zawarty zostanie pokój – to pytanie na przyszłość. Jedno pozostaje pewne, nikt nie może powiedzieć, że nie wie, co się działo i jakie są rozmiary ludzkiej tragedii”³¹¹. W podobnym tonie, choć w bardziej sformalizowany sposób, opisała sytuację w Kosowie w latach 1997–1998 Specjalna Sprawozdawczyni Elisabeth Rehn: „Od początku swojego mandatu Specjalna Sprawozdawczyni zwracała szczególną uwagę na sytuację w zakresie praw człowieka w Kosowie, stale podkreślając, że narastających problemów w tym regionie nie można lekceważyć, a zwłaszcza w szerszym kontekście bałkańskim. W ostatnich miesiącach zbrojne ataki na policję i osoby prywatne doprowadziły do poważnych obrażeń, a nawet śmierci kilku osób. Tak jak poprzednio, organizacja określająca się jako Armia Wyzwolenia Kosowa przejęła odpowiedzialność za większość tych aktów. W reakcji na te akty agresji policja rozpoczęła tzw. naloty na dużą skalę, w których przeszukano domy i przesłuchano znaczną liczbę osób. Wydaje się, że opinia publiczna staje się coraz bardziej sfrustrowana sytuacją w Kosowie, co może prowadzić do dalszej radykalizacji politycznej i przemocy w najbliższej przyszłości. Podobno w ciągu ostatnich dwóch lat około 40

³¹¹ R. Wieruszewski, *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, op. cit., s.10.

osób straciło życie w wyniku tego rodzaju ataków zbrojnych”³¹². Następnie Specjalna Sprawozdawczyni pisała: „W dniu 17 października Jonuz Zene-
li, jeden z oskarżonych w omawianym wyżej procesie październikowym
w Prisztinie, zmarł w szpitalu więziennym w Belgradzie. Domniemywa-
się, że J. Zeneli przebywał w areszcie policyjnym od 30 kwietnia 1997 roku.
Został postawiony w stan oskarżenia 28 lipca za rzekome zaangażowanie
się w działalność terrorystyczną. Biuro OHCHR w Belgradzie otrzymało
raporty wskazujące, że podczas przesłuchań J. Zeneli był źle traktowany,
a owe raporty sugerują, że mógł umrzeć z powodu obrażeń odniesionych
w areszcie policyjnym. Jednak zgodnie z oficjalnymi informacjami otrzy-
manymi od serbskiego Ministerstwa Sprawiedliwości zmarł w wyniku po-
ważnej choroby. Tymczasem jeden z dwóch oskarżonych, którzy mieli być
sądzeni zaocznie, pan Adrian Krasniqi, został podobno zastrzelony przez
policję podczas zbrojnego ataku na komisariat policji we wsi Klincina pod
Peciem 15 października”. Kolejna notatka służbowa E. Rehn zamieszczona
w cytowanym raporcie dotyczyła zdarzenia z dnia 1 października 1997.
„W tym dniu niezależne związki studentów równoległego uniwersytetu
w języku albańskim w Prisztinie zorganizowały protesty, zarówno w sto-
licy, jak i innych miastach Kosowa. Celem protestów było zmanifestowa-
nie żądania powrotu studentów do siedziby państwowego uniwersytetu
w Prisztinie. Personel OHCHR monitorował tę demonstrację na miejscu.
Po zablokowaniu demonstrantów przed wyjściem poza miejsce zbiórki
policja gwałtownie rozproszyła tłum przy użyciu pałek i gazów łzawiących.
Okolo 100 osób zostało rannych i było to wynikiem interwencji policji oraz
zaistniałego chaosu. Siedmiu przywódców protestu zostało ciężko pobi-
tych i przetransportowanych na centralny posterunek policji w Prisztinie
w celu przesłuchania. Podobne sceny zostały zgłoszone z innych miast,
w których protesty studentów odbyły się tego samego dnia. Druga demon-
stracja, która miała miejsce 29 października w Prisztinie, przebiegła bez
przemocy. Specjalna Sprawozdawczyni apelowała wcześniej do studen-
tów podczas spotkania w Prisztinie, aby działali zgodnie z prawem i uni-
kali przemocy. Zwróciła się także do Ministra Spraw Wewnętrznych w Bel-
gradzie, aby nakazał policji, niestosowanie przemocy, jeśli nie dojdzie do
agresji ze strony studentów. W związku z tym Specjalna Sprawozdawczyni
przyjęła z uznaniem, że druga demonstracja w Prisztinie przebiegła w spo-
koju. Doniesiono jednak, że policja użyła nadmiernej siły, rozpraszając za-
mieszki w innych miejscach, takich jak Kosovska Mitrovica i Pec”³¹³.

³¹² Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia: Final report of Ms. Elisabeth Rehn, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights (E/CN.4/1998/63), <https://www.ecoi.net/de/dokument/1412105.html> [dostęp: 15.10.2019].

³¹³ *Ibid.*

Opisane powyżej patologiczne zjawiska próbuje się diagnozować i opisać w ramach koncepcji wiktymologii Eliasa. Teoria ta zakłada, że wiktymologia powinna zajmować się ofiarami pogwałceń praw człowieka oraz ofiarami przestępstw. Oznacza to, że źródłem pokrzywdzenia może być nie tylko działanie pojedynczego sprawcy, ale także nadużycie władzy³¹⁴ (zagadnienie to zostało jedynie zasygnalizowane, ponieważ wymaga ono głębszego opracowania w postaci odrębnej monografii i wykracza poza ramy niniejszej książki).

§ 2. Przestępstwa o charakterze terrorystycznym³¹⁵

Współcześnie przestępstwa o charakterze terrorystycznym wiążą się ściśle z pojęciem szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Obecnie bezpieczeństwo publiczne staje się dominującą kwestią zarówno w sensie bezpieczeństwa narodowego, jak i bezpieczeństwa międzynarodowego. Pierwotnie nauka związana z sekurologią działała te dwie sfery. Obecnie zaś zagrożenia

³¹⁴ W kryminologii przestępstwo państwowe polega na działaniu lub zaniechaniu, które łamie prawo karne państwa lub międzynarodowe prawo publiczne. W związku z tym Ross definiuje „państwo” jako organizację wybranych i mianowanych urzędników państwowych, posługujących się biurokracją oraz instytucjami, organami i organizacjami tworzącymi aparat rządowy. Początkowo państwo pełniło funkcję skutecznego odstraszenia od popełniania przestępstw, wykorzystując w tym celu groźbę orzeczenia kary jako narzędzia niezbędnego do kształtowania pożądanych zachowań swoich obywateli. Następnie państwo stało się mediatorem, interpretującym potrzeby społeczeństwa dotyczące rozwiązywania konfliktów. Teoretycy prawa zidentyfikowali państwo jako „ofiara” w przestępstwach bez ofiar. Obecnie zaś badają oni rolę państwa jako sprawcy przestępstw, związanych bezpośrednio lub pośrednio w kontekście przestępstw państwowych i korporacyjnych. P. Green i T. Ward przyjmują tezę Maxa Webera o suwerennym państwie jako o monopolu na legalne użycie siły. Zatem kryteria ustalania, czy państwo jest „opresyjne”, będą opierać się na międzynarodowych normach i standardach zachowania, związanych z operacyjnymi zadaniami państwa. Jednym z tych standardów będzie to, czy państwo przestrzega praw człowieka w wykonywaniu swoich uprawnień. Jednocześnie zaś pojawiają się zasadnicze trudności definicyjne polegające na tym, że to samo państwo określa, jaki czyn stanowi o jego przestępczym charakterze na określonym terytorium i w jakim stopniu władze tego państwa są odpowiedzialne za dokonanie przestępstwa wobec społeczności międzynarodowej, chyba że podporządkują się międzynarodowej sprawiedliwości, w szczególności zaś jurysdykcji karnej.

V. Crimes by the capitalist state: An introduction to state criminality, red. G. Barak, New York 1991; W. Chambliss, *State-organized crime*, „Criminology” 1989, nr 27, ss. 183–208; S. Cohen, *Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial*, (w:) *Criminological Perspectives*, red. E. McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes, London 2002; v. P. Green, T. Ward, *State Crime: Governments, Violence and Corruption*, London 2004; v. J.I. Ross, *Controlling state crimes*, Nev Brunshvick 2000.

³¹⁵ W literaturze przedmiotu obserwuje się dualistyczny charakter organizacji UCK. Niektórzy autorzy określali ją jako ruch narodowowyzwoleńczy, inni zaś uważali za organizację terrorystyczną.

związane z poziomem bezpieczeństwa poszczególnych państw, a nawet pojedynczych regionów mogą promieniować na sąsiednie terytoria, a także zasadniczo determinować poziom bezpieczeństwa całego globu (dobrym tego przykładem są konflikty na Bliskim Wschodzie czy na Ukrainie). Wprawdzie zasięg właściwych działań zbrojnych ogranicza się zazwyczaj do danego terytorium, jednak może też prowokować polityczne, społeczne czy ekonomiczne następstwa w postaci np. niekontrolowanych ruchów migracyjnych (tzw. europejski kryzys migracyjny – apogeum 2015) oraz zaangażowania się w konflikt wielkich mocarstw czy innych aktorów sceny międzynarodowej (nauka prawa międzynarodowego publicznego określa to mianem „umiędzynarodowionych konfliktów wewnętrznych”³¹⁶). Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących poziomu bezpieczeństwa w Republice Kosowa, ocenianego z perspektywy autochtonicznej ludności serbskiej zamieszkałej w Kosowie i Czarnogórze.

Wykres nr 24; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz stopień bezpieczeństwa we własnym kraju?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

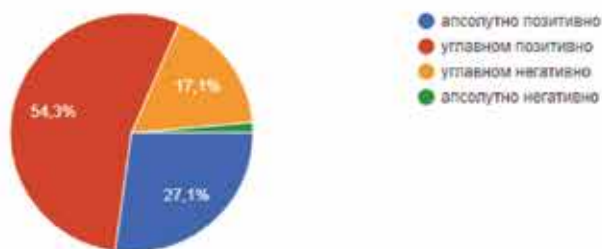
³¹⁶ V. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2015; v. O. Corten, *The Law Against War: The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law*, Portland 2010; v. A. Cullen, *The Threshold of Non-International Armed Conflict*, (w:) A. Cullen, *The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law*, Cambridge 2010; v. W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009.

Wykres nr 25; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w najbliższej okolicy?

Како оцењујеш степен безбедности у Твојој најближој околини
(породица, комшије, део града):

70 одговора

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Powyższe diagramy prezentują wyniki badań dotyczących poziomu bezpieczeństwa w Serbii³¹⁷ i Czarnogórze³¹⁸ w opinii badanych respondentów. Badani Serbowie i Czarnogórcy w blisko połowie przypadków określili poziom bezpieczeństwa w swoich krajach jako raczej pozytywny (47,1 procent) i definitywnie pozytywny (14,3 procent). Pozostała grupa badanych (32,9 procent) stwierdziła, że zakres bezpieczeństwa jest raczej negatywny (32,9 procent) i zdecydowanie negatywny (5,7 procent).

Kolejny diagram ukazuje ten sam poziom bezpieczeństwa, ale w najbliższej okolicy, którą zamieszkują badani respondenci. Wyniki wprawdzie różnią się, ale nie są przeciwstawne. Poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu w porównaniu do wyników ogólnokrajowych oceniane jest wyżej (zdecydowanie pozytywnie – 54,3 procent i raczej pozytywnie – 27,1 procent).

Niniejsze wyniki badań wskazują na ambiwalentny stosunek wobec poziomu bezpieczeństwa w ojczyznach badanych osób. Takie rezultaty mogą świadczyć przede wszystkim o subiektywnych odczuciach badanych osób, które najprawdopodobniej nie mają wiedzy na temat poziomu bezpieczeństwa w innych częściach kraju i opierają się na relacjach medialnych, które

³¹⁷ V. Serbia 2018 Crime & Safety Report, Overseas Security Advisory Council, <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=23164> [dostęp: 28.09.2018].

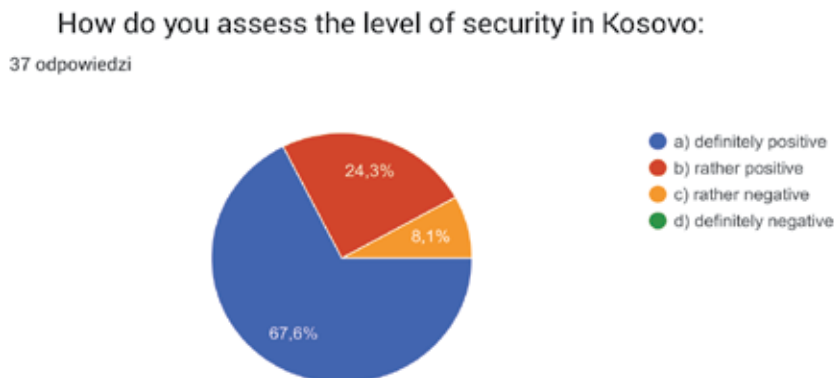
³¹⁸ V. Montenegro 2018 Crime & Safety Report, Overseas Security Advisory Council, <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=23506> [dostęp: 28.09.2018].

zazwyczaj podążając za sensacją, prezentują głównie informacje na temat spektakularnych przestępstw czy domniemyanych ataków terrorystycznych.

Poniższe trzy diagramy dotyczą z kolei poziomu bezpieczeństwa w Republice Kosowa³¹⁹ w opiniach badanych respondentów (Serbowie i Czarnogórcy oraz Kosowarzy) – poziom ogólnokrajowy i lokalny.

Wykres nr 26; N=37 (Kosowarzy)

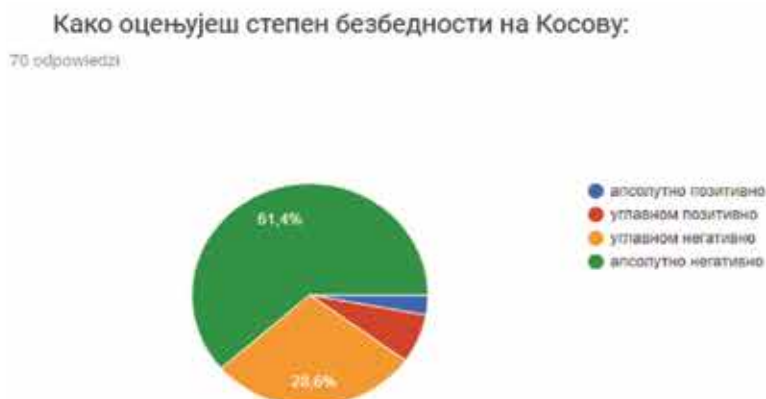
Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w Republice Kosowa?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 27; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w Kosowie?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

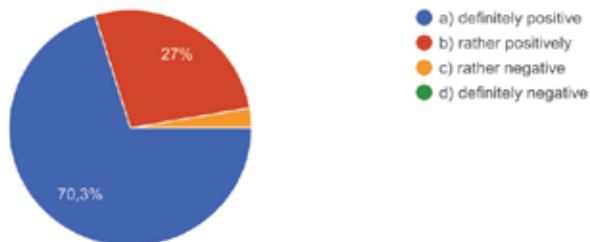
³¹⁹ V. UN Security Council Report, https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2018-05/kosovo_23.php [dostęp: 28.09. 2018].

Wykres nr 28; N=37 (Kosowarzy)

Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w najbliższej okolicy?

How do you assess the level of security in your close surrounding
(family, neighborhood)

37 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Zaprezentowane powyżej diagramy ukazują poziom bezpieczeństwa w Republice Kosowa³²⁰ w opinii badanych osób. Pierwszy diagram (Kosowarzy) przedstawia następujące dane: 67,6 procent – zdecydowanie pozytywnie, 24,3 procent – raczej pozytywnie, 8,1 procent – raczej negatywnie; drugi (Serbowie i Czarnogórcy): 61,4 procent – zdecydowanie negatywnie, 28,6 procent – raczej negatywnie, pozostałe 10 procent – raczej pozytywnie i zdecydowanie pozytywnie. Trzeci diagram prezentuje z kolei wyniki badań dotyczących poziomu bezpieczeństwa w najbliższej okolicy na terytorium Kosowa. Badani respondenci zaznaczyli, że w swojej dzielnicy czują się zdecydowanie bezpiecznie (70,3 procent) i raczej bezpiecznie (27 procent). Odpowiedzi negatywnych (raczej negatywnie) było zaledwie 2,7 procent.

Wyniki badań nie pozostawiają jakichkolwiek wątpliwości, że obie badane grupy prezentują przeciwstawne stanowiska w kwestii poziomu bezpieczeństwa w Republice Kosowa. Grupa kosowska oznaczyła ten poziom jako wysoki lub bardzo wysoki, grupa serbsko-czarnogórska jako niski lub bardzo niski. Nasuwa się pytanie: która z badanych grup (na miarę niskiej próby badawczej) ukazuje stan rzeczywisty?

Paradoksalnie obie badane grupy mają swoje racje. Kosowscy Albańczycy (Kosowarzy) czują się w swoim kraju bezpiecznie, bo to oni zawładnęli tym terytorium i są w zdecydowanie lepszej sytuacji niż zamieszkujący ten obszar nieliczni już Serbowie. W związku z tym miażdżąca przewaga de-

³²⁰ V. State Portal of the Republic of Kosova, <https://www.rks-gov.net/EN/f51/republic-of-kosovo/security-and-defense> [dostęp: 28.09.2018].

mograficzna Kosowarów pozwala dyktować tej większości warunki funkcjonowania pozostałym narodom czy grupom etnicznym przebywającym na tym spornym terytorium. Serbowie zaś czują się intruzami w tym już albańskim (kosowarskim) kraju, który przez wieki należał do Serbii.

Dlatego też zamieszczone powyżej wyniki badań empirycznych są symptomatyczne i odzwierciedlają nie tylko symbolicznie głęboki konflikt serbsko-albański, którego ogniskowa znajduje się właśnie w Kosowie. Rezultaty zaprezentowanych badań (choć w niewielkiej grupie badawczej) pokrywają się zasadniczo z analizami międzynarodowych ośrodków badawczych, które nadal zalecają monitorowanie sytuacji poziomu bezpieczeństwa w tej byłej już serbskiej prowincji. Na poparcie tej tezy cytuje się następujące ostrzeżenie polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych: „Z powodu niestabilnej sytuacji w Kosowie nie zaleca się podróżowania do tego kraju”. W przypadku konieczności udania się tam bezwzględnie należy unikać wyjazdów w ogarnięte konfliktem północne rejony kraju (w praktyce – leżące na północ od stolicy kraju Prisztiny). Ponadto zagrożenie przestępczością pospolitą w Kosowie jest wysokie. Należy także zachować szczególną ostrożność podczas postojów na małych, niestrzeżonych parkingach przydrożnych, a w nocy w ogóle się na nich nie zatrzymywać. Korupcja w Kosowie jest bardzo wysoka, nierzadko też mieszkańcy Kosowa upatrują w spotkaniu z cudzoziemcem szansy na uzyskanie dodatkowego dochodu. Należy także unikać moteli i tanich hoteli usytuowanych zwykle na obrzeżach miast, ponieważ mogą wystąpić tam pewne zagrożenia, np. kradzieże, zakłócanie ciszy nocnej, nagabywanie (szczególnie młodych kobiet), handel narkotykami, nielegalny hazard, prostytutka³²¹. Podobne ostrzeżenia pojawiają się na stronach informacyjnych większości europejskich i światowych portali badających poziom bezpieczeństwa w opisywanym kraju.

Z drugiej strony zaś niniejsze wyniki badań przełamują stereotypowy zachodnioeuropejski (w tym także polski), wyjątkowo negatywny sposób myślenia na temat poziomu bezpieczeństwa na terytorium Kosowa. Należy mieć na uwadze zaprezentowane powyżej alerty bezpieczeństwa i traktować je poważnie, ale jednocześnie kierować się zasadą zdrowego rozsądku i krytycznie podchodzić do ugruntowanego głównie przez środki masowego przekazu negatywnego obrazu tej części Europy. Z drugiej strony zaś należy wyraźnie zaznaczyć, że obszar ten naznaczony jest niedawnymi konfliktami zbrojnymi, a niektóre terytoria Bałkanów Zachodnich nadal są niestabilne i wymagają ochrony i szczególnego monitoringu. Dotyczy to przede wszystkim serbskich enklaw na terytorium Republiki Kosowa. Poniżej został zamieszczony wywiad pogłębiony, w którym opisano przypadki

³²¹ V. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, <http://ipolak.msz.gov.pl/pdf/XKX.pdf> [dostęp: 28.09.2018].

poważnych naruszeń bezpieczeństwa w Kosowie, zarówno w przeszłości (lata 2000–2005), jak i współcześnie.

Wywiad pogłębiony – fragmenty

1. Płeć – mężczyzna.
2. Wiek – 40.
3. Wykształcenie – wyższe.
4. Zawód – nauczyciel.
5. Obywatelstwo – polskie.
6. Narodowość – białoruska, polski Białorusin z Podlasia.
7. Stan cywilny – żonaty.
8. Rodzina – rodzina pierwotna – pełna.
9. Pochodzenie społeczne – inteligenckie.
10. Religia – chrześcijaństwo (prawosławie).

„Pierwszy raz byłem na Bałkanach w latach 2000–2005. Mieszkalem wówczas w Belgradzie i nie spotkałem się z jakimikolwiek przejawami agresji, zawsze było miło i sympatycznie, czego nie mogę powiedzieć o Warszawie (porównywalny okres czasowy), gdzie nototycznie spotykało się nieprzyjemnie incydenty typu np. oddaj telefon, itp. Porównując (pod względem bezpieczeństwa i poziomu tzw. przestępczości pospolitej) te dwa miasta, to zdecydowanie bezpieczniej jest w Belgradzie. Wielokrotnie chodziłem sam po tym mieście, także w nocy, i zawsze było bezpiecznie. Jeśli chodzi zaś o kontakty z serbskimi organami ścigania, to przebywając w Belgradzie, musiałem raz w tygodniu meldować się na posterunku policyjnym i zeznawać, w jakim celu przebywam na terytorium Serbii (to był czas tuż po bombardowaniach NATO). Trwało to mniej więcej pół roku i było związane z tym, że ja jako obywatel kraju będącego członkiem NATO byłem osobą pochodzącą z teoretycznie wrogiego państwa. Wszystko odbywało się w bardzo kulturalny sposób, ja jako młody student z Polski, nieznający w tym czasie jeszcze serbskiego języka, byłem przesłuchiwany w obecności oficera znającego język rosyjski. Najczęściej pytali mnie, gdzie chodzę, z kim się kontaktuję itp. Kiedy zorientowali się, że jestem zwykłym studentem teologii, to już traktowali mnie ulgowo, później te spotkania były już *pro forma*, ale musiałem za każdym razem mieć pieczętkę, którą musiałem nosić na specjalnej kartce w paszporcie, poświadczającą mój pobyt na posterunku policji. W przypadku braku tego rodzaju poświadczenia mogłem mieć kłopoty, łącznie z wydaleniem z kraju. Taki obowiązek mieli wszyscy obcokrajowcy pochodzący z „wrogich krajów NATO” i powiem, że ich liczba była dość znaczna. To była jedyna uciążliwość, jeśli chodzi o przebywanie w tym czasie w Belgradzie. Było spokojne w odróżnieniu od sytuacji w Kosowie i Metochii. Tam działy się straszne rzeczy. Nie było swobody poruszania się, pozostający tam Serbowie nie mieli żadnych praw, w każdej chwili

mogli zostać zabici i nikt nie był pociągany za ten czyn do odpowiedzialności. Ciągłe słyszałem tego rodzaju opowieści i nie były to bynajmniej jakieś incydenty, ale akty przemocy skierowane przeciwko etnicznym Serbom. Na terytorium Kosowa były one na porządku dziennym. Ponadto wszystkiego tam brakowało: przykładowo swego czasu pozostali tam Serbowie prosili mnie, abym kupił im w Belgradzie zwykłe buty sportowe... totalny odlot w dzisiejszych czasach”.

„Generalnie zaś przemieszczanie się po Kosowie było bardzo utrudnione, w związku z tym musieliśmy uciekać się do pewnych wybiegów np. Włosi byli bardzo życzliwi i ten włoski KFOR rozumiał doskonale sytuację... i jak zaistniała potrzeba pojechania z Pečki Patriarszej do monastynu Decani na akafist do św. Stefana (odległość 40–50 km), należało złożyć oficjalne pisma i oczekiwać na odpowiedź przyznania konwoju. Cała oficjalna procedura mogła potrwać nawet kilka dni. Wówczas zwracaliśmy się do włoskiego KFOR-u, który nie był taki sformalizowany, i oni nas podwozili. Polegało to na tym, że ubieraliśmy KFOR-owską wojskową kurtkę oraz kask i jechaliśmy, kiedy zaistniała taka potrzeba. Nie wiązało się to z jakimś szczególnym niebezpieczeństwem, ale chodziło o to, że oddziały KFOR-u obawiały się donosów kosowskich Albańczyków, że naruszają prawo i przewożą ludzi bez stosownych zezwoleń... stąd to przebranie”.

„Oczywiście, jeśli te wizyty były zaplanowane, to wszystko formalnie załatwialiśmy. W ten sposób przemieszczały się głównie siostry zakonne, my zaś często korzystaliśmy z podwozy włoskiego KFOR-u w sytuacjach doraźnych. Przykładowo, przyjeżdżali do nas włoscy żołnierze spontanicznie na kawę i jednocześnie informowali, że zaraz jadą do któregoś z monastyrów i jeśli była taka możliwość, to jechaliśmy z nimi na tylnym siedzeniu jako wojskowi. Był to swego rodzaju wybieg, ale podkreślam, że nie miało to związku z sytuacjami niebezpiecznymi.

Inaczej zaś było w tzw. serbskich enklawach (Osojany). Pewnego razu wyszedłem na pole i kiedy zacząłem iść w kierunku zburzonej cerkwi, jeden z Serbów zaczął za mną biec i krzyczeć, abym natychmiast wracał, ponieważ istnieje realne niebezpieczeństwo, że zostanę zabity, kiedy opuszczę granice wioski. Oczywiście nic takiego się nie stało, ale on był wyraźnie poruszony i zbeształ mnie, że zachowuję się w sposób nieodpowiedzialny, ponieważ mogłem być uznany za Serba, którego należy zastrzelić.

Generalnie trzeba było wówczas przestrzegać określonych reguł, ponieważ w każdej chwili mogłeś być zastrzelony, trafić na minę i nikt z tego powodu nie robił problemu. Oczywiście nie atakowali obcokrajowców, ale z daleka nie możesz okazać paszportu i nie masz wypisane na czole, że nie jesteś Serbem.

Ponadto zdarzały się także takie nieprzyjemne przypadki. Kiedy jechaliśmy do Prizrenu swoim autem, ale w konwoju, a miejscowa albańska ludność zauważyła, że w środku siedzą osoby w stroju duchownego, to zaczęli pluć, rzucać jakimiś przedmiotami itd. Siedzieliśmy w autokarze i nie mogliśmy swobodnie przejechać, a tym bardziej zatrzymać się, ponieważ małe albańskie dzieci w Prizren pokazywały nam obraźliwe gesty, krzycząc i zaznaczając swoją niechęć. Kiedy wychodziliśmy z autokaru, korzystaliśmy z ochrony KFOR-u, a ochraniający żołnierze zasłaniali nas specjalnymi tarczami aż do wejścia do seminarium (zostało ono doszczętnie spalone podczas tzw. pogromów marcowych – obecnie odbudowane). Musieliśmy wówczas przejść przez ten krzyczący tłum (około 100 m), bo to centrum miasta, a do seminarium prowadzi jedna droga, którą przecina główny rynek (deptak) – ciągle słyszeliśmy te krzyki, a wokół nas żołnierze z tarczami i ciężką bronią, wąskie przejście... wszędzie widzieliśmy popalone domy, a miasto było obwieszane albańskimi flagami z emblematami UÇK. Wszystko, co było niealbańskie (głównie serbskie), było spalone, zniszczone, cerkwie na wzgórzu poniszczone.... widok był wyjątkowo straszny.

W pozostałych przypadkach, gdy byłem zatrzymywany przez Albańczyków w Kosowie zachowywali się spokojnie, a zwłaszcza, jeśli widzieli unijny paszport, okazywali szacunek, ponieważ już wtedy budowali wizerunek swojego przyszłego kraju jako demokratycznego państwa prawa. Wprawdzie Serbów prześladowali, bo było na to przyzwolenie, ale w stosunku do pozostałych obcokrajowców, a zwłaszcza obywateli UE, zachowywali się poprawnie.

Bywało tak, że biskup prosił mnie, abym jako obywatel UE pojechał do monastru Gorio, gdzie było ostro i wtedy oni zgłaszali tę wizytę do KFOR-u. Następnie informacja była przekazywana do strony albańskiej, że przyjedzie student teologii, obywatel UE i będzie przebywał w monastyrze. To był jasny sygnał, aby powstrzymywali się od aktów przemocy (np. podpalen) wobec zamieszkujących tam mniszek. Nie wiem, czy to rzeczywiście tak działało, nie mogę tego potwierdzić, ale panowało wówczas takie przekonanie, że to może pomóc. Podpalenie cerkwi, w której przebywał obcokrajowiec, a tym bardziej podczas modlitwy, nie było dobrze postrzegane i mogło przyczynić się do niekorzystnej zmiany wizerunkowej nowo powstającego państwa, a nawet wywołać skandal dyplomatyczny. Dlatego też wszystkim stronom zależało na tym, aby nie prowokować sytuacji niszczącej ten wizerunek, a szczególną uwagę zwracał na to KFOR.

Generalnie mówiąc, było tam bardzo niebezpiecznie, wszyscy moi koledzy z seminarium bali się pojechać do Kosowa i tylko ja regularnie odwiedzałem te miejsca. Kiedy wracałem, opowiadałem moim współbraciom te historie, bo powtarzam: nikt nie odważył się tam pojechać, tym bardziej, że dotarcie do Kosowa było także utrudnione z powodu licznych pozwoleń

i formalności, które trzeba było zdobyć od KFOR-u. Teraz nie jest aż tak dramatycznie, ale mieszkający tam nieliczni Serbowie są praktycznie pozbawieni wszelkich praw, łącznie z prawem do życia...

Bezpiecznie było (i jest obecnie) tylko w enklawach... np. w okolicach miejscowości Kosowe Pole (symboliczna nazwa), gdzie mieszkali w przeszłości głównie etniczni Serbowie. Wtedy, kiedy tam byłem, został tylko jeden serbski dom, gdzie przebywały bodajże 3 staruszki, które nie uciekły wraz z innymi – dwie z nich były już niechodzące: jedna około 60 lat opiekowała się nimi oraz domem i niewielkim ogródkiem. Cała posesja była chroniona specjalnymi zabezpieczeniami. Jak się tam wjeżdżało, to miało się wrażenie, że znalazłeś się w bazie, gdzie są chronione najważniejsze światowe tajemnice: wysoki mur, druty kolczaste, zasieki itp. Byłem tam kilka razy w odwiedzinach. Myślę, że one już nie żyją, czyli w tej miejscowości nie ma już nikogo oprócz kosowskich Albańczyków, nawet zmieniono jej nazwę na albańską (kosowską). Podsumowując, życia pozostających tam Serbów nie można nazwać życiem, to... wegetacja..."

Tematyka bezpieczeństwa (zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego) i związanych z nim przestępstw wiąże się także z aktami zbiorowej przemocy, jednakże o znacznie niższym natężeniu niż ludobójstwo czy klasyczne zbrodnie wojenne. Tego rodzaju czyny określa się mianem pogromów czy czystek etnicznych. Natomiast z pojęciem bezpieczeństwa (rozumianego w kontekście kryminologicznym) niewątpliwie wiążą się akty terrorystyczne. Zjawisko to charakteryzuje się znaczną różnorodnością także w kontekście definicyjnym. Obecnie istnieje ponad 100 definicji tego rodzaju działalności przestępczej. Wiele z nich jest wyrazem prac ONZ, a definicje te odnoszą się do międzynarodowego wymiaru tego zjawiska. Należy jednak „odróżnić, mimo wspólnego źródłosłowa, terroryzm od terroru (aktów terroru); terror to gwałt i przemoc »silniejszych« organów państwa wobec »słabszych« obywateli, a terroryzm to gwałt i przemoc »słabszych« obywateli wobec »silniejszych« organów państwa”³²². Ponadto akty terrorystyczne są różnorodnie motywowane, począwszy od polityki poprzez problematykę społeczną, narodowościową, etniczną, religijną po problemy psychiczne, osobowościowe czy psychologiczne poszczególnych terrorystów. Sprawcy tego rodzaju aktów zakładają, że ich działalność spowoduje masową reakcję społeczną i w ten sposób osiągną swój cel, jakim jest wzbudzenie w danej społeczności psychozy, strachu i lęku. Niejednokrotnie zaś sprawcy ci są sfrustrowani, zdesperowani i gotowi na wszelkiego rodzaju akty przemocy skierowane wobec nieokreślonej liczby ofiar. Ponadto przywiązują dużą wagę do przy-

³²² *Terroryzm*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/terroryzm;3986796.html> [dostęp: 7.11.2018].

pisania swym działaniom rozgłosu medialnego. W związku z powyższym na użytek niniejszej pracy autorka przytacza następującą definicję terroryzmu: „[jest nim] różnie umotywowane, najczęściej ideologicznie, planowane i zorganizowane działanie pojedynczych osób lub grup, podejmowane z naruszeniem istniejącego prawa w celu wymuszenia na władzach państwowych i społeczeństwie określonych zachowań i świadczeń, często naruszające dobra osób postronnych; działania te są realizowane z całą bezwzględnością, za pomocą różnych środków (nacisk psychiczny, przemoc fizyczna, użycie broni i ładunków wybuchowych), w warunkach specjalnie nadanego im rozgłosu i celowo wytworzonego w społeczeństwie lęku”³²³.

Jak pokazują wyniki badań empirycznych dotyczących postrzegania przez respondentów zjawiska terroryzmu w krajach byłej Jugosławii i w samym Kosowie, w obu badanych grupach nastąpiły znaczne rozbieżności w postrzeganiu tego zjawiska. Serbowie i Czarnogórcy w 33,4 procent przypadków stwierdzili, że na terytorium byłej Jugosławii dochodzi obecnie do tego rodzaju aktów przemocy, zaś 24,3 procent respondentów zaznaczyło odpowiedź – nie. Pozostali (41,4 procent) wybrali odpowiedź – nie wiem. Badani Kosowarze natomiast w zdecydowanej przewadze (88,2 procent) uchyłili się od odpowiedzi, zakreślając opcję – nie wiem.

Wykres nr 29; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terytorium byłej Jugosławii dochodzi do aktów terrorystycznych?

Да ли у државама бивше Југославије има терористичких дејстава:
70 одговори

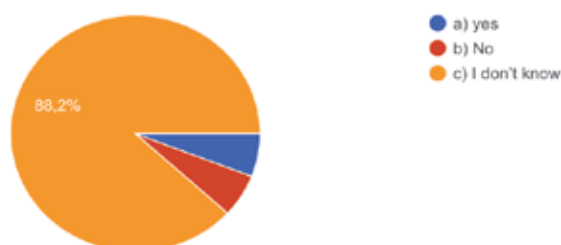
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

³²³ Definicja opracowana przez: C.A.J. Coady, *The Morality of Terrorism*, „Philosophy” 1985, nr 60, ss. 47–69. Problematyka tereoryzmu nie jest przedmiotem niniejszego opracowania i została tu jedynie zasygnalizowana.

Wykres nr 30; N=34 (Kosowarzy)

Czy na terytorium byłej Jugosławii dochodzi do aktów terrorystycznych?

Are there acts of terrorism in the countries of the former Yugoslavia:
34 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zaprezentowane wyniki badań ukazują znaczne różnice w postrzeganiu zjawiska terroryzmu w krajach byłej Jugosławii. Grupa serbsko-czarnogórska ma zdecydowanie większą świadomość tego rodzaju zagrożeń na opisywanym terytorium niż porównywalna grupa kosowska. Wprawdzie pytanie dotyczyło obszaru byłej Jugosławii, jednak w rzeczywistości odnosiło się ono także do zagrożeń terrorystycznych występujących głównie na terytorium Kosowa, gdzie terrorystyczny alert jest najbardziej prawdopodobny, tym bardziej że według dostępnych statystyk³²⁴ właśnie z tego kraju rekrutowało się najwięcej europejskich ochotników – bojowników zasilających szeregi tzw. Państwa Islamskiego. Zaprezentowane powyżej wyniki badań (grupa serbsko-czarnogórska) są zbieżne z analizami innych międzynarodowych raportów (*Country Reports on Terrorism 2017*). Według umieszczonych tam danych ponad 400 (dokładnie 403) obywateli Kosowa udało się do Syrii i Iraku celem przyłączenia się do bojówek tzw. Państwa Islamskiego lub frontu (al-Nusrah Front). Około 74 osób poniosło śmierć, która była następstwem uczestnictwa w działaniach zbrojnych³²⁵. Następnie spośród tych 400 osób 133 wróciły do Kosowa, a 196 pozostawało w rejonach bezpośredniego konfliktu w Syrii i Iraku. W tej grupie zidentyfikowano także 40 dzieci.

³²⁴ V. Kosovo Center for Security Studies, <http://www.qkss.org/en/Home> [dostęp: 12.11.2018].

³²⁵ United States Department of State Publication Bureau of Counterterrorism Released September 2018. *Country Reports on Terrorism 2017* is submitted in compliance with Title 22 of the United States Code, Section 2656f (the „Act”), which requires the Department of State to provide to Congress a full and complete annual report on terrorism for those countries and groups meeting the criteria of the Act, ss. 97–98. US Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/283100.pdf> [dostęp: 14.11.2018].

Niniejsza sytuacja zmusiła władze Kosowa do podjęcia skutecznych działań zmierzających do redukcji poziomu zagrożenia atakami terrorystycznymi na niniejszym terytorium. W wyniku podjętych akcji (wspieranych przez KFOR i EULEX³²⁶) zapoczątkowano działania operacyjne, które doprowadziły do wszczęcia dochodzenia i procesów karnych wobec 51 podejrzanych o terroryzm w 29 sprawach. Wśród tej grupy podejrzanych zidentyfikowano kilku muzułmańskich duchownych, których aresztowano pod zarzutem działalności terrorystycznej już w 2014 roku. Natomiast w 2017 roku kosowskie służby zatrzymały kolejne 5 osób na podstawie zarzutów związanych z terroryzmem. Ponadto wydano 7 nowych aktów oskarżenia w sprawie identycznych zarzutów z udziałem 17 osób. W czerwcu 2017 roku przy pomocy specjalnego drona skonstruowanego przez koalicję przeciwną ISIS został uśmiercony kosowski terrorysta Lavdrim Muhaxheri. Zginął on wraz z innym zagranicznym terrorystą, Bilallem Haqifii. Następnego dnia kosowski iman z miejscowości Kacanik, Florim Neziraj, złożył oficjalne kondolencje i ubolewania po śmierci Lavdria Muhaxheriego.

Natomiast pod koniec czerwca 2017 roku sąd okręgowy dla miasta Prisztina dokonał pierwszych czynności procesowych w postaci przesłuchania 9 obywateli Kosowa podejrzanych o planowanie ataku terrorystycznego, który miałby mieć miejsce podczas meczu piłki nożnej, rozgrywanego się pomiędzy Izraelem a Kosowem w listopadzie 2016 roku w Albanii. Podejrzanym postawiono także inne zarzuty, polegające na planowaniu aktów terrorystycznych na inne lokalne i międzynarodowe cele w Albanii i Kosowie. Atakowi zapobiegły stosowne kosowskie władze (miedzy innymi Agencja Wywiadu Kosowa), które wchodzi w skład Globalnej Koalicji zwalczającej ISIS³²⁷. Opisywana powyżej sytuacja stanowi odbicie czy też następstwo wcześniejszych działań mających terrorystyczny charakter, a mianowicie działalności Armii Wyzwolenia Kosowa – organizacji zbrojnej mającej nieokreślony, dualistyczny charakter.

Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących oceny charakteru działalności KKK (Kosovo Liberation Army).

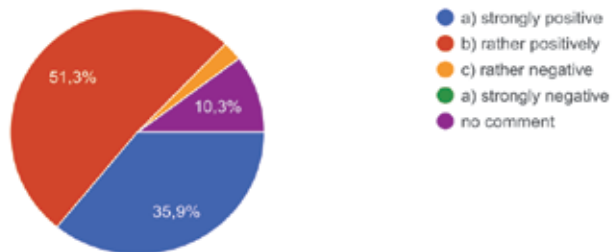
³²⁶ V. The North Atlantic Treaty Organization Kosovo Force (KFOR), European Union Rule of Law Mission (EULEX).

³²⁷ United States Department of State Publication Bureau of Counterterrorism Released September 2018, *op. cit.*

Wykres nr 31; N=39 (Kosowarzy)

Jak oceniasz działalność Armii Wyzwolenia Kosowa?

How do you assess the activities of the Kosovo Liberation Army:
39 odpowiedzi

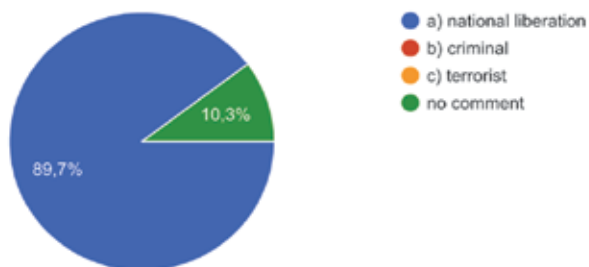

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie, brak odpowiedzi)

Wykres nr 32; N=39 (Kosowarzy)

Jaki charakter posiadała Armia Wyzwolenia Kosowa?

Of what character do you think was the Kosovo Liberation Army:
39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: narodowowyzwoleńczy, kryminalny, terrorystyczny, brak odpowiedzi)

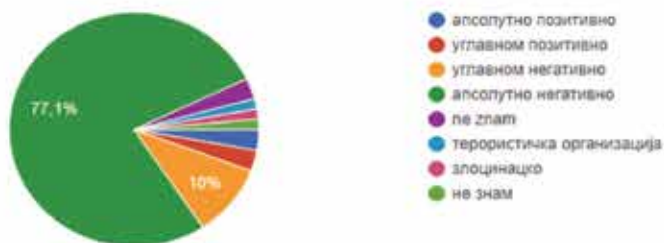
Kolejne dwa wykresy dotyczą działalności Armii Wyzwolenia Kosowa.

Wykres nr 33; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz działalność Armii Wyzwolenia Kosowa?

Какво је Твоје мишљење о делатности Ослободилачке војске
Косова:

70 odpowiedzi

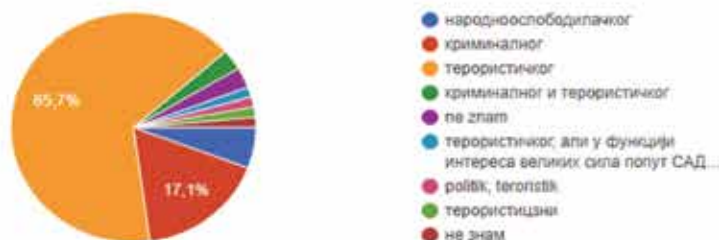
Wykres nr 34; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jaki charakter, Twoim zdaniem, posiadała Armia Wyzwolenia Kosowa?

Каквог је по Твом мишљењу типа била Ослободилачка војска

Косова:

70 odpowiedzi

Źródło: badania własne (wykres nr 33, kafeteria od góry – zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie, organizacja terrorystyczna, organizacja kryminalna, nie wiem) – wykres nr 34, kafeteria od góry – narodowowyzwoleńczy, kryminalny, terrorystyczny, kryminalny i terrorystyczny, nie wiem, polityczna i terrorystyczna – jedna z wypowiedzi (organizacja terrorystyczna utworzona w interesie najwyższych władz USA)

Biorąc pod uwagę serbsko-albański spór o Kosowo, jednym z głównych punktów zapalnych pozostaje nadal niejednoznaczna ocena działalności KŁK. Z jednej strony uznaje się, że bojówki UÇK były organizacją terrorystyczną³²⁸, z drugiej zaś ich członkowie stanowili regularną partyzantkę³²⁹ walczącą o uzyskanie niepodległości prowincji Kosowa. Ich zasadniczym celem było oderwanie się od Serbii i utworzenie własnego organu państwowego³³⁰. Te różnice w postrzeganiu KŁK zostały także potwierdzone w prezentowanych badaniach empirycznych. Grupa kosowska w zdecydowanej większości opowiedziała się za bardzo pozytywnym (35,9 procent) i pozytywnym (51,3 procent) stosunkiem do KŁK. Tylko 10 procent respondentów nie zakresliło żadnej odpowiedzi, a jedynie 2,8 procent wyraziło raczej negatywny stosunek do tej organizacji zbrojnej.

Kolejny wykres dotyczy określenia charakteru KŁK. Możliwe odpowiedzi były następujące: ruch narodowowyzwoleńczy (89,7 procent), grupa przestępcza, (0 procent), grupa terrorystyczna, (0 procent), brak odpowiedzi (10,3 procent). Natomiast wyniki w grupie serbsko-czarnogórskiej były odwrotnie proporcjonalne do tych, które uzyskano wśród Kosowarów. Badani Serbowie i Czarnogórcy w przeważającej liczbie przypadków (65,7 procent) zaznaczyli terrorystyczny charakter KŁK, następnie 17,1 procent respondentów zidentyfikowało KŁK jako grupę przestępczą, pozostałe odpowiedzi były podobne. Jedna z nich była rozbudowana. Odpowiadający zaznaczył, że KŁK była wspierana przez siły Zachodu, a szczególnie USA.

W związku z powyższym partyzancko-terrorystyczna działalność członków tej organizacji praktycznie od początku powstania budziła wątpliwości i kontrowersje, tym bardziej że jednym z jej członkiem był obecny premier Kosowa Ramush Haradinaj³³¹. Został on oskarżony o zbrodnie wojenne³³², a następnie uniewinniony z powodu braku dowodów. W trakcie procesu

³²⁸ D. Southwell, *Historia przestępczości zorganizowanej*, Bremen 2009, s. 134.

V. *Kosovo Liberation Army*, Terrorism Research and Analysis Consortium, <https://www.trackingterrorism.org/group/kosovo-liberation-army-kla> [dostęp: 30.11.2018].

³²⁹ V. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne, op. cit.*, s. 431–432.

³³⁰ V. *Kosovo Liberation Army*, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Kosovo-Liberation-Army> [dostęp: 30.11.2018].

³³¹ Ramush Haradinaj – obecnie jeden z najważniejszych i najpopularniejszych kosowskich polityków i najwyższy rangą dowódca Wyzwoleńczej Armii Kosowa (UÇK) sądzony przez Międzynarodowy Trybunał w Hadze. Podczas wojny był dowódcą partyzantów w regionie Dukagjini.

³³² W marcu 2007 Międzynarodowy Trybunał ds. Zbrodni Wojennych w b. Jugosławii postawił mu 37 zarzutów. Najcięższe z nich to mordowanie i torturowanie Serbów, Romów i Albańczyków oskarżanych przez kosowską partyzantkę o kolaborację, a także odpowiedzialność za gwałty i wysiedlenia. Oskarżyciel zażądał 25 lat pozbawienia wolności. Zbrodnie te miał popełnić w czasie wojny (starć pomiędzy Serbami a kosowskimi Albańczykami) w latach 1998–99.

wielu świadków odmówiło zeznań w obawie o swoje życie³³³, a niektórzy z nich byli zastraszani, między innymi przez byłego ministra kultury Kosowa Astrita Haraqię z Demokratycznej Ligi Kosowa i Bajrusha Morinę – redaktora dziennika „Bota Sot”³³⁴. Wraz z R. Haradinajem przed sądem stanęli także byli członkowie UÇK: Idriz Balaj³³⁵ – dowódca specjalnego oddziału zwanego „Czarne Orły” i kuzyn Ramusha oraz Lahi Brahimaj³³⁶. Sąd wydał wyrok skazujący tylko wobec jednego z nich w wymiarze 6 lat pozbawienia wolności za torturowanie własnych sąsiadów.

Serbowie uważają R. Haradinaja za terrorystę i mordercę. Jego uniewinnienie stało się dla serbskiej mniejszości w Kosowie kolejnym ciosem skierowanym w ich stronę. Wcześniej podobne nastroje pojawiły się po wyroku z 2005 roku w sprawie trzech wysokich rangą dowódców UÇK, w tym prominentnego kosowskiego polityka Fatmira Limaja. Wyrok skazujący został ogłoszony tylko wobec jednego z oskarżonych, a uniewinniony F. Limaj stał się kolejnym bohaterem narodowym kosowskich Albańczyków³³⁷. Wywołało to ostrą reakcję Serbów w postaci buntu wobec zaistniałej sytuacji i zorganizowania w maju 2008 roku serbskich wyborów parlamentarnych w Kosowie. Wprawdzie administracja ONZ uznała je za nielegalne, jednak nie podjęto szczególnych kroków w celu ich udaremnienia. Spowodowało to falę niezadowolenia wśród kosowskiej ludności Kosowa i dalszą eskalację konfliktu. Domniemana terrorystyczna przeszłość czołowych kosowskich polityków regularnie wraca do dyskursu publicznego i podgrzewa w ten sposób temperaturę sporu. Jedną z jej odmian stanowią wznawiane co jakiś czas procesy karne z udziałem byłych członków UÇK, występujących w roli oskarżonych. Przykładowo Międzynarodowa Izba Sądu Okręgowego w Kosovskiej Mitrovicy skazała w maju 2015 roku 11 byłych członków albańskiej partyzantki UÇK na kary do 12 lat więzienia za zbrodnie wojenne z lat 1998–99. Dwaj z nich byli współpracownikami byłego premiera Hashima Thaciego.

Sędziowie unijnej misji policyjno-prawnej EULEX orzekli, że oskarżeni dopuścili się okrucieństw wobec kosowskich cywilów przetrzymywanych w obozie administrowanym przez Armię Wyzwolenia Kosowa (UÇK), walczącą w tym czasie z siłami serbskimi. Akty oskarżenia w dwóch procesach tzw.

³³³ Jeden z kluczowych świadków w procesie. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach (wypadek samochodowy).

³³⁴ V. Bota Sot, <http://www.botasot.info/kosova/> [dostęp: 15.07.2018].

³³⁵ V. Idriz Balaj, Wayback Machine, https://web.archive.org/web/20080409203933/http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/idriz_balaj_323.html [dostęp: 15.07.2018].

³³⁶ V. Haradinaj, Balaj, and Brahimaj *Acquitted on Retrial*, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <http://www.icty.org/en/press/haradinaj-balaj-and-brahimaj-acquitted-retrial> [dostęp: 15.08.2018].

³³⁷ Informacje pochodzą z portalu Polskiej Agencji Prasowej, www.pap.pl [dostęp: 15.07.2018].

grupy z Drenicy związane były z zabójstwem serbskiego oficera policji i albańskiego cywila oskarżonego przez UÇK o szpiegowanie na rzecz Serbii. Najwyższą karę 12 lat więzienia otrzymał Sami Lushtaku, jeden z byłych dowódców UÇK, uznany za winnego morderstwa. Natomiast Sylejman Selimi, były ambasador Kosowa w sąsiedniej Albanii i były dowódca UÇK w Drenicy, został skazany na osiem lat więzienia za znęcanie się nad cywilami w czasie wojny.

W latach 2009–11 S. Selimi był dowódcą 2,5-tysięcznych Kosowskich Sił Bezpieczeństwa szkolonych przez NATO. S. Lushtaku i S. Selimi byli bliskimi współpracownikami byłego premiera Kosowa H. Thaciego, który w czasie wojny w latach dziewięćdziesiątych XX wieku kierował UÇK. Pozostałych ośmiu oskarżonych zostało skazanych na kary od trzech do siedmiu lat pozbawienia wolności. W walkach między serbską armią a UÇK zginęło 13 tys. ludzi, w większości Albańczyków. UÇK została rozwiązana w 1999 roku³³⁸.

Zaprezentowane analizy jedynie sygnalizują realne zagrożenia bezpieczeństwa na terytorium Kosowa. Zarówno wyniki badań empirycznych, jak i przytoczone analizy międzynarodowych ośrodków badawczych potwierdzają, że obszar Kosowa znajduje się w orbicie zainteresowań grup terrorystycznych. Ich członkowie to zazwyczaj zradyzalizowani mieszkańcy małych kosowarskich społeczności, którzy zostali zwerbowani przez charyzmatycznych przywódców religijnych pochodzących z krajów Zatoki Perskiej lub odbywających tam swoiste „religijne staże”. Ten trend jest szczególnie niebezpieczny i wymaga stałego monitoringu i kontroli nad pseudoreligijnymi organizacjami np. charytatywnymi, które mogą zajmować się radykalizacją religijną głównie młodych i ubogich mieszkańców Kosowa. Znamienny też pozostaje fakt, że badani Kosowarzy (wykres nr 29) w ponad 80 procentach (88,2 procent) uchyliłi się od odpowiedzi na temat potencjalnych zagrożeń terrorystycznych na terenie krajów byłej Jugosławii (w tym Kosowa), choć informacje te są powszechnie znane i prezentowane przez europejskie i krajowe stacje radiowe czy telewizyjne. Ponadto także Armia Wyzwolenia Kosowa miała (oprócz identyfikacji jako organizacja partyzancka) charakter terrorystyczny wraz ze wszystkimi atrybutami i konsekwencjami tego statusu. W związku z tym badania oraz stosowne komentarze dotyczące tej organizacji zostały umieszczone w niniejszym rozdziale.

§ 3. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym

Balkany, a zwłaszcza Balkany Zachodnie, stanowią szczególny przypadek, jeśli chodzi o przestępstwa o charakterze korupcyjnym. Obszar ten jest wy-

³³⁸ V. Kosowo: międzynarodowy sąd skazał 11 Albańczyków za zbrodnie wojenne, Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1451376,Kosowo-miedzynarodowy-sad-skazal-11-Albanczykow-za-zbrodnie-wojenne> [dostęp: 10.04.2019].

jątkowo narażony na tego rodzaju działania, głównie ze względu na niestabilną lub skomplikowaną sytuację polityczno-ekonomiczną występującą w takich krajach, jak Kosowo, Bośnia i Hercegowina oraz Albania, w której notuje się najwyższy wskaźnik korupcji w regionie. W związku z tym bałkańska korupcja stanowi poważny obszar w realizacji międzynarodowych badań kryminologicznych. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym definiowane są na dwóch płaszczyznach: prawnej (w kontekście prawa karnego³³⁹ i kryminologii) oraz etycznej (w znaczeniu społeczno-ekonomicznym)³⁴⁰. Etyczna strona korupcji odpowiada demoralizacji w sferze władzy publicznej i w stosunkach społeczeństwa do władzy, w aspekcie prawnym zaś wskazuje na nielegalność określonych zachowań związanych z patologią władzy publicznej sprawowanej jednoosobowo lub kolegialnie.

1. Korupcja w sensie prawnym – międzynarodowe uregulowania prawne³⁴¹:
 - a) Cywilnoprawna konwencja o korupcji sporządzona w Strasburgu dnia 4 listopada 1999 roku, art. 2 (Dz.U. z 2004 r. nr 244, poz. 2443).
 - b) Konwencja OECD o zwalczaniu przekupstwa zagranicznych funkcjonariuszy publicznych w międzynarodowych transakcjach handlowych sporządzona w Paryżu 17 grudnia 1997 roku (Dz.U. z 2001 r. nr 23, poz. 264).
 - c) Konwencja Narodów Zjednoczonych Przeciwko Korupcji (Dz.U. z 2007 r. nr 84, poz. 563) z 31 października 2003 roku podaje następującą definicję przestępstwa korupcji: „[korupcja to] obietnica, propozycja lub wręczenie funkcjonariuszowi publicznemu, bezpośrednio lub pośrednio, nienależnej korzyści dla samego funkcjonariusza lub innej osoby bądź podmiotu, w celu działania lub zaniechania działania podczas wykonywania przez niego obowiązków służbowych”³⁴² oraz domaganie się lub przyjęcie przez funkcjonariusza publicznego, bezpośrednio lub pośrednio takiej korzyści (art. 15)³⁴³. Wśród nienależnych korzyści w konwencji wymienia się mienie „[zarówno] materialne, jak i niematerialne, ruchome i nieruchome, trwałe i nietrwałe, a także dokumenty prawne lub instrumenty stanowiące o istnieniu tytułu własności lub uprawnieniach do tych korzyści” (art. 1)³⁴⁴.

³³⁹ V. J. Potulski, *Korupcja w ujęciu normatywnym (odpowiedzialność karna i jej wyłączenie)*, Kraków 2018.

³⁴⁰ V. *Korupcja na przestrzeni wieków*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Warszawa 2012 http://www.antykorupcja.gov.pl/ftp/zdjecia/Korupcja_na_przestrzeni_wiekow.pdf [dostęp: 24.04.2019].

³⁴¹ V. S. Miller, *Corruption*, (w:) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/corruption/ob> [dostęp: 28.04.2019].

³⁴² Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 31 października 2003, art. 15 (Dz.U. z 2007r. Nr 84, poz. 563).

³⁴³ *Ibid.*, art. 15.

³⁴⁴ *Ibid.*, art. 1.

2. Korupcja w sensie społeczno-ekonomicznym (ogólnym, powszechnym)
 - a) „Zachowanie władz publicznych, polityków i urzędników służby cywilnej, w wyniku którego dochodzi do ich wzbogacenia się w sposób bezprawny i nieuzasadniony lub przyczynienia się do wzbogacenia osób im bliskich poprzez niewłaściwe wykorzystanie powierzonej im władzy,
 - b) czyn, który popełnia każdy, kto powodowany swoimi bezpośrednimi lub pośrednimi interesami narusza system reguł, za realizację których sam jest odpowiedzialny,
 - c) sprzeniewierzenie się zasadzie oddzielenia życia prywatnego od życia zawodowego”³⁴⁵.

Pośród najczęściej występujących działań o charakterze korupcyjnym wyróżnia się: przekupstwo (łapownictwo), wykorzystywanie środków budżetowych i majątku publicznego do celów prywatnych lub osobistych korzyści, płatną protekcję, handel wpływami, nieprawidłowości dotyczące zamówień publicznych (kontraktów, koncesji czy decyzji sądów), uchylanie się przed obowiązkiem celnym, podatkowym itd., świadome, niezgodne z prawem dysponowanie środkami z budżetu państwa i majątkiem, który jest dobrem publicznym, faworyzowanie kontrahentów, a także nepotyzm czy kumoterstwo³⁴⁶.

Powszechność zjawiska korupcji nie tylko na obszarze bałkańskim, ale także w pozostałych częściach Europy i świata, skłoniła Petera Eigena do utworzenia w 1993 roku międzynarodowej organizacji pozarządowej (Transparency International, TI ³⁴⁷) badającej poziom korupcji w poszczególnych państwach. Obecnie organizacja dysponuje dziewięćdziesięcioma krajowymi oddziałami. Międzynarodowy sekretariat organizacji mieści się w Berlinie. Coroczne raporty TI stanowią wiarygodne źródło wiedzy na temat poziomu korupcji w poszczególnych częściach całego świata. Tradycyjnie państwami szczytującymi się najniższym wskaźnikiem korupcji pozostają od lat kraje skandynawskie (Dania, Norwegia, Finlandia), zaś najbardziej skorumpowane państwa to Somalia i Sudan Południowy.

Zjawisko korupcji było także przedmiotem badań w niniejszej publikacji. Poniżej zostały zaprezentowane badania empiryczne przeprowadzone wśród badanych respondentów: Serbów, Czarnogórców i Kosowarów.

³⁴⁵ *Pojęcie korupcji w ujęciu ogólnym i prawnym*, Infor.pl, <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa-gospodarcze/305793,Pojecie-korupcji-w-ujeciu-ogolnym-i-prawnym.html> [dostęp: 27.04. 2019].

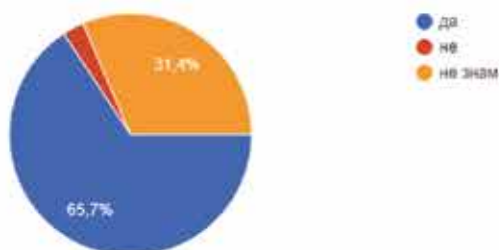
³⁴⁶ Poradnik antykorupcyjny, Antykorupcja, <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/archiwum-mswia/poradnik-antykorupcyjn/co-to-jest-korupcja/63,Co-to-jest-korupcja.htm> [dostęp: 27.04. 2019].

³⁴⁷ V. Transparency International, <https://www.transparency.org/news/pressreleases/year/2019> [dostęp: 27.04.2019].

Wykres nr 35; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy znasz przypadki korupcji na terytorium Twojego kraju (ojczyzny)?

Да ли су Ти познати случајеви корупције у Твојој држави:
70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry – tak, nie, nie wiem)

Zaprezentowany powyżej diagram (grupa serbsko-czarnogórska) ukazuje jednoznacznie, że zdaniem respondentów (65,7 procent) korupcja w ich krajach jest powszechną praktyką. Badani respondenci jedynie w 2,9 procent zakreślili odpowiedź – nie. Pozostali, tj. 31,4 procent, zdecydowali się na odpowiedź – nie wiem.

Wykres nr 36; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy znasz przypadki korupcji na terytorium Kosowa?

Да ли су Ти познати случајеви корупције на Косову:
70 одговори

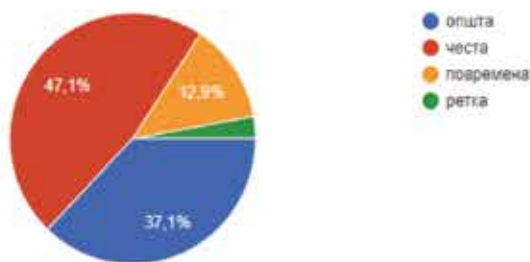
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Badani Serbowie i Czarnogórcy w ponad połowie przypadków zaznaczyli, że nie potrafią udzielić odpowiedzi na pytanie związane ze zjawiskiem korupcji na terytorium Kosowa. Pozostali zaś (31,4 procent) stwierdzili, że na opisywanym obszarze występują działania korupcyjne, natomiast 11,4 procent badanych zaznaczyło, że nie zna przypadków korupcji w Republice Kosowa.

Wykres nr 37; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jaki jest poziom korupcji (łapownictwa) w Twoim kraju?

Да ли је давање мита у Твојој држави појава која је:
70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: powszechne, częste, sporadyczne, rzadkie)

Kolejne dwa pytania miały charakter kontrolny, ponieważ zamiast wyrazu „korupcja” użyto bardziej powszechnego zwrotu odnoszącego się bezpośrednio do działań o charakterze korupcyjnym, a mianowicie słowa „łapówka”. Był to zbieg celowy, a jego ostateczny rezultat wskazuje, że okazał się on wyjątkowo trafny. Dlatego też domniemywa się, że to drugie badanie jest (jak na niską grupę badawczą) bardziej wiarygodne. Serbsko-czarnogórscy respondenci wyraźnie zaznaczyli, że łapownictwo w ich krajach jest bardzo częstym (37,1 procent) i częstym (47,1 procent) zjawiskiem.

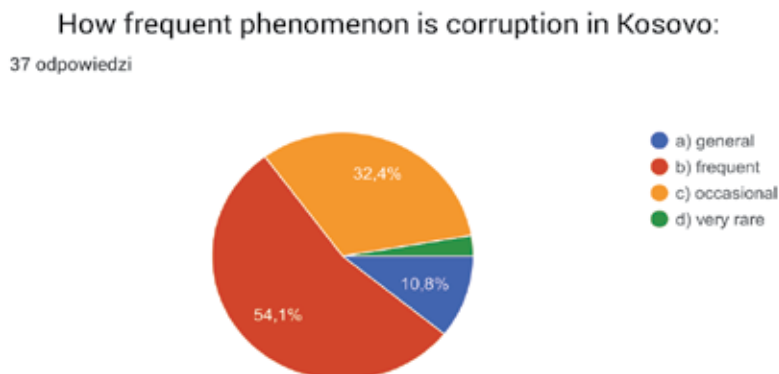
Wykres nr 38; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)
 Jaki jest poziom korupcji (łapownictwa) na terenie Kosowa?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: powszechne, częste, sporadyczne, bardzo rzadkie)

Badani Serbowie i Czarnogórcy w przeważającej liczbie przypadków stwierdzili, że zjawisko korupcji (łapownictwa) na terytorium Kosowa występuje bardzo często (54,3 procent) lub często (32,9 procent). Jedynie 10 procent respondentów zaznaczyło odpowiedź – sporadycznie, a 2,8 procent – rzadko.

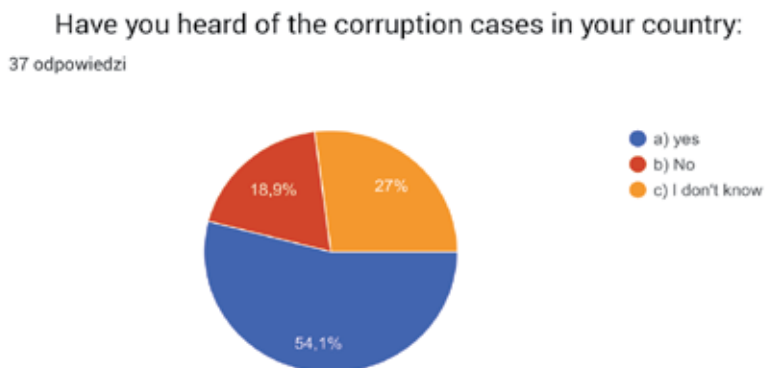
Wykres nr 39; N=37 (Kosowarzy)
 Jaki jest poziom korupcji w Kosowie?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: powszechne, częste, sporadyczne, bardzo rzadkie)

Wykres nr 40; N=37 (Kosowarzy)

Jaki jest poziom korupcji w Twoim kraju?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zaprezentowane powyżej dwa diagramy (grupa kosowska), wskazujące poziom korupcji na terytorium Kosowa, wyraźnie potwierdzają, że zjawisko to (zdaniem badanych osób) jest dość powszechne (54,1 procent – oba diagramy). Natomiast wyniki z diagramu nr 38 wskazują, że korupcja w Kosowie występuje okazjonalnie (32,4 procent), jedynie 10,8 procent respondentów przyznało, że zjawisko to jest powszechne, a 2,8 procent zakreśliło odpowiedź – rzadko.

Na pytanie dotyczące korupcji w Twoim kraju blisko $\frac{1}{3}$ badanych (27 procent) uchyliło się od odpowiedzi – nie wiem, zaś blisko 20 procent (18,9 procent) zaznaczyło, że nie słyszało o tym zjawisku.

Powyższe wyniki badań empirycznych jednoznacznie wskazują, że zdaniem osób badanych (Serbów, Czarnogórców i Kosowarów) korupcja (łapownictwo) stanowi poważny problem społeczny w ich krajach. Podobny obraz sytuacji prezentują wyniki badań innych (zarówno regionalnych, jak i globalnych) ośrodków naukowych czy analitycznych, badających poziom korupcji na Bałkanach Zachodnich³⁴⁸. Wysoki poziom wskaźnika korupcji w opisywanym obszarze potwierdza też najnowszy raport Transparency International. Stwierdza się w nim, że w państwach bałkańskich korupcja stanowi poważny problem.

³⁴⁸ *Business, corruption and crime in Serbia: The impact of bribery and other crime on private enterprise*, United Nations Office on Drugs And Crime, Vienna 2013, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Serbia_Business_corruption_report_ENG.pdf [dostęp: 6.05. 2019].

Pod koniec stycznia 2019 roku Transparency International (TI) opublikowała swój coroczny raport³⁴⁹ dotyczący postrzegania korupcji na świecie. Ukazuje on, że kraje bałkańskie, a szczególnie państwa Bałkanów Zachodnich, należą do grupy wysoko skorumpowanych, a wskaźniki poziomu korupcji utrzymują się na tym obszarze poniżej średniej ocen w porównaniu do innych części świata. Wśród państw regionu najniższą pozycję (bardzo wysoki poziom korupcji) zajmuje Albania (99 miejsce na 180 sklasyfikowanych państw), a tuż za nią znajduje się Kosowo i Macedonia (ex aequo 93 pozycja). Rezydentka TI na Bałkanach **Lidija Prokić** stwierdziła, że „szczególnie niepokojące jest to, że w całym regionie widzimy interwencje rządów, które osłabiają system kontroli i równowagi, niezbędnej dla skutecznych działań antykorupcyjnych i demokracji funkcjonalnej”³⁵⁰. Szczególnie jest to widoczne w Albanii, która według ekspertów TI została uznana za system hybrydowy z powodu braku skutecznego rządu, nieprawidłowości w procesach wyborczych, nikłych rządów prawa i mankamentów niezależnego systemu sprawiedliwości. Ponadto Kosowo spadło w rankingu o 2 miejsca, a luki w przestrzeganiu praworządności oraz nieprawidłowości finansowania partii politycznych pozostały według ekspertów TI ważnymi kwestiami do rozwiązania³⁵¹. Natomiast Serbia uzyskała spadek o 2 miejsca (jest obecnie na 87 pozycji), a wśród powodów pogorszenia się sytuacji w kontekście korupcji wymienia się m.in. naciski rządzących na sądownictwo czy brak pełnego dostępu do informacji publicznych. Wszystkie te „prokorupcyjne” działania mają miejsce pomimo znacznego sprzeciwu ze strony organizacji pozarządowych i mediów. Z kolei Czarnogóra odnotowała lepszy niż rok wcześniej wynik postrzegania poziomu korupcji w rankingu TI i została obecnie sklasyfikowana na 67 pozycji³⁵². Nie ulega wątpliwości, że najbardziej skorumpowanym bałkańskim krajem (obok Albanii) jest Kosowo, a działania korupcyjne rejestruje się także wśród wysoko postawionych urzędników państwowych. Symptomatycznym przykładem jest powołanie na stanowisko sędziego Trybunału Konstytucyjnego etnicznego Serba Radomira Labana, który opuścił granice Serbii i udał się do Kosowa w celu uniknięcia kary pozbawienia wolności w związku z oskarżeniem o działania korupcyjne.

Na podstawie dokumentów znajdujących się w serbskim sądzie R. Laban (z wykształcenia prawnik³⁵³) został skazany w 2011 roku na sześć lat pozba-

³⁴⁹ V. *Corruption perceptions index 2018*, Transparency International, <https://www.transparency.org/cpi2018> [dostęp: 24.04.2019].

³⁵⁰ M. Bryś, *Poziom korupcji na Bałkanach wciąż wysoki*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/poziom-korupcji-na-balkanach-wciaz-wysoki/> [dostęp: 24.04.2019].

³⁵¹ *Ibid.*

³⁵² *Ibid.*

³⁵³ V. *Kosovo corruption report*, Business Anti-corruption Portal, <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/kosovo/> [dostęp: 6.05.2019].

wienia wolności za przestępstwa korupcyjne popełniane w trakcie sprawowania funkcji w urzędzie celnym. Według oficjalnych informacji odbył już 6 miesięcy w placówce penitencjarnej, ponieważ zaliczono mu na poczet kary pobyt w areszcie tymczasowym w latach 2006–2009. Po procesie został czasowo zwolniony i wówczas zbiegł do pobliskiego Kosowa. W 2017 roku sąd w Krajevie wystosował wobec niego nakaz aresztowania, w którym strona serbska wezwała go do powrotu do Serbii. Na podstawie kosowskich przepisów prawa działalność kandydatów na sędziów jest sprawdzana przez rodzime organy ścigania, lecz kwestia R. Labana stanowi szczególny przypadek, ponieważ Serbia stanowczo odmawia współpracy w tej sprawie z władzami w Prisztinie³⁵⁴. Casus R. Lešana oczekuje na rozstrzygnięcie. R. Laban będzie jednym z dziewięciu kosowskich sędziów TK³⁵⁵, który zgodnie z konstytucją Republiki Kosowa jest przeznaczony dla mniejszości narodowych i etnicznych.

Z kolei w pobliskiej Albanii ustawodawstwo antykorupcyjne pozostaje w kompetencjach tzw. Sądu ds. Poważnych Przestępstw, które wylicza aż 21 czynów uznawanych za przestępstwa korupcyjne. Ponadto organ ten może inicjować postępowania ws. przeszukań i tymczasowego aresztowania zarówno samych sędziów, jak i pozostałego personelu niniejszego sądu. Znowelizowano także przepisy dotyczące konfiskaty mienia należącego do osób skazanych za przestępstwa korupcyjne oraz przyjęto ogólne ramy strategii antykorupcyjnej. Podobne rozwiązania zastosowano także w Kosowie. Nowe prawo antykorupcyjne w tym kraju uwzględnia także przepisy dotyczące nominacji sędziowskich i prokuratorskich, a w sprawach korupcyjnych będą rozstrzygać takie nowe organa, jak m.in. Rada Sądownicza Kosowa³⁵⁶.

Poziom korupcji w regionie bałkańskim, a szczególnie w krajach Bałkanów Zachodnich (Albania, Kosowo, Serbia), jest wyjątkowo wysoki. Ten przestępczy proceder potwierdzają zarówno międzynarodowe raporty dotyczące korupcji, jak i umieszczone w niniejszej publikacji badania empiryczne (oczywiście na miarę tego rodzaju grupy badawczej). W związku z tym postuluje się intensyfikację działań zwalczających bałkańską korupcję oraz zwiększenie skuteczności działań edukacyjno-prewencyjnych (także odnoszących się do zmiany kulturowego postrzegania korupcji) skierowanych do mieszkańców tej części Europy.

³⁵⁴ *Kosovo appoints fugitive from Serbia as constitutional court judge*, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-serbia-kosovo-judge/ethnic-serb-fugitive-is-nominated-as-court-judge-by-kosovo-idUSKCN11O2J5> [dostęp: 6.05.2019].

³⁵⁵ *V. Constitutional Court Republic of Kosovo*, Constitutional Court, <http://gjk-ks.org/en/> [dostęp: 6.05.2019].

³⁵⁶ *V. Kosovo corruption rank*, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/kosovo/corruption-rank>; *v. Kosovo corruption report*, *op. cit.*; *v. Action Paper – The influence of complicated procedures on corruption stimulation in Kosovo Customs*, Kosovo, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/action-paper---the-influence-of-complicated-procedures-on-corruption.html [dostęp: 6.05.2019].

Rozdział V

PRZESTĘPCZOŚĆ JAKO NASTĘPSTWO KONFLIKTU SERBSKO-ALBAŃSKIEGO W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

§ 1. Poziom przestępczości na terytorium krajów byłej Jugosławii – wprowadzenie

Koniec ubiegłego stulecia (lata dziewięćdziesiąte XX wieku) był wyjątkowo tragiczny dla krajów zachodniobałkańskich, a w szczególności tych należących do Jugosławii. W czasie, gdy socjalistyczna federacja południowych Słowian ulegała rozbiciu i ciągłej erozji, w wyniku tych wydarzeń powstała społeczna próżnia (rozpad dotychczasowych więzi grupowych, pogorszenie się gospodarki, bezrobocie, korupcja, bieda), która została zagospodarowana przez wszelkiego rodzaju grupy przestępcze trudniące się handlem bronią, narkotykami, ludźmi, dokumentami tożsamości czy nawet handlem ludzkimi narządami. Internacjonalizację zachodniobałkańskich grup przestępczych potwierdził przypadek zabójstwa chorwackiego dziennikarza Ivo Pukanića³⁵⁷, ponieważ w tej sprawie aresztowano Chorwatów, Boszniaka oraz dwóch Serbów, posiadających również paszporty bośniackie i chorwackie.

Nowo powstałe wówczas postjugosłowiańskie państwa, a w szczególności instytucje wymiaru sprawiedliwości, charakteryzowały się niskim poziomem kultury prawnej, czego następstwem było powstanie lub umocnienie silnych organizacji przestępczych, niejednokrotnie powiązanych ze strukturami władz państwowych i samorządowych. Jak poszczególne jugosłowiańskie nacje oddziaływały się od dawnego ustroju społeczno-gospodarczego, podkreślając swoje różnice w kulturze, języku czy religii, tak odwrotny trend można było zaobserwować w świecie przestępczym, gdzie skon-

³⁵⁷ V. Ubijen Ivo Pukanić, Poslovni Dnernik, <http://www.poslovni.hr/vijesti/ubijen-ivo-pukanic-96427> [dostęp: 9.05.2019].

fliktowani członkowie postjugosłowiańskich narodów łączyli się w grupy mające swoistą strukturę i branżową specyfikację.

Chorwaci przejęli rynek wyrobu nielegalnych dokumentów. Korzystając z pomocy hakerów komputerowych, pozyskują oni nielegalnie dane z bazy zaginionych w czasie ostatniej wojny domowej oraz skanują i archiwizują paszporty biometryczne, a także inne dokumenty potwierdzające tożsamość. Serbowie zaś zostali obsadzeni w roli szefów grup kryminalnych specjalizujących się w haraczach oraz koordynatorów zleconych działań przestępczych. Boszniacy natomiast zajmują się zwykłymi oszustwami, wymuszeniami, a także kradzieżą samochodów oraz ich przemytem. Grupy przestępcze kierowane przez Albańczyków i kosowskich Albańczyków (Kosowarów) zajmują się wszystkimi powyższymi działaniami przestępczymi, choć najczęściej organizują nielegalny przemysł broni. Czarnogórcy przestępcy zaś są identyfikowani jako sprawcy spektakularnych kradzieży kosztownej biżuterii, choć najsłynniejsza bodajże bałkańska grupa przestępcza wyspecjalizowana w tego rodzaju przestępczości ma reprezentację wielonarodową. Pink Panthers³⁵⁸, bo o nich mowa, nie mają typowej struktury przestępczej, ale są na tyle zorganizowani, że dokonali już kradzieży w ekskluzywnych salonach jubilerskich. Ponadto międzynarodowy gang trudniący się kradzieżą biżuterii mieścił w swoich szeregach Serbów, Czarnogórców, Chorwatów³⁵⁹ i Boszniaków, którzy byli sprawcami kradzieży między innymi w Paryżu, Londynie, Genewie, Monako, San Tropez, Cannes, Tokio czy Dubaju. Bałkańskie organy ścigania oszacowały, że dokonali oni kradzieży kosztownej biżuterii wartej ok. 150 mln euro. Międzynarodowy rozgłos zyskała zaś ich przestępcza akcja w 2004 roku, kiedy to w luksusowym tokijskim oddziale sklepu o nazwie Le Supre-Diamant Couture de Maki dokonali błyskawicznej kradzieży naszyjnika wartego około 25 mln euro. Sprawcy zostali wprawdzie ujęci, ale nie odzyskano skradzionego towaru.

Ich *modus operandi* wyglądał następująco: grupa licząca około 200 osób na początku dokonywała wstępnego rozpoznania ewentualnego miejsca kradzieży, wysyłając tam swoich informatorów badających wartość potencjalnego mienia, oraz rozpracowywali zabezpieczenia związane z udaremnieniem kradzieży. Następnie sprawcy szacowali, ile czasu zajmie im doko-

³⁵⁸ V. Pink Panthers: *The curious story of the fugitive 'smooth-talking player' police suspect is shadowy international jewel heist gang mastermind*, Independent, <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/pink-panthers-diamond-jewel-thief-vinko-osmakcic-juro-markelic-heist-international-manhunt-gang-a8343466.html> [dostęp: 9.05.2019].

³⁵⁹ V. Vinko Osmakcic, znany brytyjskim organom ścigania jako Vinko Tomic czy Juro Markelic. Człowiek, który wszedł na targi sztuki Chelsea (2017) i dokonał kradzieży pierścionków z brylantem wartych ponad 2 miliony funtów jest najprawdopodobniej Chorwatem. Inni zaś twierdzą, że jest Bośniakiem i jednym z najstarszych i najbardziej płodnych członków Różowych Panter, luźno powiązanego gangu międzynarodowych złodziei klejnotów, który w ciągu ostatnich 25 lat został pociągnięty do odpowiedzialności za jedne z najbardziej dochodowych i śmiących napadów diamentów na świecie, *Pink Panthers: The curious story...*, *op. cit.*

nanie przestępstwa. Kolejnym krokiem było rozbicie wystaw sklepowych przy pomocy samochodu lub motocyklu i błyskawiczny zabór kosztowności. Sprawcy byli na tyle zorganizowani i skuteczni, że podczas przeprowadzanych akcji nigdy nie odnotowano ofiar, które w wyniku tych działań straciły zdrowie lub życie. Swoistą inspiracją, którą wykorzystywała grupa Pink Panthers, były popularne filmy o przygodach inspektora Clouseau.

Przykładowo grupa ta dopuściła się kradzieży kosztowności o łącznej wartości ok. 10 mln dolarów w Dubaju (2007 rok). Członkowie Pink Panthers³⁶⁰, w tym przypadku Serbowie, wjechali do luksusowego centrum handlowego Wafi dwoma samochodami marki Audi i dokonali kradzieży w niespełna 90 sekund. Podobną akcją zorganizowali w celu napadu na sklep jubilerski w centrum Belgradu. Przy pomocy samochodu terenowego rozbili witrynę wystawową i skradli zegarki warte 700 tys. euro. Cała akcja trwała zaledwie 3 minuty.

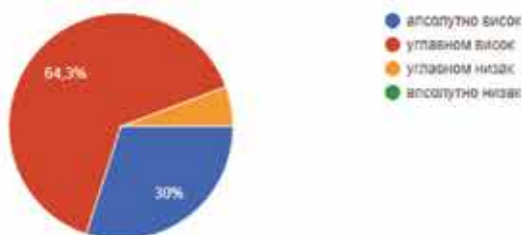
Przytoczone powyżej, dość spektakularne, widowiskowe i wręcz filmowe historie związane z działalnością przestępczą sprawców pochodzących z krajów byłej Jugosławii, wyraźnie potwierdzają, że przestępcza działalność wielonarodowych i wieloetnicznych zachodniobałkańskich grup przestępczych jest zjawiskiem powszechnym i wymaga intensyfikacji działań zarówno regionalnych, jak i międzynarodowych organów ścigania.

Wyniki badań ankietowych i terenowych dotyczących poziomu przestępczości w krajach byłej Jugosławii.

Wykres nr 41; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii?

Да ли сматраш да је степен криминала у државама бивше Југославије:
70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie wysoki, raczej wysoki, raczej niski, zdecydowanie niski)

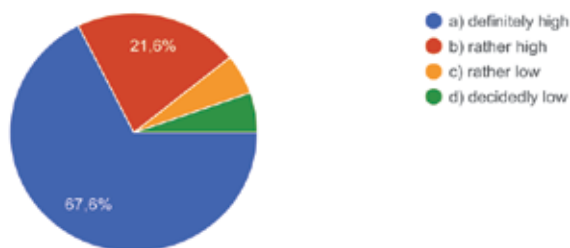
³⁶⁰ V. Pink Panthers: The curious story..., op. cit.

Wykres nr 42; N=37 (Kosowarzy)

Jak oceniasz poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii?

How would you rate the level of crime in the countries of the former Yugoslavia:

37 odpowiedzi

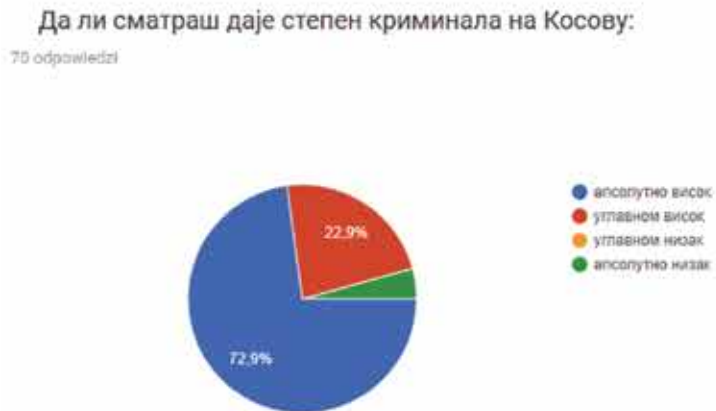
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie wysoki, raczej wysoki, raczej niski, zdecydowanie niski)

Zamieszczone powyżej wyniki badań ankietowych (grupa serbsko-czarnogórska i grupa kosowska) pokazują wyraźnie, że zdaniem ankietowanych poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii jest wyjątkowo wysoki. Znamienne jest to, że pozyskane wyniki są zbieżne w obu badanych populacjach. 64,3 procent Serbów i Czarnogórców zaznaczyło odpowiedź – raczej wysoki poziom przestępczości, 30 procent tych respondentów – bardzo wysoki. 67,6 procent badanych Kosowarów wybrało odpowiedź – bardzo wysoki poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii, a 21,6 procent tychże określiło odpowiedź – raczej wysoki.

Wyniki badań ankietowych i terenowych dotyczących poziomu przestępczości w Republice Kosowa.

Wykres nr 43; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

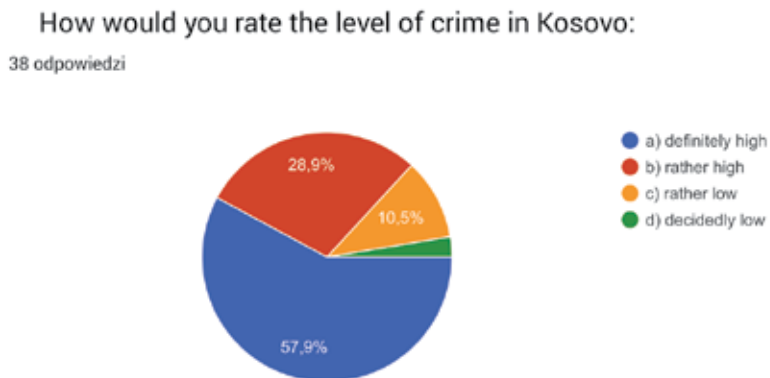
Jak oceniasz poziom przestępczości na terenie Kosowa?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie wysoki, raczej wysoki, raczej niski, zdecydowanie niski)

Wykres nr 44; N=38 (Kosowarzy)

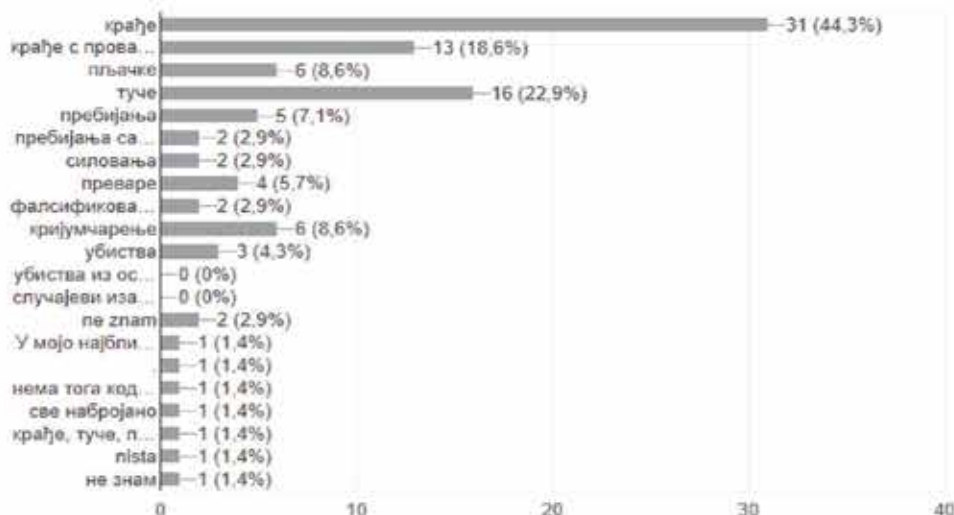
Jak oceniasz poziom przestępczości na terenie Kosowa?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie wysoki, raczej wysoki, raczej niski, zdecydowanie niski)

Czy w Twojej najbliższej okolicy dochodzi do następujących zdarzeń (przestępczość pospolita)?

70 odpowiedzi

Badani respondenci (grupa serbsko-czarnogórska) zwrócili uwagę, że w ich najbliższej okolicy obserwuje się najwięcej kradzieży (44,3 procent), kradzieży z włamaniem (18,6 procent), bójek (22,9 procent) oraz przestępstw związanych z przemytem (8,6 procent). Pozostałe poddane badaniu czyny przestępcze nie zostały zakreślone przez respondentów lub ich liczba była znikoma.

Kolejne diagramy (nr 42 i nr 43) ukazują poziom przestępczości na terenie Republiki Kosowa w opinii badanych osób (pierwsza: grupa serbsko-czarnogórska i grupa kosowska). Serbowie i Czarnogórcy jednoznacznie wysoko i bardzo wysoko (absolutnie wysoki – 72,9 procent – raczej wysoki – 22,9 procent) ocenili poziom przestępczości na terenie Kosowa, jedynie 4,2 procent respondentów zazaczyło odpowiedź – absolutnie niski. Podobne wyniki badań uzyskano w grupie kosowskiej – zdecydowanie wysoki

poziom przestępczości zaznaczyło 57,9 procent badanych, raczej wysoki – 28,9 procent, raczej niski – 10,5 procent, zdecydowanie niski – 2,7 procent.

Porównując powyższe dane będące wynikiem badań empirycznych z danymi zamieszczonymi w raporcie kosowskiej policji z 2017 roku, można wysunąć wniosek, że obszar ten nadal jest dotknięty dość wysokim stopniem przestępczości zarówno tej obejmującej najcięższe zbrodnie, jak i przestępstwa czy wykroczenia o niskim stopniu natężenia. Według wspomnianego wyżej raportu w 2017 kosowska policja zarejestrowała 49 214 spraw o kryminalnym charakterze. Odnotowano 35 021 przestępstw kryminalnych, dokonano 15 608 aresztowań, zlikwidowano 31 grup przestępczych, przeprowadzono konfiskatę 1211 sztuk broni palnej oraz 26 178 sztuk ostrej amunicji. Ponadto 137 osób stało się śmiertelnymi ofiarami wypadków drogowych, a 186 osób zatrzymano jako sprawców nielegalnych zgromadzeń i demonstracji. Następnie odnotowano 2863 decyzje negatywne związane z wjazdem na terytorium Kosowa, zaś w 1135 przypadkach zarejestrowano przestępstwa na tle narodowym i etnicznym (przeciwko cudzoziemcom i migrantom). W dalszej kolejności odnotowano 7695 wypadków drogowych. Statystyki migracji dotyczyły zaś 16 906 653 przypadków przekroczenia granicy w obie strony. Wydano także 1122 decyzje związane z zakazem opuszczenia Kosowa³⁶¹.

Zaprezentowana statystyka ukazuje jedynie przestępstwa ujawnione i zarejestrowane oficjalnie. Nauka prawa karnego zwraca szczególną uwagę na tzw. ciemną liczbę przestępstw³⁶², które zostały popełnione, ale nigdy nie zostały wykryte przez odpowiednie organy ścigania. Istnieje więc duże prawdopodobieństwo, że niniejsza statystyka policyjna, choć znakomicie opracowana, może ukazywać jedynie pewne trendy działalności przestępczej na terenie Republiki Kosowa, a nie jej rzeczywisty poziom.

Oficjalne statystyki wymiaru sprawiedliwości wskazujące nasilenia się przestępczości na terenie Republiki Serbii przedstawiają się następująco: w 2017 roku serbskie organy ścigania zarejestrowały 90 348 czynów przestępczych dokonanych przez osoby dorosłe (w porównaniu do 2016 roku zaobserwowano spadek o 6 procent; skazano 759 osób). Największą liczbę stanowiły przestępstwa przeciwko mieniu (32,5 procent), zdrowiu (11,5 procent) oraz związane z przemocą domową (13,9 procent). Dwie osoby zostały skazane na 40 lat pozbawienia wolności. Kary bezwzględne-

³⁶¹ V. http://www.kosovopolicie.com/repository/docs/RAPORTI_ANGLISHT_2017.pdf [dostęp: 17.01.2019].

³⁶² Ciemna liczba przestępstw – liczba przestępstw faktycznie popełnionych, lecz nieobjętych przez statystykę kryminalną wskutek nieujawnienia ich przez organy ścigania, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ciemna-liczba-przestepstw;3886513.html> [dostęp: 17.01.2019]. V. A. Siemaszko, *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nie rejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001.

go pozbawienia wolności orzeczono w 25,9 procent przypadków, zaś kary pozbawienia wolności w zawieszeniu – w 56,5 procent ogółu skazanych³⁶³.

Poziom przestępczości w Czarnogórze nadal pozostaje na bardzo wysokim poziomie w porównaniu do pozostałych krajów byłej Jugosławii, pomimo ciągłego doskonalenia czarnogórskiego systemu wymiaru sprawiedliwości. Na podstawie danych zgromadzonych przez Institute Alternative i sieć POINTPULSE w tym kraju obserwuje się nasilenie przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. W porównaniu do sąsiedniej Serbii w Czarnogórze rejestruje się dwukrotnie więcej zbrodni zabójstwa, biorąc pod uwagę kryminalne statystyki w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców. Spośród państw zalicznych do kręgu Bałkanów Zachodnich, takich jak Czarnogóra, Serbia, Kosowo, Macedonia oraz Bośnia i Hercegowina najwięcej przypadków zbrodni zabójstwa odnotowuje się w Czarnogórze (20,5 na 100 tys. mieszkańców), Kosowie (17,2 na 100 tys. mieszkańców), Bośni i Hercegowinie (14,9 na 100 tys. mieszkańców), Macedonii (8,6 na 100 tys. mieszkańców) oraz Serbii (4,2 na 100 tys. mieszkańców). W Serbii obserwuje się ponadto najniższy wskaźnik najcięższych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu³⁶⁴.

Biorąc pod uwagę powyższe wyniki badań (zarówno empirycznych, jak i przeprowadzonych przez przytaczane wyżej ośrodki analityczne), należy wyraźnie stwierdzić, że zdaniem badanych osób oraz wspomnianych ośrodków analitycznych na terytorium krajów byłej Jugosławii i w samym Kosowie obserwuje się znaczne nasilenie działalności przestępczej. Wynika to z jednej strony ze specyfiki regionu Bałkanów Zachodnich, gdzie od wieków ścierają się różne (niekiedy diametralnie odmienne) kultury prawne dotyczące definiowania czynów przestępczych, z drugiej zaś z tego, że przedstawiciele świata Zachodu postrzegają ten region Europy jako zarzewie wiecznych konfliktów, określanых mianem „bałkanizacji”³⁶⁵, mającej kryminalny charakter.

³⁶³ V. 16.07.2018. – *Adult perpetrators of crime, 2017*, Statistic Office of the Republic of Serbia, <http://www.stat.gov.rs/en-us/vesti/20180716-punoletni-ucinioci-krivicnih-dela-2017/?s=1402> [dostęp: 20.01.2019]; v. *Adult perpetrators of criminal offences, 2017*, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/PdfE/G20181193.pdf> [dostęp: 20.01.2019].

³⁶⁴ V. *Police in Montenegro are Failing on Crime*, Point Pulse, <https://pointpulse.net/magazine/police-in-montenegro-are-failing-on-crime/> [dostęp: 20.01.2019].

³⁶⁵ Bałkanizacja – termin, który powstał po wojnach bałkańskich (1912–1913), a zaczął być powszechnie używany po I wojnie światowej w związku z podziałem Imperium Osmańskiego oraz monarchii Habsburgów na wiele małych państw (narodowych). Ponownie wrócił do słownictwa politycznego na początku lat dziewięćdziesiątych w związku z rozpadem Jugosławii oraz Związku Radzieckiego. Chodzi o rozczłonkowanie większego państwa na mniejsze jednostki, z których próbuje się stworzyć niezależne państwa w sytuacji przestrzennej mozaikowości etnicznej, religijnej i fizycznej, *Bałkanizacja*, Stosunki międzynarodowe, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/slownik/48-b/450-balkanizacja> [dostęp: 9.01.2019]. Według encyklopedii PWN bałkanizacja to: politol. kumulacja konfliktów i antagonizmów

Ponadto światowa opinia publiczna ocenia ten obszar Europy wyjątkowo stereotypowo i szczególnie negatywnie. Bałkanom, a zwłaszcza Bałkanom Zachodnim, przypisuje się ujemną etykietę, określając ich mieszkańców mianem bandytów, nacjonalistów, barbarzyńców, rzeźników, siepaczy, w końcu nieludzkich bestii, reprezentujących antywartości świata przestępczego. Wszystkie te określenia składają się na stereotypowy i wyjątkowo krzywdzący bałkański stygmat³⁶⁶, który jest uwarunkowany historycznie, geopolitycznie i narodowo-etnicznie. Ponadto jest on głęboko zakorzeniony (zwłaszcza wśród zachodnioeuropejskich elit), nieustannie utrwalany i praktycznie nieusuwalny.

Zaprezentowane w tej części pracy wyniki badań empirycznych ukazują praktyczne zastosowanie teorii etykietowania (stygmatyzacji) opisanej w literaturze przedmiotu przez E. Lemerta³⁶⁷, H. Beckera³⁶⁸ oraz E. Goffmana. Specyficzna plemiennie-klanowa struktura opisywanych bałkańskich nacji niejednokrotnie sprzyja przestępczej działalności, szczególnie zaś tej, która polega na handlu ludźmi, ludzkimi narządami, bronią, narkotykami czy dokumentami tożsamości. Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących wymienionych przestępstw. Wprawdzie opracowana próba badawcza dotyczy niewielkiego odsetka respondentów, jednak ukazuje ona pewien trend, który potwierdzają oficjalne statystyki wymiaru sprawiedliwości w badanych krajach.

Poniżej zostały przedstawione i przeanalizowane (w kolejności jak na wykresach) wyniki badań empirycznych dotyczących takich przestępstw, jak handel ludźmi, handel bronią, handel narkotykami czy handel dokumentami tożsamości.

narodowościowych, rasowych, plemiennych, religijnych, skorelowanych ze sporami terytorialnymi, zwłaszcza w sytuacji „etnicznej mozaiki”, rozproszenia i przemieszania różnych grup etnicznych na danym terytorium, historycznych i współcześnie wymuszonych migracji oraz czystek etnicznych, *Bakaniyacija*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/ba%C5%82kanizacja.html> [dostęp: 9.01.2019]. Inną definicję „bałkanizacji” podaje w swojej książce M. Todorova, *Balkany wyobrażone*, Wołowiec 2008, ss. 1–19.

³⁶⁶ V. E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005; v. E. Goffman, *Stigma: notes on the management of a spoiled identity*, New York, 1963; v. E. Czykwin, *Stygmata społeczne*, Warszawa, 2007.

³⁶⁷ V. M. Ciołek, *Przestępczość i dewiacja. Wybrane koncepcje psychologiczno-socjologiczne*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/10035.pdf> [dostęp: 22.03.2018].

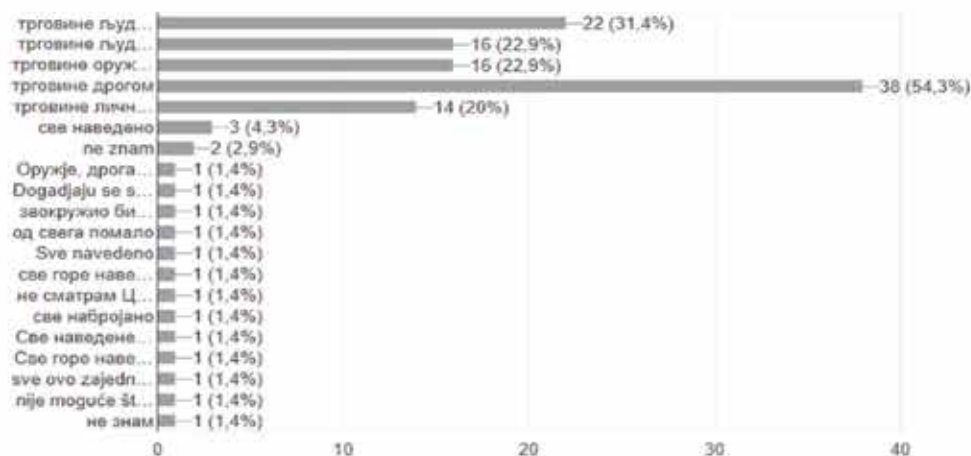
³⁶⁸ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 231.

Wykres nr 46; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terenie byłej Jugosławii dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Да ли се у државама бивше Југославије догађају случајеви
(може да се заокружи више одговора):

70 одговори

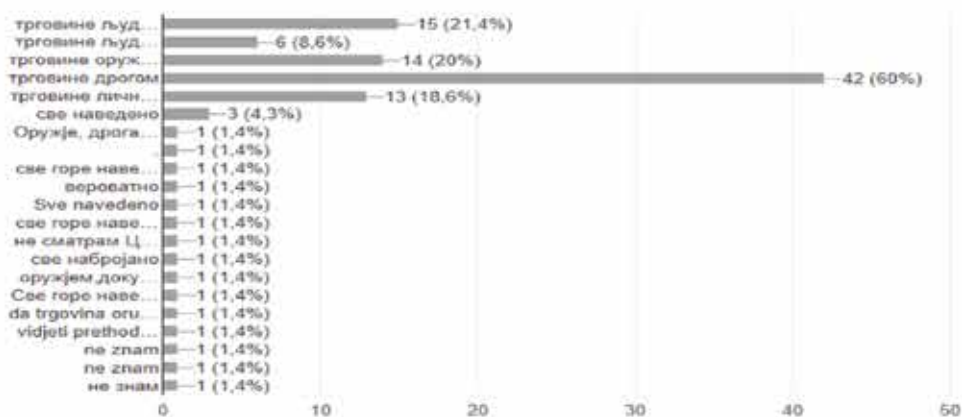
Љródло: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne – wśród tej kategorii najczęściej pojawiały się odpowiedzi wszystkie powyższe, ale były to pojedyncze przypadki)

Wykres nr 47; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terenie Twojego kraju dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Да ли се у Твојој држави догађају случајеви (може да се заокружи више одговора):

70 одговора

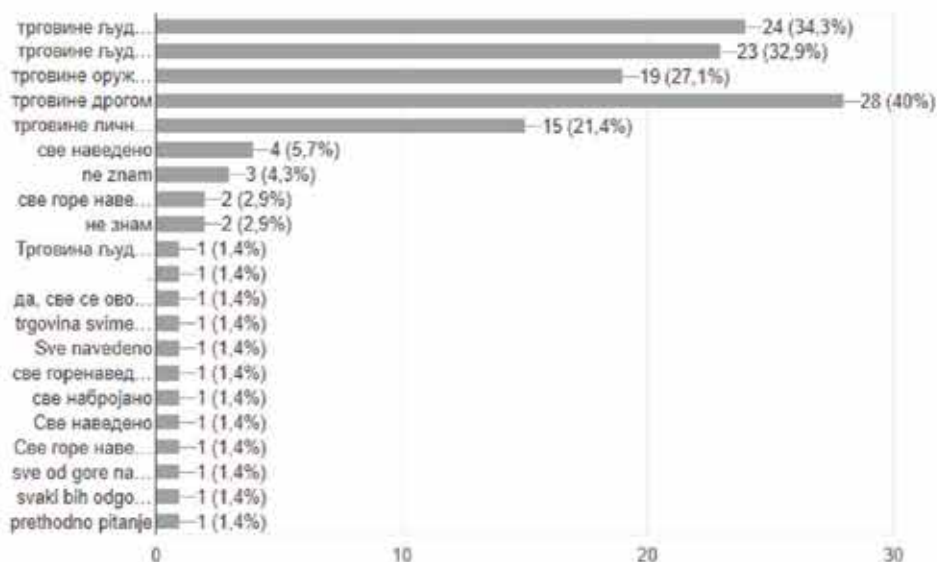
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne – wśród tej kategorii najczęściej pojawiały się odpowiedzi – wszystkie powyższe, ale były to pojedyncze przypadki)

Wykres nr 48; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terenie Kosowa dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Да ли се на Косову догађају случајеви: (може да се заокружи више одговора):

70 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne – wśród tej kategorii najczęściej pojawiały się odpowiedzi – wszystkie powyższe, ale były to pojedyncze przypadki)

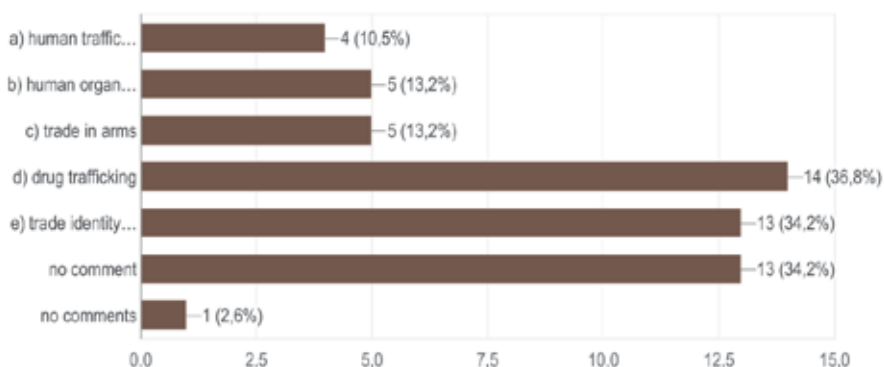
Powyższy wykres obrazuje następujące wyniki badań własnych: handel ludźmi (34,3 procent), handel ludzkimi organami (32,9 procent), handel bronią (27,1 procent), handel narkotykami (40 procent), handel dokumentami tożsamości (21,4 procent); pozostałe odpowiedzi nie miały istotnego znaczenia poznawczego.

Wykres nr 49; N=38 (Kosowarzy)

Czy na terenie byłej Jugosławii dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Have there been the following cases in the countries of the former Yugoslavia (you can select few answers):

38 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, ostatnie dwie kategorie na wykresie to – brak odpowiedzi)

Analizując powyższe wyniki badań, należy zaznaczyć, że badani respondenci (Serbowie i Czarnogórcy – wykresy nr 45–48) wyraźnie stwierdzili, że zarówno w krajach byłej Jugosławii, jak i w krajach ojczystych największym problemem pozostaje handel narkotykami (w krajach byłej Jugosławii – 54,3 procent odpowiedzi, w samej Serbii – 60 procent), następnie handel ludźmi (w krajach byłej Jugosławii – 31,4 procent, w samej Serbii – 21,4 procent), handel ludzkimi narządami (w krajach byłej Jugosławii – 22,9 procent, w samej Serbii – 8,6 procent, handel bronią (w krajach byłej Jugosławii – 22,9 procent, w samej Serbii – 20 procent) oraz handel dokumentami tożsamości (w krajach byłej Jugosławii – 20 procent, w samej Serbii – 18,6 procent). Pozostałe dane dotyczyły wszystkich wymienionych odpowiedzi (4,3 procent) lub innych wypowiedzi, które nie miały istotnego znaczenia poznawczego.

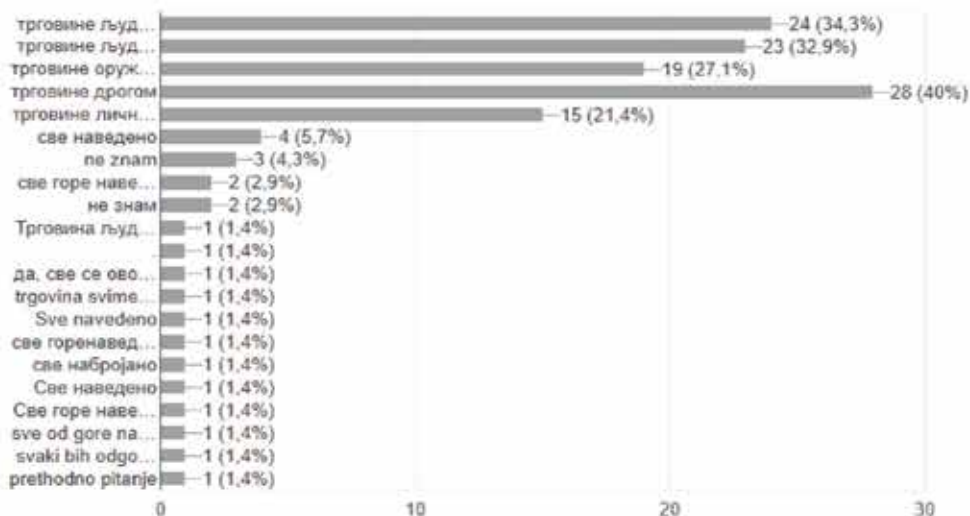
Także w grupie kosowarskiej (wykres nr 48) odnotowano wysoki wskaźnik handlu narkotykami (36,8 procent) w porównaniu do handlu ludźmi (10,5 procent), ludzkimi organami (13,2 procent) i handlu bronią (13,2 procent), a także – w odróżnieniu od grupy serbsko-czarnogórskiej – wyjątkowo wysoki wskaźnik handlu dokumentami tożsamości (34,2 procent).

Wykres nr 50; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terytorium Kosowa dochodzi do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Да ли се на Косову догађају случајеви: (може да се заокружи више одговора):

70 одговори

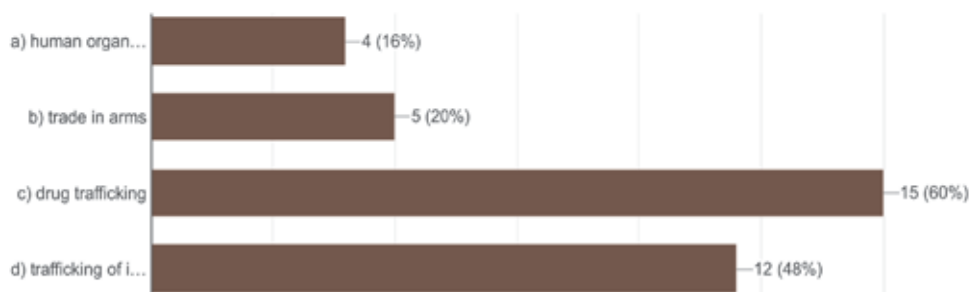
Љródло: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne – wśród tej kategorii najczęściej pojawiały się odpowiedzi – wszystkie powyższe, ale były to pojedyncze przypadki)

Wykres nr 51; N=25 (Kosowarzy)

Czy na terytorium Kosowa dochodzi do następujących zdarzeń: handel ludzkimi organami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?

Are there the following phenomena present in Kosovo (you can select few answers):

25 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości)

Poniżej (§ 1, § 2, § 3, § 4) zostały zamieszczone komentarze dotyczące: handlu ludźmi, bronią, narkotykami, dokumentami tożsamości.

§ 2. Handel ludźmi

Serbia

Serbia, położona w centralnej części Półwyspu Bałkańskiego, granicząca z Bośnią, Chorwacją, Macedonią, Czarnogórą, Kosowem, Węgrami, Bułgarią i Rumunią, jest bardzo ważnym ogniwem w handlu narkotykami oraz ludźmi³⁶⁹ w tej części Europy. Kraj ten pełni rolę tranzytu w międzynarodowej logistyce związanej z handlem kobietami pochodzącymi z Bliskiego Wschodu, Pakistanu, Afganistanu lub Afryki, zmuszanymi do prostytucji. Serbia jest bazą przygotowawczą do dalszego transportu kobiet do Chor-

³⁶⁹ M. Herman-Milenkovska, *Bałkańska ośmiornica*, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/balkanska-osmiornica/> [dostęp: 9.05. 2019].

wacji, Bośni lub na Węgry, skąd wysyłane są dalej do Europy. Tutaj wyrabia się im dokumenty niezbędne do dalszej podróży – przekazuje fałszywe paszporty, wizy oraz pisma gwarancyjne. Część z nich jest wysyłana do Kosowa. Logistyką związaną z przekroczeniem granicy zajmują się najczęściej Bułgarzy i Albańczycy. Cała przestępcza siatka jest sprawnie zorganizowana, a jej podstawę tworzą wzajemne układy między poszczególnymi grupami przestępczymi³⁷⁰.

Problematyka handlu ludźmi stanowi, obok handlu bronią i narkotykami, główne źródło dochodu zorganizowanych grup przestępczych działających w rejonie Bałkanów i Bliskiego Wschodu. Działania te nasiliły się podczas ostatniego kryzysu migracyjnego, którego apogeum przypadło na rok 2013. Przyczyną niekontrolowanego przepływu ludności (tym samym intensyfikacji grup przestępczych trudniących się handlem ludźmi) z Bliskiego Wschodu do Europy Zachodniej były konflikty zbrojne rozgrywające się na tym terenie, a szczególnie konflikt zbrojny w Syrii, powstanie i upadek³⁷¹ tzw. Państwa Islamskiego, niepodległościowe aspiracje narodu kurdyjskiego, który w bliskowschodniej rywalizacji upatrywał szansy utworzenia własnego organizmu państwowego. W związku z tym, że kraje bałkańskie znajdują się na głównych arteriach komunikacyjnych łączących wschód z zachodem i są także bazowymi szlakami przemytu narkotyków, zorganizowane grupy przestępcze specjalizujące się w przemyśle środków psychoaktywnych wykorzystały te trasy, kiedy okazało się, że przemyt ludzi przynosi równie wysokie zyski jak handel narkotykami.

Niniejszy trend migracyjny został potwierdzony także w wynikach badań empirycznych, choć zdecydowanie różniły się one, jeśli chodzi o odpowiedzi grupy serbsko-czarnogórskiej i grupy kosowskiej. Serbowie i Czarnogórcy wyraźnie zaznaczyli, że problem handlu ludźmi jest widoczny w krajach byłej Jugosławii, w samej Serbii i przede wszystkim w Kosowie. Respondenci serbsko-czarnogórscy zaznaczyli dwukrotnie więcej odpowiedzi potwierdzających tego rodzaju przestępczy proceder na terenie Republiki Kosowa (wykresy nr 49 i 50). Zrezygnowano z zadawania tego pytania grupie kosowskiej, ponieważ w badaniach pilotażowych okazało się ono bardzo drażliwe, nawet w porównaniu do pytania o zjawiska handlu ludzkimi narządami na terytorium Kosowa. Grupa kosowska wskazała niewielki procent obecności tego zjawiska na terenie Kosowa. Jak widać, postrzeganie zjawiska handlu ludźmi ludzkimi narządami, szczególnie na terytorium Kosowa, stanowi zdecydowanie bardziej drażliwy temat dla

³⁷⁰ *Ibid.*

³⁷¹ P. Sasnal, *Upadek i metamorfoza ISIS*, <https://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-106-1548> [dostęp: 31.01.2019]. V. W. McCants, *The ISIS Apocalypse: The History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State*, Paperback 2016.

respondentów pochodzących z grupy kosawarskiej niż badanych pochodzących z Serbii i Czarnogóry. Grupa kosowska wyraźnie zignorowała tę część badań.

Serbski kodeks karny penalizuje przestępstwo handlu ludźmi (art. 388 serbskiego kodeksu karnego), określając je sankcją karną od 2 do 12 lat pozbawienia wolności³⁷². Serbskie oddziały ścigania zatrzymały w 2016 roku trzynastu podejrzanych o handel ludźmi. W 2017 roku zaś zostały wszczęte postępowania przeciwko 24 oskarżonym (23 w 2016 roku). Zakończono też wyrokiem skazującym 14 spraw sądowych z lat poprzednich (22 w 2016 roku i 20 w 2015 roku). Sprawcy otrzymali wyroki w wysokości od roku do ośmiu lat pozbawienia wolności³⁷³.

W ostatnich latach serbskie władze skonsolidowały jurysdykcję w zakresie dochodzenia w sprawie handlu ludźmi w ramach tzw. Sekcji Policji Kryminalnej (Criminal Police Directorate CPD). W latach poprzednich policja graniczna i serbski Urząd ds. Cudzoziemców dzieliły tę odpowiedzialność, co utrudniało dochodzenie z powodu niejasnej jurysdykcji oraz implikacji, że przestępstwo handlu ludźmi wymaga elementu ponadnarodowego. W związku z tym niezależni eksperci zgłosili potrzebę zwiększenia możliwości i zdolności CPD w celu bardziej wnikliwego zbadania zjawiska handlu ludźmi na terenie Serbii. Obecnie każda policyjna sekcja ma zarówno samodzielną jednostkę zwalczającą handel ludźmi, jak i funkcjonariuszy policji zorganizowanej i policji granicznej, którzy specjalizują się w monitorowaniu tego procederu. Ponadto serbskie władze nadal dysponują grupami roboczymi ds. przemytu i handlu ludźmi, które z kolei koordynują wysiłki zmierzające do proaktywnego zwalczania handlu ludźmi³⁷⁴.

Także serbska prokuratura (Public Prosecutor's Office) wyznaczyła wyspecjalizowanych prokuratorów do spraw handlu ludźmi, którzy pełnią jednocześnie rolę punktów kontaktowych dla śledczych i świadczących oraz opracowują wytyczne operacyjne. Powołani w tej sprawie eksperci zalecili wzmocnioną współpracę z Urzędem Ochrony Konkurencji i Konsumentów, ale zauważono, że prokuratorzy napotykają trudności w określeniu różnic między naruszeniami praw pracowniczych a pracą przymusową. Ponadto serbskie władze zorganizowały zakrojoną na szeroką skalę działania edukacyjne w przedmiocie handlu ludźmi, które były skierowane do funkcjonariuszy policji, urzędników imigracyjnych, straży granicznej oraz inspektorów pracy³⁷⁵.

³⁷² *Criminal Code of the Republic of Serbia* (2005, amended 2014), <https://www.legislation-line.org/documents/section/criminal-codes/country/5/Serbia/show> [dostęp: 2.02. 2019].

³⁷³ *Trafficking in Persons Report*, Department of State's, www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/ [dostęp: 28.01.2019], ss. 257–259.

³⁷⁴ *Ibid.*

³⁷⁵ *Ibid.*

Czarnogóra

W czarnogórskim ustawodawstwie karnym przestępstwo handlu ludźmi zostało określone w art. 444 czarnogórskiego kodeksu karnego. Niniejszy przepis przewiduje sankcję od roku do 10 lat pozbawienia wolności, podobnie penalizowane jest przestępstwo zgwałcenia czy seksualnego wykorzystywania³⁷⁶. Według danych opracowanych przez czarnogórskie organy ścigania w 2017 roku zarejestrowano jedynie dwie sprawy dotyczące handlu ludźmi (7 przypadków w 2016 roku). Ponadto w ostatnich czterech latach nie wydano żadnego wyroku skazującego w przedmiocie handlu ludźmi (art. 444). Jednocześnie zaś krajowi eksperci zwrócili uwagę na zjawisko błędnej kwalifikacji prawnej czynu polegającego na zarejestrowaniu przestępstwa handlu ludźmi w ramach innych przestępstw tego typu, jak np. sutenerstwo, kuplerstwo czy stręczycielstwo (art. 210 czarnogórskiego kodeksu karnego). Na podstawie oficjalnych danych czarnogórskiego wymiaru sprawiedliwości oraz takich instytucji, jak Biuro ds. Walki z Handlem Ludźmi i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (The Ministry of Interior (MO-I))³⁷⁷ na terenie tego państwa nie rejestruje się przypadków handlu ludźmi.

Biorąc pod uwagę przedstawione dane wynikające z badań empirycznych oraz oficjalny przekaz dotyczący handlu ludźmi na terenie Czarnogóry, trzeba stwierdzić, że oficjalne dane pozostają w zasadniczej sprzeczności z danymi zgromadzonymi podczas badań terenowych i ankietowych. W związku z tym stwierdza się z dużym prawdopodobieństwem, że mamy tu do czynienia ze zjawiskiem tzw. ciemnej liczby, czyli rozbieżności pomiędzy liczbą przestępstw faktycznie popełnionych a liczbą przestępstw zarejestrowanych.

Kosowo

Kosowski kodeks karny penalizuje handlem ludźmi jako przestępstwo dotyczące seksualnego i pracowniczego wykorzystywania ludzi (art. 171) i przewiduje za ten czyn karę od 5 do 12 lat pozbawienia wolności (przestępstwo to zalicza się do grupy takich przestępstw, jak zgwałcenie i inne poważne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Kosowskie organy ścigania zarejestrowały w 2017 roku 21 przypadków handlu ludźmi (31 w 2016 roku) oraz zastosowały wobec 28 podejrzanych wniosek o tymczasowe aresztowanie (w 2016 roku wydano 62 takie wnioski). Ponadto zarejestrowano 10 dodatkowych spraw dotyczących tzw. eksploatacji usług seksualnych wo-

³⁷⁶ *Criminal Procedure Code of Montenegro*, LegiSLatiOnLine, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/57/Montenegro/show> [dostęp: 2.02. 2019].

³⁷⁷ *Trafficking in Persons Report*, Department of State's, *op. cit.*, ss. 257–259.

bec ofiar handlu ludźmi (18 w 2016 roku)³⁷⁸. W związku z tym w 2017 roku kosowskie organy ścigania postawiły zarzuty handlu ludźmi 27 osobom (56 w 2016 roku). Jeden z oskarżonych został pociągnięty do odpowiedzialności za stręczycielstwo i kuplerstwo wobec ofiar handlu ludźmi.

Kosowskie sądy w 2017 roku rozpatrzyły 29 spraw dotyczących handlu ludźmi. W 2016 roku były to 24 sprawy³⁷⁹. We wszystkich tych przypadkach kosowscy sędziowie orzekali wyjątkowo niskie kary (wydawali wyroki poniżej kary minimalnej w wysokości pięciu lat pozbawienia wolności). Przykładowo jeden ze sprawców został skazany na 5 lat pozbawienia wolności i grzywnę w wysokości 5 000 EUR (6000 USD), zaś 14 pozostałych sprawców handlu ludźmi otrzymało wyroki od 18 miesięcy do trzech lat i siedmiu miesięcy pozbawienia wolności. Ponadto w stosunku do siedmiu sprawców orzeczono kary w zawieszeniu. Kolejnych siedmiu sprawców otrzymało jedynie mandaty w wysokości od 600 EUR (720 USD) do 3600 EUR (4320 USD). Jednocześnie kosowskie sądy nie zredukowały liczby zaległych spraw karnych związanych z handlem ludźmi (88 spraw oczekuje na rozstrzygnięcie)³⁸⁰. Międzynarodowi obserwatorzy pochodzący z UNMIK i KFOR wielokrotnie zwracali uwagę na niski poziom kultury prawnej kosowskich sędziów i prokuratorów, który skutkował brakiem profesjonalizmu i orzekaniem kar poniżej minimalnego progu określonego w kosowskim kodeksie karnym. Z drugiej strony zaś kosowskie władze były otwarte na współpracę z innymi zagranicznymi ośrodkami rządowymi zajmującymi się procederem handlu ludźmi (dotyczyło to 22 spraw). Współpracowano z Albanią i Węgrami (traktat ektradycyjny)³⁸¹.

Powyższa analiza dotycząca handlu ludźmi na terenie Kosowa jest zgodna z danymi zgromadzonymi podczas badań empirycznych. Serbsko-czarnogórscy respondenci wyraźnie zaznaczyli, że na terenie Republiki Kosowa obserwuje się znaczny wskaźnik handlu ludźmi i problematyka ta jest obecna w publicznym dyskursie. W grupie kosowskiej zaś tematyka ta nie znalazła szczególnego zainteresowania. Domniemywa się, że zjawisko to jest celowo przemilczane w kosowskiej społeczności i wpisuje się w przytaczaną już kilkakrotnie w tej pracy koncepcję dotyczącą tzw. dylematu ciszy³⁸².

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ *Ibid.*

³⁸⁰ *Trafficking in Persons Report*, Department of State's, *op. cit.*, ss. 257–259.

³⁸¹ *Ibid.*

³⁸² V. S. Dingli, *We need to talk about silence: Re-examining silence in International Relations theory*, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354066114568033?journalCode=ejta> [dostęp: 2.02.2019].

§ 3. Handel bronią

Bałkański nielegalny rynek handlu bronią ma długą i bogatą historię. Obszar ten jest praktycznie od zawsze kojarzony (o ironio!) z amerykańskim „dzikim Zachodem”, gdzie każdy ma prawo do posiadania broni i jej użycia w celu ochrony swojego, niejednokrotnie pierwotnie bezprawnie zagarniętego terytorium. Współcześnie pomimo bardzo szybko rozwijającego się nielegalnego handlu bronią pochodzącą głównie z Libii i wschodniej Ukrainy, Unia Europejska nadal skupia się na zaostrzeniu kontroli wobec broni pochodzącej z Bałkanów.

Belgradzki ekspert badający nielegalny rynek lekkiej broni palnej Ivan Zverzhanovski³⁸³ twierdzi, że od czasu zakończenia ostatnich bałkańskich wojen domowych został stworzony szczególny cennik broni pochodzącej z arsenałów byłej Jugosławii, Albanii oraz innych krajów pochodzących z tego regionu. Przykładowo AK-47 produkcji jugosłowiańskiej kosztuje do 700 dolarów, natomiast ta sama broń, ale w wersji albańskiej lub chińskiej, pochodząca z Tirany, jest już zdecydowanie tańsza. Najpopularniejsze pistolety nadal są bardzo tanie i pojedyncza sztuka może kosztować nawet niespełna 150 euro³⁸⁴. Niniejszy cennik obrazowo ukazuje skalę problemu, z jakim zmagają się jednostki policyjne praktycznie w całej Europie. Sytuacja jest na tyle poważna, że ze zjawiskiem nielegalnego handlu bronią wiąże się bezpośrednio niebezpieczeństwo ataków terrorystycznych, których sprawcy nierzadko posiadają liczne powiązania z zorganizowaną przestępczością³⁸⁵. Taki związek zaowocował atakiem na redakcję francuskiej gazety „Charlie Hebdo”, ponieważ użyta w tym zamachu broń została zakupiona legalnie na Słowacji jako egzemplarz kolekcjonerski. Niespełna tydzień przed atakami terrorystycznymi w Paryżu serbskie i francuskie służby rozbiły grupę handlującą bronią pomiędzy oboma krajami. W tym samym czasie zaś niemiecka policja zatrzymała samochód z Czarnogóry i skonfiskowała osiem AK-47 oraz inną lekką broń, a także materiały wybuchowe³⁸⁶. Niemniej jednak to nie Paryż czy inne francuskie miasto stało się głównym ośrodkiem handlu bronią w Europie Zachodniej, ale prądoksalnie stała się nim Bruksela. Dostęp do nielegalnej broni jest tam wręcz natychmiastowy, co potwierdza ekspert od ekstermistycznych ruchów islamskich z Instytutu Itinera – Bilal Benyaich³⁸⁷.

³⁸³ Belgrade Security Forum, <http://www.belgradeforum.org/speaker/ivan-zverzhanski/> [dostęp: 3.02. 2019].

³⁸⁴ *Broń dla terrorystów bez ograniczeń z Bałkanów*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/Biznes/311309947-Bron-dla-terrorystow-bez-ograniczen-z-Balkanow.html> [dostęp: 3.02.2019].

³⁸⁵ V. J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie finansowaniu terroryzmu*, Warszawa 2007, s. 85.

³⁸⁶ *V. Broń dla terrorystów bez ograniczeń z Bałkanów*, *op. cit.*

³⁸⁷ *Ibid.*

Zjawisko handlu bronią w Europie jest także przedmiotem żywego zainteresowania instytucji Unii Europejskiej, a zwłaszcza Rady Unii Europejskiej, która w swoim raporcie³⁸⁸ informuje, że „nielegalna broń strzelecka i lekka nadal jest źródłem niestabilności i przemocy zbrojnej, co udaremnia wysiłki na rzecz zrównoważonego rozwoju i zarządzania kryzysowego, powoduje dalszą destabilizację całych regionów, należących do nich państw i ich społeczeństw, podsyca przemoc zbrojną i przestępczość zorganizowaną oraz potęguje skutki ataków terrorystycznych”³⁸⁹. W związku z tym Rada podejmuje wysiłki na rzecz zapobiegania nielegalnemu obrotowi bronią lekką i strzelecką (BSiL) oraz służącą do niej amunicją, także w kontekście obrotu legalnego. Ponadto Rada Unii Europejskiej potwierdza i propaguje program działania ONZ służący zapobieganiu, eliminowaniu i zwalczaniu zjawiska nielegalnego handlu bronią w przestrzeni regionalnej, krajowej i globalnej³⁹⁰.

Rada Unii Europejskiej pozytywnie ocenia wynik trzeciej konferencji, która odbyła się w czerwcu 2018 roku i służyła weryfikacji postępów w realizacji założonego programu, a także uwzględnia stanowisko UE przyjęte przez Radę 28 maja 2018 roku zwracające szczególną uwagę na rolę w zwalczaniu nielegalnego handlu bronią przez organizacje regionalne. Jednocześnie Rada Unii Europejskiej odnosi się do podobnej strategii przyjętej w 2005 roku przez Radę Europejską i potwierdza dalsze prace związane ze zwalczaniem tego patologicznego zjawiska, podejmując współpracę z innymi państwami oraz pomoc im w skutecznej redukcji nielegalnego arsenału broni typu BSiL.

Problematyka handlu bronią została także potwierdzona w prezentowanych w tej książce badaniach empirycznych zarówno ilościowych, jak i jakościowych (wywiad pogłębiony).

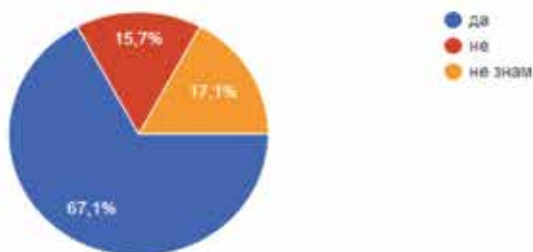
³⁸⁸ Konkluzje Rady w sprawie przyjęcia Strategii UE na rzecz zwalczania nielegalnej broni palnej, broni strzeleckiej i lekkiej oraz amunicji do tych rodzajów broni – Konkluzje Rady (19 listopada 2018 r.), <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13581-2018-INIT/pl/pdf> [dostęp: 20.01.2018].

³⁸⁹ *Ibid.*

³⁹⁰ *Ibid.*

Wykres nr 52; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)
Czy w Twoim kraju istnieje legalny dostęp do broni?

Да ли је у Твојој земљи легализовано поседовање оружја:
70 odpowiedzi

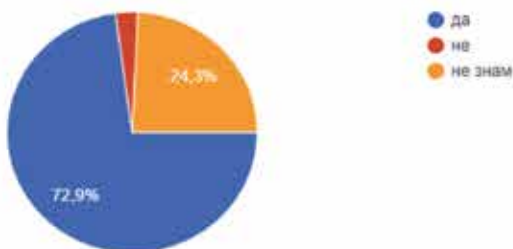

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Badani respondenci (grupa serbsko-czarnogórska) w zdecydowanej liczbie przypadków (67,1 procent) potwierdzili fakt legalnego dostępu do broni w ich krajach. Zaledwie 15,7 procent badanych zakreśliło odpowiedź – nie, a 17,1 procent zaznaczyło odpowiedź – nie wiem.

Wykres nr 53; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)
Czy w Twoim kraju występują przypadki nielegalnego posiadania broni?

Да ли у Твојој земљи има случајева илегалног поседовања
оружја:
70 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

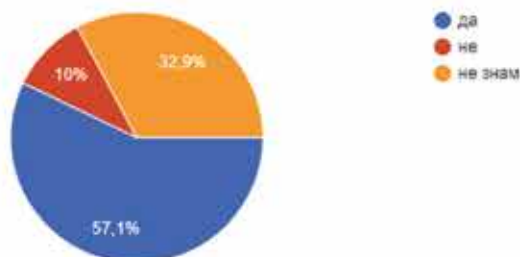
Zaprezentowany powyżej wykres wyraźnie potwierdza powszechny na Bakanach, ugruntowany kulturowo i społecznie stosunek do broni, szczególnie w serbsko-czarnogórskich społecznościach. Zdecydowana liczba respondentów (72,9 procent) potwierdziła istnienie w ich krajach zjawiska nielegalnego dostępu do broni palnej. Natomiast 24,3 procent respondentów uchyliło się od odpowiedzi na to pytanie. Jedynie 2,8 procent badanych stwierdziło, że zjawisko to nie istnieje.

Wykres nr 54; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy znasz przypadki nielegalnego posiadania broni na terytorium Kosowa?

Да ли су Ти познати или си чуо (чула) за случајеве илегалног поседовања оружја на Косову:

70 одговори

Źródła: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

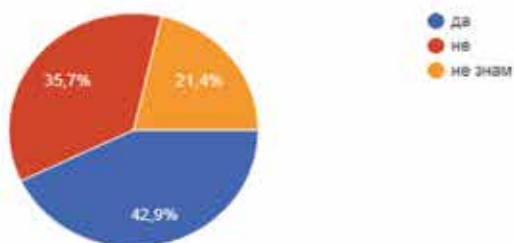
Podobnie prezentują się wyniki badań dotyczących nielegalnego dostępu do broni na terytorium Kosowa. Badani Serbowie i Czarnogórcy w ponad połowie przypadków (57,1 procent) potwierdzili opisywane zjawisko. Pozostali (32,9 procent) zaznaczyli odpowiedź – nie wiem. Jedynie 10 procent badanych zaprzeczyło tego rodzaju praktykom.

Wykres nr 55; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy Twoi najbliżsi (rodzina, znajomi) posiadają legalny dostęp do broni?

Да ли неко од Твојих ближњих (породица или познаници)
легално поседује оружје:

70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

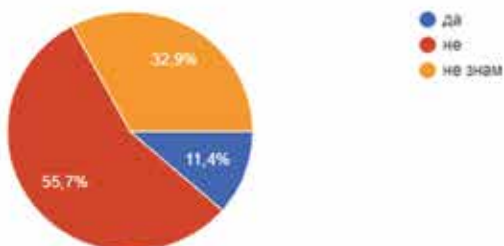
Pytanie związane z legalnym dostępem do broni w najbliższym środowisku (rodzina, znajomi) ukazuje już pewne zróżnicowanie w odpowiedziach respondentów. Wyniki rozkładają się następująco: 42,9 procent badanych przyznało, że ich najbliżsi legalnie posiadają broń, 35,7 procent zaznaczyło odpowiedź – nie, a 21,4 procent uchyliło się od odpowiedzi.

Wykres nr 56; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy Twoi najbliżsi (rodzina, znajomi) posiadają nielegalny dostęp do broni?

Да ли неко од Твојих ближњих (породица или познаници)
илегално поседује оружје:

70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Powyższy diagram wyraźnie różni się od dwóch pozostałych. Badani Serbowie i Czarnogórcy, pomimo tego, że w poprzednich pytaniach stwierdzili wyraźnie, że na terytorium Bałkanów Zachodnich (w tym przypadku Serbii i Czarnogóry) istnieje powszechny dostęp do broni (zarówno legalny, jak i nielegalny), w pytaniu o konkretne informacje związane z tego rodzaju zjawiskiem wśród najbliższych w ponad połowie przypadków (55,7 procent) zaprzeczyli, jakby ich bliscy mieli dostęp do broni, zaś 32,9 procent badanych uchyliło się od odpowiedzi na tak zadane pytanie. Jedynie 11,4 procent potwierdziło istnienie tego rodzaju procederu. Opisywane pytanie było pytaniem kontrolnym, sprawdzającym prawdomówność respondentów. W związku z tym interpretacja uzyskanych odpowiedzi budzi wątpliwości i generuje kolejne pytania. Biorąc zaś pod uwagę bałkańską mentalność i jednocześnie powszechność dostępu do broni w tym regionie Europy, należy stwierdzić, że zarówno Serbowie, jak i Czarnogórcy są przywiązani do tradycji posiadania broni, choć nie są skłonni do potwierdzenia tego w badaniach kryminologicznych.

Wykres nr 57; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jaki masz stosunek do broni?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

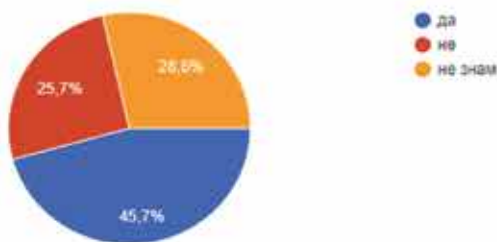
Powyższy diagram (podobnie jak poprzedni) ukazuje ambiwalentny stosunek do broni badanych Serbów i Czarnogórców. Blisko 70 procent (dokładnie 68,3 procent) deklaruje negatywny stosunek do broni. Jedynie 21,4 procent potwierdza względnie pozytywny stosunek do broni, a jedynie 10 procent – absolutnie pozytywny. Na podstawie danych przedstawio-

nych na dwóch ostatnich diagramach można wysnuć wniosek, że ich wyniki z jednej strony zaprzeczają stereotypom związanym z postrzeganiem obszaru bałkańskiego jako barbarzyńskiej przestrzeni, w której praktycznie każdy mężczyzna posiada broń, z drugiej zaś poddają pod dyskusję kulturowo ugruntowany pozytywny stosunek do broni. Obraz sytuacji jest wyjątkowo skomplikowany, tym bardziej że zachodniobałkańskie społeczeństwa na nowo budują swoją państwowość, a nawet tożsamość, pragnąc oderwać się od poniżających ich stereotypów. Pomimo niewątpliwie ugruntowanej kulturowo bałkańskiej atencji do broni, ten stosunek, jak pokazują powyższe wyniki badań, ulega rewizji, a bałkańskie społeczności niewątpliwie pragną zmiany tej mentalności, podążają w kierunku budowy pokojowej koegzystencji uprzednio skonfliktowanych nacji.

Wykres nr 58; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy w Twojej najbliższej okolicy były przeprowadzane akcje przekazania broni?

Да ли су у Твојој околини биле организоване акције предаје оружја:
70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

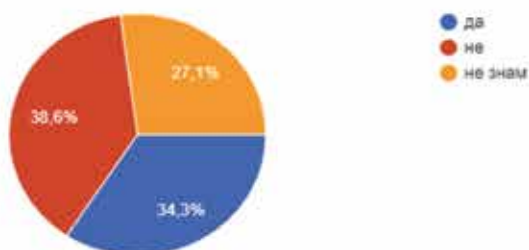
Powyższy diagram (grupa serbsko-czarnogórska) ukazuje wyniki badań dotyczących akcji składania (zwracania) broni. Blisko połowa respondentów (45,7 procent) potwierdziła, że w ich najbliższym otoczeniu były organizowane tego typu przedsięwzięcia. Natomiast ponad ¼ (25,7 procent) zakresliła odpowiedź – nie, zaś pozostali (28,6 procent) skorzystali z opcji – nie wiem. Niewątpliwie wyniki tego badania wyraźnie sugerują, że problematyka związana ze stosunkiem do broni w czarnogórsko-serbskich społecznościach jest nadal aktualna i wymaga dalszego monitorowania.

Wykres nr 59; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy w Twojej najbliższej okolicy były przeprowadzane akcje rozminowywania i przekazywania broni?

Да ли су у Твојој околини биле организоване акције уклањања мина или неке друге врсте оружја:

70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Powyższe dwa diagramy obrazują kwestie związane z akcjami likwidacji pozostałości powojennych (z unieszkodliwianiem min i ze zbiórką nielegalnie posiadanej broni). Diagram nr 57 prezentuje wyniki badań dotyczących składania broni. Badani respondenci (45,7 procent) potwierdzili istnienie tego rodzaju akcji, natomiast 28,6 procent badanych zakreśliło odpowiedź – nie wiem, zaś pozostali (25,7 procent) stwierdzili, że nic nie wiedzą na ten temat.

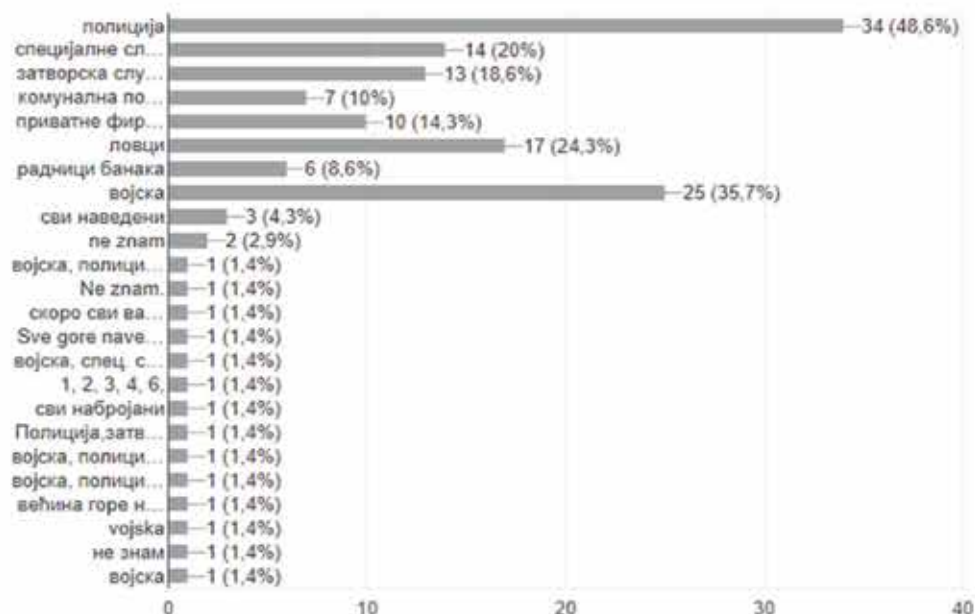
Badanie, którego wynik jest zaprezentowany na poniższym wykresie, ma charakter kontrolny, odnoszący się do poziomu wiedzy badanej grupy (serbsko-czarnogórskiej) na temat różnych grup zawodowych, które mają legalny dostęp do broni. Blisko połowa badanych potwierdziła (48,6 procent), że jest to policja, następnie wojsko (35,7 procent), służby specjalne (20 procent), straż graniczna (18,6 procent), myśliwi (35,7 procent), prywatni ochroniarze (14,3 procent). Wyniki te nie są szczególnie zaskakujące – potwierdzają powszechną wiedzę na temat legalnego dostępu do broni wyspecjalizowanych formacji policyjnych i wojskowych ukonstytuowanych do sprawowania funkcji ochrony bezpieczeństwa państwowego.

Wykres nr 60; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Która z wymienionych poniżej formacji posiada legalny dostęp do broni w Twoim kraju?

Припадници којих професија у Твојој земљи имају легалан приступ оружју:

70 odpowiedzi

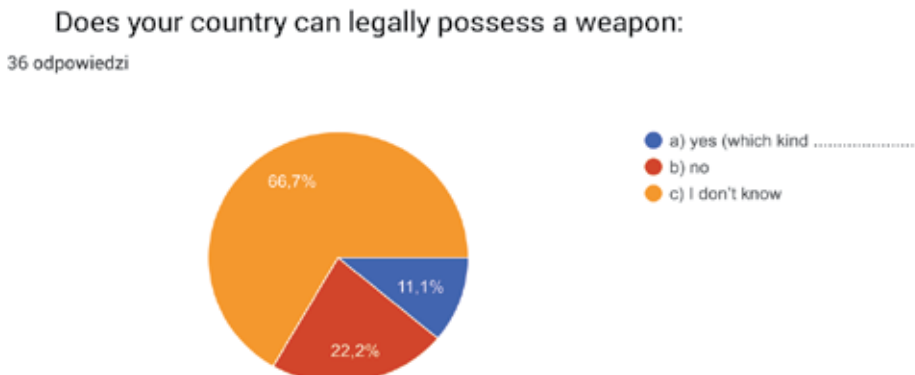

Ѕródло: badania własne (kafeteria od góry: policja, wojsko, służby specjalne, straż graniczna, myśliwi, prywatni ochroniarze, pozostałe pojedyncze wypowiedzi zasadniczo dotyczyły powyżej wymienionych kategorii)

Poniżej zostały zaprezentowane wyniki badań dotyczących stosunku do broni palnej w grupie kosowskiej.

Wykres nr 61; N= 36 (Kosowarzy)

Czy w Twoim kraju istnieje legalny dostęp do broni?

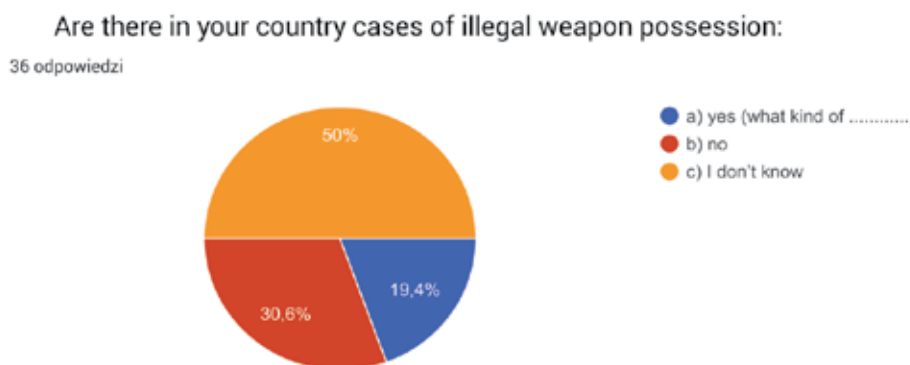

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz, jakie), nie, nie wiem)

Powyższy diagram ukazuje odpowiedzi respondentów dotyczące poziomu wiedzy na temat legalnego dostępu do broni w kraju zamieszkania. Zdecydowana większość badanych zaznaczyła odpowiedź – nie wiem (66,7 procent). Pozostali respondenci udzielili odpowiedzi – nie (22,4 procent) i – tak (tylko 11,1 procent).

Wykres nr 62; N=36 (Kosowarzy)

Czy w Twoim kraju istnieją przypadki nielegalnego dostępu do broni?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz, jakie), nie, nie wiem)

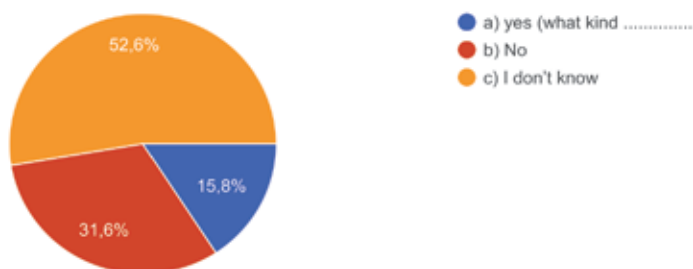
Kolejny diagram przedstawia wyniki badań na temat nielegalnego dostępu do broni w kraju zamieszkania respondentów. Odpowiedzi rozkładały się następująco: 19,4 procent – tak, 30,6 procent – nie, 50 procent – nie wiem. Niniejszy diagram ukazuje tendencję zwykłą w zakresie wiedzy na temat nielegalnego dostępu do broni w porównaniu do diagramu ukazującego wiedzę badanych odnośnie do legalnego dostępu do broni. Wynik ten jest potwierdzeniem zasygnalizowanego w prezentowanych badaniach empirycznych trendu informującego o tym, że osoby badane: Serbowie, Czarnogórcy i Kosowarzy mają znaczny dostęp do broni, co utwierdza kulturowo uwarunkowany stosunek do broni palnej w tej części Europy.

Wykres nr 63; N=38 (Kosowarzy)

Czy ktoś z Twojej rodziny czy znajomych posiada legalny dostęp do broni?

Have any of your relatives (family or friends) has a legal access to weapons:

38 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz, jakie), nie, nie wiem)

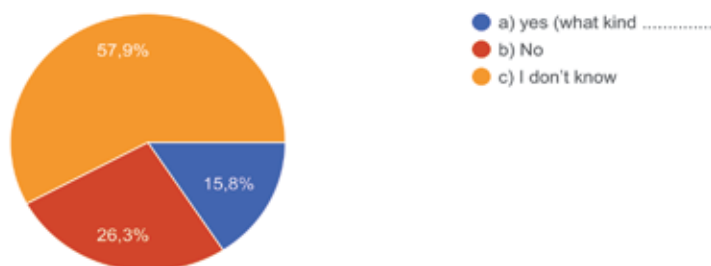
Wyniki badań widoczne w powyższym diagramie praktycznie pokrywają się z danym prezentowanymi w poprzednich (52,6 procent odpowiedzi – nie wiem, 15,8 procent – tak, 31,6 procent – nie). Było to pytanie kontrolne i zostało sformułowane w celu weryfikacji uzyskanego materiału badawczego.

Wykres nr 64; N=38 (Kosowarzy)

Czy ktoś z Twojej rodziny czy znajomych posiada legalny dostęp do broni?

Have any of your relatives (family or friends) has illegally accessed weapons:

38 odpowiedzi

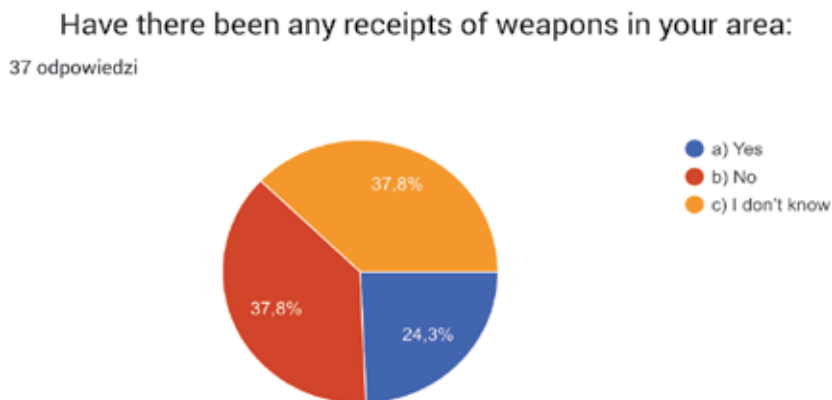

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz, jakie), nie, nie wiem)

Prezentowane na powyższym diagramie wyniki badań empirycznych niemal pokrywają się z danymi zamieszczonymi na poprzednich diagramach. Badani Kosowarzy w ponad połowie przypadków (57,9 procent) asekuracyjnie uchyłili się od odpowiedzi na dość kłopotliwe pytanie. Jedynie 15,8 procent badanych potwierdziło występowanie tego rodzaju przypadków w rodzinie czy wśród znajomych, a 26,3 procent respondentów wyraźnie zaprzeczyło, że ktoś z ich najbliższych posiada nielegalny dostęp do broni palnej. W związku z tym, że opisywana tematyka jest wyjątkowo trudna i dotyczy problematyki związanej ze społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami posługiwania się bronią w opisywanym obszarze, która została wzmocniona negatywnymi skutkami ostatnich konfliktów narodowo-etnicznych, należy wyraźnie stwierdzić, że region bałkański odznacza się zgoła odmiennym stosunkiem do broni palnej niż ten, który został wypracowany w Europie Zachodniej.

Wykres nr 65; N=37 (Kosowarzy)

Czy w Twojej okolicy rejestruje się przychody pochodzące z handlu bronią?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Zdaniem autorki tego opracowania niniejszy diagram ukazuje zbliżony do rzeczywistości obraz nielegalnego handlu bronią na Bałkanach w opinii badanych respondentów. Badani Kosowarzy potwierdzili w blisko $\frac{1}{3}$ przypadków (24,3 procent), że w ich okolicy istnieje zjawisko handlu bronią. Jednocześnie zaś 27,8 procent respondentów zaprzeczyło tego rodzaju działaniom przestępczym, a 37,8 procent uchyliło się od odpowiedzi. Zaprezentowane wyniki wyraźnie sugerują, że proceder handlu bronią trwa pomimo wielu kampanii informacyjno-edukacyjnych odnoszących się do negatywnych skutków posiadania broni.

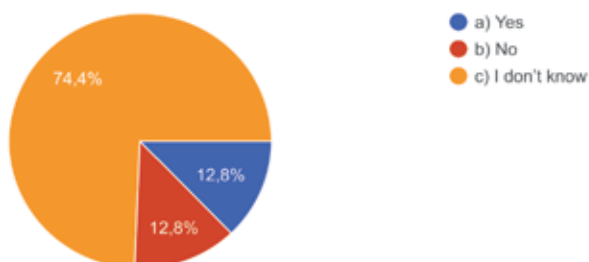
Wykres odnoszący się do tematyki likwidacji (unieszkodliwienia) arsenałów broni w najbliższym otoczeniu osób badanych wyraźnie odzwierciedla, że badani Kosowarzy w przeważającej liczbie przypadków (74,4 procent) nie mają tego rodzaju wiedzy (odpowieź – nie wiem) lub nie były w ich otoczeniu przeprowadzone tego rodzaju akcje (12,8 procent). Identyczny wynik (12,8 procent) ujawniły odpowiedzi twierdzące – tak. Badani młodzi Kosowarzy zdecydowanie niechętnie udzielali odpowiedzi na to pytanie.

Wykres nr 66; N=39 (Kosowarzy)

Czy znane są Ci akcje unieszkodliwiania min lub innego rodzaju broni w Twojej okolicy?

Have there been shares of liquidation min or another kind of weapon in your area:

39 odpowiedzi

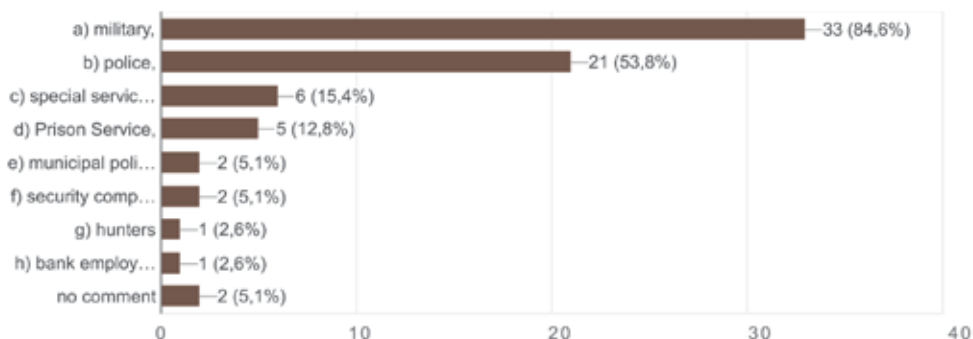
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 67; N= 39 (Kosowarzy)

Jakie grupy zawodowe posiadają legalny dostęp do broni w Twoim kraju?

What professional groups in your country have legal access to arms:

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: wojsko, policja, służby specjalne, służba więzienia, strażnicy miejscy, prywatne agencje ochrony, myśliwi, pracownicy ochrony banków, brak odpowiedzi)

Ostatni wykres odnoszący się do wiedzy na temat grup zawodowych posiadających legalny dostęp do broni we własnym kraju (grupa kosowska) potwierdził powszechną znajomość tego rodzaju informacji. Zdecydowana większość respondentów zaznaczyła, że są to formacje militarne (84,6 procent – wojsko), policja (53,8 procent), a następnie służby specjalne (15,4 procent), służba więzienna (12,8 procent). Pozostałe wyniki oscylowały w granicach 1–2 procent. Opracowane pytanie było pytaniem kontrolnym i służyło zbadaniu poziomu koncentracji badanej grupy.

Zaprezentowane powyżej ilościowe badania empiryczne zostały uzupełnione badaniami jakościowymi w postaci fragmentów wywiadu pogłębianego przeprowadzonego w dniu 31.01.2019.

Wywiad pogłębiony:

1. Płeć – mężczyzna.
2. Wiek – 40.
3. Wykształcenie – wyższe.
4. Zawód – nauczyciel.
5. Obywatelstwo – polskie.
6. Narodowość – białoruska, polski Białorusin z Podlasia.
7. Stan cywilny – żonaty.
8. Rodzina – rodzina pierwotna – pełna.
9. Pochodzenie społeczne – inteligenckie.
10. Religia – chrześcijaństwo (prawosławie).

Historia związana z Czarnogórcami i stosunkiem do broni palnej:

„...kiedyś jechałem w Czarnogórze na stopa i po chwili czekania zatrzymał się kierowca ciężarówki. Wsiadłem i zaczęliśmy rozmawiać między innymi o tym, że na drogach jest niebezpiecznie, po tych słowach on bez żadnego zażenowania powiedział, że „jakby co”, to on zawsze ma przy sobie broń, a na dowód swoich słów wyciągnął pistolet i mi go okazał, po czym spokojnie jechał dalej. Zrobił to tak naturalnie i do dziś nie wiem, czy jego gest miał mi pokazać, że on zawsze czuje się bezpiecznie, bo ma broń, czy też chciał mi dać do zrozumienia, że powinienem uważać... Generalnie zaś tym gestem udowodnił, że nikogo się nie boi, a jeśli dojdzie do niebezpiecznej sytuacji, to on zawsze ma przy sobie broń... No cóż, wtedy, a także dziś na Bałkanach, a szczególnie po ostatniej wojnie, pomimo akcji rozbrajania, broni jest bardzo dużo i tu prawie każdy mężczyzna ją posiada. Pamiętam, jak podczas studiów w Belgradzie jeździłem do moich kolegów z kursu na wieś. Praktycznie w każdym domu, przeważnie w rogu, stała broń i było jej dużo (około ośmiu sztuk różnego rodzaju) – sztucery i tym podobne.

Ja specjalnie się nie znam na broni, ale oprócz tej typowo myśliwskiej (oni mają w zwyczaju chodzić na polowania) widziałem też taką typowo wojskową, zupełnie współczesną. Nie była ona też szczególnie przechowywana (np. w specjalnej szafie) czy zabezpieczana. Nie sądzę też, aby gospodarze, u których gościłem, mieli jakieś pozwolenia na tę broń. W tym samym pokoju, w którym spałem, w rogu była zgromadzona broń i było to zupełnie naturalne.

Broni na Bałkanach jest ciągle dużo, pomimo licznych akcji likwidacji czy jej rejestracji. Wynika to przede wszystkim z niedawnych wojen, kiedy było niebezpiecznie, a ludzie byli zmuszani do przesiedleń i aby ochronić siebie i swoją rodzinę, musieli posiadać broń zwłaszcza w przygranicznych miejscowościach”.

Opis niebezpiecznej sytuacji związanej z użyciem broni palnej:

„W 2001 (może wcześniej – już nie pamiętam dokładnie) pierwszy raz pojechałem na Kosowo i na początku te wyjazdy były sporadyczne, później zaś przebywałem tam coraz dłużej i częściej, nawet do dwóch miesięcy. Generalnie zaś jak byłeś prawosławny i chciałeś odwiedzić Serbów i serbskie monastyny w tzw. enklawach, to wjazd na obszary zamieszkałe przez Serbów był bardzo utrudniony, a czasami wręcz niemożliwy. Aby dostać się w te rejony, trzeba było uzyskać zgodę KFOR-u. W związku z tym docierałam w opisywane rejony na własną rękę. Często jeździłem na Kosowo z o. Pawłem (ze względów bezpieczeństwa imię zostało zmienione – M.I.S.). Wyruszyliśmy z Belgradu około 22.00, aby dotrzeć na granicę o 3.00 nad ranem (wówczas sytuacja była bardzo skomplikowana, jeszcze nie istniało kosowarskie państwo), gdzie na prowizorycznej granicy zatrzymało nas wojsko serbskie, ostrzegając, że jeśli nie mamy umówionej ochrony KFOR-u, to może być niebezpiecznie. Oficjalna procedura była taka, że tuż za granicą przejmował nas oddział KFOR-u (zazwyczaj to byli Włosi lub Francuzi – w zależności od strony, od której wjeżdżałeś) i byliśmy następnie konwojowani do miejsca docelowego.

Zdarzało się też, że próbowali zatrzymać nas pseudowojskowi Albańczycy, prowizorycznie umundurowani z emblematami UÇK, ale, co było najważniejsze, oni mieli broń... Wówczas naciskaliśmy na gaz i szybko uciekaliśmy celem uniknięcia konfrontacji, ale któregoś razu musieliśmy się zatrzymać, ponieważ droga była zatarasowana (kosowarskie auto stało w poprzek drogi przejazdowej). Kiedy zobaczyli, że w środku znajduje się człowiek z brodą i w sutannie, to kazali nam natychmiast wysiadać z rekoma podniesionymi do góry. O. Piotr zaczął im tłumaczyć, kim jesteśmy i że ja jestem obywatelem Unii Europejskiej – pokazałem im mój paszport.

W tej samej chwili kosowski bojownik UÇK wyjął broń i przystawił mi ją do czoła mówiąc: »Zašto si došao?« (»Po co tu przyjechałeś?«).

Nie wiem, jak to się stało, ale byłem bardzo opanowany i spokojnie odpowiedziałem, że ja jadę do Pecki Patriarszej i po chwili wahania nas puścili. Pojechaliśmy dalej, ale muszę przyznać, że było bardzo niebezpiecznie. To raz w życiu mi się zdarzyło, że ktoś celował do mnie z broni i przyłożył mi ją do czoła...”.

Podsumowując rozważania na temat postawy badanych respondentów wobec broni palnej, zarówno w kontekście prawnym, jak i kulturowym obie badane grupy (serbsko-czarnogórska i kosowska) poświadczyły, że zjawisko handlu bronią istnieje w państwach byłej Jugosławii oraz w ich rodzinnych krajach. Wyniki badań ilościowych zostały także uzupełnione badaniami jakościowymi w postaci fragmentów wywiadu pogłębionego, zawierającego wątki dotyczące broni.

Balkański kult broni wręcz idealnie wpisuje się w kryminologiczną teorię społecznego uczenia się Bandury, która ukazuje psychospołeczny mechanizm będący podstawą zachowań przestępczych. Podstawą tej teorii pozostaje założenie, że jednostka musi zetknąć się z określonym przestępnym zachowaniem oraz utrwalić i zapamiętać nabyte umiejętności. Natomiast wiedzy o tych zachowaniach powinna dostarczyć jednostce najbliższa rodzina, następnie grupa rówieśnicza, sąsiedzka oraz media. W przypadku regionu bałkańskiego szczególną rolę w kształtowaniu stosunku do broni odgrywa rodzinna ugruntowana przez wieki tradycja.

§ 4. Handel narkotykami

Zjawisko handlu narkotykami na terytorium Bałkanów, a szczególnie Bałkanów Zachodnich, jest wyjątkowo obszernie opisane w literaturze przedmiotu z punktu widzenia kryminologicznego, karnego, penitencjarnego socjologicznego czy psychologicznego. Niemniej jednak należałoby przybliżyć czytelnikowi podstawowe informacje na temat kryminalizacji i penalizacji przestępstw narkotykowych w ich prawnokarnej regulacji w kodeksach karnych Serbii, Czarnogóry i Kosowa.

Serbski kodeks karny kryminalizuje i penalizuje czyny związane z nielegalną produkcją i obrotem środkami odurzającymi (narkotykami – *Unlawful Production and Circulation of Narcotic Drugs, Article 246 CCRS*)³⁹¹. Artykuł 246 serbskiego kodeksu karnego prezentuje następującą regulację:

³⁹¹ *Criminal Code*, „Official Gazette of the RS”, Nos. 85/2005, 88/2005 – corr., 107/2005 – corr., 72/2009 and 111/2009.

1. Ktokolwiek bezprawnie produkuje, przetwarza, sprzedaje lub oferuje do sprzedaży bądź kupuje, przechowuje lub transportuje na sprzedaż lub pośredniczy w sprzedaży lub kupuje w inny sposób i nielegalnie wprowadza do obiegu substancje lub preparaty, które są narkotykami, podlega karze pozbawienia wolności od trzech do dwunastu lat.
2. Ktokolwiek bezprawnie hoduje nasiona maku lub psychoaktywnych konopii lub uprawia inne rośliny używane do produkcji środków odurzających, podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do pięciu lat.
3. Jeżeli przestępstwo, o którym mowa w ust. 1 niniejszego artykułu, popełnione zostało przez grupę lub jeżeli sprawca utworzył sieć pośredników, podlega karze pozbawienia wolności od pięciu do piętnastu lat.
4. Jeżeli przestępstwo, o którym mowa w ust. 1 niniejszego artykułu, popełnione zostało przez zorganizowaną grupę przestępczą, sprawca podlega karze pozbawienia wolności w wymiarze co najmniej dziesięciu lat.
5. Wobec sprawcy, o którym mowa w ustępach 1–4 niniejszego artykułu, który ujawnia źródło pochodzenia narkotyków, może być zastosowane zwolnienie z kary.
6. Kto bezprawnie wytwarza, uzyskuje, posiada lub przekazuje do użytku sprzęt, materiały i substancje, o których wiadomo, że są przeznaczone do produkcji narkotyków, podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do pięciu lat. Ponadto wszystkie narkotyki oraz środki do ich produkcji i przetwarzania podlegają konfiskacie³⁹².

Bezprawne posiadanie narkotyków (artykuł 246a CCRS):

1. Kto bezprawnie posiada na własny użytek niewielkie ilości substancji uznanych za narkotyki, podlega karze grzywny lub pozbawienia wolności do trzech lat lub może podlegać depenalizacji.
2. Sprawca, o którym mowa w ustępie 1. tego artykułu, który ujawnia źródło zakupu narkotyków, nie podlega karze
3. Zatrzymane narkotyki podlegają konfiskacie.

Ułatwianie używania narkotyków (artykuł 247 CCRS) – podżeganie i pomocnictwo:

1. Ktokolwiek nakłania inną osobę do przyjmowania narkotyków lub oferuje jej narkotyki na użytek innych lub do ich dyspozycji w celu przyjmowania narkotyków lub w inny sposób umożliwia innym przyjmowanie narkotyków, podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do pięciu lat.
2. Jeżeli przestępstwo, o którym mowa w pkt 1. niniejszego artykułu, popełnione zostało przeciwko nieletniemu lub zażycie środka narkotycz-

³⁹² *Ibid.*

nego spowodowało szczególnie poważne konsekwencje, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od dwóch do dziesięciu lat.

3. Jeśli następstwem przestępstw, o których mowa w punkcie 2 niniejszego artykułu, jest śmierć osoby, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od trzech do piętnastu lat.
4. W przypadku przestępstwa, o którym mowa w ust. 1 i 2 niniejszego artykułu, pracownicy służby zdrowia, którzy świadczą pomoc medyczną przy pomocy leczniczych środków narkotycznych podawanych osobom uzależnionym, nie podlegają karze.

Na terytorium Republiki Kosowa używanie lub posiadanie środków odurzających na własny użytek bez recepty jest naruszeniem administracyjnym (wykroczeniem) i podlega karze grzywny w wysokości 150–300 EUR (Kosowska ustawa o narkotykach i prekursorach 02 / L-128). Natomiast posiadanie narkotyków ściśle zabronionych w Kosowie (twarde narkotyki) na własny użytek jest uważane za przestępstwo i podlega karze od jednego do trzech lat pozbawienia wolności. Posiadanie mniej niż 3 gramów substancji czynnej przez sprawcę (pierwsze zatrzymanie) podlega karze do jednego roku pozbawienia wolności (kodeks karny, art. 272–281). Ponadto sąd może orzec wyrok w zawieszeniu z nakazem obowiązkowego leczenia rehabilitacyjnego, jeśli sprawca został skazany po raz pierwszy i jednocześnie jest uzależniony od narkotyków i (lub) alkoholu (kodeks karny, art. 57). W przypadku zaś, gdy sprawca zajmuje się także dostawą, importem lub eksportem narkotyków, podlega karze pozbawienia wolności od trzech do dziesięciu lat³⁹³.

Uprawa lub dystrybucja środków odurzających podlega karze od dwóch do ośmiu lat pozbawienia wolności. Postać kwalifikowana tego przestępstwa (związek z dystrybucją i handlem ludźmi) lub jeśli zostało ono popełnione w pobliżu instytucji edukacyjnych (350 m), kara może wzrosnąć do 12 lat pozbawienia wolności. Produkcja narkotyków może być karana grzywną i karą pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do 10 lat. Jeśli dotyczy to znacznych ilości substancji czynnych, kara może wzrosnąć do 15 lat. W przypadku udziału przestępczości zorganizowanej kara wynosi co najmniej siedem lat i co najmniej 10 lat dla organizatora (art. 272–281 kosowskiego kodeksu karnego). Ponadto zaopatrzenie w narkotyki dozwolone w Kosowie, niezgodnie z przepisami prawa, jest przestępstwem podlegającym karze (kosowska ustawa o narkotykach i prekursorach 02 / L-128)³⁹⁴.

³⁹³ *Drug law offences in the Western Balkan region: from definition to monitoring*, European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/968/Drug%20law%20offences%20in%20the%20Western%20Balkan%20region_meeting%20report.pdf [dostęp: 4.06.2019].

³⁹⁴ *Ibid.*

Czarnogóra

Używanie uprawianie i posiadanie narkotyków na użytek własny jest według czarnogórskiego kodeksu karnego wykroczeniem zagrożonym karą grzywny w wysokości 30–2000 EUR, która może zostać zastąpiona karą do 30 dni pozbawienia wolności (czarnogórska ustawa o zwalczaniu nadużywania narkotyków, art. 52). Przed nowelizacją kodeksu karnego w 2011 roku czyn ten nie podlegał karze. Produkcja lub posiadanie w celach handlowych środków odurzających podlega karze od dwóch do dziesięciu lat pozbawienia wolności oraz od dwóch do dwunastu lat w przypadku przywozu. Jeśli dystrybucja narkotyków odbywa się w zorganizowanej sieci, która jednocześnie wykorzystuje osoby podatne na zagrożenia i jeśli ma ona miejsce w wyznaczonych miejscach lub jeśli w tym procederze uczestniczą funkcjonariusze publiczni nadużywający swojej pozycji służbowej, kara wynosi od trzech do 15 lat pozbawienia wolności (czarnogórski kodeks karny, art. 300). Z kolei nakłanianie i podżeganie do zażywania narkotyków jest ścigane przez sądy niższej instancji, które orzekają kary pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do pięciu lat. Kara może też być zastąpiona kuratelą sądową (czarnogórski kodeks karny, art. 301). Ponadto w ramach kary sprawca może zostać objęty obowiązkowym leczeniem, jeżeli przestępstwo zostało popełnione z powodu uzależnienia od środków odurzających oraz istnieje poważne ryzyko popełnienia tego rodzaju przestępstwa w przyszłości.

Serbia

Zażywanie narkotyków w Serbii nie jest karalne. Natomiast posiadanie na użytek własny małych ilości substancji czynnych podlega karze do trzech lat więzienia, sprawca nie podlega karze w przypadkach mniejszej wagi (serbski kodeks karny, art. 246a). Jednak serbski wymiar sprawiedliwości rozważa wprowadzenie do prawa karnego tego rodzaju czyny przestępczego jako wykroczenia. Natomiast w odniesieniu do przestępstw w zakresie dystrybucji oraz uprawy substancji odurzających zakres odpowiedzialności karnej oscyluje od sześciu miesięcy do pięciu lat pozbawienia wolności. Z kolei posiadanie narkotyków lub ich produkcja podlega karze od 3 do 12 lat więzienia lub od 5 do 15 lat, jeśli zostało ono popełnione przez grupę przestępczą i co najmniej 10 lat, jeśli proceder przestępczy był uprawiany przez zorganizowaną grupę (serbski kodeks karny, art. 246).

Biorąc pod uwagę powyższe regulacje prawne dotyczące zwalczania handlu narkotykami w Kosowie, Serbii oraz Czarnogórze, należy wyraźnie stwierdzić, że kraje te mają ugruntowane przepisy prawne związane ze ściganiem, osądzaniem oraz karaniem osób zaangażowanych w tego rodzaju działalność

przestępczą. Z drugiej strony zaś opisane powyżej instrumenty prawne nie są w stanie zwalczyć lub co najmniej ograniczyć przestępczości związanej z narkotykami na terytorium całych Bałkanów, a zwłaszcza Bałkanów Zachodnich.

Analizy prezentowane przez Międzynarodową Radę Kontroli ds. Środków Odurzających ONZ wskazują, że większość przemycanych narkotyków (80 procent)³⁹⁵ przeznaczonych na zachodnioeuropejski rynek pochodzi głównie z Afganistanu i innych państw azjatyckich. Towar ten dociera do Europy przez Turcję oraz tzw. bałkańskie korytarze przemycnicze. Wcześniej przestępcy korzystali z korytarza północnobałkańskiego, przebiegającego przez Turcję, Bułgarię, Serbię i Węgry (tą drogą przemycano głównie heroinę). Obecnie szmuglerzy, zwłaszcza kokainy, preferują korytarz południowy: Turcja – Grecja – Macedonia – Albania – Włochy. Do Europy Zachodniej tradycyjnie prowadzą dwa źródła przemytu narkotyków. Powszechnie są one znane jako „szlak bałkański”³⁹⁶ i „szlak jedwabny”. Pierwszy z nich prowadzi z Afganistanu przez Pakistan, Iran i Turcję, gdzie rozchodzi się na część południową (prowadzącą przez Republikę Macedonii Północnej³⁹⁷, Albanię, część Włoch, Serbię, Czarnogórę, Bośnię i Hercegowinę) oraz na część północną (wiodącą przez Bułgarię, Rumunię, Węgry i Austrię, Czechy, Polskę w kierunku Niemiec). Powstał także alternatywny szlak bałkański wiodący przez Syrię i Irak. Obecnie coraz ważniejszy staje się jednak szlak południowy, przez który realizowane są dostawy z Iranu i Pakistanu do Europy drogą lotniczą lub morską, bezpośrednio lub na zasadzie tranzytu przez kraje Afryki. Inne szlaki to m.in. tzw. szlak północny oraz szlak południowy – Kaukaz i Morze Czarne³⁹⁸. Szlak jedwabny zaś

³⁹⁵ *Drug trafficking statistics*, United Nations Office on Drugs and Crime, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/drug-trafficking.html> [dostęp: 6.06.2019].

³⁹⁶ Bałkański narkotykowy szlak, potocznie zwany na Bałkanach bałkańską rutą. V. *'New Balkan Route' for Migrants, Refugees Causes Alarm*, Balkan Insight, <http://www.balkaninsight.com/en/article/region-on-alert-as-migrants-open-new-balkan-route-06-03-2018> [dostęp: 25.01.2019].

³⁹⁷ Macedoński parlament rozpoczął procedurę wprowadzenia poprawek do ustawy zasadniczej dotyczącej zmiany nazwy na Republika Macedonii Północnej. Przyjęcie ich ma umożliwić wejście tego kraju do Unii Europejskiej i NATO. Wprowadzenie tych zmian w konstytucji, w tym zmiany nazwy kraju, zgodnie z porozumieniem z Grecją, poparło 80 deputowanych w 120-miejscowym parlamencie. Pod koniec września 2018 roku w Macedonii odbyło się referendum konsultacyjne w sprawie zmiany nazwy kraju. 90 procent głosujących poparło proponowaną poprawkę konstytucyjną, jednak frekwencja wyniosła tylko ok. 36 procent, czyli znacznie poniżej progu 50 procent, który jest wymagany, by głosowanie można było uznać za ważne. W umowie uzgodniono zmianę konstytucyjnej nazwy Macedonii na Republika Macedonii Północnej. W zamian Grecja zobowiązała się do nieblokowania członkostwa Skopje w Unii Europejskiej i NATO, *Macedonia: 90,8 proc. głosujących za zmianą nazwy kraju*, Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1586205%2Cmacedonia-908-proc-glosujacych-za-zmiana-nazwy-kraju-.html> [dostęp: 22.01.2019].

³⁹⁸ *Europejski raport narkotykowy. Tendencje i osiągnięcia 2018*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publi>

prowadzi przez państwa Azji Centralnej, Rosję, Ukrainę, Polskę, a krajami docelowymi są państwa Europy Zachodniej.

Analiza zaprezentowanych wyników badań emirycznych dotyczących analizy zjawiska handlu narkotykami (Serbia i Czarnogóra) prowadzi do wniosku, że uzyskane (w skali mikro) dane pokrywają się z danymi zgromadzonymi przez krajowe i międzynarodowe ośrodki badawcze. Przykładowo, na podstawie danych zarejestrowanych przez czarnogórskie ośrodki badawcze (Institute Alternative i sieć POINTPULSE) można stwierdzić, że wysoki wskaźnik przestępczości narkotykowej (podobnie jak w badaniach emirycznych – wykresy 56–61) odnotowuje się także na terytorium Czarnogóry. W latach 2013–2016 wynosił on odpowiednio: 172 (2013), 179 (2014), 184 (2015), 206 (2016) w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców. Natomiast w pobliskiej Serbii w 2015 roku zarejestrowano 1199 przestępstw narkotykowych (czyli tych związanych z produkcją i przemysłem nielegalnych substancji psychoaktywnych). W porównaniu do 2014 roku, kiedy wskaźnik ten wynosił 1266, obserwuje się niewielki spadek tego rodzaju przestępczości³⁹⁹.

Odwołując się do konkretnych przykładów związanych z wysokim stopniem tego rodzaju działalności przestępczej, tylko na początku grudnia 2018 roku sąd w Belgradzie skazał na 15 lat pozbawienia wolności znanego sebskim organom ścigania narkotykowego barona Darko Šaricia – szefa przestępczej organizacji, która w latach 2008–2009 dostarczyła do Europy Zachodniej blisko 6 ton kokainy z Kolumbii, Argentyny i Urugwaju. Członkom tego narkotykowego przestępczego przedsięwzięcia dowodzonego przez Šaricia⁴⁰⁰ belgradzki sąd wymierzył kary od kilku miesięcy do 15 lat więzienia⁴⁰¹. Międzynarodowy klan D. Šaricia miał wyjątkowo zróżnicowany charakter składający się z przedstawicieli wielu bałkańskich nacji. Ten przestępczy syndykat funkcjonował blisko 10 lat i był wielokrotnie zwalczany np. podczas akcji mającej pseudonim „Bałkański wojownik”⁴⁰². Drugim bałkańskim baronem narkotykowym jest niewątpliwie mieszkający w Bośni

cations/8585/20181816_TDAT18001PLN_PDFpdf, s. 24 [dostęp: 23.01.2019].

³⁹⁹ *Serbia National Drug Report 2017*, European Monitoring Centre for drugs and Drug Addiction, http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4701/National%20drug%20report_Serbia.pdf [dostęp: 22.01.2019].

⁴⁰⁰ W październiku 2009 roku agencji amerykańskiej agencji do walki z narkotykami (DEA) pomogli w przechwyceniu u wybrzeży Urugwaju 2,7 tony kokainy przemycanej przez grupę Szaricia. Przez kilka lat Szarić uciekał przed organami ścigania, ale ostatecznie został zatrzymany w Ameryce Łacińskiej i przekazany serbskiej policji. W 2015 roku serbski sąd skazał go na 20 lat pozbawienia wolności, ale wyrok ten został uchylony i zarządzono powtórzenie procesu. 49-letni obecnie Szarić nie przyznał się do winy (PAP).

⁴⁰¹ *V. Serbia: 15 lat więzienia dla szefa bandy przemytników narkotyków*, Gazeta Prawna, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1386492,serbia-15-lat-wiezienia-dla-szefa-bandy-przemytnikow-narkotykow.html> [dostęp: 22.01.2019].

⁴⁰² *Ibid.*

Naser Kelmendi⁴⁰³, który został uznany przez amerykański Departament Stanu za najbardziej wpływowego człowieka, zarządzającego narkotykowym światem przestępczym na poziomie światowym. Jego najbliżsi współpracownicy to członkowie rodziny, rezydujący w Bośni, Czarnogórze i Kosowie. Kluczową rolę pełnią zaś jego synowie i w związku z tym struktura jego grupy przestępczej wpisuje się w koncepcję przestępstw związanych z klanowo-plemienną strukturą przestępczą.

Region bałkański charakteryzuje się wysokim poziomem przestępczości narkotykowej, co potwierdzają zarówno wyniki badań wybranych ośrodków naukowych, jak i analitycznych, a także zamieszczone w tej części pracy wyniki badań empirycznych.

§ 5. Handel dokumentami tożsamości

Problematyka handlu dokumentami tożsamości na Bałkanach Zachodnich (wykresy numer 45–48 – handel dokumentami tożsamości) sięga daleko wstecz i dotyczy jeszcze czasu działań wojennych, rozgrywających się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i początku XXI wieku. Praktycznie wszystkie strony konfliktu dokonywały tzw. czystek tożsamości w celu przejęcia majątku ruchomego i nieruchomego należącego do strony przeciwnej (proceder ten zapoczątkowali Chorwaci w Słowenii, a skończyli Kosowarze w Kosowie – choć zjawisko to nadal jest obserwowane w serbskich enklawach w Kosowie).

Fałszowanie dokumentów, a zwłaszcza dokumentów tożsamości, jest niezbędnym elementem działalności przestępczej związanej z kolei z przemytem ludzi. Obecnie nadal zwiększa się liczba dokumentów, które umożliwiają nielegalnym imigrantom wjazd na terytorium UE i jego opuszczenie, a także zmianę statusu pobytu, który wcześniej był nielegalny na legalny. Ponadto obserwuje się także nadużycia bezwizowe, polegające na tym, że nielegalni imigranci podejmują próby przekroczenia granicy i dotarcia do Unii Europejskiej, wykorzystując bezwizowy ruch, który wprowadziły niektóre państwa bałkańskie dla obywateli np. Iranu, Turcji czy Chin⁴⁰⁴.

Jednocześnie przemytnicy na szeroką skalę posługują się mediami społecznościowymi i wykorzystując istniejące narzędzia marketingowe, reklamują swoje usługi. Oferują zniżki czy całe przemytnicze zestawy (np. paszport, wizę, kartę pobytu, ubezpieczenie zdrowotne itp.). *Modus ope-*

⁴⁰³ Naser Kelmendi: *From Kosovo Inmate to Sarajevo Businessman*, Organized Crime and Corruption Reporting Project, <https://www.occrp.org/en/investigations/503-naser-kelmendi-from-kosovo-inmate-to-sarajevo-businessman> [dostęp: 8.05.2019].

⁴⁰⁴ V. Raport z działalności Europejskiego Centrum ds. Przeciwdziałania Przemytowi Mi-grantów przy Europolu, Europejska Sieć Migracyjna, <https://emn.gov.pl/esm/aktualnosci/15020,Raport-z-dzialalnosci-Europejskiego-Centrum-ds-Przeciwdzialania-Przemytowi-Migra.html> [dostęp: 5.02.2019].

randi sprawców obejmuje zarówno tradycyjne sposoby przemytu ludzi, jak i swoiste przestępcze innowacje (w tym kontekście przywołuje się omówioną w części teoretycznej książki kryminologiczną koncepcję indywidualnego przystosowania się jednostek w społeczeństwie autorstwa K.R. Mertona) w postaci transportowania ludzi w chłodniach, hermetycznych przedziałach, samochodach lub pociągach towarowych⁴⁰⁵.

Przemytem ludzi i tym samym handlem fałszywymi dokumentami tożsamości na szeroką skalę zajmują się także transnarodowe zorganizowane grupy przestępcze⁴⁰⁶, które specjalizują się w tzw. multiprzestępczości, w tym również w przemyśle imigrantów⁴⁰⁷. Przykładowo 25 lutego 2018 roku Wydział ds. Przestępczości Zorganizowanej Policji Greckiej dokonał aresztowania 11 członków międzynarodowej zorganizowanej grupy przestępczej zajmującej się kradzieżą i fałszowaniem dokumentów podróży, które były dostarczane obywatelom państw trzecich, nieposiadających obywatelstwa UE. Dochodzenie w tej sprawie było koordynowane przez Europol, a sprawcy pozyskiwali oryginalne dokumenty, które skradziono właścicielom zaparkowanych aut i pasażerom komunikacji miejskiej. Ponadto członkowie grupy przebywający we Francji często przekazywali prawdziwe (zagubione lub skradzione) dokumenty podróży za pośrednictwem międzynarodowych firm kurierskich. Podczas policyjnej akcji greccy funkcjonariusze policji imigracyjnej zatrzymali jedenastu podejrzanych o handel dokumentami tożsamości, sześciu z nich było Algierczykami, trzech pochodziło z Syrii, jeden był Tunezyjczykiem, jeden zaś – Palestyńczykiem. Przeszukano siedem lokali, w których skonfiskowano 939 dokumentów podróży, z czego 620 sztuk było zarejestrowanych w organach ścigania jako dokumenty zaginione. Ponadto zabezpieczono gotówkę w wysokości 30000 EUR, a także pojazdy służące do działalności przestępczej, fałszerski ekwipunek, podrabiane dokumenty, znaczki, pokwitowania transakcji finansowych oraz dużą liczbę urządzeń cyfrowych⁴⁰⁸.

Powyższa analiza w pełni potwierdza, że zjawisko handlu różnego rodzaju dokumentami tożsamości na terenie Bałkanów, a zwłaszcza na Bałkanach Zachodnich, stanowi poważny problem, który wymaga dalszego zainteresowania zarówno odpowiednich służb, jak i ośrodków analitycznych i naukowych zwalczających ten wyjątkowo groźny przestępczy proceder.

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ V. *Działania Europolu wymierzone w przestępczość zorganizowaną*, Informacyjny Serwis Policyjny, <http://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/9594,Dzialania-Europolu-wymierzone-w-przestepczosc-zorganizowana.html> [dostęp: 5.02.2019].

⁴⁰⁷ V. *Raport z działalności Europejskiego Centrum ds. Przeciwdziałania Przemytowi Migrantów przy Europolu*, op. cit.

⁴⁰⁸ V. *Criminal network supplying identity and travel documents dismantled in greece*, Europol, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/criminal-network-supplying-identity-and-travel-documents-dismantled-in-greece> [dostęp: 5.02. 2019].

Rozdział VI

WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI WOBEC SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW DOKONANYCH PODCZAS KONFLIKTU SERBSKO-ALBAŃSKIEGO

§ 1. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ) w świetle wyników badań empirycznych (1993–2017)

Od zarania dziejów historia ludzkości toczy się według utartego schematu, który wielokrotnie był naznaczany wojnami, zbrodniami czy aktami zbiorowej przemocy. Według antropologii i biologii agresja stanowi część natury ludzkiej, a chęć posiadania i sprawowania władzy jednych nad drugimi to główne przyczyny konfliktów i sporów pomiędzy różnymi grupami społecznymi. Obecnie do nauk społecznych badających ludzką agresję dołączane są także koncepcje neurobiologów, głównie niemieckich i szwajcarskich badaczy mózgu, takich jak np. Joachim Bauer, Anna Katharina Braun, Hans J. Markowitsch, Gerhard Roth, Norbert Sachser, Elsbeth Stern, Gerald Hüther. Badacze ci szukają źródeł agresji i przemocy w ludzkiej biologii, a nie w uwarunkowaniach społecznych. W ten sposób powraca się do opisanych już wcześniej w kryminologii genetycznych, biochemicznych, neurobiologicznych i psychiatrycznych koncepcji generujących zachowania dewiacyjne i przestępcze.

Konfrontacje zbrojne zawsze niosły ze sobą liczne ofiary, głównie wśród ludności cywilnej i, jak pokazuje historia, to ta grupa ponosiła wszystkie bolesne konsekwencje wojen, zaś główni sprawcy zazwyczaj unikali odpowiedzialności. Kiedy nie istniały jeszcze profesjonalne instytucje międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości, ówczesne sądownictwo w wielu częściach Europy opierało się na sądach plemiennych. Rozstrzygały one spory na podstawie tradycyjnych wartości wypracowanych przez daną wspólnotę. Dlatego też funkcjonujące wówczas systemy sprawiedliwości skupiały się wokół reguł odwetu, zemsty, dumy, honoru i wstydu. Sytuacja

zaczęła się powoli zmieniać w okresie oświecenia, ale to dopiero doświadczenia dwóch dwudziestowiecznych wojen światowych doprowadziły do wypracowania w drugiej połowie tego wieku uniwersalnych reguł międzynarodowego prawa karnego, którego podwaliny stworzył uprzednio aparat ONZ. Organizacja przyjęła priorytet, że cały system rozstrzygania sporów międzynarodowych powinien opierać się na pokojowych, a nie konfrontacyjnych rozwiązaniach.

Kiedy podczas próby rozwiązania sporu zawiodły już takie instytucje, jak negocjacje, mediacje, koncyliacje czy dobre usługi, spór przechodził w kolejną fazę i stawał się sporem prawnym. Wówczas jego załatwianie zostaje przekazane do rozstrzygnięcia w drodze orzeczenia sądu międzynarodowego (arbitrażu lub MTS). Spór nadający się do rozstrzygnięcia sądowego lub rozjemczego dotyczy:

- a) interpretacji traktatu,
- b) zagadnień prawa międzynarodowego,
- c) zaistnienia faktu, który stanowiłby naruszenie zobowiązania międzynarodowego,
- d) charakteru lub rozmiarów odszkodowania za naruszenie takiego zobowiązania.

Stosuje się dwa sposoby sądowniczego regulowania sporów międzynarodowych:

- a) poprzez arbitraż międzynarodowy (rozjemstwo),
- b) przez sąd, tzn. główny organ sądowniczy ONZ, czyli Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.

Organem, który zajmuje się tego rodzaju sposobem regulowania sporów międzynarodowych, tj. za pomocą procedury politycznej, jest Rada Bezpieczeństwa. Od pokojowych sposobów regulowania sporów międzynarodowych należy odróżnić tzw. środki pokojowego nacisku, tj. stosowanie przez państwa wiodące spór określonych środków przymusu (retorsji, odwetu, pokojowej blokady).

Stosowane środki sądowe to:

- a) arbitraż międzynarodowy – rozjemstwo,
- b) sądownictwo międzynarodowe⁴⁰⁹.

Problematyka międzynarodowego sądownictwa karnego zaczęła się dynamicznie rozwijać dopiero po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej. Wówczas cywilizowany świat dojrzał do wprowadzenia odpowiednich reguł prawnych, regulujących odpowiedzialność karną sprawców

⁴⁰⁹ Problematyka sądowego regulowania sporów międzynarodowych wychodzi poza ramy tego opracowania. Została ona jedynie zasygnalizowana. Kwestie zbrodni międzynarodowych, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni przeciwko pokojowi czy aktów ludobójstwa leży w jurysdykcji (wcześniej) trybunałów *ad hoc*, obecnie do Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego.

dopuszczających się takich czynów, jak zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie przeciwko pokojowi czy akty zbiorowej przemocy w postaci zbrodni ludobójstwa.

Społeczność międzynarodowa (po blisko dwóch tysiącach) zwróciła uwagę na cierpienia ofiar, przyznając, że w większość zbrodni nie została nałożenie potępienia, a w wielu przypadkach bardzo rzadko dochodziło do sprawiedliwego procesu i słusznego ukarania sprawców. Niemniej jednak pomimo istnienia reguł zapobiegających zbrodniom nadal dochodzi do zbiorowych aktów agresji, a społeczność międzynarodowa nie jest w stanie wypracować skutecznego środka ich respektowania. Istnieją wprawdzie stosowne regulacje prawne, brakuje jednak sprawnego systemu egzekwowania tych praw oraz pociągania do odpowiedzialności karnej indywidualnych sprawców.

Obecnie piętnuje się akty zbiorowej przemocy za pomocą międzynarodowego sądownictwa karnego i systemu ochrony praw człowieka zarówno w czasie wojny, jak i pokoju. Podczas konfliktu zbrojnego reguły postępowania dyktują konwencje genewskie⁴¹⁰, zaś w trakcie walk wewnętrznych mają zastosowanie tzw. reguły minimalne, czyli wspólny dla czterech konwencji artykuł trzeci oraz Protokół Dodatkowy II z 1977 roku⁴¹¹. Na podstawie niniejszych postanowień państwa-strony konwencji zobowiązały się do ścigania, osądzenia i skazania sprawców ciężkich naruszeń określonych w konwencjach. Ten obowiązek jest bezwzględny, a przestępstwa tego typu są objęte tzw. represją wszechświatową, w przypadku ludobójstwa zaś nie podlegają przedawnieniu. Sprawcy są ścigani niezależnie od ich obywatelstwa, narodowości, grupy etnicznej czy zajmowanego stanowiska. W związku z tym odpowiedzialności podlegają nie tylko szeregowi żołnierze, ale także ich dowódcy, polityczni przełożeni czy też głowy państw. Odpowiedzialność karną ponoszą zarówno bezpośredni sprawcy (np. egzekutorzy), jak i ci, którzy wydawali rozkazy, (tzw. sprawstwo kierownicze). Tego rodzaju dochodzenia mogą być prowadzone przez sądy krajowe⁴¹² i instytucję mię-

⁴¹⁰ Konwencje genewskie – szereg umów z zakresu prawa międzynarodowego i pomocy humanitarnej podpisanych w Genewie w Szwajcarii, będących częścią międzynarodowego prawa humanitarnego. Pierwsza z konwencji była rezultatem działalności i zabiegów politycznych Henriego Dunanta. Można spotkać się także z pojęciem „prawa genewskiego”, czyli prawa opartego na tych konwencjach.

⁴¹¹ Protokół Dodatkowy II z 1977 roku. Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych Genewa, 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik), Polski Czerwony Krzyż, http://www.pck.org.pl/pliki/konwencje/ii_pd.pdf [dostęp: 21.08.2018].

⁴¹² W przypadku zbrodni wojennych przekazanie jurysdykcji sądom międzynarodowym może mieć miejsce, gdy: 1) zdarzenie będące przedmiotem postępowania zostało określone przez sąd krajowy jako zbrodnia pospolita, 2) brak bezstronności i niezawisłości sądu krajowego, 3) postępowanie było ukierunkowane w taki sposób, aby ochronić oskarżonego przed międzynarodową odpowiedzialnością karną, 4) sprawa nie została rzetelnie przepro-

dzynarodową. W związku z powyższym Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych powołała do życia w 1993 i 1994 roku Międzynarodowe Trybunały Karne dla byłej Jugosławii⁴¹³ i Rwandy w celu osądzenia osób oskarżonych o zbrodnie wojenne popełnione w trakcie konfliktów toczących się na terytorium tych państw.

Niemniej jednak równolegle największym problemem międzynarodowego sądownictwa karnego jest brak scentralizowanego i skutecznego systemu stosowania sankcji. Wprawdzie w rezolucji z 1948 roku na podstawie doświadczeń procesów z Norymbergi⁴¹⁴ i Tokio Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych wyraziło potrzebę ustanowienia stałego Sądu Karnego, jednak propozycja ta nie została zrealizowana głównie ze względów politycznych. Dopiero rozpad systemu komunistycznego i transformacja ustrojowa w krajach byłego ZSRR, a także wojny domowe w Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku spowodowały zmianę dotychczasowej postawy głównych mocarstw – stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ – i zgodę na przyspieszony rozwój sądownictwa międzynarodowego.

W Nowym Jorku w siedzibie ONZ odbyła się specjalna sesja komitetu przygotowującego Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego. Rezultatem jej prac było zwołanie w 1988 roku w Rzymie konferencji, podczas której uchwalono Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego (17 lipca 1998). Niemniej jednak był to jedynie początek drogi do rzeczywistego uruchomienia tej instytucji wymiaru sprawiedliwości, ponieważ statut zakładał wejście w życie dopiero po podpisaniu go przez co najmniej 60 państw-stron. Ponadto zastrzeżenia wobec statutu zaczęły wysuwać światowe mocarstwa: USA, Rosja i Chiny. Ostatecznie Statut MTK wszedł w życie 1 lipca 2002 roku. Podstawowym zadaniem Trybunału jest ściganie i osądzanie zbrodniarzy wojennych (osób fizycznych), które dopuściły się

wadzona, 5) przedmiot sprawy pozostawał w związku z toczącym się przed trybunałem postępowaniem.

V. R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii poczynwszy od 1991 r.*, (w:) *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 97–109; A. Klafkowski, *Ściganie zbrodniarzy wojennych w Niemieckiej Republice Federalnej w świetle prawa międzynarodowego*, Poznań 1968, s. 110.

⁴¹³ V. J. Nowakowska, *Postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 12, s. 61 i nast.

⁴¹⁴ Katalog zbrodni wojennych, za które jednostka ponosi odpowiedzialność indywidualną, pojawił się już w zapisach Trybunałów Norymberskiego i Tokijskiego. Zbrodnie wojenne były tam zarejestrowane jako pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych i obejmowały m.in.: morderstwa, deportację ludności cywilnej, mordowanie lub negatywne obchodzenie się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu, zabijanie zakładników, rabunek własności, burzenie osiedli, miast lub wsi bądź spustoszenia nieusprawiedliwione koniecznością wojenną. V. F. Ryszka, *Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.

zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni przeciwko pokojowi i aktów ludobójstwa⁴¹⁵.

1. Ocena funkcjonowania MTKJ

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii powstał na podstawie Rezolucji nr. 827 przyjętej przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych 25 maja 1993 roku. Jednak należy zwrócić uwagę na fakt, że podstawę prawną decyzji Rady Bezpieczeństwa o powołaniu tego organu sądowego stanowił rozdział VII Karty NZ, ponieważ działania polegające na utworzeniu trybunału zostały zakwalifikowane jako środki do przywrócenia pokoju i bezpieczeństwa. Utworzony zgodnie z treścią art. 29 Karty NZ trybunał o charakterze *ad hoc* uzyskał w ten sposób status organów pomocniczych Rady Bezpieczeństwa⁴¹⁶.

Trybunał Karny dla byłej Jugosławii posiadał kompetencje do orzekania w sprawach karnych na podstawie prawa konwencyjnego i prawa zwyczajowego. W związku z tym funkcjonował na podstawie tzw. *ratione materiae* – mógł osądzać każdą osobę podejrzaną o następujące przestępstwa:

- a) popełnienie lub wydanie rozkazu popełnienia poważnych naruszeń konwencji genewskich (konwencje genewskie z dnia 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny, Dz.U. z 1956 r., Nr 38, poz. 171),
- b) naruszenie prawa i zwyczajów wojennych,
- c) zbrodnie ludobójstwa,
- d) zbrodnie przeciwko ludzkości.

Trybunał opierał się na zasadzie indywidualnej odpowiedzialności karnej (*ratione personae*) osób, które brały udział (tj. planowały, podlegały, wydały rozkazy, pomagały, współuczestniczyły w planowaniu, przygotowaniu lub wykonaniu) w dokonaniu przestępstw z artykułu 7 statutu trybunału oraz *ratione loci*. Trybunał był również władny do rozpoznania każdego czynu mającego miejsce na terytorium byłej Jugosławii, a także miał kompetencje *ratione temporis*, czyli orzekał w sprawach karnych o czyny popełnione po 1 stycznia 1991 roku⁴¹⁷.

Indywidualna odpowiedzialność karna obejmowała wszystkich sprawców zbrodni, włączając do tej kategorii także osoby pełniące funkcje publiczne (głowy państwa, szefa rządu, członka rządu, parlamentarzysty). W ten

⁴¹⁵ Twórcą pojęcia ludobójstwa był polski przedwojenny prawnik R. Lemkin. V. R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington 1944; A. Bartuś, *Rafał Lemkin – zapomniany polski prawnik*, (w:) *Krwawy cień genocydu*, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski, Warszawa 2017, ss. 65–103.

⁴¹⁶ R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii poczynszy od 1991 r.*, *op. cit.*

⁴¹⁷ *Ibid.*

sposób funkcja ta nie zwalniała sprawcy od ponoszenia odpowiedzialności karnej ani nie pociągała za sobą automatycznego obniżenia kary (art. 7 ust. 2 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii)⁴¹⁸. Stanowi to wyraz obowiązywania w prawie międzynarodowym zasady irrelewantności pełnionej funkcji publicznej. W myśl tej zasady osoby pełniące funkcje publiczne nie mogą powoływać się na przysługujące im immunitety i przywileje w przypadku odpowiedzialności za przestępstwa międzynarodowe (art. 27 ust. 2 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego: „Immunitety i inne przywileje związane z pełnieniem funkcji publicznej danej osoby, przewidziane przez prawo krajowe lub międzynarodowe, nie stanowią przeszkody do wykonywania jurysdykcji Trybunału wobec takiej osoby”⁴¹⁹).

Należy wyraźnie zaznaczyć, że szczególnym osiągnięciem Trybunału (MTKJ) była samodzielna procedura postępowania procesowego oraz jego przebieg. Struktura organizacyjna Trybunału składa się z Pierwszej Instancji, ta z kolei – z dwóch izb procesowych⁴²⁰. Ponadto 11 członków Trybunału było wybieranych przez Zgromadzenie Ogólne NZ z listy przygotowanej przez Radę Bezpieczeństwa. Kadencja sędziego trwała 4 lata z możliwością ponownego wyboru. Druga instancja zaś składała się z jednej izby odwoławczej (apelacyjnej). Trybunał powoływał też oskarżyciela oraz sekretariat (rejestr). Prokurator natomiast wybierany był przez Radę Bezpieczeństwa⁴²¹.

Nie ulega wątpliwości, że wykonanie orzeczenia wydanego przez trybunał międzynarodowy było możliwe jedynie przy aktywnym wsparciu państw, gdyż zależało ono przede wszystkim od warunków i możliwości, jakimi dysponują poszczególne kraje⁴²². Zatem podstawową zasadą dotyczącą tej materii było przyjęcie założenia, że wszelka pomoc oraz współpraca państw z trybunałem była całkowicie dobrowolna. Opierała się ona przede wszystkim na zawieraniu porozumień bądź na składaniu jednostronnych deklaracji, w których państwa wyrażały chęć i gotowość przyjmowania do rodzimych placówek penitencjarnych osoby skazane przez trybunał. Z państw, które złożyły deklarację lub zawarły stosowne porozumienie o pomocy i współpracy, tworzyło się odpowiednią listę. Z niej właśnie trybunał (zależnie od okoliczności) wybierał państwo, w którym skazany będzie odbywał karę pozbawienia wolności⁴²³.

⁴¹⁸ *Ibid.*

⁴¹⁹ *Ibid.*

⁴²⁰ W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 1999, s. 345. V. J. Nowakowska, *Postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii*, *op. cit.*

⁴²¹ R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii poczynszy od 1991 r.*, *op. cit.*

⁴²² T. Meron, *International Law Moving Towards Criminalization*, „European Journal of International Law” 1998, t. 9, s. 30.

⁴²³ R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii poczynszy od*

Osoby skazane przez MTKJ odbywają obecnie kary pozbawienia wolności w państwach członkowskich ONZ, które wyraziły zgodę na wykonywanie na swoim terytorium wyroków Trybunału. Z tymi państwami MTKJ zawierał dwustronne umowy o wykonywaniu wyroków. Dotychczas MTKJ podpisał takie umowy z piętnastoma państwami, w tym m.in. z Austrią, Hiszpanią, Francją, Danią, Szwecją, Norwegią i Finlandią. Polska tego rodzaju umowę podpisała 18 września 2008 roku. Zawierała ona trzynaście artykułów. Art. 1 wyznaczał cel i zakres Umowy, która miała mieć zastosowanie do wniosków o wykonanie wyroków MTKJ, art. 2 zaś regulował kwestie dotyczące formy wniosków, przekazywanych informacji i dokumentów⁴²⁴. Na jego podstawie procedowanie w kwestii wniosku podlegało prawu państwa wezwanego. Oznaczało to, zgodnie z art. 615 § 1 kpk, że zostaną zastosowane przepisy Działu XIII kpk – Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych, a zwłaszcza Rozdział 66 – Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania⁴²⁵. W związku z tym organem właściwym do realizowania wniosków MTKJ był Minister Sprawiedliwości, który po uzyskaniu stosownego wniosku zwracał się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przejęcia wyroku MTKJ do wykonania w Polsce.

Zgodnie z art. 3 ust. 2 Umowy wykonaniu w Polsce podlegają także orzeczenia wydane w stosunku do skazanych niebędących obywatelami polskimi oraz nieposiadających stałego miejsca pobytu na terytorium RP. Przejęcie wyroku MTKJ do wykonania odbywało tak jak w przypadku wykonywania wyroków państw obcych, w ramach procedury *exequatur*. W praktyce oznaczało to, że polski sąd wskazywał kwalifikację prawną czynu według prawa polskiego oraz karę podlegającą wykonaniu w Polsce⁴²⁶. Umowa przewidywała sytuację, w której wniosek dotyczył kary pozbawienia wolności orzeczonej i określonej w wymiarze nieprzewidzianym przez polskie prawo (MTKJ orzekał kary w następującej wysokości: 18, 20, 28, 40 lat pozbawienia wolności). W takiej sytuacji, zgodnie z art. 3 ust. 3 Umowy, wykonaniu w Polsce podlegała tylko część kary – w wysokości górnej granicy zagrożenia przewidzianej za dane przestępstwo w prawie polskim, następnie zaś osoba skazana została przekazana do MTKJ w celu wykonania dalszej kary (art. 3 ust. 3 oraz art. 10 Umowy)⁴²⁷.

Warunki odbywania w Polsce kary pozbawienia wolności przez skazanych na podstawie wyroków MTKJ podlegają prawu polskiemu. Mogą one być monitorowane przez przedstawicieli Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (art. 6 Umowy). Skazani przez MTKJ odbywają karę w takich

1991 r., *op. cit.*

⁴²⁴ V. Polski Czerwony Krzyż, http://www.pck.org.pl/pliki/mpk/1993_Haga_-_Statut_MTKJ.pdf [dostęp: 10.06.2018].

⁴²⁵ *Ibid.*

⁴²⁶ *Ibid.*

⁴²⁷ *Ibid.*

samych warunkach, jak inni skazani obywatele RP (art. 3 ust. 4 i 8 Umowy). Natomiast w odróżnieniu od skazanych przez polskie sądy, wszelkie decyzje skutkujące zwolnieniem osoby skazanej wyrokiem MTKJ z odbycia do końca wymierzonej kary musiały być konsultowane z Trybunałem. Decyzje MTKJ w tym zakresie były wiążące (art. 3 ust. 6 oraz art. 8 Umowy)⁴²⁸.

Podobna procedura została przewidziana w przypadku, gdy na podstawie polskiego prawa była możliwa zmiana typu zakładu karnego, w którym skazany przez MTKJ odbywał karę w zakładzie półotwartym lub otwartym. Wówczas zaistniałaby konieczność decyzji MTKJ (art. 3 ust. 7 Umowy). Identyczne regulacje byłyby stosowane wobec skazanych czasowo opuszczających placówkę penitencjarną (np. udzielenie przerwy w wykonaniu kary, nagrody w postaci zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru). W tych wypadkach zostałby uruchomiony art. 7 ust. 2 Umowy⁴²⁹.

Umowa zawierała także przepisy w zakresie zasady *ne bis in idem*. Na podstawie art. 5 Umowy osoba skazana, której dotyczy wniosek, nie będzie sądzona przez polski sąd za czyny stanowiące poważne naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego, za które była już sądzona przez MTKJ. Następnie Art. 10 Umowy regulował sytuację, w której dalsze wykonywanie w Polsce wyroku MTKJ stanie się niemożliwe z jakichkolwiek przyczyn faktycznych lub natury prawnej. Wówczas osoba skazana zostaje przekazana do MTKJ.

Wszelkie koszty związane z przekazaniem osoby skazanej do Polski oraz z Polski ponosi Trybunał, natomiast koszty wykonania kary w polskich jednostkach penitencjarnych obciążą stronę polską (art. 11) – dotyczy to maksymalnie 5 skazanych.

Opisywana umowa wymagała w Polsce ratyfikacji za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie na podstawie art. 89 ust. 1 pkt 2 i 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i art. 12 ust. 2 ustawy z dnia 14 kwietnia 2000 r. o umowach międzynarodowych (Dz.U. Nr 39, poz. 443, z późn. zm.), ponieważ dotyczyła ona wolności, praw i obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji oraz kwestii uregulowanych w ustawie – Kodeks postępowania karnego. Umowa jest stosowana bezpośrednio, ma pierwszeństwo przed ustawą z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (art. 91 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku).

W polskich placówkach penitencjarnych przebywa obecnie dwóch skazanych za zbrodnie wojenne na terytorium byłej Jugosławii. W 2001 roku Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii wydał wyrok 46 lat pozbawienia wolności dla generała Radislava Kristicia, którego uznano za odpowiedzialnego za masakrę bośniackich muzułmanów w Srebreni-

⁴²⁸ *Ibid.*

⁴²⁹ *Ibid.*

cy w 1995 roku⁴³⁰. Jednak w wyniku apelacji wyrok zredukowano do 35 lat. Uprzednio R. Kristić przebywał w brytyjskim więzieniu do 2010 roku, kiedy to został zaatakowany przez trzech muzułmańskich współwięźniów. Powodem ataku była chęć dokonania zemsty za masakrę boszniackich ofiar.

W związku z tym w 2012 roku MTKJ zwrócił się do polskich władz o przyjęcie R. Kristicia do polskiego więzienia, uzasadniając swoją decyzję faktem, iż żaden zakład karny znajdujący się na terenie Europy Zachodniej nie jest w stanie zapewnić mu bezpieczeństwa. Głównym powodem był fakt, że zachodnie placówki penitencjarne mają dość liczną reprezentację obcokrajowców (w tym muzułmanów), w odróżnieniu od polskich placówek penitencjarnych. W obliczu tej sytuacji na podstawie zgody wydanej przez Sąd Okręgowy w Warszawie (rok 2012) i polskiego ministra sprawiedliwości R. Kristić został umieszczony w polskim więzieniu. Jednak podczas procedury pojawił się zasadniczy problem prawny: polski system wymiaru sprawiedliwości nie przewiduje kary pozbawienia wolności w wymiarze 35 lat. Ostatecznie zaś postanowiono, że osadzony będzie odbywał wyrok w wymiarze, jaki przewiduje polskie prawo karne, a pozostałą część kary odbył w innym kraju. 20 marca 2014 roku generał R. Kristić został przetransportowany z aresztu tymczasowego MTKJ w Hadze do Aresztu Śledczego w Piotrkowie Trybunalskim⁴³¹. Do zakończenia odbywania kary 25 lat pozbawienia wolności (zgodnie z polskim systemem wymiaru kar) MTKJ będzie musiał podjąć decyzję o ewentualnym przeniesieniu R. Kristicia celem odbycia reszty kary w innym państwie bądź wydać zgodę na jego przedterminowe zwolnienie lub ułaskawienie przez Prezydenta RP. W styczniu 2014 roku MTKJ ponownie zwrócił się do polskich władz o przyjęcie kolejnych skazanych zbrodniarzy wojennych (byłego komendanta serbskiej policji w Kosowie – Sretena Lukića i byłego dowódcy tamtejszych wojsk – Vladimira Lazarevića). Obydwaj skazani dobrowolnie poddali się jurysdykcji trybunału haskiego w 2005 roku. Sąd Okręgowy w Warszawie wydał zgodę na przyjęcie przez Polskę S. Lukića, jednak ponownie będzie musiał dostosować tę karę do polskiego systemu karnego. Po zakończeniu kary w polskim areszcie Trybunał będzie musiał zadecydować o dalszych losach skazanego (warunkowego przedterminowego zwolnienia lub przeniesienia na kolejne 5 lat do innego więzienia). Jeśli chodzi zaś o V. Lazarevića, został on decyzją trybunału zwolniony z odbywania kary ze względu na stan zdrowia. W 2015 roku powrócił do Serbii⁴³².

Wątek dotyczący serbskich generałów odpowiedzialnych za masakrę w Srebrenicy (wywiad pogłębiony, mężczyzna, lat – 40):

⁴³⁰ V. United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <http://www.icty.org/cases/party/744/4> [dostęp: 15.06.2018].

⁴³¹ V. Radislav Krstić, United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, http://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/en/cis_krstic_en.pdf [dostęp: 22.06.2018].

⁴³² J. Dossin, *Under Orders: War Crimes in Kosovo*, New York 2001, s. 10.

„Jeden z generałów Krstić został zaatakowany w więzieniu w UK (Birmingham) przez muzułmanina jako forma zemsty poprzez poderżnięcie gardła. Krstić siedzi w więzieniu w Piotrkowie Trybunalskim za wojnę w Bośni (Srebrenica) i był bodajże pierwszym serbskim generałem skazanym przez Trybunał w Hadze za zbrodnie wojenne w byłej Jugosławii – wyrok 40–42 lata pozbawienia wolności. Potem dołączył do niego drugi Generał Policji z Kosowa – Lukić. Ja odwiedzam ich kilka razy do roku (3–4 razy), odprawiając im obrzędy związane ze sławą⁴³³, natomiast posługę kapłańską zapewnia im miejscowy duchowny prawosławny”.

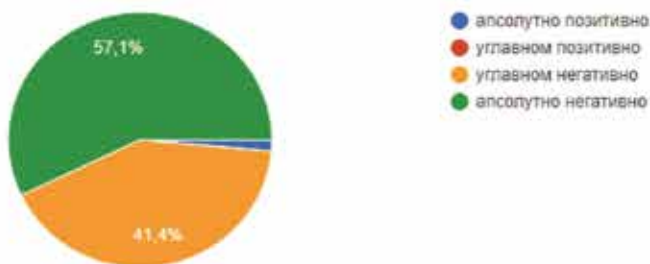
Zamieszczone powyżej rozważania zostały uzupełnione badaniami empirycznymi odnoszącymi się do funkcjonowania ICTY (Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii) w percepcji osób badanych.

Wykres nr 68; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ)?

Како оцењујеш рад Међународног кривичног суда за ратне злочине у бившој Југославији:

70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

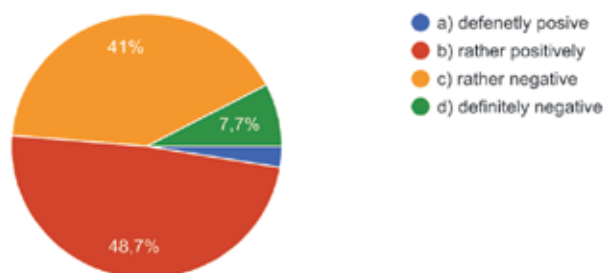
⁴³³ Serbska Slava – święto patrona rodu, została wpisana na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO. Decyzję o umieszczeniu zwyczaju na liście podjął Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. V. M. Ickiewicz-Sawicka, *Kulturowe i duchowe dziedzictwo narodów bałkańskich ze szczególnym uwzględnieniem serbskiej slawy*, „ELPIS” 2017, nr 19, ss. 113–119.

Wykres nr 69; N=39 (Kosowarzy)

Jak oceniasz orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTK)?

How would you assess the activities of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Powyższe wykresy ukazują opinie obu badanych grup (Serbów i Czarnogórców oraz Kosowarów) dotyczące działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. W przypadku grupy serbskojęzycznej (Serbowie i Czarnogórcy) wyniki te są jednoznacznie negatywne (57,1 procent – absolutnie negatywnie, 41,4 procent – raczej negatywnie), zaś w grupie kosowskiej wyniki rozkładały się następująco: 48,7 procent – raczej pozytywnie, 41 procent – raczej negatywnie, 7,7 procent zdecydowanie negatywnie i 2,6 procent – zdecydowanie pozytywnie i świadczą o różnorodności poglądów na temat tego trybunału. Nawet badani kosowscy Albańczycy w niemal połowie przypadków (48,7 procent) wyrazili się krytycznie (odpowiedzi: raczej negatywnie i zdecydowanie negatywnie) wobec haskiej linii orzeczniczej. Jest to niespotykane zaskakujący wynik, ponieważ społeczność kosowska, raczej dodatnio postrzegająca tego rodzaju instytucje, wyraziła nieprzychylny stosunek do ICTY⁴³⁴.

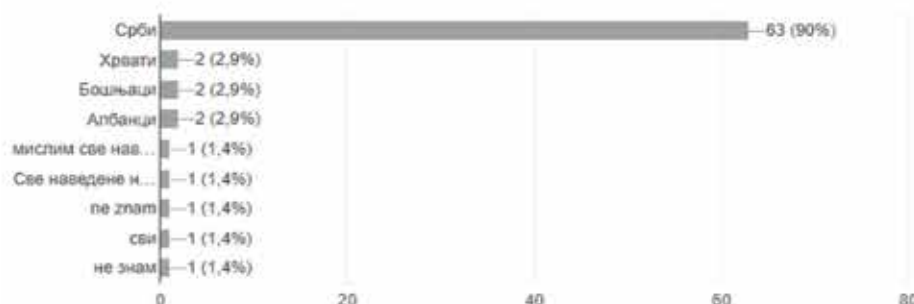
⁴³⁴ V. G.Ch. Boyd, *Making Peace with the Guilty: The Truth About Bosnia*, „Foreign Affairs. The Council on Foreign Relations, Inc.”, Sept/Oct 1995. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/1995-09-01/making-peace-guilty-truth-about-bosnia> [dostęp:24.09.2018]. C. Del Ponte, *Address to the Security Council by Carla Del Ponte, Prosecutor of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda, to the UN Security Council*, United Nations Security Council. United Nations Headquarters, New York, NY. 24 Nov. 2000, www.icty.org/sid/7803 [dostęp: 24.09.2018]; O.Q. Swaak-Goldman, *The ICTY and the Right to a Fair Trial: A Critique of the Critics*, Cambridge, <https://www.cambridge.org/core/jour>

Wykres nr 70; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jaka nacja (narodowość) była najczęściej skazywana przez trybunał haski?

Које националности су најчешће била лица којима је суђено и која су осуђена пред Хашким судом:

70 odpowiedzi

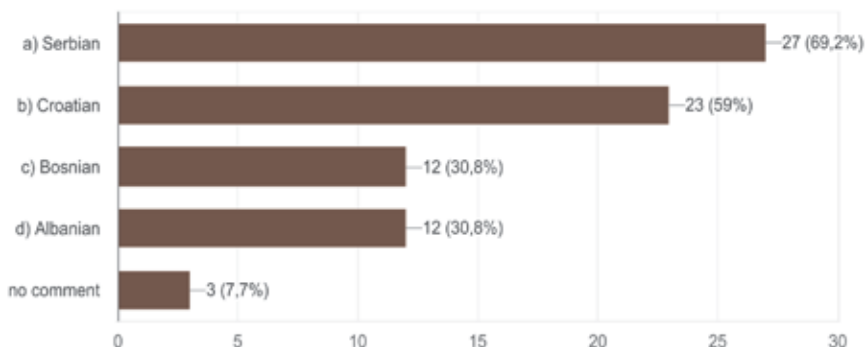
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: Serbowie, Chorwaci, Boszniacy, Albańczycy, pozostałe odpowiedzi: wyszyscy powyżej oraz nie wiem)

Wykres nr 71; N=39 (Kosowarzy)

Jak nacja (narodowość) była najczęściej skazywana przez trybunał haski?

What are the most common nationalities where people were convicted by the Hague Tribunal:

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: Serbowie, Chorwaci, Boszniacy, Albańczycy, nie wiem)

[nals/leiden-journal-of-international-law/article/icity-and-the-right-to-a-fair-trial-a-critique-of-the-critics/081E9883A7C9E50D9D7129710245F805](https://nals.leiden-journal-of-international-law/article/icity-and-the-right-to-a-fair-trial-a-critique-of-the-critics/081E9883A7C9E50D9D7129710245F805) [dostęp: 24.09. 2018].

Zaprezentowane powyżej wyniki badań ankietowych ukazują zupełnie inny stosunek do trybunału haskiego (ICTY), jaki mają badane grupy. W szczególności zaś kluczową kwestią było następujące pytanie: która z jugosłowiańskich nacji była najczęściej skazywana przez trybunał? Serbowie i Czarnogórcy jednoznacznie wskazali, że trybunał skupił się głównie na sądzeniu jednej nacji (Serbów) – 90 procent odpowiedzi. Pozostali sprawcy np. Chorwaci, Boszniacy czy Albańczycy rzadko byli wzywani przed oblicze tej instytucji. Z kolei badani Kosowarzy wskazywali już większą różnorodność narodowości sprawców sądzonych przez ICTY. Również według tej grupy badanych to Serbowie stanowili najczęściej sądzoną nację (69,2 procent), następnie byli to Chorwaci (59 procent), Boszniacy (30,9 procent) i Albańczycy (30,9 procent).

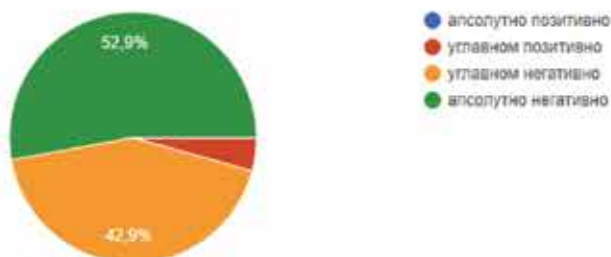
Bośniacki sąd karny orzekający w zakresie przestępstw z zakresu zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa nie jest praktycznie znany zachodniej opinii publicznej, głównie z uwagi na to, że nie został powołany przez międzynarodową instytucję, lecz funkcjonuje w ramach bośniackiego wymiaru sprawiedliwości. Niemniej jednak w przypadku orzekania w sprawach dotyczących zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości pełni on identyczną funkcję, jak wspomniany powyżej ICTY. Różnica polega na tym, że cała procedura karna toczy się na podstawie lokalnego prawa, a składy sędziowskie obsadzone są miejscowymi przedstawicielami palestry, prokuratury i środowiska sędziowskiego. Nie występuje tu czynnik międzynarodowego sądownictwa karnego.

Jak pokazują wyniki zamieszczone w poniższych diagramach, badani Serbowie, Czarnogórcy i Kosowarzy raczej negatywnie postrzegają funkcjonowanie tej instytucji. Serbowie i Czarnogórcy – 42,9 procent – raczej negatywnie i 52,9 procent – zdecydowanie negatywnie, Kosowarzy – 50 procent – raczej negatywnie i 36,8 procent – zdecydowanie negatywnie. Tylko 7,9 procent respondentów ocenia ten sąd zdecydowanie pozytywnie. Zaprezentowane wyniki badań świadczą o znacznym negatywnym postrzeganiu przez respondentów krajowego bośniackiego sądownictwa.

Wykres nr 72; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz orzecznictwo boszniackiego sądu ds. osądzenia zbrodni wojennych w Sarajewie?

Како оцењујеш рад Босанског суда за ратне злочине у Сарајеву:
70 odpowiedzi

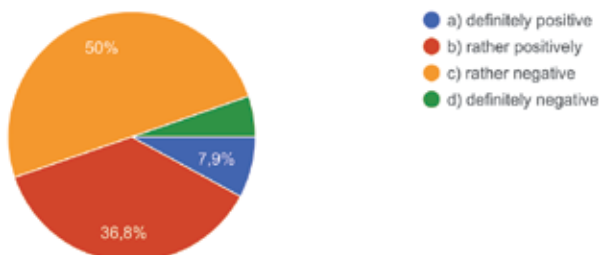

Źródła: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 73; N=38 (Kosowarzy)

Jak oceniasz orzecznictwo boszniackiego sądu ds. osądzenia zbrodni wojennych w Sarajewie?

How do you evaluate the activities for the Bosnian Court of war crimes in Sarajevo:
38 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Takie opinie na temat Boszniaków czy w ogóle Bośni i Hercegowiny oraz funkcjonujących tam instytucji państwowych nie należą do rzadkości. BiH jest uważana za sztuczny twór, powołany do życia przez tzw. społeczność międzynarodową i posiadający znamiona ciągłej tymczasowości. W związku z tym państwo to znajduje się nadal pod międzynarodowym nadzorem i nie jest poważnie traktowane przez pozostałe zachodniobałkańskie kraje. Co jakiś czas pojawiają się głosy o rozwiązaniu tego kraju i podziale (pod względem etnicznym) pomiędzy Serbię i Chorwację⁴³⁵. Tymczasem Bośniaccy muzułmanie (Boszniacy) pragną utrzymać obecny stan rzeczy, który zapewnia im funkcjonowanie własnego organizmu państwowego.

Powyższe rozważania dotyczące postrzegania przez badane osoby międzynarodowego sądownictwa karnego funkcjonującego na Bałkanach Zachodnich wskazują na głębokie, zróżnicowane i trudne do rozstrzygnięcia dylematy postjugosłowiańskiego powojennego społeczeństwa, którego psychologiczne rany nadal są niezagojone, a któremu poczucie krzywdy zamyka drogę do pojednania. W kryminologii, a szczególnie w wiktymologii, koncepcję roli ofiary w mechanizmie zbrodni zauważył i rozwinął bałkański badacz Z. Šeparović⁴³⁶, określając wiktymologię jako naukę o cierpiącym człowieku. Autor rozciągnął pojęcie ofiary na osoby zagrożone, pokrzywdzone lub unicestwione poprzez działanie lub zaniechanie człowieka bądź strukturę, organizację lub instytucję będącą jego wytworem⁴³⁷. Koncepcja ta trafnie komentuje zamieszczone w tej części pracy wyniki badań własnych.

MTKJ miał stanowić tylko tymczasowe rozwiązanie, zgodne z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych. Jednak owa „tymczasowość” była dość długa (trwała 24 lata) i skończyła się dopiero 21 grudnia 2017 roku podczas ceremonii zamknięcia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Sekretarz generalny ONZ Antonio Guterres ocenił, że działalność trybunału przyczyniła się do walki z rewizjonizmem historycznym. Natomiast na podstawie deklaracji szefa składu sędziowskiego MTKJ Carmela Agiusa trybunał wykonał wszystkie prace sądowe pomimo licznych wyzwań, w tym różnych interpretacji, trudności ze sprowadzeniem świadków z zagranicy czy z brakiem współpracy z niektórymi krajami⁴³⁸. W ciągu 24 lat działalności MTKJ postawił w stan oskarżenia 161 podejrzanych z Bośni i Hercegowiny, Serbii, Czarnogóry i Kosowa oraz wydał wyroki skazujące wobec 83 osób. Ponadto był pierwszym międzynarodowym try-

⁴³⁵ Rozważana kwestia na temat funkcjonowania BiH pozostaje poza ramami niniejszego opracowania. Zainteresowanych Czytelników kieruję w stronę opracowania naukowego autorstwa K. Krysinieła, *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012.

⁴³⁶ V. Z. Šeparović, *Viktimologija: studije o žrtvama*, Zagreb 1998.

⁴³⁷ *Ibid.*

⁴³⁸ *Ibid.*

bunałem karnym, który orzekał w sprawach o najcięższe przypadki zbrodni wojennych od czasów Norymbergi czy Tokio⁴³⁹. Natomiast do obsługi apelacji po wygaśnięciu mandatu MTKJ ONZ powołał w 2010 roku tzw. Mechanizm Narodów Zjednoczonych dla Międzynarodowych Trybunałów Karnych (MICT), czyli międzynarodowy trybunał, który przejmie jurysdykcję i najważniejsze funkcje trybunałów dla Jugosławii oraz dla Rwandy po zakończeniu ich mandatów⁴⁴⁰.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, należy jednocześnie zaznaczyć, że MTKJ niejednokrotnie borykał się z brakiem woli współpracy ze strony rządów państw postjugosłowiańskich. Skutkowało to trudnościami w egzekwowaniu nakazów aresztowania i zbieraniu materiałów dowodowych. W Serbii i Republice Serbskiej BiH wyroki MTKJ krytykowano m.in. dlatego, że ponad połowę oskarżonych przed trybunałem stanowili Serbowie. Chorwaci z kolei zarzucali trybunałowi nieporozumienia wypływające z sytuacji politycznej, w której dochodziło do zbrodni wojennych. Z kolei sposób sądzienia kosowskich Albańczyków był krytykowany przez rząd w Prisztinie⁴⁴¹.

Ostatecznie zaś współpraca państw bałkańskich z trybunałem stała się realna dopiero po formalnym powiązaniu z procesem rozszerzenia UE, który ponad dziesięć lat temu został zapoczątkowany na terytorium Bałkanów Zachodnich. W przypadku Serbii i Chorwacji doprowadziło to do znacznego opóźnienia wybranych etapów unijnej integracji. Dotyczyło to głównie dwóch państw, z których pochodziła większość sprawców ściganych przez trybunał. Usprawnienie i przyspieszenie współpracy następowało dopiero po pozytywnych negocjacjach akcesyjnych z UE. Jugosłowiański trybunał przyczynił się w znacznym stopniu do rozwoju sądownictwa międzynarodowego i otworzył drogę do dalszego rozwoju idei i praktyki międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości, głównie ze względu na jego pionierski charakter. Jednak w ocenie funkcjonowania trybunału nadal pojawiają się następujące pytania: „Czy spełnił swoje zadanie, czy pokazał światu, że sprawiedliwości nie da się uniknąć, że prędzej czy później zbrodnie zostaną osądzone, winni ukarani? **Zapewne tak, choć nie do końca.** Nie przyczynił się do pojednania w regionie. Wielu zbrodniarzy uniknęło sądu, wielu kpi sobie z wymiaru sprawiedliwości i chodzi wciąż w aureoli patrioty, są wspierani przez własne kraje...”⁴⁴². Ta krótka konkluzja artykułu Jagienki

⁴³⁹ J. Subotić, *Hijacked Justice: Dealing With the Past in the Balkans*, New York 2009, s. 50.

⁴⁴⁰ V. Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/residual_mechanism.php [dostęp: 23.01.2018].

⁴⁴¹ *Ibid.*

⁴⁴² J. Wilczak, *Koniec rozpatrywania zbrodni w byłej Jugosławii. Trybunał zakończył swoją działalność*, Tygodnik Polityka, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1732662,1,koniec-rozpattywania-zbrodni-w-bylej-jugoslawii-trybunal-zakonczy-sw-ja-dzialalnosc.read> [dostęp: 15.10.2019].

Wilczak, zdaniem autorki niniejszego opracowania, jest wyjątkowo trafna i jednocześnie odpowiada na pytanie: czy opisywany powyżej trybunał spełnił swoje cele?

2. Obraz zbrodni wojennych

Zbrodnie wojenne to poważne przestępstwa popełnione na dużą skalę, będące jednocześnie realizacją uprzednio opracowanego planu polityczno-ekonomicznego. Do tej kategorii zalicza się:

- a) bezprawne i samowolne dokonywanie poważnych zniszczeń nieusprawiedliwionych koniecznością wojskową,
- b) ataki na instytucje pomocy humanitarnej lub misje pokojowe,
- c) branie zakładników lub używanie osób cywilnych jako żywych tarcz, werbowanie dzieci poniżej 15. roku życia do sił zbrojnych,
- d) poddawanie osób, które należą do strony przeciwnej, doświadczeniom medycznym lub naukowym – nieusprawiedliwionym względami medycznymi⁴⁴³.

Ponadto powyższy katalog zbrodni wojennych opisanych w Statucie obejmuje także poważne naruszenia:

- a) konwencji haskich z 1907 roku⁴⁴⁴,
- b) konwencji genewskich z 1949 roku,
- c) protokołów dodatkowych do konwencji genewskich z 1977 roku.

Konferencja rzymska wyraźnie określiła kategorię zbrodni wojennych, czyli zbrodni popełnionych w czasie konfliktów międzynarodowych i konfliktów o charakterze niemiędzynarodowym. Niezależnie od tego, czy popełnione zbrodnie były częścią planu lub polityki, stanowiły one część zbrodni popełnianych na masową skalę. Ponadto postanowienia konferencji obejmują także zbrodnie niemające charakteru masowego.

Kategorie zbrodni wojennych zostały szczegółowo opisane w art. 8 Statutu i dzielą one zbrodnie wojenne na cztery zasadnicze kategorie:

⁴⁴³ V. R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.

⁴⁴⁴ Konwencje haskie – zbiorcza nazwa umów międzynarodowych zawieranych w Hadze. Konwencje te dotyczą prawa konfliktów zbrojnych, ochrony dóbr kultury czy legalizacji dokumentów.

I konwencja haska – zapewniała pokojowe rozstrzyganie międzynarodowych sporów, utworzenie Stałego Trybunału Rozjemczego.

II konwencja haska – normowała zwyczaje i prawa podczas wojny lądowej; była wzorowana na deklaracji brukselskiej z 1874.

III konwencja haska – sugerowała zastosowanie konwencji genewskiej z 1864 roku do wojny na morzu.

- a) poważne naruszenia konwencji genewskich z 1949 roku,
- b) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów wojennych stosowanych do konfliktów międzynarodowych,
- c) poważne naruszenia art. 3 wspólnego czterem konwencjom genewskim z 1949 roku popełnione w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym,
- d) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów stosowanych w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym.

Do kategorii zbrodni wojennych zalicza się najważniejsze naruszenia prawa polegające na:

- a) planowaniu zabójstw, w tym torturowanie lub nieludzkie traktowanie łącznie z eksperymentami biologicznymi,
- b) umyślnym sprawianiu wyjątkowych cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała i zdrowia,
- c) dokonywaniu bezprawnie i samowolnie poważnych zniszczeń i przywłaszczeniu mienia nieusprawiedliwione koniecznością wojenną,
- d) zmuszaniu jeńców wojennych lub innych chronionych osób do służby w siłach zbrojnych mocarstwa nieprzyjacielskiego,
- e) umyślnym pozbawianiu jeńców wojennych lub innych chronionych osób prawa do rzetelnego procesu prowadzonego w normalnym trybie,
- f) bezprawnych deportacjach lub przesiedleniach, bezprawnym pozbawieniu wolności;
- g) braniu zakładników,
- h) innych ciężkich naruszeniach ustanowionych przez prawo międzynarodowe praw i zwyczajów mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze (w tym na zamierzonym kierowaniu ataków przeciwko ludności cywilnej lub indywidualnym osobom cywilnym niebiorącym bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, czyli na zamierzonym kierowaniu ataków przeciwko obiektom cywilnym czy niemającym przeznaczenia wojskowego)⁴⁴⁵.

Przytoczony powyżej art. 8 w znacznym stopniu powielił postanowienia z dziedziny prawa międzynarodowego publicznego. W niektórych przypadkach zaś uzupełnia postanowienia konwencji, np. dodaje do listy budynków chronionych przed atakiem obok szpitali także budynki sakralne, pomniki historii czy budynki szkolne. Ponadto za zbrodnie wojenne zostały także uznane następujące naruszenia:

- a) dokonywanie transferu bezpośrednio lub pośrednio przez okupanta części jego własnej ludności na terytorium okupowane,

⁴⁴⁵ Powyższy fragment pochodzi bezpośrednio z treści Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w Rzymie 17 lipca 1998. Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708.

- b) dokonywanie deportacji lub transferu całej lub części ludności z terytorium okupowanego w obrębie tego terytorium lub poza nim,
- c) włączenie do katalogu zbrodni wojennych zbrodni o charakterze seksualnym (gwałt, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, przymusowa sterylizacja, przymusowa ciąża),
- d) rekrutowanie do sił zbrojnych lub wykorzystywanie w konfliktach zbrojnych dzieci do lat 15.

Natomiast podczas konferencji rzymskiej nie osiągnięto sukcesu w poszerzeniu zakresu zbrodni wojennych dotyczących kwestii użycia broni jądrowej oraz stosowania min przeciwpiechotnych. Uznano, że problem ten jest jeszcze „przedwczesny”⁴⁴⁶.

Statut reguluje sytuację kobiet i dzieci podczas konfliktu zbrojnego. Jego zapisy umożliwiają tej kategorii ofiar dostęp do wymiaru sprawiedliwości, a kobietom zapewnia się współudział podczas toczących się procesów karnych. Statut uznaje jednoznacznie, że przemoc seksualna i gwałt stanowi formę zbrodni wojennych. Ponadto ten rodzaj przemocy musi być częścią zorganizowanego działania państwa lub organizacji. Art. 7. ust. 3 stanowi, że dla celów Statutu przyjmuje się następującą definicję słowa „gender”: „[słowo gender] rozumiane jako odnoszące się do dwóch płci, męskiej i żeńskiej w kontekście społeczeństwa”⁴⁴⁷.

W celu zwiększenia pomocy ofiarom i świadkom konfliktów zbrojnych międzynarodowy sąd ustanowił Wydział do spraw Ofiar i Świadców, oferując tym podmiotom pomoc i profesjonalne wsparcie psychologiczne⁴⁴⁸. Szczególną kategorię ofiar ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych stanowią dzieci. Przemoc wobec dzieci obejmuje następujące kategorie zbrodni:

- a) przenoszenie dzieci do innej grupy etnicznej kwalifikowane jako ludobójstwo⁴⁴⁹,
- b) handel dziećmi kwalifikowany jako zbrodnia przeciwko ludzkości.

⁴⁴⁶ V. O. Niewiada, *Katalog zbrodni wojennych w świetle Statutu Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „De Securitate et Defensione O Bezpieczeństwie i Obronności” 2015, nr 1, s. 101–112, http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_11_2015_Niewiada.pdf Nr1(1)/2015 desecuritate.uph.edu.pl [dostęp: 10.06.2018].

⁴⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁴⁸ Amnesty International Polska, <http://www.amnesty.org.pl/corobimy/icc> [dostęp: 10.06.2018].

⁴⁴⁹ Istnieje także podkategoria ludobójstwa – ludobójstwo kulturowe; ludobójstwo etniczne (ang. *ethnocide*) – planowe niszczenie odrębności kulturowej i etnicznej (narodowej) grupy. Ma na celu rozbicie tkanki społecznej i rodzinnej, a także zmuszenie ludzi (szczególnie dzieci) do porzucenia własnej kultury (wierzeń, języka, sztuki) i sposobu życia oraz przyjęcia innej tożsamości. J. Morsink, *Cultural Genocide, the Universal Declaration, and Minority Rights*, „Human Rights Quarterly” 1999, nr 21, s. 1029. V. B. Sautman, *Cultural genocide and Asian state peripheries. Cultural genocide in international context*, New York 2006, s. 196.

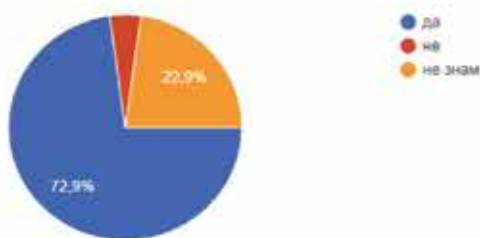
W kontekście ostatnich konfliktów zbrojnych rozgrywających się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku na Bałkanach Zachodnich na szczególną uwagę zasługuje przytoczenie danych dotyczących serbskich dzieci, które poniosły śmierć w wyniku tzw. interwencji humanitarnej NATO w 1999 roku. W ciągu 78 dni nalotów zginęło 1002 policjantów oraz 2500 cywilów, w tym 89 dzieci, a 12,5 tys. osób odniosło obrażenia⁴⁵⁰. To wydarzenie pozostaje bez precedensu w historii NATO. Zapisy analizowanego Statutu dotyczące dzieci pozostają jednym z najważniejszych osiągnięć tego dokumentu. W szczególności zaś dotyczy to zakazu wykorzystywania dzieci poniżej 15. roku życia jako żołnierzy w konfliktach zbrojnych. Tego rodzaju praktyki uznane zostały za zbrodnię wojenną (nie zawarto jednak porozumienia, by próg ten podnieść do 18. roku życia). W izraelskim instytucie Yad Vashem widnieje jakże symboliczny napis, że unicestwienie dzieci niesie za sobą szczególną stratę, ponieważ w ten sposób zostaje przerwany cykl pokoleń.

Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących spostrzeżeń osób badanych na temat problematyki zbrodni wojennych dokonanych na terytorium krajów byłej Jugosławii.

Wykres nr 74; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy podczas niedawnych konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni wojennych?

Да ли су се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодили ратни злочини:
70 одговори

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

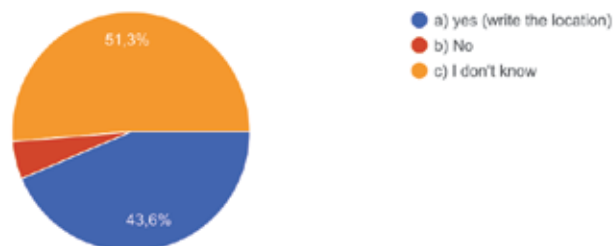
⁴⁵⁰ V. Naloty NATO na Serbię były zbrodnią, TVPInfo, <https://www.tvp.info/6848770/swiat/naloty-nato-na-serbie-byly-zbrodnia/> [dostęp: 10.06. 2018].

Wykres nr 75; N=39 (Kosowarzy)

Czy podczas niedawnych konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni wojennych?

Was the recent armed conflict taking place in the former Yugoslavia a war crime:

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz wypowiedź), nie, nie wiem)

Wyniki przeprowadzonych badań prezentują stan wiedzy respondentów na temat zbrodni wojennych mających miejsce podczas ostatnich bałkańskich konfliktów zbrojnych. W grupie serbsko-czarnogórskiej odnotowano wysoki wskaźnik wiedzy. Blisko 73 procent (72,9 procent) badanych potwierdziło fakt zaistnienia zbrodni wojennych podczas ostatnich jugosłowiańskich wojen domowych. Natomiast 22,9 procent zaznaczyło odpowiedź – nie wiem, pozostała (niewielka) grupa określiła odpowiedź – nie. Natomiast w grupie kosowskiej odsetek odpowiedzi potwierdzających wiedzę na temat zbrodni wynosił 43,6 procent, zaś 51,3 procent badanych wybrało odpowiedź – nie wiem. Pozostała grupa zaprzeczyła istnieniu tego rodzaju zjawiska.

Serbsko-czarnogórska grupa badanych ma zdecydowanie większą wiedzę na temat zbrodni wojennych zaistniałych podczas działań zbrojnych w Jugosławii pod koniec dwudziestego stulecia. Wynika to przede wszystkim z tego, że grupa ta obejmowała szeroki zakres wiekowy (18–63 lata) i w związku z tym wśród badanej populacji znalazły się osoby mające za sobą wojenne doświadczenia. Natomiast grupa kosowska była reprezentowana przez osoby młode, które z oczywistych względów nie miały tego rodzaju doświadczeń. W związku z tym ponad połowa badanych (51,3 procent) określiła odpowiedź – nie wiem. Niemniej jednak nie usprawiedliwia to braku wiedzy, która powinna być uzupełniana w toku kolejnych etapów edukacji.

Jak sugerują (ze względu na niewielką próbę badawczą) niniejsze wyniki badań, kosowskie społeczeństwo albo wypiera tego rodzaju wiedzę, albo zaprzecza oczywistym faktom, że ich rodacy byli zarówno ofiarami, jak i spraw-

camii zbrodni wojennych. Wobec tego blisko połowa badanych wymaga intensywnych działań edukacyjno-informacyjnych w opisywanym obszarze w celu budowy sprawiedliwego, demokratycznego i tolerancyjnego społeczeństwa obywatelskiego na terenie Republiki Kosowa. Tego rodzaju postawy tłumaczy opisana w części teoretycznej koncepcja konfliktu grupowego Volda.

Poniżej zostały zaprezentowane wyniki badań własnych dotyczących oceny postaw wobec domniemanych bałkańskich zbrodniarzy wojennych przez badanych respondentów.

Wykres nr 76; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

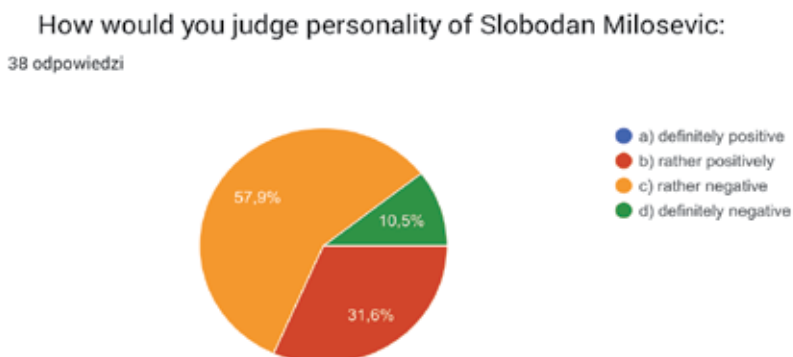
Jak oceniasz postać Slobodana Miloševića?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 77; N=38 (Kosowarzy)

Jak oceniasz postać Slobodana Miloševića?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Powyżej znajdują się diagramy dotyczące oceny serbskiego dygnitarza Slobodana Miloševića, który jako pierwszy został oskarżony przez trybunał haski o poważne przestępstwa z zakresu międzynarodowego prawa karnego. W grupie serbsko-czarnogórskiej opinie respondentów rozkładały się następująco: 42,9 procent badanych opowiedziało się raczej negatywnie wobec Miloševića, zdecydowanie negatywnie – 17,1 procent, raczej pozytywnie – 25,7 procent, zdecydowanie pozytywnie – 14,3 procent. W grupie kosowskiej zaś 57,9 procent badanych wyraziło raczej negatywny stosunek wobec tego serbskiego polityka, zdecydowanie negatywny stosunek wyraziło 10,5 procent, natomiast 31,6 procent zakresliło odpowiedź – raczej pozytywnie.

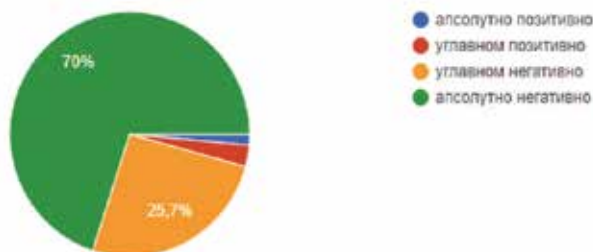
Powyższe wyniki badań wydają się dość zaskakujące, biorąc pod uwagę fakt, że oceniana postać jest zdecydowanie negatywnie postrzegana przez światową opinię publiczną i obok Ratka Mladića stała się głównym symbolem budzącym wyjątkowo negatywne skojarzenia z okrucieństwami ostatnich wojen domowych na Bałkanach. Natomiast w opinii badanych osób ci serbscy zbrodniarze nie są oceniani zdecydowanie negatywnie. Takie wyniki badań potwierdzają przede wszystkim rozbieżności w ocenie tych polityków pomiędzy światem Zachodu a światem Bałkanów, pomiędzy cywilizacją zachodnioeuropejską a cywilizacją bizantyjską i orientalną, która zdecydowanie odmiennie postrzega rolę politycznego przywódcy w społeczeństwach wysokiego i niskiego kontekstu – koncepcji G. Hofstede. Powyższe wyniki badań ukazują także teoretyczną i praktyczną stronę konfliktów wewnętrznych oraz ich odmianę w postaci umiędzynarodowionych konfliktów wewnętrznych w świetle ogólnych koncepcji konfliktu autorstwa Maxa Webera.

Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań oceny postaci Ante Gotoviny.

Wykres nr 78; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz postać Ante Gotoviny?

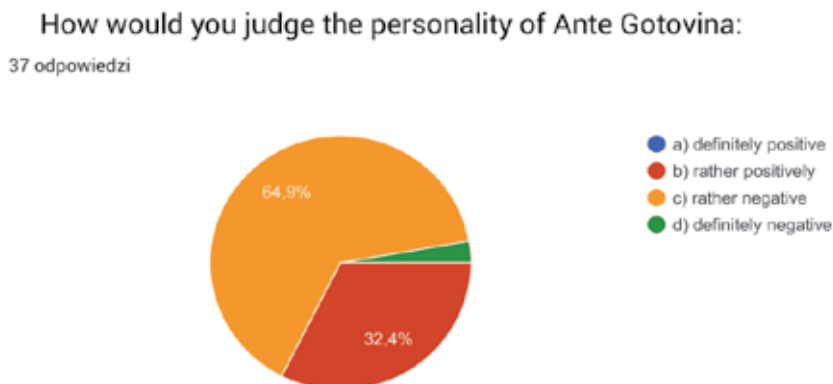
70 odpowiedzi

Źródło: badanie własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 79; N=37 (Kosowarzy)

Jak oceniasz postać Ante Gotoviny?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Powyższe diagramy ukazują opinie badanych osób wobec czołowej postaci chorwackiego życia politycznego. Polityk ten odegrał zasadniczą rolę w trakcie serbsko-chorwackiego konfliktu zbrojnego. W związku z tym w swoim rodzimym kraju oraz w oczach zachodnioeuropejskiej opinii publicznej cieszy się niewzruszonym szacunkiem i jest ogólnie postrzegany jako bohater i weteran walk o niepodległość, demokrację i prawa człowieka w Chorwacji. Wyniki niniejszych badań (oczywiście w granicach niskiej próby badawczej) usugerują jednak inny obraz tego polityka i żołnierza. W grupie serbsko-czarnogórskiej jest on wyjątkowo negatywnie postrzegany – źle ocenia go aż 75,7 procent badanych Serbów i Czarnogórców, 20 procent respondentów na zadane pytanie odpowiedziało – raczej negatywnie. Natomiast w grupie badanych Kosowarów 64,9 procent oceniło tę postać raczej negatywnie, ale jednocześnie 32,4 procent uznało Gotovinę za postać raczej pozytywną.

Wyniki te odzwierciedlają ogólne stosunki międzynarodowe, jakie panują na Bałkanach Zachodnich w relacji Chorwacja – inne narody bałkańskie. Wbrew powszechniej opinii na temat wrogości pomiędzy wyznawcami islamu i katolicyzmu na Bałkanach istnieje między nimi znaczna nić porozumienia, w odróżnieniu od nienawiści pomiędzy muzułmanami i katolikami przeciwko prawosławnym. Oś konfliktu opiera się właśnie na tej linii. Obecnie odzwierciedlają to antagonizmy pomiędzy prawosławiem a innymi religiami występującymi na Bałkanach Zachodnich. Grupa badanych Kosowarów (głównie wyznawców islamu) znacznie przychylniej odnosi się do postaci A. Gotoviny niż do bohaterów/zbrodniarzy innych bałkańskich nacji. Wyniki zaprezentowanych badań wyjątkowo wpisują się

w istotę kryminologicznej koncepcji technik neutralizacji działań przestępczych Sykesa i Matza oraz teorii socjologicznych Webera dotyczących roli charyzmatycznych przywódców, szczególnie na gruncie teorii konfliktów.

Wyniki badań ankietowych i terenowych dotyczących postaci Ratko Mladića.

Wykres nr 80; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

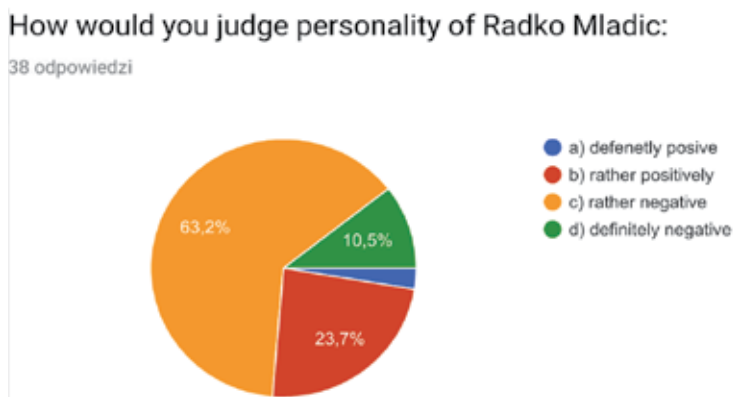
Jak oceniasz postać Ratko Mladića?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 81; N=38 (Kosowarzy)

Jak oceniasz postać Ratko Mladića?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Ratko Mladić to serbski generał odpowiedzialny za wydarzenia w Srebrenicy z 1995 roku. Przypadek Srebrenicy był ostatnią, najkrwawszą odsłoną wojny w Jugosławii. Jak w środku Europy mogło dojść do takiej masakry? Jak mogła się ona wydarzyć pod egidą holenderskich błękitnych hełmów ONZ⁴⁵¹ i gdzie należy szukać odpowiedzi na te pytania? Wówczas w ogarniętej wojną domową Jugosławii wszystkie strony sporu dysponowały swoimi oddziałami militarnymi lub nieformalnymi grupami paramilitarnymi. Najsilniejsze były siły serbskie dowodzone przez Radko Mladića, ale także bośniaccy muzułmanie (obecnie Boszniacy) mieli wyjątkowe skuteczne formacje tzw. muzułmańskiej Ligi Patriotycznej, ściśle związanej z partią Aliji Izetbegovića, oraz Zielone Berety, a także kilka tysięcy ochotników z krajów muzułmańskich, składających się głównie z afgańskich weteranów i mudżahedinów walczących po stronie talibów w afgańskiej wojnie przeciwko ZSRR. Oddziały te pacyfikowały serbskie osady wokół Srebrenicy, prowokując tym samym serbskie wojsko do interwencji. Sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej, kiedy ONZ postanowiła utworzyć w Srebrenicy tzw. strefę bezpieczeństwa, gdzie mieliby się schronić muzułmańscy cywile. Ta wysoce skomplikowana sytuacja doprowadziła do tragedii, która przez MTKJ została sklasyfikowana jako ludobójstwo⁴⁵².

Wyniki badań ankietowych dotyczących postrzegania w Serbii, Czarnogórze i Kosowie postaci Aliji Izetbegovića.

Wykres nr 82; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz postać Aliji Izetbegovića?

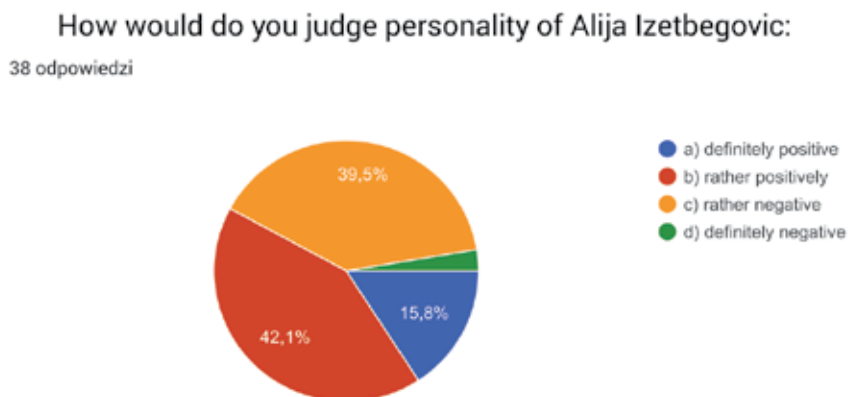

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

⁴⁵¹ J. Wilczak, *Zbrodnia w cieniu błękitnej flagi*, „Polityka”, nr 22 (2860), ss. 58–60.

⁴⁵² Tematyka zbrodni w Srebrenicy (ze względu na oznaczone terytorialnie badania, głównie w Kosowie) nie została objęta badaniami prezentowanymi w tej książce. Autorka odsyła do stosownej bogatej literatury odnoszącej się zarówno do samej istoty upadku Srebrenicy, jak i natury tzw. stref bezpieczeństwa.

Wykres nr 83; N=38 (Kosowarzy)
Jak oceniasz postać Aliji Izetbegovića?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Postać Aliji Izetbegovića – legendarnego przywódcy bośniackich Muzułmanów, człowieka uznanego w latach siedemdziesiątych XX wieku za prześladowanego przez socjalistyczne władze jugosłowiańskie za antykomunistyczne poglądy polityczne, nie jest, zdaniem respondentów, bynajmniej oceniana pozytywnie. Wśród Serbów i Czarnogórców jest on postrzegany wyjątkowo negatywnie (75,7 procent) i raczej negatywnie (20 procent). Jak dla przedstawicieli Zachodu człowiek ten był wzorem wszelkich cnót i obrońcą praw człowieka, tak dla niemuzułmańskich mieszkańców regionu (w opinii osób badanych) stanowił uosobienie radykalnego muzulmańskiego oblicza i chęci zdominowania Bałkanów Zachodnich przez tę wersję islamu.

Natomiast wyniki badań w grupie kasowarskiej potwierdzają ogólne bałkańskie trendy, jakie obserwuje się w muzulmańskich terytoriach Kosowa (42,1 procent oceniło postać A. Izetbegovića raczej pozytywnie, a 15,8 procent – zdecydowanie pozytywnie). Społeczność ta po latach liberalnej socjalistycznej polityki religijnej prowadzonej na terytorium Republiki Kosowa przeżywa obecnie wielki powrót do religii, ale co niezwykle niebezpieczne – nie do jej liberalnej wersji, która przez wieki panowała na Bałkanach, lecz do jej radykalnego oblicza (zwrot w kierunku wahabickiej⁴⁵³ odmiany islamu rodem z krajów Zatoki Perskiej). W związku z tym postać A. Izetbegovića (wiernego wyznawcy radykalnej wersji islamu – szariat)

⁴⁵³ *Kosowo: Sześć osób skazano za planowanie zamachów m.in. na siły NATO*, Gazeta Prawna, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1428727,kosowo-szesc-osob-skazano-za-planowanie-zamachow-m-in-na-sily-nato.html> [dostęp: 4.09.2019].

nie jest bynajmniej negatywnie oceniana przez młode kosowskie społeczeństwo. Z drugiej strony zaś 39,5 procent kosowskich respondentów oceniło A. Izetbegovića raczej negatywnie. Zapewne jest to ta część kosowskiego, a raczej albańskiego społeczeństwa, która reprezentuje obojętną postawę wobec jakiegokolwiek religijności. W pobliskiej Albanii panuje powszechne przekonanie, że religią Albańczyków jest albańskość⁴⁵⁴, czyli krajowy ateizm (dewiza narodowa Albanii), wyjątkowo wzmocniony podczas radykalnego zwalczania religii w czasach dyktatora Envera Hodży.

Przedstawione wyniki badań własnych sugerują, że w opisywanych społeczeństwach bałkańskich postacie historyczne nadal wywołują żywe emocje i nie znajdują się bynajmniej na „śmietniku historii”. Taki obraz bałkańskiej rzeczywistości odpowiada teoretycznej koncepcji stworzonej przez M. Webera, poruszającej problematykę charyzmatycznych przywódców politycznych czy religijnych. Ponadto jest to także wynik tego, że ostatnie bałkańskie konflikty nie zostały jeszcze do końca wygaszone i nadal tlą się w niektórych zakątkach Bałkanów Zachodnich.

3. Postrzeganie zbrodni przeciwko ludzkości

Definicja legalna zbrodni przeciwko ludzkości w postaci deportacji lub przymusowych przesiedleń ludności została zawarta w ust. 2 pkt (d) Statutu Rzymskiego i wyjaśnia, że tego rodzaju przymusowe działania zostaną zakwalifikowane jako zbrodnia, jeśli ludność, która na danym terytorium przebywa legalnie, a przez użycie przymusu bezpośredniego, groźbę jego użycia lub przez presję psychiczną zostanie zmuszona do zmiany miejsca zamieszkania także w kontekście przeniesienia ludności z jednego kraju do drugiego. Ponadto działanie to musi być niezgodne z prawem międzynarodowym⁴⁵⁵. Przymusowe przesiedlenie ludności oznacza także przemieszczanie jej w obrębie jednego kraju, do którego doszło w wyniku bezpośredniego przymusu lub przez zastosowanie przymusu psychicznego. Zapis ten chroni także przed deportacjami i przymusowymi przemieszczeniami nie tylko cudzoziemców, ale także ludność autochtoniczną. Stanowi on zatem szczególną gwarancję ochrony prawnomiędzynarodowej.

W niniejszej części pracy zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych związanych ze zjawiskiem zbrodni przeciwko ludzkości, zarejestrowa-

⁴⁵⁴ „Wszyscy jak bracia złożmy przysięgę, Nie patrzymy na kościół czy meczet. Religią Albańczyków jest albańskość” – (alb.) „*Feja e shqiptarit është shqiptaria*”. P. Vasa, *Veptra Letrare*, V. I, Tiranë 1987, s. 19 *v. Wokół Macedonii. Siła kultury – kultura siły*, red. B. Zieliński, Poznań 2002, s. 44.

⁴⁵⁵ Cf. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, 8 sierpnia 1945, Londyn, Dz.U. z 1947 r. nr 63, poz. 367, Art. 6.; A. Socha, *Zbieżność a komplementarność jurysdykcji międzynarodowych trybunałów karnych i sądów krajowych*, Wrocław 2004, s. 48.

nym w trakcie działań wojennych na terytorium dawnej Jugosławii. Współcześnie tematyka ta nie wywołuje już takiego zainteresowania, jak miało to miejsce wiele lat temu, kiedy bałkańskie konflikty zbrojne „elektryzowały” nie tylko Europę, ale także świat. Bałkańską problematykę zastąpiły inne krwawe wydarzenia toczące się na Bliskim Wschodzie. Niemniej jednak opisywane zbrodnie nie zostały jeszcze do końca zbadane i udokumentowane. Sprawcy ukrywają się bądź próbują odwrócić sytuację i przyjąć w ten sposób pozycję ofiary, zaś rzeczywiści poszkodowani nadal poszukują sprawiedliwości i oczekują stosownego odszkodowania lub zadośćuczynienia za doznane krzywdy i szkody.

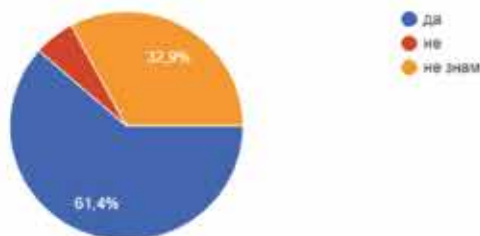
Poniższe badania prezentują poziom wiedzy badanych populacji (Serbów, Czarnogórców i Kosowarów) o zbrodniach przeciwko ludzkości, jakie miały miejsce podczas ostatnich bałkańskich konfliktów wewnętrznych. Jak pokazują diagramy, grupa serbsko-czarnogórska wykazała większą wiedzę w opracowywanej materii. Ponad połowa badanych (61,4 procent) przyznała, że na opisywanym terytorium doszło do zbrodni przeciwko ludzkości, pozostali respondenci zaznaczili zaś opcje – nie wiem i – nie. Natomiast w grupie kosowskiej badani w ponad połowie przypadków (56,4 procent) stwierdzili, że nie mają na ten temat wiedzy.

Wykres nr 84; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Jak oceniasz, czy podczas ostatnich konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni przeciwko ludzkości?

Да ли су се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодили злочини против човечности:

70 одговора

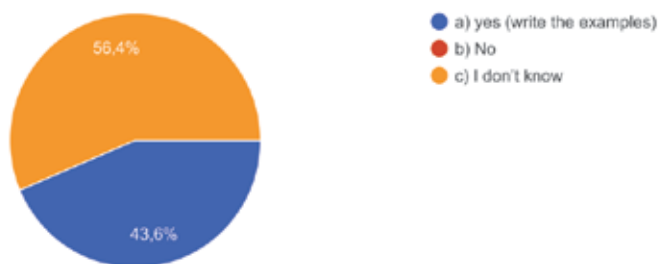
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 85; N=39 (Kosowarzy)

Jak oceniasz, czy podczas ostatnich konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni przeciwko ludzkości?

Was the recent armed conflict taking place in the former Yugoslavia a crime against humanity:

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz wypowiedź), nie, nie wiem)

Niniejsze wyniki badań sugerują (podobnie jak w badaniach dotyczących zbrodni wojennych i ludobójstwa) pilną potrzebę edukacji trzech badanych grup w opisywanym obszarze. Respondenci zaś wypierają ze świadomości te tragiczne wydarzenia, które miały miejsce na terytorium ich państw bądź świadomie próbują „odciąć się” od bolesnej przeszłości. Tego rodzaju dylematy wypełniają znamiona socjologiczno-historycznego terminu „konflikt pamięci”. Zjawisko to generuje różne narracje tego samego wydarzenia. Zazwyczaj ofiary powiększają doznane krzywdy, zaś sprawcy zaprzeczają swoim czynom bądź usprawiedliwiają je. Próbuje także pomniejszyć i zbagatelizować liczbę ofiar.

Ponadto w trakcie wojen domowych niejednokrotnie te same osoby występują jednocześnie w roli katów i ofiar. Wówczas obraz konfliktu staje się bardzo skomplikowany i trudny do opisu i obiektywnej oceny. Tę sytuację trafnie opisuje R. Poczykowski: „U podłoża wielu konfliktów, zwłaszcza tych najkrwawszych, leży często poczucie krzywdy (mające realne podstawy lub wyolbrzymione przez agresywne nacjonalizmy czy religijne fundamentalizmy), niezabliźnione rany z przeszłości. Honor, duma narodowa, pragnienie przywrócenia sprawiedliwości, wszystkie te społecznie konstruowane sentymenty mogą być objaśnione w obrębie kultury danej grupy jedynie przez odwołanie się do jej pamięci”⁴⁵⁶. Niejednokrotnie zaś opisywane kon-

⁴⁵⁶ R. Poczykowski, *Lokalny wymiar pamięci. Pamięć społeczna i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*, praca doktorska w zakresie socjologii, napisana pod kierunkiem prof.

flikty odznaczają się znacznym zasięgiem terytorialnym i mają tragiczne następstwa (wojny domowe, czystki etniczne, ludobójstwa), które z kolei są podsycane, a nawet generowane przez sentymenty mające silne zakorzenienie w poczuciu historycznej krzywdy czy historycznej potrzeby rewanżu. Ponadto konflikty te mają tendencję do odradzania się nawet po długich okresach remisji i pokoju⁴⁵⁷.

Psychologiczne, głębokie poczucie krzywdy było przedmiotem badań wspomnianych już wcześniej filozofów: Karola Marksa, Maxa Webera oraz Georga Simmela. Przytoczeni badacze zwrócili szczególną uwagę na fakt tworzenia i powielania konfliktów, których wynikiem stał się nierówny podział dóbr w danym społeczeństwie oraz poczucie zbiorowej krzywdy (rzeczywistej lub domniemanej) doznanej od niekiedy wielowiekowego wroga. Ponadto według koncepcji G. Simmela konflikt (w szczególności na tle narodowo-etnicznym) sprzyja konsolidacji i integracji grupy. W tym przypadku dotyczy to społeczności kosowskiej nie tylko tej zamieszkującej Kosowo, ale także przebywającej poza granicami, która podtrzymuje i kultywuje tą zazwyczaj zniekształconą pamięć.

4. Percepcja zbrodni ludobójstwa

Twórcą terminu „ludobójstwo” był polski prawnik żydowskiego pochodzenia Rafał Lemkin (1900–1959) – specjalista z zakresu międzynarodowego prawa karnego. R. Lemkin jeszcze przed II wojną światową zabiegał o zalegalizowanie penalizacji masowych mordów zmierzających do eksterminacji grup narodowych, rasowych czy religijnych (m.in. podczas międzynarodowej konferencji poświęconej unifikacji prawa karnego w Madrycie w październiku 1933 roku)⁴⁵⁸. Pomimo ogromnego zaangażowania i wysokiego poziomu naukowego tego przedsięwzięcia nie zostało ono wówczas docenione⁴⁵⁹. Dopiero po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej społeczność międzynarodowa aktywnie włączyła się w prace na rzecz uchwalenia międzynarodowej konwencji potępiającej tego rodzaju zbrodnicze działania.

W związku z tym w grudniu 1946 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło Rezolucję nr 95/1, potwierdzającą zasady prawa międzynarodowego uznane przez Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego i jego wyrok oraz Rezolucję nr 96/1, która podaje legalną definicję zbrodni

dr. hab. Andrzeja Sadowskiego, Białystok 2010, s. 83.

⁴⁵⁷ A. Moroz, *Konflikt pamięci na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie działalności Romualda Rajsa ps. „Bury”*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2016, t. 5, ss. 61–91.

⁴⁵⁸ K. Kosińska, *Zbrodnie ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008, ss. 52–54.

⁴⁵⁹ P.R. Bartrop, S. Totten, *The History of Genocide: An Overview* (w:) *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Greenwich, Connecticut 2004, ss. 32–33.

ludobójstwa: „Ludobójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do istnienia całych grup ludzkich, tak jak zabójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do życia poszczególnych jednostek [...]. Ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, którą potępia świat cywilizowany i której główni sprawcy i ich wspólnicy podlegają karze bez względu na to, czy są osobami prywatnymi, funkcjonariuszami publicznymi, mężami stanu, i bez względu na to, czy zbrodnia została dokonana z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych”⁴⁶⁰. Samo pojęcie ludobójstwa budziło wiele problemów poczynając od etymologii. Wcześniej (jeszcze przed powstaniem ONZ) posługiwano się neologizmem, określając sprawców ludobójstwa, wrogami rodzaju ludzkiego” – *hostis humani generis*. Tego pojęcia używali jeszcze niektórzy prawnicy w odniesieniu do procesu A. Eichmanna⁴⁶¹.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa została uchwalona na mocy decyzji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 roku. Polska ratyfikowała ją 18 lipca 1950 roku. Proces tworzenia konwencji, w tym definiowania samej zbrodni ludobójstwa, był przedmiotem ożywionej dyskusji i kontrowersji głównie ze strony różnych interesów ówczesnych mocarstw. Ostatecznie w wyniku długich negocjacji ustalono następującą legalną definicję ludobójstwa. Jest nim którykolwiek z następujących czynów dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych:

- a) zabicie członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy⁴⁶².

Jednak kluczowym elementem definicji „ludobójstwa” pozostaje niezmiennie intencja sprawcy (sprawców), czyli zamiar, który dzieli się na bezpośredni i ewentualny. W związku z tym, aby dane czyny przestępcze można było zakwalifikować jako działania ludobójcze, należy bezwzględnie wykazać, że sprawcy działali w pełni świadomie i z premedytacją. Prawnicza definicja ludobójstwa jest niedookreślona i nadal budzi kontrowersje w środowisku prawników⁴⁶³, ale także socjologów czy specjalistów z dziedzi-

⁴⁶⁰ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne, op. cit.*, s. 275; P.R. Bartrop, S. Totten, *The History of Genocide: An Overview, op. cit.*, ss. 32–33.

⁴⁶¹ V. H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 2010.

⁴⁶² Dz.U. z 1952 roku nr 2, poz. 9, art. 2.

⁴⁶³ V. D. Rothenberg, *Genocide*, (w) *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, red. D. I. Shelton, s. 395–397, Detroit 2005.

ny nauk o polityce. Panuje zgoda jedynie co do tego, że zbrodnia ludobójstwa jest uznawana powszechnie w prawie międzynarodowym jako norma *ius cogens* – bezwzględnie obowiązująca. Oznacza to, że jej zastosowanie nie zależy od woli stron, a państwo nie może wyłączyć lub ograniczyć jej zastosowania. Dlatego też zbrodnia ludobójstwa jest zakazana w każdym przypadku, nawet w państwach, które nie przystąpiły do konwencji⁴⁶⁴.

Niedookreślona prawnie definicja „ludobójstwa” znajduje zaś wiele konstrukcji doprecyzowania w naukach humanistycznych, a szczególnie w socjologii i politologii. W literaturze przedmiotu pojawiły się więc pewne propozycje autorstwa I. Midlarskiego, R. Melsona, F. Chalka, K. Jonassohna czy H. Fein. Najbardziej wyczerpującą charakterystykę pojęcia ludobójstwa podaje H. Fein: „[Jest to] podtrzymywane, celowe działanie sprawców, zmierzające do fizycznego zniszczenia wspólnoty, zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, przez wstrzymanie biologicznej i społecznej reprodukcji członków grupy, kontynuowane bez względu na poddanie się ofiar lub też brak rzeczywistego zagrożenia ze strony ofiar”⁴⁶⁵.

L.M. Nijakowski proponuje z kolei modyfikację pojęcia ludobójstwa, które jego zdaniem polega na „podtrzymywaniu, celowym działaniu sprawców, zmierzającym do anihilacji wyróżnionej kategorii społecznej, zarówno bezpośrednio (poprzez mordy), jak i pośrednio przez wstrzymanie biologicznej i społecznej reprodukcji członków grupy, niezależnie od ich płci, wieku czy statusu społecznego, przy założeniu, że opuszczenie anihilowanej kategorii społecznej jest niemożliwe bez względu na działania eksterminowanych jednostek, i dbałości o to, aby ofiary nie uciekały z kontrolowanego przez sprawców terytorium”⁴⁶⁶.

Biorąc pod uwagę dorobek nauk społecznych w kwestii pojęcia ludobójstwa, należy wyraźnie zaznaczyć, że politologia czy socjologia wypracowały także subkategorie tego pojęcia. W związku z tym w nauce badań nad genocydem wyróżnia się również: ludobójstwo totalne i ludobójstwo częściowe, które z kolei dzieli się na masakry i akty elitobójstwa, a także praktyki quasi-ludobójcze⁴⁶⁷.

Ponadto ludobójstwo totalne na danym obszarze staje się *de facto* radykalną czystką etniczną, prowadzącą do usunięcia wrogiej społeczność poprzez jej anihilację, a nie wypędzenie. Jak słusznie zauważa L. Nijakowski, wbrew powszechnej opinii do totalnych czy częściowych aktów ludobójstwa nie dochodziło tak często, jak sugerowałyby tytuły prasowe, ale – jak podkreśla – morderczy potencjał sprawców był zaspakajany podczas ma-

⁴⁶⁴ Ze względu na socjologiczno-filozoficzny charakter tego opracowania prawnicza definicja terminu „ludobójstwo” została jedynie zasygnalizowana.

⁴⁶⁵ V. H. Fein, *Genocide. A Sociological Perspective*, London–Newbury Park 1993.

⁴⁶⁶ L.M. Nijakowski, *Rozkosz zemsty*, Warszawa 2014, s. 76.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, s. 76.

sakr⁴⁶⁸. Ponadto mobilizacja ludobójcza wymagała znacznego zaangażowania w postaci np. planów eksterminacyjnych, ekonomicznej kalkulacji, sprawnej administracji, odpowiedniego ustawodawstwa np. na wzór ustaw norymberskich, wyszkolonych i sprawnych żołnierzy, logistyki, a także odpowiedniego zaplecza. Jak dowodzą powyższe rozważania, pojęcie mobilizacji ludobójczej jest niedookreślone, wieloznaczne i trudne interpretacyjnie. Dlatego też będzie wywoływało ciągle żywe emocje wśród badaczy problemu i zmuszało do pogłębionych badań i refleksji prawniczej, socjologicznej, politologicznej i z dziedziny studiów międzynarodowych czy filozofii prawa. Nie budzi wątpliwości fakt, że tego rodzaju zbrodnie zostały zarejestrowane podczas ostatnich bałkańskich konfliktów zbrojnych i nie dotyczy to wyłącznie przypadku tzw. upadku Srebrenicy.

Obecnie znawcy tematu (przede wszystkim bałkaniści) zgodnie twierdzą, że zbrodni dopuszczały się wszystkie strony konfliktu niezależnie od narodowości, grupy etnicznej czy religii. W związku z tym odpowiedzialność karną powinni ponieść wszyscy zbrodniarze wojenni, a nie tylko ci, którzy wpisują się w polityczną grę wielkich mocarstw, wyznaczających arbitralnie zbrodniarzy i ofiary. To nie politycy, ale niezawisłe sądy międzynarodowe powinny decydować o tym, którym grupom narodowym czy etnicznym należy się poparcie i współczucie ze strony społeczności międzynarodowej i o tym, których należy jednoznacznie potępić bez jakiegokolwiek refleksji i rzetelnych badań naukowych. Taką postawę wyjaśnia teoria kontroli stworzona przez E. Durkheima, która zakłada, że ludzkim działaniem kierują dbanie o własny interes, egoizm oraz chęć krzywdzenia innych (obcych).

Poniżej zostały umieszczone wyniki badań dotyczących tej problematyki. Ukazują one głos wybranych bałkańskich nacji (Serbów, Czarogórców i Kosowarów) w opisywanym zakresie.

Zaprezentowane wyniki badań ukazują poziom świadomości badanych grup respondentów odnośnie do zbrodni ludobójstwa na terenach byłej Jugosławii. Serbskojęzyczna grupa badanych (Serbowie i Czarnogórcy) w 45,7 procent odpowiedzi stwierdziła, że miały miejsce tego rodzaju zbrodnie, podobne wartości procentowe (48,7 procent) znalazły się także w drugiej badanej grupie – wśród Kosowarów. Różnice pojawiły się zaś w odpowiedziach „nie” i „nie wiem”. 30 procent Serbów i Czarnogórców zaznaczyło, że podczas ostatniego bałkańskiego konfliktu zbrojnego nie zarejestrowano zjawiska ludobójstwa, a 24,3 procent respondentów przyznało się do niewiedzy w tym zakresie. Grupa kosowska zaś w 48,7 procent przypadków zaznaczyła, że nic nie wie na ten temat.

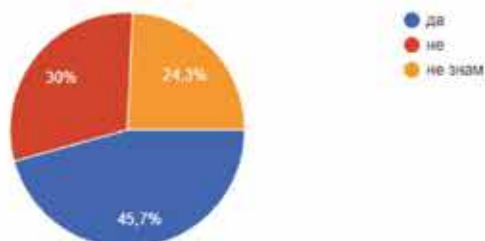
⁴⁶⁸ *Ibid.*, s. 82.

Wykres nr 86; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy na terytoriach niedawnych konfliktów w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni ludobójstwa?

Да ли се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодио геноцид:

70 одговори

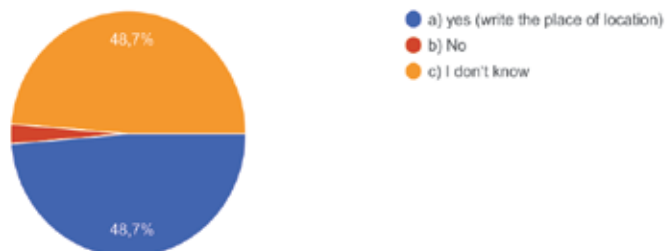
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak, nie, nie wiem)

Wykres nr 87; N=39 (Kosowarzy)

Czy na terytoriach niedawnych konfliktów w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni ludobójstwa?

Was the last armed conflict taking place in the former Yugoslavia a genocide:

39 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: tak (wpisz wypowiedź), nie, nie wiem)

Niniejsze wyniki badań pobudzają do głębszej refleksji. W Europie Zachodniej panuje powszechne przekonanie, że na terytorium Bałkanów Zachodnich w latach dziewięćdziesiątych XX wieku doszło niewątpliwie do

zbrodni ludobójstwa i wiedza ta jest udokumentowana. Niniejsze badania sugerują zaś, że takie przekonanie nie jest powszechne wśród bałkańskich nacji (w tym przypadku Serbów, Czarnogórców i Kosowarów). W związku z tym trudno jednoznacznie skomentować te wyniki badań. Z jednej strony mogą one odzwierciedlać elementarny brak wiedzy na badany temat, z drugiej strony zaś świadczyć o tym, że respondenci jawnie zaprzeczają zbrodni ludobójstwa na terenach byłej Jugosławii lub uchylają się od odpowiedzi na pytanie o nią. Taki stosunek z kolei sugeruje, że badane nacje nie są odpowiednio edukowane lub świadomie unikają prawdy.

Wynik badania wskazuje na potrzebę pilnego wdrożenia wielu bezstronnych programów edukacyjno-informacyjnych dotyczących badanej problematyki, które będą opierały się na uznaniu faktów, przyswojeniu niewygodnej prawdy i poddaniu się prewencyjnym zabiegom. Niniejsze narzędzia powinny prowadzić do pojednania zwaśnionych narodów czy etnosów celem budowy obywatelskiego społeczeństwa opartego na regułach demokracji, tolerancji i ochrony praw człowieka, zachowując szacunek do tradycji, religii i kultury poszczególnych regionów.

§ 2. Specjalna Izba Kosowskiego Wymiaru Sprawiedliwości (sądów i prokuratury) (Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office⁴⁶⁹)

W Hadze w 2016 roku został utworzony specjalny trybunał do spraw osądzenia zbrodni wojennych (między innymi handlu bronią, narkotykami, ludzkimi narządami) mających miejsce w Kosowie w latach 1999–2000, dokonanych przez Armię Wyzwolenia Kosowa (UÇK). W związku z tym powołano do życia Specjalne Wydziały Sądu i Prokuratury na podstawie ustawy przyjętej przez parlament Kosowa w 2015 roku w wyniku znacznej presji państw zachodnich. Te Specjalne Izby finansowane są z unijnego budżetu, a siedzibą sądu ustanowiono budynek Europolu. Działają one wprawdzie na podstawie kosowskiego prawa, ale mają cechy tzw. sądów hybrydowych – w procedurze karnej uczestniczą także międzynarodowi sędziowie i prokuratorzy. Instytucje te zajmują się zbrodniami popełnionymi m.in. na Serbach w czasie wojny domowej w latach 1998–2000.

Do tej pory hascy prokuratorzy przedstawili akty oskarżenia wobec ponad 60 osób, głównie członków UÇK, w zasadniczej mierze prominentnych kosowskich polityków. Specjalny trybunał utworzono w Holandii ze wzglę-

⁴⁶⁹ Specjalna izba została powołana do życia w 2016 roku. Orzecznictwo tego trybunału nie było przedmiotem analizy w niniejszym opracowaniu ze względu na początkową fazę jego funkcjonowania.

du na obawy przed zastraszaniem świadków i możliwą korupcją w sądach w Kosowie. Natomiast kosowskie władze od początku powstania trybunału podejmują próby jego likwidacji lub obstrukcji. Ostatni incydent tego typu miał miejsce 22 grudnia 2017 roku, kiedy to większość posłów koalicji rządzącej, przy poparciu prezydenta Kosowa Hashima Thaçiego, podjęła próbę uchYLENIA ustawy o powołaniu Specjalnych Wydziałów Sądu i Prokuratury z siedzibą w Hadze do osądzenia m.in. zbrodni Armii Wyzwolenia Kosowa (UÇK). Wprawdzie głosowanie nad projektem nie odbyło się z powodu braku kworum, ale posłowie planowali poddać go pod ponowne głosowanie. Natomiast inicjatywa likwidacji Specjalnych Wydziałów spotkała się ze zdecydowanie negatywną reakcją USA, Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Włoch. Została uznana za przejaw złej woli i chęci uchYLENIA się od odpowiedzialności. W związku z tym USA postawiły ultimatum, że w przypadku likwidacji Specjalnego Wydziału inicjatywę w tej kwestii przekaże Federacji Rosyjskiej, która ma już opracowaną procedurę działania w tej sprawie.

Podstawy merytoryczne zawierające poważne zarzuty karne wobec kosowskiej elity zostały szczegółowo przedstawione już w raporcie Rady Europy z 2010 roku⁴⁷⁰ (zbrodnie wojenne i handel narządami) i były na tyle niepokojące, że nie można było ich zignorować. Raport potwierdzał ujawnienie dokumentów ONZ i NATO, z których jednoznacznie wynika, że prominentni członkowie UÇK mogli dopuścić się czynów karalnych wobec niealbańskiej ludności podczas konfliktu w latach 1998–1999. Tego rodzaju przestępczą działalność kosowskich Albańczyków (UÇK) opisywała już Carla Del Ponte, była prokurator generalna Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ). Skutkiem tego raportu, przedłożonego Radzie Europy, było powołanie w ramach misji EULEX w 2011 roku specjalnej śledczej grupy zadaniowej do zweryfikowania informacji zawartych w dokumencie⁴⁷¹.

Kosowski wymiar sprawiedliwości, budowany przy wsparciu USA i unijnej misji EULEX, wymaga nadal stałego monitorowania i szczególnej troski ze strony międzynarodowych instytucji wymiaru sprawiedliwości, głównie ze względu na znaczny poziom powiązania tych instytucji z lokalnymi strukturami kosowskiej władzy. Na poparcie tej tezy warto przytoczyć fakt, że w grudniu 2017 roku prezydent H. Thaçi uniewinnił trzech bojowników UÇK skazanych za zamordowanie w 2001 roku rodziny Albańczyka pracującego w serbskiej policji. Takie działania kosowskich polityków obawiających się odpowiedzialności karnej przyczyniają się do dalszego osłabiania pozycji Kosowa w społeczności międzynarodowej, która nie jest już tak bezkrytyczna wobec drugiego albańskiego państwa w Europie.

⁴⁷⁰ M. Radziejowska, T. Żornaczuk, *Kosowo: nowy sąd, stare oskarżenia*, https://www.pism.pl/files/?id_plik=17119 [dostęp: 21.06.2018].

⁴⁷¹ *Ibid.*

Mimo pojawiającej się krytyki ze strony opinii publicznej oraz rządów państw bałkańskich, niebywałą zasługą na rzecz osądzenia winnych zbrodni wojennych na terenie Kosowa jest zebranie i ujawnienie informacji o skali dokonanych zbrodni oraz wymierzenie sprawiedliwości wobec sprawców. Kosowarskie władze Kosowa, zbudowane w znacznej mierze z byłych wojowników UÇK, powoli tracą poparcie Zachodu. Przyczynia się do tego też wzrost poparcia dla sprzeciwiających się dalszej obecności sił międzynarodowych w Kosowie ruchów protestacyjnych o zabarwieniu nacjonalistycznym, co z kolei destabilizuje sytuację w tym kraju⁴⁷².

§ 3. Ocena kierunków rozwiązania konfliktów i pojednania w społecznościach krajów byłej Jugosławii w świetle wyników badań empirycznych

1. Negocjacje – dobre usługi – mediacja

We współczesnym prawie międzynarodowym i stosunkach międzynarodowych pokojowe rozstrzyganie sporów międzynarodowych zostało opisane w VI rozdziale Karty Narodów Zjednoczonych pt: *Pokojowe załatwianie sporów*. W tej części dokumentu ONZ zobowiązuje państwa członkowskie do załatwiania sporów międzynarodowych środkami pokojowymi, pozostawiając jednocześnie stronom swobodę wyboru środków.

W stosunkach międzynarodowych wyróżniamy pewne stadia konfliktów pomiędzy państwami lub innymi podmiotami prawa międzynarodowego. Pierwszym etapem jest napięcie, czyli stan, w którym występuje już antagonizm, ale bez jasno zdefiniowanego przedmiotu sporu lub racjonalna dyskusja pomiędzy stronami jest znacznie utrudniona. Następstwem tego stanu rzeczy są zazwyczaj kryzysy międzynarodowe. Kryzys powstaje wówczas, gdy nie powiodły się próby pogodzenia sprzecznych interesów, a rokowania zostały zablokowane przez niemożliwe do usunięcia sprzeczne stanowiska stron. Wówczas pojawia się jawny spór, czyli różnica stanowisk odnośnie do elementów prawa lub faktów, konflikt poglądów prawnych lub interesów pomiędzy dwoma stronami⁴⁷³. Ponadto istnienie sporu jest obiektywne, niezależne od woli podmiotów i uznania z ich strony.

W teorii prawa międzynarodowego Karta Narodów Zjednoczonych posługuje się zamiennie zarówno pojęciem sporu, jak i sytuacji. Art. 34 KNZ

⁴⁷² M. Szpala, *Napięcia na linii Kosowo–USA*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-01-10/napiecia-na-linii-kosowo-usa> [dostęp: 23.06.2018].

⁴⁷³ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Warszawa 2011, s. 332.

– RB może badać każdy spór lub sytuację w celu ustalenia, czy dalsze trwanie sporu lub sytuacji zagraża międzynarodowemu pokojowi i bezpieczeństwu⁴⁷⁴. Natomiast w politologii rozróżnia się te pojęcia w przypadku, gdy jedna ze stron nie uznaje, że nastąpił spór, ale jedynie doszło do sytuacji. Wówczas za sytuację należy uznać określony co do czasu i miejsca układ stosunków międzynarodowych, w którym państwa występują ze sprzecznymi, skonkretyzowanymi roszczeniami i stanowiskami.

Kolejne stadium przeciwstawnych stanowisk stron to konflikt międzynarodowy, czyli spór, który przybrał ostrzejszą formę i grozi użyciem sił zbrojnych (albo siły te już zostały użyte)⁴⁷⁵. Wówczas prawo międzynarodowe uruchamia mechanizmy określone w konwencjach haskich z 1907 roku. Pierwsza konwencja haska zawiera szczegółowe postanowienia dotyczące środków pokojowego rozstrzygania sporów. Do sposobów regulowania sporów międzynarodowych zalicza się środki dyplomatyczne, sądownicze, proceduralne (za pomocą procedury politycznej określonej w Karcie Narodów Zjednoczonych). Natomiast do środków dyplomatycznych należą:

- a) rokowania bezpośrednie (negocjacje – proces, w trakcie którego państwa starają się usunąć różnice w drodze wymiany poglądów w celu osiągnięcia porozumienia),
- b) korzystanie z dobrych usług i pośrednictwa (mediacje),
- c) prace komisji badawczych,
- d) pojednawstwo – dążenie do załatwienia sporu przez wyszukiwanie sposobu pogodzenia stron i formułowanie odpowiednich propozycji (koncyliacja)⁴⁷⁶.

Negocjacje to najczęściej stosowany środek załatwiania sporów międzynarodowych. W rokowaniach mogą brać udział nie tylko strony uczestniczące w sporze. Brak stosunków dyplomatycznych nie wyklucza prowadzenia rokowań między stronami. Ponadto zaleca się, by strony sporu przed jego oddaniem do rozstrzygnięcia rozjemczego lub sądowego przeprowadziły rokowania dla ustalenia stanowisk. Obecnie przystąpienie do rokowań uzależnione jest bardzo często od opinii publicznej i pozytywnego wizerunku medialnego skonfliktowanych stron.

W rozwiązaniu sporu za pomocą dobrych usług i mediacji bierze udział państwo trzecie, którego zadaniem jest wznowienie rokowań. Jest ono jedynie pośrednikiem w rozmowach przedwstępnych, samo zaś nie bierze udziału w rokowaniach i nie może wysuwać własnych propozycji rozstrzygnięcia sporu. Mediacja zaś to instytucja podobna do dobrych usług, z tym że państwo

⁴⁷⁴ *Ibid.*

⁴⁷⁵ *Ibid.*

⁴⁷⁶ *Koncyliacja*, Stosunki Międzynarodowe, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/slownik/57-k/563-koncyliacja> [dostęp: 10.07.2018].

bierze w nich udział. Zarówno mediacje, jak i dobre usługi mogą być wynikiem zwrócenia się o pomoc do świadczącego je państwa, ale mogą też być zaproponowane przez państwo trzecie, organizacje lub nawet osoby fizyczne.

Funkcja mediatora może polegać na:

- a) przejmowaniu inicjatywy w toku rokowań,
- b) dyskutowaniu ze stronami,
- c) przedstawianiu własnych propozycji lub propozycji stron w celu zakończenia sporu,
- d) stworzeniu kanału komunikacyjnego między stronami sporu⁴⁷⁷.

Uprawnienia mediatora określają strony sporu za pomocą porozumienia. Mediator ma obowiązek zachowania neutralności, a jego podstawowym obowiązkiem jest osiągnięcie kompromisu. Mediator nie pełni roli sędziego czy arbitra, jest jedynie doradcą w procesie mediacji.

2. Komisje badań i koncyliacja

Komisje badań są powoływane przez strony w celu wyjaśnienia kwestii spornej dotyczącej stanu faktycznego. Jego zbadanie pozostaje integralną częścią procedury arbitrażowej i koncyliacyjnej. Sprawozdanie komisji nie ma charakteru wiążącego dla stron. Koncyliacja polega na poddaniu sporu pod ocenę specjalnej komisji stałej lub powołanej *ad hoc* przez obie strony z zastrzeżeniem, że nie można wszcząć postępowania koncyliacyjnego bez zgody drugiej strony sporu. Komisja ta jest zobowiązana do stworzenia propozycji rozstrzygnięcia sporu, który byłby zaakceptowany przez obie strony lub doprowadziłby do stworzenia własnego rozstrzygnięcia sporu. Komisja koncyliacyjna składa się z koncyliatorów powołanych przez obie strony oraz koncyliatorów neutralnych, aby ich liczba zapewniała większość w komisji. Komisja koncyliacyjna sama formułuje propozycję załatwienia sporu, nie czyni tego wspólnie z jego stronami. Wnioski komisji są tylko propozycją skierowaną do stron, bez jakiegokolwiek mocy wiążącej. Komisja nie jest w swych propozycjach skrzepowana regułami prawa międzynarodowego i ma możliwość proponowania zmiany obowiązującego stanu prawnego. Procedura koncyliacyjna ma poufny charakter, a materiały skompletowane przez komisję nie mogą być wykorzystane w dalszych etapach rozstrzygnięcia sporu bez wyraźnej zgody obu stron. Opisane powyżej procedury pokojowego rozstrzygania sporów mogą być zaimplementowane do kryminologii (szczególnie w zakresie prewencji przestępczości), wzbogacając kryminolo-

⁴⁷⁷ E. Gmurzyńska, *Rodzaje mediacji*, (w:) *Mediacje. Teoria i praktyka*, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2009, s. 111–112. V. Ch.W. Moore, *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, przeł. A.A. Cybulko, M.M. Zieliński, Warszawa 2009.

giczne koncepcje abolicjonistyczne, opierające się między innymi na pozasądowym systemie rozstrzygnięcia konfliktów karnych.

Na szczególną uwagę zasługują tu koncepcja Christiego oraz wiktymologiczne badania dotyczące roli ofiar w systemie wymiaru sprawiedliwości. Wynikiem tych badań było pojawienie się koncepcji pozasądowego rozstrzygnięcia konfliktów karnych przy pomocy negocjacji, mediacji, arbitrażu, koncyliacji lub innych praktyk lokalnych⁴⁷⁸. W tym przypadku mediacja składa się z trzech elementów: obustronnej zgody, braku komplikacji w sprawie i uznaniu przez sprawcę popełnionego czynu swojej winy. Następnie po spełnieniu wymienionych warunków mediacja toczy się według ustalonego scenariusza. Na początku następuje selekcja sprawców i ofiar do mediacji, w dalszej kolejności mediator odbywa indywidualne spotkania z ofiarą oraz sprawcą w celu ustalenia stanu faktycznego i omówienia stanowiska wobec strony przeciwnej. W końcowym etapie procedury pojednawczej dochodzi do spotkania ofiary, sprawcy i mediatora. Udana mediacja prowadzi do zakończenia sporu i wykonania podjętego przez sprawcę zobowiązania i powiadomienia organu, który skierował sprawę do mediacji.

Powyższe działania mają prowadzić do porozumienia pomiędzy zwaśnionymi stronami za pomocą zaakceptowanych odpowiednich procedur pojednawczych. Najczęściej stosowanym środkiem prowadzącym do pojednania stron jest mediacja. Instytucja ta otwiera możliwości aktywnego uczestnictwa w rozstrzygnięciu sporu, wypracowania wspólnego stanowiska ugody oraz określeniu warunków zadośćuczynienia. Wobec sprawcy zaś przedstawia możliwości uznania swojej winy i pojednania z ofiarą celem uniknięcia wtórnej wiktymizacji i stygmatyzacji związanej z odbywaniem kary oraz dążeniem do naprawienia skutków popełnionego czynu zabronionego. Natomiast społeczeństwo wraz z wymiarem sprawiedliwości uzyskuje korzyść w postaci uniknięcia długoterminowego procesu sądowego oraz zbytniego obciążania systemu penitencjarnego. Wszystkie te działania prowadzą z kolei do społecznej akceptacji mediacji oraz zmiany postaw społecznych wobec sprawców oraz sposobu ich karania, a także może sprzyjać aktywizacji społecznej w działaniach profilaktycznych. W ten spo-

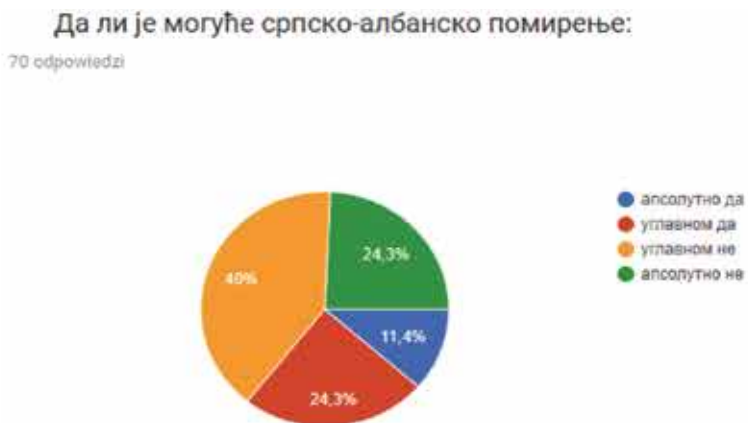
⁴⁷⁸ „Gaczacza to tradycyjny wiejski system sprawiedliwości, stosowany w Rwandzie podczas wiejskich zatargów o miedzę, o krowę. Polega to na tym, że cała wioskowska społeczność zbiera się na zielonej połoninie (gaczacza), pokrzywdzeni wybierają prokuratora, oskarżeni wybierają obrońcę, wspólnie spośród szanowanych we wsi ludzi wybiera się skład sędziowski. Wszystko dzieje się na oczach społeczności wiejskiej i przed zachodem słońca sprawa jest rozstrzygnięta. Proces ten nie ma więc nic wspólnego z procedurą sądowniczą, jaka utrzymała się w Europie od czasów prawa rzymskiego”, G. Pac, *Zabić wszystkich, wybaczyć wszystkim?*, z Konstantym Gebertem rozmawia Grzegorz Pac, WIEŚ 2011 nr 1 http://www.la-boold.wiez.pl/teksty.php?zabic_wszystkich_wybaczyc_wszystkim&p=2, <https://issuu.com/wiez/docs/wiez-2011-01> [dostęp: 26.05.2018].

sób można odbudować zerwane więzi społeczne, o których pisał w swoich koncepcjach teoretycznych T. Hirsh.

Zjawisko powrotu do pokoju, przebaczenia, a przede wszystkim pojednania było także przedmiotem badań zaprezentowanych w niniejszej książce. Poniżej zostały zamieszczone wyniki dotyczące możliwości pojednania pomiędzy skonfliktowanymi krajami wchodzącymi w skład byłej Jugosłowiańskiej Socjalistycznej Republiki Jugosławii.

Wykres nr 88; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

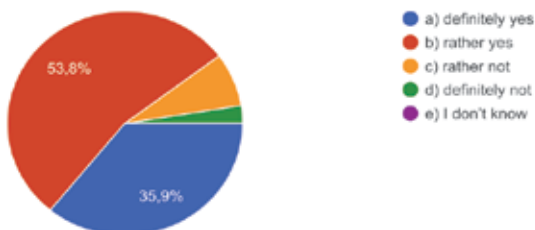
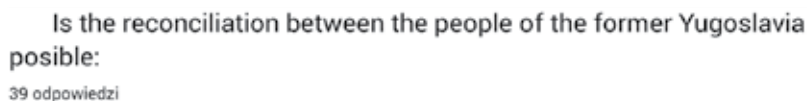
Czy jest możliwe serbsko-albańskie pojednanie?

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie)

Wykres nr 89; N=39 (Kosowarzy)

Czy jest możliwe pojednanie pomiędzy krajami byłej Jugosławii?

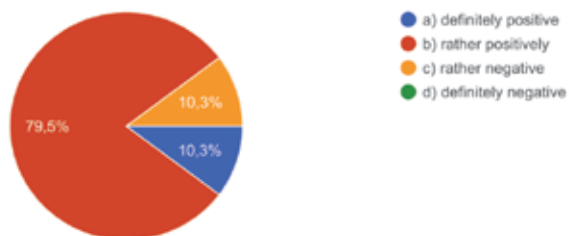

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie, nie wiem)

Wykres nr 90; N=39 (Kosowarzy)

Jak oceniasz wzajemnie relacje pomiędzy mieszkańcami byłej Jugosławii?

How do you evaluate the relation between the people of the former Yugoslavia:

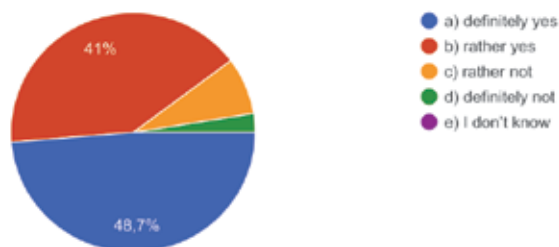
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie pozytywnie, raczej pozytywnie, raczej negatywnie, zdecydowanie negatywnie)

Wykres nr 91; N=39 (Kosowarzy)

Czy jest możliwe pojednanie i pokojowa koegzystencja pomiędzy krajami byłej Jugosławii?

Do you recon peaceful coexistence of States of the former Yugoslavia is possible:

39 odpowiedzi

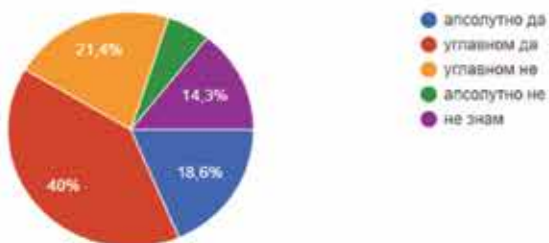
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: zdecydowanie tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie, nie wiem)

Wykres nr 92; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy możliwa jest pokojowa koegzystencja pomiędzy krajami byłej Jugosławii?

Да ли је могућа мирољубива коегзистенција држава бивше Југославије:

70 одговори

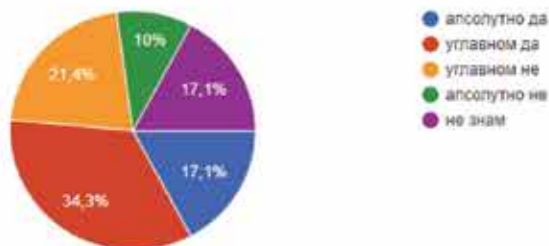
Љрррррр: баданна власне (кафетериа од гору: здецыдованне так, рачеј так, рачеј не, здецыдованне не, не вием)

Wykres nr 93; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Czy jest моżliwe поједнанне помядзы крајамн бьлєј Југославнї?

Да лнє могуће помирєње народа бивше Југославије:

70 одговори

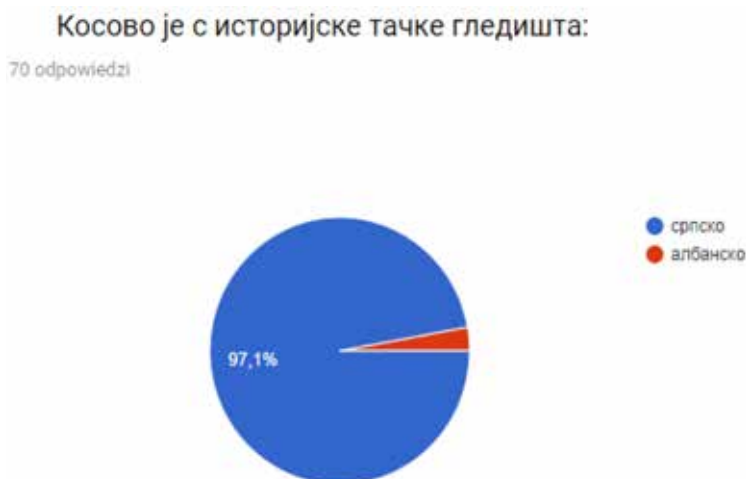

Љррррр: баданна власне (кафетериа од гору: здецыдованне так, рачеј так, рачеј не, здецыдованне не, не вием)

Zaprezentowane powyżej diagramy obrazują szeroko pojętą możliwość pojednania pomiędzy krajami byłej Jugosławii oraz pomiędzy serbsko-czarnogórką a kosowarską społecznością zamieszkującą kraje byłej Jugosławii, Serbię i Kosowo. Zdaniem badanych osób to pojednanie i pokojowa koegzystencja jest jak najbardziej możliwa. Wyniki badań własnych są wyjątkowo optymistyczne i otwierają drogę pokojowego współistnienia skonfliktowanych narodów zamieszkujących obszar byłej Jugosławii. Autorka badań celowo zamieściła w ankietach tak znaczną liczbę pytań, aby dogłębnie zweryfikować uzyskane wyniki badań. W takiej sytuacji nasuwały się następujące pytania: Czy aby na pewno jest to rzeczywisty obraz bałkańskiej powojennej rzeczywistości? Czy powojenne realia utorowały drogę pokojowej koegzystencji Serbów i Kosowarów? Odpowiedź na niniejsze pytania prezentują kolejne dwa diagramy zamieszczone poniżej.

Wykres nr 94; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Kosowo historycznie przynależy do Serbów czy Albańczyków (Kosowarów)?

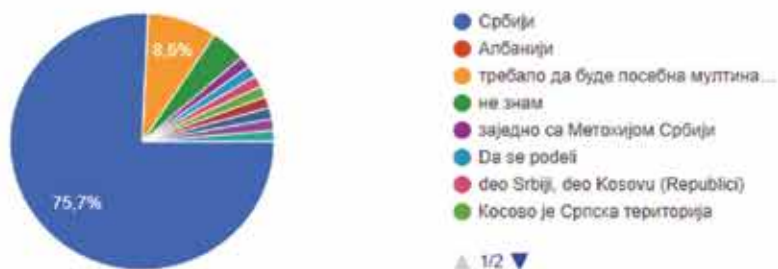
Źródło: badania własne (kafeteria od góry: Serbów, Albańczyków)

Wykres nr 95; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)

Kosowo powinno należeć do Serbii, powinno być multietnicznym terytorium, inne?

Косово би требало да припадне:

70 odpowiedzi

Źródło: badania własne (kafeteria od góry: serbskie, albańskie, terytorium multietniczne, inne – powinno należeć do Serbii, powinni być podzielone pomiędzy Serbię i Republikę Kosowa, Kosowo to serbskie terytorium)

Pytanie o historyczny rodowód Kosowa oraz o jego obecny status polityczny i prawny ze względu na prawo międzynarodowe publiczne (prawnie i oficjalnie w dokumentach ONZ – Republika Kosowa⁴⁷⁹ nadal pozostaje spornym terytorium) jest pytaniem niebywale trudnym szczególnie dla kosowskiej społeczności Kosowa. Pytanie o to, czy Kosowo jest serbskie czy albańskie skierowane bezpośrednio do kosowskich Albańczyków okazało się podczas badań pilotażowych niebywale drażliwe i budzące żywe emocjonalne zaangażowanie. Wówczas jeden ze studentów autorki tej książki, będący Albańczykiem (istotne: nie Kosowarem), stwierdził wprost: „jeśli stanowimy większość w sensie demograficznym i NATO wywalczyło nam oddzielny kraj to **Kosowo jest nasze**”. Autorka niniejszej książki pozostawia interpretację tego zdania Czytelnikom.

⁴⁷⁹ V. D.T. Bataković, *Serbia's Kosovo Drama. A Historical Perspective*, Belgrade 2012.

Wnioski końcowe

Zaprezentowany w niniejszej książce materiał badawczy zgromadzony podczas ponadtrzyletnich badań terenowych i przedstawione liczne koncepcje kryminologiczne, socjologiczne i wiktymologiczne uprawniają do przekazania Czytelnikowi głównych wniosków płynących z rozważań zamieszczonych w tej publikacji przy założeniu, że tak niska próba badawcza bardziej sugeruje lub ukazuje pewne trendy niż upoważnia do ogólnych, szeroko reprezentowanych wniosków badawczych

W pierwszej kolejności autorka pracy weryfikuje postawione hipotezy badawcze na podstawie zgromadzonego i opatrzonego stosownym komentarzem materiału badawczego, obejmującego kryminologiczny wymiar serbsko-albańskiego konfliktu, który koncentruje się wokół niewielkiego obszaru zwanego Косово, Kosovë, Kosovo; terytorium wielowiekowej rywalizacji pomiędzy Serbami i Albańczykami⁴⁸⁰. Serbsko-kosowski konflikt zostaje opisany na tle postjugosłowiańskiej rzeczywistości, która nadal stanowi punkt odniesienia dla wielu kultur i narodów zamieszkujących obszar Bałkanów Zachodnich.

Zaprezentowane w tej książce wyniki badań empirycznych obejmowały zarówno badania ilościowe (Serbowie – ankiety tradycyjne, Czarnogórcy – ankiety online w aplikacji Google; łącznie grupa serbsko-czarnogórska – 70 ankiet, zaś grupa kosowska – 39 ankiet tradycyjnych), jak i badania jakościowe (2 wywiady pogłębione oraz notatki terenowe mające jednocześnie znamiona wywiadów swobodnych). Pomimo tego, że próba badawcza w badaniach ilościowych był niewielka, to biorąc pod uwagę, że badania obejmowały niezwykle drażliwą materię i ukazują jedynie fragment postjugosłowiańskiej rzeczywistości w skali **mikro, a nawet nano**, stanowią wiarygodny punkt wyjścia do dalszych pogłębionych analiz na temat kryminologicznych trendów w opisywanych krajach.

Dobór próby badawczej pod względem wieku i płci był prawidłowy w obu badanych grupach (równomiernie rozłożyła się liczba mężczyzn i kobiet, choć z nieznaczną przewagą mężczyzn). Natomiast jeśli chodzi o wiek, to grupa serbsko-czarnogórska była wyjątkowo zróżnicowana wiekowo, zaś kosowska obejmowała głównie osoby młode, studiujące w stolicy kraju – Prisztinie, będące studentami kierunku bezpieczeństwo. Pod względem zawodowym grupa serbsko-czarnogórska, podobnie jak w przypadku kryterium wieku, była bardzo zróżnicowana (reprezentowała niemal cały przekrój serbsko-czarnogórskiego społeczeństwa), natomiast grupa kosowska to młodzi studenci, nieposiadający jeszcze wyuczonego zawodu⁴⁸⁰.

⁴⁸⁰ A. Petrović, W.J. Wilczyński, D. Kamčevski, *Etniczno-kulturowe i geopolityczne uwarunkowania ekspansji Albańczyków*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, ss. 9–30.

Respondenci we wszystkich badanych grupach pochodzili z różnych miejsc zamieszkania obejmujących praktycznie całe terytorium Serbii, Czarnogóry i Kosowa, choć w grupie kosowskiej połowa respondentów zaznaczyła, że pochodzi z Prisztiny (stolicy Kosowa).

Bardzo ciekawie rozłożyły się wyniki badań w odniesieniu do sytuacji finansowej wszystkich badanych grup. Serbowie wraz z Czarnogórcami określili, że pozostają w dobrej kondycji finansowej, zaś badani Kosowarze w przytłaczającej liczbie przypadków (71,1 procent) zadeklarowali, że pragną opuścić swoją ojczyznę (Kosowo) ze względów ekonomicznych.

Kolejne wnioski szczegółowe dotyczyły już głównej materii badawczej, a mianowicie problematyki zbrodni wojennych popełnionych na terytorium byłej Jugosławii i odpowiedzialnych za nie zbrodniarzy wojennych. Obie badane grupy (serbsko-czarnogórska i kosowska) zgodnie potwierdziły, że na terytorium byłej Jugosławii miały miejsce zbrodnie wojenne, choć wskaźniki świadomości zaistnienia tych zbrodni były znacznie wyższe w grupie serbsko-czarnogórskiej niż w grupie kosowskiej. Następnie respondenci ocenili działalność następujących postaci: Slobodana Miloševića, Ante Gotoviny, Ratko Mladića i Aliji Izetbegovića. Grupa serbsko-czarnogórska łagodniej oceniała wymienione powyżej serbskojęzyczne postacie (Milošević i Mladić), tak jak grupa kosowska łagodniej oceniała A. Gotovinę (Chorwata) i A. Izetbegovića (Boszniaka). Wyniki badań wyraźnie potwierdzają (a raczej sugerują przy tak niskiej liczbowo grupie badawczej) panujące na Bałkanach Zachodnich stereotypy w postrzeganiu kontrowersyjnych postaci, patrząc przez narodowo-etniczny pryzmat swoich sympatii lub antypatii wobec odmiennych grup zamieszkujących ten nadal skonfliktowany obszar. Z drugiej strony zaś (przykładowo) wbrew lansowanej przez zachodnią prasę opinii, że serbskie i czarnogórskie społeczeństwo bardzo pozytywnie ocenia postać S. Miloševića, wyniki niniejszych badań sugerują, że zdania w tej grupie są podzielone, a mianowicie tylko 14,1 procent ocenia go bardzo pozytywnie, a 42,2 procent raczej pozytywnie, co prowadzi do wniosku, że tylko połowa serbskojęzycznych mieszkańców Serbii i Czarnogóry dodatkowo ocenia tę postać. Oczywiście wyniki w grupie kosowskiej są odwrotnie proporcjonane, jeśli chodzi o tego polityka – ponad połowa badanych Kosowarów (57,9 procent) ocenia go negatywnie.

Z problematyką charyzmatycznych bałkańskich przywódców, którzy inspirowali do zbrodni wojennych lub dopuszczali się ich, wiąże się niewątpliwie szczególnie kultura organizacyjna i mentalność mieszkańców tej części Europy. Na Bałkanach, zwłaszcza w Albanii, Kosowie, ale także w Czarnogórze, do dziś obserwuje się plemiennie-klanowe zwyczaje dotyczące głównie tradycji gościnności czy krwawej zemsty. Zaprezentowane w tej książce badania własne w pełni potwierdzają tę tezę, choć oficjalne władze tych krajów zdecydowanie zaprzeczają istnieniu tego rodzaju prak-

tyk. Niniejsze zwyczaje były praktykowane podczas ostatnich bałkańskich konfliktów zbrojnych, głównie podczas wojny o Kosowo, gdzie bojownicy UÇK niejednokrotnie rytualnie pozbawiali życia swoich niealbańskojęzycznych wrogów, a następnie przekazywali ich zdrowe narządy wewnętrzne południowobałkańskim i tureckim zorganizowanym grupom przestępczym w celu nielegalnej sprzedaży zasobnym finansowo pacjentom z Izraela czy krajów Europy Zachodniej⁴⁸¹. Zbrodnie wojenne, których dopuszczali się członkowie UÇK, zostały potwierdzone w niniejszych badaniach. W grupie serbsko-czarnogórskiej przytłaczająca liczba odpowiedzi (90 procent) potwierdziła, że zdecydowanie negatywnie ocenia działalność członków UÇK, zaś badani Kosowarzy także w przytłaczającej liczbie (92,1 procent) asekuracyjnie uchyliłi się od odpowiedzi na ten temat [*sic!*].

Z kolei tematyka zbrodni wojennych ściśle wiąże się z problematyką zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa, które były także przedmiotem badań prezentowanych w niniejszym opracowaniu. W obu badanych grupach respondenci zgodnie potwierdzili, że na terytorium byłej Jugosławii dochodziło zarówno do zbrodni przeciwko ludzkości, jak i do aktów ludobójstwa, choć większą świadomość w tej materii wykazywali Serbowie i Czarnogórcy.

Kolejne wyniki badań dotyczyły niezwykle wrażliwej kwestii oceny działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ). Grupa serbsko-czarnogórska odniosła się do orzeczeń trybunału absolutnie negatywnie lub raczej negatywnie, natomiast w grupie kosowskiej wyniki badań miały ambiwalentny charakter i rozłożyły się praktycznie po połowie (raczej pozytywnie i raczej negatywnie). Wyniki w grupie kosowskiej były pewnym zaskoczeniem, ponieważ w Europie Zachodniej panuje powszechne przekonanie, że wszystkie nieserbskojęzyczne bałkańskie nacje pozytywnie lub co najmniej względnie pozytywnie oceniają działalność Trybunału w Hadze. Stanowi to dowód na to, że działalność tej instytucji wśród bałkańskich mieszkańców do dziś budzi kontrowersje i mieszane uczucia. Ten trend potwierdzili także badani respondenci (Serbowie, Czarnogórcy i Kosowarzy), wypowiadając się jednoznacznie, że nacją najczęściej karaną przez trybunał haski byli Serbowie (grupa serbsko-czarnogórska – 90 procent odpowiedzi – grupa kosowska – 69,2 procent). Podobnie rozkładały się wyniki badań, jeśli chodzi o linię orzeczniczą sądu w Sarajewie, rozstrzygającego w sprawach osądzania zbrodni wojennych na terytorium Bośni i Hercegowiny. Powyższe wyniki badań poddają pod dyskusję utrwalone w europejskiej i światowej opinii publicznej schematy i narracje na zaprezentowane powyżej tematy.

⁴⁸¹ Dotarcie do innych grup społecznych kosowskiego społeczeństwa okazało się zadaniem wyjątkowo trudnym, a biorąc pod uwagę doświadczenia ankietki z badań pilotażowych, nawet niebezpiecznym.

Światowi przywódcy i światowe elity już dokonały wyboru, kto w jugosłowiańskiej i kosowskiej tragedii jest ofiarą, a kto katem. Jak słusznie stwierdziła podczas rozmowy z autorką książki Marta Szpala⁴⁸², w przypadku mieszkańców Bałkanów Zachodnich nikt z tych przywódców nie liczy się ze zdaniem jakiegokolwiek bałkańskiego narodu, nikt ich nie słucha.

Kolejną kwestią istotną w kontekście serbsko-albańskiego sporu o Kosowo w postjugosłowiańskim wymiarze, która została jedynie zasygnalizowana w niniejszym opracowaniu, jest albańska koncepcja tzw. „Wielkiej Albanii” czy Albanii etnicznej. Zamieszczone w pracy rozważania teoretyczne zostały wsparte badaniami jakościowymi pod postacią wywiadów pogłębionych przeprowadzonych z osobami, które doświadczyły rozprzestrzeniania się tej ideologii w Czarnogórze. Wprawdzie nie wprost, ale pod postacią miękkich instrumentów (np. albańskiej ekspansji demograficznej na terenie Czarnogóry). Ideologia ta wiąże się bezpośrednio z problematyką poszukiwania tożsamości narodowo-etnicznej w kosowskiej społeczności. Niniejsza kwestia stała się wyjątkowo aktualna w momencie ogłoszenia przez kosowskich Albańczyków deklaracji niepodległości Kosowa i potwierdzenia, że Kosowarzy to oddzielny, posiadający swoją ugruntowaną tożsamość europejski naród. W rzeczywistości zaś antropologicznie, etnicznie i kulturowo Albańczycy i Kosowarzy jest to ten sam naród, który w wyniku wielowiekowych, głównie przymusowych migracji zdominował pierwotnie zasiedlone przez Słowian (Serbów) terytorium środkowego Kosowa. Te tożsamościowe dylematy zostały także potwierdzone w niniejszych badaniach, gdzie ponad połowa badanych (grupa kosowska) określiła się jako Albańczycy, a druga połowa wskazała podwójną kosowsko-albańską tożsamość. Natomiast grupa serbsko-czarnogórska nie wykazywała tego rodzaju dylematów, 90 procent badanych określiło się jako etniczni Serbowie, pozostali zaznaczyli podwójną, serbsko-czarnogórską tożsamość. Ponadto ci ostatni w znacznej liczbie (74,3 procent) stwierdzili, że kosowscy Albańczycy nie są oddzielnym narodem.

Najistotniejszą część prezentowanych wyników badań stanowi problematyka z zakresu szeroko pojętych nauk penalnych, które zazębiają się z naukami o bezpieczeństwie oraz zagadnieniami z zakresu badań nad zjawiskiem terroryzmu.

Akty terroru, szczególnie w warunkach wielokulturowych, wieloreligijnych i wieloetnicznych społeczeństw, są niekiedy inspirowane przez takie działania, jak pogromy czy czystki etniczne, które wyjątkowo często obserwuje się w obszarze bałkańskim.

⁴⁸² Tematyka handlu ludzkimi narządami została opisana w następujących publikacjach: M. Ickiewicz-Sawicka, *Bałkańskie demony powracają, czyli handel ludzkimi narządami w Kosowie – analiza zjawiska*, Warszawa 2019, ss. 189–202; M. Ickiewicz-Sawicka, *Problematyka handlu organami ludzkimi ze szczególnym uwzględnieniem Kosowa*, (w:) *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, red. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2015, ss. 387–399.

Terytorium bałkańskie, a szczególnie obszar Bałkanów Zachodnich, postrzegany jest w krajach zachodnioeuropejskich wyjątkowo pejoratywnie, a dotyczy to między innymi poziomu bezpieczeństwa na tym obszarze. Grupa serbsko-czarnogórska w blisko połowie przypadków (47,1 procent) oceniła, że czuje się bezpiecznie zarówno w swojej ojczyźnie, jak i w najbliższej okolicy, podobne wyniki (nawet zarejestrowano jeszcze wyższy wskaźnik pozytywnych odpowiedzi – 67,9 procent) uzyskano w grupie kosowskiej. Wskazują one na to, że kosowscy Albańczycy czują się bezpiecznie w najbliższej okolicy i w swoim kraju.

Natomiast zdecydowanie inne wyniki badań na temat poziomu bezpieczeństwa w Republice Kosowa odnotowano w grupie serbsko-czarnogórskiej. Serbskojęzyczni respondenci zdecydowanie negatywnie (90 procent zdecydowanie i raczej negatywnie) ocenili poziom bezpieczeństwa na terenie Kosowa, potwierdzają w ten sposób generalnie ujemne postrzeganie albańskiego (kosowskiego) Kosowa. Jest to także koronny dowód na istnienie ugruntowanego konfliktu serbsko-albańskiego rozgrywającego się także na płaszczyźnie bezpieczeństwa. Jeśli chodzi o wyniki badań związanych ze zjawiskiem terroryzmu na obszarze krajów byłej Jugosławii, to odpowiedzi w grupie serbsko-czarnogórskiej były zróżnicowane i rozkładały się równomiernie, natomiast Kosowarzy w przytłaczającej liczbie przypadków (88,2 procent) zakreślili odpowiedź – nie wiem. Interpretacja tych wyników badań z jednej strony nastrocza trudności, z drugiej – jest wyjątkowo prosta: Serbowie i Czarnogórcy mają świadomość potencjalnych ataków terrorystycznych na terytorium byłej Jugosławii, Kosowarzy zaś totalnie ignorują ten fakt i nie przyjmują do wiadomości zaistnienia tego rodzaju niebezpieczeństwa.

Terrorystyczny charakter miała Armia Wyzwolenia Kosowa, choć z drugiej strony społeczność międzynarodowa uznała tę organizację za ruch narodowowyzwoleńczy, dążący do utworzenia z byłych jugosłowiańskich ziem oddzielnego bytu państwowego w postaci albańskiej Republiki Kosowa. Ten wyjątkowo spolaryzowany pogląd został potwierdzony też w badaniach empirycznych. Grupa kosowska odniosła się do działalności UÇK zdecydowanie pozytywnie i raczej pozytywnie i tylko 2,5 procent badanych zakreśliło odpowiedź – raczej negatywnie. Odwrotnie proporcjonalnie ułożyły się zaś wyniki badań w grupie serbsko-czarnogórskiej, w której respondenci ocenili działania UÇK wyjątkowo negatywnie (77,1 procent). Ponadto Kosowarzy wyraźnie stwierdzili, że organizacja ta ma charakter narodowowyzwoleńczy, natomiast Serbowie i Czarnogórcy stwierdzili bezapelacyjnie, że była to formacja terrorystyczno-kryminalna (82,8 procent), mająca znamiona zorganizowanej grupy przestępczej.

Wyniki badań empirycznych odnośnie do tego problemu (grupa kosowska) okazały się wyjątkowo interesujące i zarazem potwierdzały istnienie przyzwolenia społecznego na funkcjonowanie w środowisku państwowym

tego rodzaju grup. Kosowarscy respondenci w 90,9 procent zakreślili odpowiedź – nie wiem (w odniesieniu do krajów byłej Jugosławii) a 93,9 procent respondentów stwierdziło, że nic nie wie na temat istnienia zorganizowanych grup przestępczych na terytorium Republiki Kosowa. Z kolei badani Serbowie i Czarnogórcy zdecydowanie potwierdzili (74,3 procent), że tego rodzaju praktyki przestępcze mają miejsce zarówno w krajach byłej Jugosławii, jak i w samym Kosowie. Podobnie rozkładały się wyniki badań empirycznych precyzujących poziom przestępczości w badanych obszarach (byłej Jugosławii i Kosowa). Respondenci z grupy serbsko-czarnogórskiej potwierdzili jednoznacznie, że amplituda ta jest wysoka i bardzo wysoka. Analogicznie rozkładały się wyniki badań w grupie kosowskiej. Spośród bogatej kafeterii przestępstw pospolitych Serbowie i Czarnogórcy zaznaczyli, że najczęściej dochodzi do kradzieży, kradzieży z włamaniem, bójek i rozbojów. Ponadto, jak podkreślali respondenci, kraje bałkańskie są dotknięte wyjątkowo wysokim poziomem korupcji. Wynika to z kumulacji kilku czynników sprzyjających tego rodzaju przestępczości. Przede wszystkim jest to następstwo niedawnych konfliktów zbrojnych i rozpadu państwowości oraz systememów sprawiedliwości. Kolejny czynnik to nieuregulowane zatargi graniczne i problemy związane z odtwarzaniem zaginionych, skradzionych czy utraconych dokumentów tożsamości. Korupcji sprzyja także ogólny chaos i utrudniony dostęp do urzędów zarówno na poziomie państwowym, jak i regionalnym. Brak sprawnie funkcjonujących organów państwowych otwiera drogę spekulantom i generuje działania korupcyjne. To z kolei uaktywnia zorganizowane grupy przestępcze i wzmacnia kulturowe przywiązanie danej społeczności do korupcji i nepotyzmu. Dotyczy to zwłaszcza grup narodowo-etnicznych opartych na strukturze klanowo-plemiennej.

Następna grupa wyników badań empirycznych dotyczyła już bezpośrednio istoty międzynarodowych i międzykulturowych badań kryminologicznych. Autorka badań podjęła niezwykle trudne zadanie polegające na próbie zbadania swoistej bałkańskiej przestępczej anatomii i morfologii zła pod postacią handlu ludźmi, ludzkimi narządami, bronią, narkotykami oraz dokumentami tożsamości. Dogłębna analiza uzyskanych wyników badań (dotyczących zarówno obszaru byłej Jugosławii, jak i terytorium Kosowa) ukazała definitywnie (oczywiście w ramach niewielkiej próby badawczej), że najistotniejszym kryminologicznym wyzwaniem, z jakim zmagają się bałkański wymiar sprawiedliwości, jest **handel narkotykami**, następnie handel ludźmi, handel bronią, handel ludzkimi narządami oraz handel dokumentami tożsamości. Znamienne jest to, że zaprezentowana powyżej skala została potwierdzona przez wszystkie badane grupy. Wprawdzie wyniki nie wszędzie jednoznacznie się pokrywały, ale zawsze oscylowały w podobnych granicach.

Szczególnie interesujące okazały się wyniki badań dotyczących handlu dokumentami tożsamości. Kosowarscy respondenci wyraźnie stwierdzi-

li, że ów proceder jest wyższy w Kosowie (48 procent) niż w pozostałych krajach byłej Jugosławii (34,2 procent). W związku z tym należy wyraźnie stwierdzić, że młode kosowarskie społeczeństwo w blisko połowie przypadków posługuje się fałszywymi dokumentami tożsamości, a w domyśle fałszywymi aktami własności. Problematyka ta wymaga dalszych pogłębionych badań na większej próbie badawczej, ponieważ zaprezentowane w niniejszym opracowaniu **wyniki badań ukazują jedynie pewien trend**.

Ostatnia część pracy zawiera wyniki badań własnych związanych z tematyką koncyliacji i oceny możliwości pokojowej koegzystencji pomiędzy zwaśnionym postjugosłowiańskimi narodami, a zwłaszcza szans na serbsko-albańskie pojednanie. Uzyskane wyniki badań są bardzo optymistyczne i otwierają drogę do społecznego porozumienia, jednak czy te pozytywne deklaracje przekładają się na rzeczywisty dialog i chęć pokojowego współistnienia pomiędzy odwiecznie zwaśnionymi, głównie serbsko-albańskimi wrogami?

Zaprezentowane powyżej syntetyczne wyniki badań własnych uprawniają do weryfikacji postawionych na początku pracy problemów i hipotez badawczych.

Główny problem badawczy:

Jakie uwarunkowania przyczyniają się do rozwoju określonych zachowań przestępczych na obszarze krajów byłej Jugosławii?

Odpowiedź: Zasadniczym uwarunkowaniem określonych zachowań przestępczych na obszarze krajów byłej Jugosławii pozostają niezmiennie zadawnione i nierozstrzygnięte konflikty narodowo-etniczne, kulturowe i terytorialne, rozgrywające się na opisywanym terytorium.

Szczegółowe problemy badawcze:

1. Jakie są źródła i wymiary konfliktu serbsko-albańskiego?

Odpowiedź: Ugruntowany historycznie konflikt terytorialny, religijny, kulturowy, a nawet cywilizacyjny.

2. W jakim stopniu konflikt serbsko-albański stanowi źródło przestępczości w krajach byłej Jugosławii?

Odpowiedź: Długotrwały i praktycznie nierozwiązywalny konflikt serbsko-albański w znacznym stopniu przyczynił się określonych zachowań przestępczych dokonywanych podczas niedawnych konfliktów zbrojnych (zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, ludobójstwo). Z drugiej strony stał się także źródłem przestępstw związanych z handlem narkotykami bronią, dokumentami tożsamości i handlem ludźmi.

3. Jakie kategorie przestępczości są następstwem konfliktu serbsko-albańskiego?

Odpowiedź: Handel bronią, dokumentami tożsamości, handel ludźmi, w tym handel ludzkimi narządami, handel narkotykami.

4. Jaka jest skuteczność wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców przestępstw dokonanych podczas konfliktu serbsko-albańskiego?

Odpowiedź: W wyniku przeprowadzonych badań empirycznych stwierdza się dość niską skuteczność zarówno krajowego, jak i międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa. Dotyczy to trybunałów międzynarodowych (MTKJ, MTK, Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office) i regionalnego systemu wymiaru sprawiedliwości (zwłaszcza bardzo niskiej kultury prawnej kosowskiej palestry).

Odpowiednio do postawionych problemów badawczych sformulowano następujące hipotezy badawcze:

Główna hipoteza badawcza:

Występujące u podłoża konfliktu serbsko-albańskiego uwarunkowania terytorialne i demograficzne przyczyniają się do rozwoju określonych zachowań przestępczych na obszarze krajów byłej Jugosławii.

Odpowiedź: Zaprezentowane wyniki badań empirycznych zweryfikowały tę hipotezę pozytywnie.

Hipotezy szczegółowe:

1. Podstawę konfliktu serbsko-albańskiego stanowią problemy o charakterze terytorialno-demograficznym.

Odpowiedź: Zaprezentowane wyniki badań empirycznych zweryfikowały tę hipotezę pozytywnie.

2. Konflikt serbsko-albański w znacznym stopniu stanowi źródło przestępczości w krajach byłej Jugosławii.

Odpowiedź: Zaprezentowane wyniki badań empirycznych zweryfikowały tę hipotezę pozytywnie. Długotrwały konflikt serbsko-albański nadal generuje zachowania przestępcze i przyczynia się do niestabilności tej części Półwyspu Bałkańskiego.

3. Zorganizowane formy przestępczości występujące w krajach byłej Jugosławii są następstwem konfliktu serbsko-albańskiego.

Odpowiedź: Zaprezentowane wyniki badań empirycznych zweryfikowały tę hipotezę pozytywnie. Długotrwały konflikt serbsko-albański przyczynił się w znacznym stopniu do aktywizacji zarówno istniejących, jak i nowych zor-

ganizowanych grup przestępczych, trudniących się głównie handlem narkotykami, bronią, ludźmi (a zwłaszcza ludzkimi narządami) oraz dokumentami tożsamości. Ponadto tego rodzaju grupy mają specyficzną kulturę organizacyjną, opierającą się na więzach krwi (struktura klanowo-plemienna).

4. Poziom efektywności wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców przestępstw dokonywanych podczas konfliktu serbsko-albańskiego należy ocenić jako umiarkowany.

Odpowiedź: Zaprezentowane wyniki badań empirycznych zweryfikowały tę hipotezę pozytywnie. Wyniki badań empirycznych potwierdziły fakt, że na terenach byłej Jugosławii (głównie w Kosowie) istnieją znaczne deficyty skutecznego, transparentnego i profesjonalnego aparatu sprawiedliwości i nadal system ten wymaga wsparcia w postaci sądownictwa hybrydowego.

Podsumowując powyższe wyniki badań empirycznych oraz weryfikację postawionych hipotez badawczych, należy niewątpliwie przytoczyć jeszcze jeden aspekt kryminologicznego wymiaru postjugosłowiańskiego serbsko--albańskiego konfliktu o Kosowo, a mianowicie fakt, że prezentowana w tej pracy tematyka generuje także napięcia międzynarodowe i wręcz wprost proporcjonalnie przekłada się na rywalizację pomiędzy istniejącymi (jeszcze) liderami światowej polityki (choć odczuwają oni nadchodzącą chińską dominację): USA a Federacją Rosyjską. Jasno odzwierciedla to nieuregulowany status prawny Republiki Kosowa (w sensie politycznym i prawnym jest to nadal terytorium sporne), która nie została uznana przez Federację Rosyjską (stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ) oraz Cypr, Hiszpanię i Rumunię, a kolejne dwa kraje: Grecja i Słowacja nie wydały oficjalnego stanowiska w tej sprawie. Kosowa nie uznała także z oczywistych względów Republika Serbii. Z drugiej strony zaś jednostronnie ogłoszona niepodległość Republiki Kosowa jest uznawana przez 112 do 115 ze 193 państw członkowskich ONZ⁴⁸³, w tym 23 z 28 Unii Europejskiej i 24 z 28 NATO.

Region bałkański, podobnie jak Bliski Wschód, zawsze był przedmiotem zainteresowania wielkich mocarstw i polem ich rywalizacji o polityczne, wizerunkowe, strategiczne, a nade wszystko gospodarcze cele (obszar Kosowa jest wyjątkowo zasobny w surowce mineralne). Kosowo to także geopolityczny papierak lakmusowy, który ciągle bada temperaturę w tym bałkańskim kotle. Obecnie konflikt na pierwszy rzut oka ten został zażegnany, ale jak słusznie zauważa dr Marko Babić⁴⁸⁴, ostatnie wojny w byłej już Jugosławii nie zostały zakończone, ale... przerwane. W związku z tym w bałkańskim tyglu wielu kultur i narodów nadal pozostają nierozstrzy-

⁴⁸³ List of countries that have recognised the independence of the Republic of Kosovo (ang.). Office of the President of the Republic of Kosovo, 2008 <http://www.beinkosovo.com/countries-that-have-recognized-kosovo-as-an-independent-state/> [dostęp: 2.09.2019].

⁴⁸⁴ Dr Marko Babić – doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Instytucie Europeistyki WDiNP UW.

gnięte spory i zadawnione krwawe rany, a rachunek krzywd i strat nie został uregulowany. On nadal rośnie. Ponadto na niedawnym chaosie wojennym skorzystały przede wszystkim wszelkiego rodzaju grupy przestępcze, bo geograficzne bałkańskie położenie (tzw. bałkański szlak) wykorzystują wszystkie transnarodowe zorganizowane grupy przestępcze trudniące się wszelkiego rodzaju przestępczością.

Dlatego też bałkański obszar nigdy nie zostanie porzucony przez świat przestępczy, który zawsze będzie oscylował wokół tego regionu i angażował się w konflikty nie tylko sąsiadów, ale także innych międzynarodowych aktorów światowej sceny politycznej. Ponadto będzie on dostarczał tematyki kolejnym pokoleniom badaczy konfliktów, którzy będą musieli stanąć twarzą w twarz z ogromem ludzkiej krzywdy, cierpienia i niesprawiedliwości. Niekiedy zaś będą zmuszeni opowiedzieć się po stronie określonych wartości, o których wspomina tzw. nowa kryminologia (Taylora, Waltona i Younga), polegająca na tym, że kryminolog nie może ograniczać się wyłącznie do etiologii, fenomenologii i teoretycznej prewencji procesów kryminalizacji, lecz powinien także uzyskane wyniki badań poddawać wartościowaniu i dokonywać wyborów moralnych. Przed tym dylematem stanęła też autorka niniejszej pracy, wyznaczając sobie za cel chociażby zbliżena się do prawdy – tej, którą reprezentował Jezus Chrystus podczas swojego procesu. Prawdy, która miała na celu zamknięcie koła zemsty, a jej chroniczny brak nadal dostarcza paliwa w postaci nienawiści, pogardy, krwi i chęci rewanżu. Elementarny brak sprawiedliwości przejawia się w Europie powrotem do sprawiedliwości ludowej, funkcjonującej poza prawnym (stanowionym) systemem prawa.

Kończąc rozważania na temat serbsko-albańskiego konfliktu, należałoby przytoczyć słowa cytowanego już wcześniej albańskiego intelektualisty Fatosy Lubonji, który w taki oto sposób scharakteryzował albańską tożsamość w Kosowie: „...w myśleniu Albańczyka tożsamość Kosowara nie może być postrzegana bez Serba jako okupanta. Serb jest dla nas [Albańczyków – M.I.-S.] do tego stopnia cieniem, że wydaje się, iż ten pozbawiony Serba Kosowar pozostanie bez tożsamości. Według abstrakcyjnego wyobrażenia tej kosowsko-serbskiej istoty, Kosowar nie może ani kochać, ani tym bardziej pracować i rozkwitać, dopóki nie uwolni się od Serba; żyje w obsesji uwolnienia się od Serba, co sprawiło, że stał się istotą traumatyczną i jednowymiarową”⁴⁸⁵. Z kolei Nebojsza Popow następująco charakteryzuje kosowską mentalność: „Kiedy w Kosowie zwyciężało wojsko tureckie albo jakiegokolwiek inne wojsko, dajmy na to włoskie czy niemieckie, władza była w rękach Albańczyków; kiedy zaś zwyciężało wojsko serbskie i jugosłowiańskie, władzę mieli Serbowie i Czarnogórcy. Model dominacji zwycięzcy jednak się nie zmieniał”. Dlatego też obszar ten zawsze będzie doświadczał

⁴⁸⁵ E. Lubojna, *Albania. Wolność zagrożona*, op. cit., s. 361.

agresji, przemocy i śmierci. W Kosowie i Metochii schemat ten powtarza się od ponad tysiąca czterystu lat, od czasu, gdy w VI–VII wieku po Chrystusie Słowianie zasiedlili Bałkany. Niemniej jednak skutecznym remedium na zadawnione bałkańskie konflikty powinny być konsekwentnie wdrażane programy edukacji obywatelskiej, szeroko propagowana edukacja międzykulturowa połączona z poszanowaniem praw mniejszości, wzajemny szacunek oraz rekomendowana przez ONZ zasada *golden rules*⁴⁸⁶.

Niniejszą książkę rozpoczyna i kończy cytat z *Mistrza i Małgorzaty* Michaiła Bułhakowa: „rozumcie, że język może ukryć prawdę, ale oczy – nigdy! Ktoś wam zadaje niespodziewane pytanie, nie zdradzacie się nawet drgnięciem, błyskawicznie bierzecie się w garść i wiecie, co należy powiedzieć, żeby ukryć prawdę, i wygłaszacie to niezmiennie przekonywająco, i nie drgnie na waszej twarzy żaden mięsień, ale – niestety – spłoszona pytaniem prawda na okamgnienie skacze z dna duszy w oczy i już wszystko stracone”. Jego interpretację wraz z krytyczną oceną zaprezentowanej treści tej książki pozostawiam moim Czytelnikom.

⁴⁸⁶ V. 'Golden Rule,' iconic Norman Rockwell mosaic, rededicated at UN Headquarters, UN News, <https://news.un.org/en/story/2014/02/461292> [dostęp: 17.06.2019].

Bibliografia

- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 2010.
- Arystoteles, *Polityka*, red. L. Piotrowicz, M. Szymański, Warszawa 2006.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2003.
- Babić M., *Aporie tożsamości. Serbowie, Chorwaci i Unia Europejska*, (w:) *Problemy aksjologiczne w relacjach Unii Europejskiej z Bałkanami*, red. M. Babić, F. Gołębski, Warszawa 2012.
- Bartrop P.R., Totten S., *The History of Genocide: An Overview* (w:) *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, red. S. Totten, Connecticut 2004.
- Bartuś A., *Rafał Lemkin – zapomniany polski prawnik*, (w:) *Krwawy cieć genocydu*, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista U., L.M. Nijakowski, Warszawa 2017.
- Bataković D.T., *Nova istorija srpskog naroda*, Beograd 2000.
- Bataković D.T., *Serbia's Kosovo Drama. A Historical Perspective*, Belgrade 2012.
- Behrami, S., *Population and settlements of the northern region of Kosovo*, Tirana 2013.
- Bek D., *Przestępstwa motywowane kulturowo – kierunki możliwych ocen prawnokarnych*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2015, nr 10.
- Bergmann W. Hagan J., *International Handbook of Violence Research*, Dordrecht 2003.
- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Ewangelia Św. Jana.
- Bieńkowska E., Kulesza C., *Jak postępować z ofiarami przestępstw. Poradnik dla praktyków*, Białystok 1992.
- Bieńkowska E., *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wikty-mizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 1.
- Bieńkowska E., *Wikty-mologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000.

Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiary przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009.

Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.

Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, 2009, 2015.

Bilski R., *Kocioł bałkański*, Warszawa 2000.

Bocheński M., *Krytyczne spojrzenia na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2010, r. XIV.

Boski P., *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, (w:) *Tożsamość a odmienność kulturowa*, red. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, Warszawa 1992.

Broeck V., *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes*, „European Journal of Crime. Criminal Law and Criminal Justice” 2001, t. 9.

Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, Warszawa 2017.

Canovan M., *Lud*, Warszawa 2008.

Carmichael C., *Ethnic cleansing in the Balkans*, London 2002.

Carrithers M., *Badania terenowe*, (w:) *Encyklopedia Antropologii Społeczno-Kulturowej*, red. A. Barnard, J. Spencer, Warszawa 2008.

Chambliss W., *State's organized crime – The American Society of Criminology*, „WJ Chamblis Criminology” 1988, nr 27 (2), ss.183–208.

Coady C.A.J., *The Morality of Terrorism*, „Philosophy” 1985, nr 60.

Cooper P.J., Vargas C.M., *Sustainable Development in Crisis Condition s: Challenges of War, Terrorism and Civil Disorder*, Maryland 2008.

Corten O., *The Law Against War: The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law*, Portland 2010.

Crimes by the capitalist state: An introduction to state criminality, red. G. Barak, New York 1991.

Cullen A., *The Threshold of Non-International Armed Conflict*, (w:) *The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law*, red. A. Cullen, Cambridge 2010.

Czapliński W., *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009.

Czapliński W., Wyrozumsk A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 1999.

Czekalski T., *Albania*, Warszawa 2003.

Czekalski T., *Problemy Kosowa na tle stosunków albańsko-jugosłowiańskich w latach 1944–1948*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2011, z. 138.

Czykwin E., *Stygmat społeczny*, Warszawa 2007.

Čolović I., *Balkany – terror kultury*, przeł. M. Petryńska, Wołowiec 2007.

Dossin J., *Under Orders: War Crimes in Kosovo*, New York 2001.

Ehrenreich B., *Rytuały krwi. Namietność do wojny. Geneza i historia*, Warszawa 2001.

Elsasser J., *Nie wieder Krieg ohne uns. Das Kosovo und die neue deutsche Geopolitik, Mit einem unfreiwilligen Vorwort von Joschka fischer*, Hamburg 1999.

Elsie, R., *A Biographical Dictionary of Albanian History*, London 2012.

Elsie R., *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*, London, New York 2015.

Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity, 3 vols, red. L. Shelton. Detroit 2005.

Encyclopedia of Terrorism and Political Violence, red. J. Thackrah, New York 1987.

Encyclopedia of War Crimes And Genocide (Facts on File Library of World History), red. L. Horvitz, Ch. Catherwood, New York 2006.

Fein H., *Genocide. A Socjological Perspective*, London–Newbury Park 1993.

Ferrell J., Hayward K., Young J., *Cultural Criminology: An Invitation*, London 2008.

Ferrell J., Sanders C. R., *Cultural Criminology*, Boston 1995.

Geertz C., *The interpretation of cultures*, New York 1973.

Gibbs G., *Analizowanie danych jakościowych*, Warszawa 2011.

Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2004.

Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2010.

Giełżyński W., *Trzeci Świat – dwie trzecie świata*, Warszawa 1984.

Gil D., *Mediewistyka w służbie ideologii. Dzisiejsza reinterpretacja serbskiej tradycji kulturowej. Mediewistyka w służbie ideologii* (w:) *Współczesne literaturoznawstwo sławistyczne*, red. L. Suchanek, t. III, Kraków 2004.

Gil D., *Prawosławie, historia, naród: miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji*, Kraków 2015.

Global Organized Crime: The New Empire of Evil, red. P. Linnea, Frank J. Cilluffo Washington 1994.

Gmurzyńska E., *Rodzaje mediacji*, (w:) *Mediacje. Teoria i praktyka*, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2009.

Goffman E., *Stigma: notes on the management of a spoiled identity*, New York, 1963.

Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005.

Green P., Ward T., *State Crime: Governments, Violence and Corruption*, London 2004.

Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Warszawa 2011.

Górnicka J., *Wartość cierpienia*, „Etyka” 1999, nr 32.

Hauza T., *Społeczeństwo wobec „Innego” – stygmat i dyskryminacja a kwestia HIV/AIDS*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2010, nr 8.

- Hauziński J., Leśny J., *Historia Albanii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Hayward, K.J., Young J., *Cultural Criminology: Some Notes on the Script*, „Theoretical Criminology” 2004, nr 8/3.
- Heitmeyer W., Hagan J., *Międzynarodowy podręcznik badań nad przemocą*, t. 1, Springer 2005.
- Hobbes T., *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1980.
- Hołyst B., *Socjologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007.
- Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2000.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Kosowo – początek i koniec bałkańskiej tragedii*, (w:) *Wybrane problemy współczesnej polityki: aspekty teoretyczne i empiryczne*, red. K. Czerewacz, Białystok 2009.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Problematyka handlu organami ludzkimi ze szczególnym uwzględnieniem Kosowa*, (w:) *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, red. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2015.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Kulturowe i duchowe dziedzictwo narodów bałkańskich ze szczególnym uwzględnieniem serbskiej slawy*, „ELPIS” 2017, nr 19.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich (wybór)*, Białystok 2018.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Bałkańskie demony powracają, czyli handel ludzkimi narządami w Kosowie – analiza zjawiska*, (w:) *Przeciwdziałanie patologiom na rynku medycznym i farmaceutycznym*, red. A. Dobies, W. Pływaczewski, Warszawa 2019.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Religie na Bałkanach ze szczególnym uwzględnieniem islamu – szkic historyczny*, „Nurt SVD” 2014, nr 48/2 (136), s. 7–19.
- Januszek H., Sikora J., *Podstawy socjologii*, Poznań 1997.

Jasińska-Kania A., *Bloody Revenge in „God's Playground”: Poles' Collective Memory of Relations with Germans, Russians, and Jews*, „International Journal of Sociology” 2007, nr 37(1).

Jasińska-Kania L., Nijakowski M., Szacki J., Ziółkowski M., *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006.

Jezernik B., *Naga wyspa (Gułag Tity)*, Wołowiec 2013.

Jo Hatch M., *Teoria organizacji*, Warszawa 2002.

Jones, D., *Kinship and Deep History: Exploring Connections between Culture Areas, Genes, and Language*, „American Anthropologist” 2003, nr 105(3).

Jones, T., Klar, K., *Diffusionism Reconsidered: Linguistic and Archaeological Evidence for Prehistoric Polynesian Contact with Southern California*, „American Antiquity” 2005, nr 70(3).

Judah T., *Kosovo: war and revenge*, New Haven, London 2000.

Kapuściński R., *Ten Inny*. Kraków 2007.

Karolczak K., *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa 1995.

Kipling J.R., *Światło, które zgasto*, Łódź 1992.

Kłafkowski A., *Ściganie zbrodniarzy wojennych w Niemieckiej Republice Federalnej w świetle prawa międzynarodowego*, Poznań 1968.

Klaus W., Woźniakowska-Fajst D., *Związki między wiktylizacją oraz ubóstwem i wykluczeniem społecznym*, „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIV.

Kleg M., *Hate, Prejudice and Racism*, New York 2001.

Korotayev, A., Kazankov, A., *Regions Based on Social Structure: A Reconsideration (or Apologia for Diffusionism)*, „Current Anthropology” 2000, nr 41(4).

Korupcja na przestrzeni wieków, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Warszawa 2012.

Korzeniewska-Wiszniewska M., *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia: serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008.

Korzeniewska-Wiszniewska M., *Operacja „Oluja” i spory wokół jej interpretacji*, (w:) *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S.L. Lucjan, Łódź 2015.

Kosińska K., *Zbrodnie ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008.

Kostera M., *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Warszawa 2003.

Kownacka-Skwara E., *Tożsamość kulturowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2011, z. XX.

Koźmiński A. K., Latusek-Jurczak D., *Rozwój teorii organizacji*, Warszawa 2011.

Krwawy cień genocydu, red. B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L.M. Nijakowski, Kraków 2011.

Krysieniel K., *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012.

Kudlińska I., *Stygmatyzacja społeczna jako perspektywa teoretyczno-badawcza (na przykładzie badań nad stygmatyzacją ludzi biednych)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2011, nr 38.

Lambeth B.S., *NATO's Air War for Kosovo. A Strategic and Operational Assessment*, RAND Corporation, Santa Monica, California 2001.

Lemkin R., *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington 1944.

Lewis H.B., *Shame and the narcissistic personality*, (w:) *The Many Faces of Shame*, red. D. L. Nathanson, New York–London 1987.

Lieberman B., „*Ethnic cleansing*” versus genocide, (w:) *The Oxford Handbook on Genocide Studie*, red. D. Bloxman, A.D. Moses, Oxford 2010.

Lubojna F., *Albania. Wolność zagrożona*, Sejny 2005.

Lyotard J-F, *Kondycja ponowoczesna*, Warszawa 1997.

Łysiak W., *Stulecie kłamców*, Warszawa 2000.

Łysiak W., *Salon, alfabet szulerów*, Warszawa 2006.

- Madajczyk P., *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku*, Warszawa 2010.
- Makselon J., *Psychologiczne aspekty cierpienia*, „Symposium” 2000, nr 4/2(7).
- Mamzer H., *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2002.
- Marden Ch., *Minorities in American Society*, New York–Cincinnati–Chicago–Boston–Dallas–Atlanta–San Francisco 1952.
- Marshall G., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2005.
- Matloob P., Vadean F., *Return Migration and Occupational Choice: Evidence from Albania*, „World Development” 2010, nr 8.
- Matreńczyk A., *Patriarcha Pavle – szkic do portretu*, „Przegląd Prawosławny” 2010, nr 2.
- McCants W., *The ISIS Apocalypse: The History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State*, Paperback 2016.
- Meron T., *International Law Moving Towards Criminalization*, „European Journal of International Law” 1998, t. 9.
- Moore Ch. W., *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, przeł. A. Cybulko, Zieliński, Warszawa 2009.
- Moroz A., *Konflikt pamięci na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie działalności Romualda Rajsa ps. „Bury”*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2016, t. 5.
- Morsink J., *Cultural Genocide, the Universal Declaration, and Minority Rights*, „Human Rights Quarterly” 1999, nr 21.
- My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2012.
- Nicholson B., *The Tractor, the Shop, and the Filling Station: Work Migration as Self-Help Development in Albania*, „Europe–Asia Studies” 2004, nr 6.
- Stańczyk J., *Prawnomiędzynarodowe aspekty interwencji humanitarnej w Kosowie i problemy poszanowania suwerenności*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2008, nr 5.

Nardulliinni B.R, *Disjointed War. Military Operations in Kosovo*, RAND Corporation, Santa Monica 1999.

Nijakowski L.M., *Rozkosz zemsty*, Warszawa 2014.

Noel M., *Kosowo: krótka historia*, New York 1998.

Nowakowska J., *Postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 12.

Opar A., *Podatność wiktyimizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, tom X, nr 2.

Ossowski S., *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1983.

Petrović A., Wilczyński W.J., Kamčevski D., *Etniczno-kulturowe i geopolityczne uwarunkowania ekspansji Albańczyków*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21.

Petrović M.M., *Crkvenodržavne ideje svetoga Save između Carigrada i Rima*, (w:) *Evropa i Srbi*, red. S. Gavrilović, Beograd 1996.

Pettifer J., *The Kosovo Liberation Army: The Myth of Origin*, (w:) *Kosovo: The Politics of Delusion*, red. M. Waller, K. Drezov, B. Gökyay, London–Portland 2001.

Piątek E., *Akcja NATO jest nielegalna*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 83.

Piperno F., *From Albania to Italy: Formation and Basic Features of a Binational Migration System*, Roma 2002.

Poczykowski R., *Lokalny wymiar pamięci. Pamięć społeczna i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*, praca doktorska w zakresie socjologii, napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Sadowskiego, Białystok 2010.

Polakowska-Kujawa J., *Socjologia ogólna*, Warszawa 2007.

Potulski J., *Korupcja w ujęciu normatywnym (odpowiedzialność karna i jej wyłączenie)*, Kraków 2018.

Rohde D., *Endgame, The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since World War II*, New York 2012.

Presdee M., *The Story of Crime: Biography and the Excavation of Transgression*, (w:) *Cultural Criminology*, red. J. Ferrell, K. Hayward, W. Morrison, M. Presdee, London 2004.

Rothenberg D., *Genocide*, (w:) *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, red. D.I. Shelton, Detroit 2005.

Ross J.I., *Controlling state crimes*, 2nd end. Nev Brunshvick 2000.

Rutkowski D., *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006.

Ryszka F., *Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.

Sartori G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1998.

Sautman B., *Cultural genocide in international context*, (w:) *Cultural genocide and Asian state peripheries. Cultural genocide in international context*, red. B. Sautman, New York 2006.

Scheff T.J., *Shame and conformity: The deference-emotion system*, „American Sociological Review” 1988, nr 53(3).

Scheff T. J., *Socialization of emotions: Pride and shame as causal agents*, (w:) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, red. T. Kemper, New York 1990.

Scheff T., *Shame and Community: Social Components in Depression*, „Psychiatry” 2001, nr 64 (3).

Schindle D., *International humanitarian law and internationalized internal armed conflicts*, „International Review of the Red Cross” 1982, nr 230.

Schneider H., *Wiktymologia – nauka o ofierze przestępstwa*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1980, t. 11.

Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.

Siemaszko A., *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nierejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001.

Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2008.

Simmel G., *Konflikt w kulturze współczesnej*, Warszawa 1980.

Socha A., *Zbieżność a komplementarność jurysdykcji międzynarodowych trybunałów karnych i sądów krajowych*, Wrocław 2004.

Stańczyk A., *Uciec od Bałkanów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Poloni”, 2015, t. XXXIII.

Steinacher G., *Zbiegli naziści (jak hitlerowscy zbrodniarze uciekli przed sprawiedliwością)*, Wołowiec 2015.

Stewart J.G., *Towards a single definition of armed conflict in international humanitarian law: A critique of internationalized armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 2003, nr 850.

Subotić J., *Hijacked Justice: Dealing With the Past in the Balkans*, New York 2009.

Święcicka P., *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego*, Kraków 2005.

Święcicka P., *Proces Jezusa w świetle Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2012.

Sykes G.M., Matza D., *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22.

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008.

Szacki J., *Współczesne teorie socjologiczne*, t. I, Warszawa 2007.

Szchmid A.P., Jongman A.J., *Political Terrorism: A New Guide to actors, Authors, Concepts. Data Bases, Theories and Literature*, New Brunswick 1988.

Szpociński A., *Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej*, (w:) *Kultura wobec kręgów tożsamości*, red. T. Kostyrko, T. Zgońska, Poznań–Wrocław 2000.

Šeparović Z., *Viktimologija: studije o žrtvama*, Zagreb 1998.

Todorova M., *Balkany wyobrażone*, Wołowiec 2008.

Turner J., *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2010.

Wagne S.E., *Srebrenica in the aftermath of genocide*. New York 2014.

Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii (jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki)*, Warszawa 2005.

Wieruszewski R., *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, Poznańskie Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Poznań-Warszawa 1993.

Wilczak J., *Zbrodnia w cieniu błękitnej flagi*, „Polityka” 2012, nr 22 (2860).

Wilkes, J.J., *The Illyrians*, Oxford 1995.

Wirth L., *The Problems of Minority Groups*, (w:) *The Science of Man in the World Crisis*, red. R. Linton, New York 1945.

Wnuk-Lipieński E., *Świat między epoki (globalizacja, demokracja, państwo narodowe)*, Kraków 2004.

Wokół Macedonii. Siła kultury – kultura siły, red. B. Zieliński Poznań 2002.

Wójcik J.W., *Przeciwdziałanie finansowaniu terroryzmu*, Warszawa 2007.

Wybrane aktualne problemy międzynarodowego prawa humanitarnego, red. Lubiszewski M., Olsztyn 2005.

Wybranowski D., *Islam radykalny, konflikty i problemy etniczne jako czynnik potencjalny cesji politycznych we współczesnej Serbii*, referat wygłoszony podczas I Ogólnopolskiego kongresu Politologii „Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie”, Warszawa 22–24 września 2009.

Vasa P., *Vepra Letrare*, V. I, Tiranë 1987.

Zajadło J., *Dylematy humanitarnej interwencji*, Gdańsk 2005.

Zarković Božidar V., „*Velika Hoća i začeci crkvenog poseda u Metohiji*”, „Zbornik radova Filozofskog Fakulteta u Prištini” 2013, nr 43 (2).

Zieliński B., *Kraj kilimem przykryty (współczesna literatura Bośni i Hercegowiny)*, Warszawa 2004.

Zimny M., *Terroryzm samobójczy*, Warszawa 2006.

Żywna K., *Niepodległe Kosowo – finał czy zarzewie nowych konfliktów?*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2009–2010, nr 4.

Dokumenty prawne:

Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, 8 sierpnia 1945, Londyn, Dz.U. z 1947 r. nr 63, poz. 367, Art. 6.

Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171. I PD.

Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r.

Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r.

Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r.

Numer oficjalnego pisma: L.dz.Ga – 786/591/17/AK – pismo 18.09.2017

Numer oficjalnego pisma: L.dz.Ga 592 591/17/AK – pismo 29.06. 2017.

Orzeczenie MTKJ z 2 października 1995 roku, Prosecutor v. Tadic, Decision of the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Tadic), IT-94-AR72, par. 73.

Projekt Rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości Kosowa i roli UE (2006/2267(INI)).

Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 12 grudnia 1977 r. (Protokół II), Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.

Protokół Dodatkowy II z 1977 roku, Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych Genewa, 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik)

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. – Deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy.

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17 lipca 1998. Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708.

Źródła internetowe:

Adult perpetrators of crime, 2017, <http://www.stat.gov.rs/en-us/ve-sti/20180716-punoletni-ucinioci-krivicnih-dela-2017/?s=1402> [dostęp: 20.01.2019].

Adult perpetrators of criminal offences, 2017, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/PdfE/G20181193.pdf> [dostęp: 20.01.2019].

Ahtisaarijev plan i sever Kosova, <http://www.transconflict.com/approach/think/policy/ahtisaari-plan-north-kosovo/ahtisaarijev-plan-sever-kosova/> [dostęp: 15.07.2018].

Armia Kosowa coraz bliżej, <https://pl.sputniknews.com/opinie/201812049319059-Sputnik-armia-Kosowa-wojsko/> [dostęp: 7.01.2019].

Babić M., *Dramat tożsamości narodowej. Muzułmanie bośniaccy*, https://www.academia.edu/2944278/Dramat_to%C5%BCsamo%C5%9Bci_narodowej._Muzu%C5%82manie_bo%C5%9Bniaccy [dostęp: 3.01.2019].

Balkański narkotykowy szlak, potocznie zwany na Bałkanach balkańską rutą, <http://www.balkaninsight.com/en/article/region-on-alert-as-migrants-open-new-balkan-route-06-03-2018> [dostęp: 25.01.2019].

Batakovic D.T., *The Kosovo chronicles, theocracy, nationalism, imperialism liberation of Kosovo and Metohia*, http://balkania.tripod.com/resources/history/kosovo_chronicles/kc_part2d.html [dostęp 25.07.2018].

Bielska A.M., *Jak Sandżak został doliną głodu*, <http://www.blip.tv/file/2686546/> [dostęp: 26.07.2018].

Bieńczyk-Missala A., Grenich P., *Międzynarodowe prawo humanitarne w świetle współczesnych konfliktów zbrojnych*, http://www.pl.ism.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2013/02/agnieszka-bienczyk-missala-patrycja-grenich_mph.pdf [dostęp: 28.08.2018].

Bivši komandant OVK Rustem Mustafa Remi ide na ispitivanje u Hag, <https://kossev.info/bivsi-komandant-ovk-rustem-mustafa-remi-ide-na-ispitivanje-u-hag/> [dostęp: 8.01.2019].

Bota Sot Info, <http://www.botasot.info/kosova/> [dostęp: 15.07.2018].

Boyd Ch.G., *Making Peace with the Guilty: The Truth About Bosnia*, „Foreign Affairs” 1995, <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/1995-09-01/making-peace-guilty-truth-about-bosnia> [dostęp: 24.09.2018].

Braća Haradinaj gospodari života i smrti na Kosovu Klan Ramuša i Dauta trguje oružjem i drogom, reketira Albance..., <https://www.blic.rs/vesti/hronika/braca-haradinaj-gospodari-zivota-i-smrti-na-kosovu-klan-ramusa-i-dauta-trguje-oruzjem/lwsvnj> [dostęp: 20.12.2018].

Broń dla terrorystów bez ograniczeń z Bałkanów, <https://www.rp.pl/Biznes/311309947-Bron-dla-terrorystow-bez-ograniczen-z-Balkanow.html> [dostęp: 3.02.2019].

Bryś M., *Poziom korupcji na Bałkanach wciąż wysoki*, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Serbia_Business_corruption_report_ENG.pdf [dostęp: 6.05. 2019].

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org> [dostęp: 20.12.2018].

Ciołek M., *Przestępczość i dewiacja. Wybrane koncepcje psychologiczno-socjologiczne*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/10035.pdf> [dostęp: 22.03.2018].

Ciric M., *The Balkans is Covered With Milosevic Monuments Already*, <https://balkaninsight.com/2018/03/15/the-balkans-is-covered-with-milosevic-monuments-already-03-14-2018/> [dostęp: 10.12.2018].

Cohen, S., *Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial in Criminological Perspectives*, red. E. McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes, July (1993) 26 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/000486589302600201> [dostęp: 22.03.2018]

Committee on Legal Affairs of Human Rights, *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/20101218_ajdoc462010provamended.pdf [dostęp: 15.07.2018].

Consilium Europa, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/137634.pdf [dostęp: 15.03.2019].

Constitutional Court Republic of Kosovo, <http://gjk-ks.org/en/> [dostęp: 6.05.2019].

Corruption perceptions index 2018, <https://www.transparency.org/cpi2018> [dostęp: 24.04.2019].

Country Reports on Terrorism, <https://www.state.gov/documents/organization/283100.pdf> [dostęp: 14.11.2018].

Criminal Code of the Republic of Serbia, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/5/Serbia/show> [dostęp: 2.02. 2019].

Criminal network supplying identity and travel documents dismantled in Greece, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/criminal-network-supplying-identity-and-travel-documents-dismantled-in-greece> [dostęp: 5.02. 2019].

Criminal Procedure Code of Montenegro, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/57/Montenegro/show> [dostęp: 2.02. 2019].

Croatian Wartime General Gotovina Gets Movie Biopic, <http://www.balkaninsight.com/en/article/film-on-1990s-general-gotovina-shot-in-croatia-02-07-2017> [dostęp: 10.06.2018].

Czasopismo „Więź” <https://issuu.com/wiez/docs/wiez-2014-4-www> [dostęp: 8.09.2019].

Czaja K., *Teoria konfliktu. Wstęp – powstanie teorii konfliktu*, https://www.academia.edu/15053581/TEORIA_KONFLIKTU-WST%C4%98P_POWSTANIE_TEORII_KONFLIKTU [dostęp: 15.03.2018].

Del Ponte C., *Address to the Security Council by Carla Del Ponte, Prosecutor of the Department of State's Trafficking in Persons Report*, www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/ [dostęp: 28.01.2019], s. 257–259.

Dictionary Cambridge, <https://dictionary.cambridge.org> [20.12.2018].

Dingli S., *We need to talk about silence: Re-examining silence in International Relations theory*, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354066114568033?journalCode=ejta> [dostęp: 2.02.2019].

Diviak J., *Człowiekowi, który zmieniał świat. O bośniackiej misji Tadeusza Mazowieckiego*, „Więź” 2014, nr 4, <http://wiesz.com.pl/2018/05/29/czlowiekowi-ktory-zmienial-swiat-o-bosniackiej-misji-tadeusza-mazowieckiego/> [dostęp: 8.09.2019].

Dopunjeni i ispravljeni spisak uništenih i oštećenih pravoslavnih crkava i manastira na Kosovu u toku martovskog nasilja, <http://www.b92.net/specijal/kosovo2004/unisteneckrke.php> [dostęp: 25.07.2018].

Dron przerwał mecz Serbia-Albania. Brat premiera Albanii prowokatorem?, <http://www.tvp.info/17251143/dron-przerwal-mecz-serbiaalbania-brat-premiera-albanii-prowokatorem> [dostęp 25.07.2018].

Drug law offences in the Western Balkanian region: from definition to monitoring, http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/968/Drug%20law%20offences%20in%20the%20Western%20Balkan%20region_meeting%20report.pdf [dostęp: 4.06.2019].

Drug trafficking statistics, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/drug-trafficking.html> [dostęp: 6.06.2019].

Drzazga E., *Kryminologia kulturowa. Wprowadzenie do koncepcji*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII, <https://www.inp.pan.pl/wp-content/uploads/2017/09/AK32-Drzazga.pdf> [dostęp.4.04.2019].

Działania Europolu wymierzone w przestępczość zorganizowaną, <http://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/9594,Dzialania-Europolu-wymierzone-w-przestepczosc-zorganizowana.html> [dostęp: 5.02.2019].

Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com> [dostęp: 30.11.2018].

Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl> [dostęp: 17.01.2019].

Ethnic Serb fugitive is nominated as court judge by Kosovo, <https://www.reuters.com/article/us-serbia-kosovo-judge/ethnic-serb-fugitive-is-nominated-as-court-judge-by-kosovo-idUSKCN1IO2J5> [dostęp: 6.05.2019].

European Council Council of the European Union Open Data, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13581-2018-INIT/pl/pdf> [dostęp: 20.01.2018].

European Union Rule of Law Mission EULEX, http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/pokoj_i_bezpieczenstwo/operacje_pokojowe_onz?printMode=true [dostęp: 21.03.2018]

Europejski raport narkotykowy. Tendencje i osiągnięcia 2018, http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/8585/20181816_

TDAT18001PLN_PDF.pdf [dostęp: 15.01.2019].

Gangsta's Paradise: Jak wygląda „głęboka wojna” w Kosowie?, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201801217159440-sputnik-kosowo-mafia-przestepczosc/> [dostęp: 20.12.2018].

'Golden Rule,' iconic Norman Rockwell mosaic, rededicated at UN Headquarters, <https://news.un.org/en/story/2014/02/461292> [dostęp: 17.06.2019].

Gontarski W., *Sprawiedliwość ludowa*, <http://gontarski.eu/publikacje/2004-05c.pdf> [dostęp: 14.01.2019]

Górnicka J., *Wartość cierpienia*, https://etyka.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/06/Etyka32_J_G%C3%B3rnicka.pdf [dostęp: 8.04.2019].

Grzegorek D., *Serbowie z Krajiny oskarżają Chorwację o ludobójstwo*, <http://balkanistyka.org/serbowie-z-krajiny-oskarzaja-chorwacje-o-ludobojstwo/> [dostęp: 10.06.2018].

Grzegorek D., *Strzelanina w Kumanowie: Serbia umacnia południową granicę*, <http://balkanistyka.org/strzelanina-w-kumanowie-serbia-zbroi-umacnia-poludniowa-granice/> [dostęp 15.07.2018].

Haradinaj, Balaj, and Brahimaj Acquitted on Retrial, <http://www.icty.org/en/press/haradinaj-balaj-and-brahimaj-acquitted-retrial> [dostęp: 15.08.2018].

Hajder U., *Kosovo PM Axes Controversial Serb Minister*, <https://balkaninsight.com/2015/02/03/kosovo-serb-minister-resigns-after-a-month-of-protests/> [dostęp: 20.03.2019].

Herco M., *Krvna osveta i običajno pravo u Crnoj Gori i Albaniji*, <https://hrcak.srce.hr/169394> [dostęp: 23.01.2019].

Herman-Milenkovska M. *Balkańska ośmiornica*, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/balkanska-osmiornica/> [dostęp: 9.05. 2019].

Heroína, <https://www.abw.gov.pl/pl/wolnytekst/67,Heroína.html> [dostęp. 15.07.2018].

Idriz Balaj, https://web.archive.org/web/20080409203933/http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/idriz_balaj_323.html [dostęp: 15.07.2018].

Imperialism liberation of Kosovo and Metohia, <http://balkania.tripod.com/>

resources/history/kosovo_chronicles/kc_part2d.html [dostęp 25.07.2018].

In Kosovo: Helping Young People Join Society, <http://www.worldbank.org/en/results/2013/08/16/in-kosovo-helping-young-people-join-society> [dostęp: 20.08.2018].

Italian Security in the MENA and Balkans, Part 4: Albania and Kosovo, <http://www.balkananalysis.com/blog/2016/07/29/italian-security-in-the-mena-and-balkans-part-4-albania-and-kosovo/> [dostęp: 15.04.2019].

Kashima, Y., *Culture as Interpersonal Process*, „Psychological Sciences” 2011. <http://www.sydneysymposium.unsw.edu.au/2011/chapters/KashimaSSSP2011.pdf> [30.07.2018]

Klecka Outcome Embitters Both Serbs and Albanians, Balkan Transitional Justice, <http://www.balkaninsight.com/en/article/klecka-outcome-embitters-both-serbs-and-albanians>, [dostęp 23.03.2018].

Kochnan A., *Dokąd zmierza Kosowo po wyborach?*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/dokad-zmierza-kosowo-po-wyborach/> [dostęp: 5.10.2019]

Kolejne napięcia na linii Serbi – Kosowo, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/kolejne-napięcia-na-linii-serbia-kosowo> [dostęp: 7.01.2019].

Konani Rezultati Popisa 2003. Stanovništvo prema nacionalnoj ili etni, koj pripadnosti u Republici Crnoj Gori, po opštinama, <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje44.pdf> [dostęp: 20.08.2018].

Korupcja na przestrzeni wieków, http://www.antykorupcja.gov.pl/ftp/zdjecia/Korupcja_na_przestrzeni_wiekow.pdf [dostęp: 24.04.2019].

Kosovo appoints fugitive from Serbia as constitutional court judge, Kosovo Center for Security Studies, <http://www.qkss.org/en/Home> [dostęp: 12.11.2018].

Kosovo Corruption Report, <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/kosovo/> [dostęp: 6.05.2019].

Kosovo Court Upholds Fatmir Limaj War Crimes Acquittal, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-court-confirms-fatmir-limaj-s-war-crimes-acquittal-05-16-2016> [dostęp: 15.07.2018].

Kosovo Organ Trafficking, <http://www.balkaninsight.com/en/balkan-transitional-justice/kosovo-organ-trafficking-news>, [dostęp: 15.07.2018].

Kosovo Organ-Trafficking: How the Claims were Exposed, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-organ-trafficking-how-the-claims-were-exposed-09-04-2015-1> [dostęp: 15.07.2018].

Kosovos autochthonous population, <https://at001.wordpress.com/tag/kosovos-autochthonous-population/> [dostęp: 25.07.2018].

Kosowo, <https://www.usaid.gov/kosovo> [dostęp: 18.08.2018].

Kosowo, <http://ipolak.msz.gov.pl/pdf/XKX.pdf> [dostęp: 28.09.2018].

Kosowo chce armii, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1697638,1,kosowo-chce-armii.read> [dostęp: 15.07. 2018].

Kosowo i Macedonia współpracują ws. strzelaniny w Kumanowie, <http://www.rp.pl/artykul/1201924.html> [dostęp: 28.07. 2018].

Kosowo: międzynarodowy sąd skazał 11 Albańczyków za zbrodnie wojenne, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1451376,Kosowo-miedzynarodowy-sad-skazal-11-Albanczykow-za-zbrodnie-wojenne> [dostęp: 10.04.2019].

Limaj F., *Trial International*, <https://trialinternational.org/latest-post/fatmir-limaj/> [dostęp: 23.03.2017].

Kosowo: Sześć osób skazano za planowanie zamachów m.in. na siły NATO, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1428727,kosowo-szesc-osob-skazano-za-planowanie-zamachow-m-in-na-sily-nato.html> [dostęp: 9.09.2019].

List of countries that have recognised the independence of the Republic of Kosovo (ang.). Office of the President of the Republic of Kosovo, 2008, <http://www.beinkosovo.com/countries-that-have-recognized-kosovo-as-an-independent-state/> [dostęp: 2.09.2019].

Lopušina M., *Mafije sveta*, Agencija TEA BOOKS, <https://www.scribd.com/book/384738417/Crnogorski-klan> [dostęp: 26.10.2019].

Macedonia: 90,8 proc głosujących za zmianą nazwy kraju, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1586205%2Cmacedonia-908-proc-glosujacych-za-zmiana-nazwy-kraju-.html> [dostęp: 22.01.2019].

Medieval monuments in Kosovo, <http://whc.unesco.org/en/list/724/documents/%23Abevaluation> [dostęp: 24.07.2018].

Methods – observation and shadowing, <http://designingwithpeople.rca.ac.uk/methods/observation-shadowing> [dostęp: 28.07.2018].

Montenegrin and Albanian Pupils Clash at School, <http://www.balkaninsight.com/en/article/violent-clashes-erupt-at-albanian-school-in-montenegro> [dostęp 20.03.2018].

Montenegro 2018 Crime & Safety Report, <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=23506> [dostęp: 28.09. 2018].

MŚ2018. Kontrowersyjne gesty szwajcarskich piłkarzy. Serbowie domagają się zawieszenia Xhaki i Shaqiriego, <http://wyborcza.pl/7,154903,23583994,ms-2018-kontrowersyjne-gesty-szwajcarskich-pilkarzy-serbowie.html> [dostęp: 27.07.2018].

Mysior R., *Gdzie zaczyna się przestępstwo – teoria naznaczenia społecznego*, www.wydawnictworemedium.pl/do-pobrania/category/1remedium%3Fdownload%3D3:gdzie-zaczyna-sie-przestepstwo-teoria-naznaczenia-spoecznego+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=opera [dostęp: 21.02.2019].

„Naloty NATO na Serbię były zbrodnią”, <https://www.tvp.info/6848770/swiat/naloty-nato-na-serbie-byly-zbrodnia/> [dostęp: 10.06. 2018].

Naser Kelmendi: From Kosovo Inmate to Sarajevo Businessman, <https://www.occrp.org/en/investigations/503-naser-kelmendi-from-kosovo-in-mate-to-sarajevo-businessman> [dostęp: 8.05.2019].

Niewiada O., *Katalog zbrodni wojennych w świetle statutu Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego*, http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_11_2015_Niewiada.pdf Nr1(1)/2015 desecuritate.uph.edu.pl [dostęp: 10.06.2018].

Numerical representation of the Kosovo Assembly, Republic of Kosovo Assembly, <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,107> [dostęp: 15.07.2018].

Ochojska J., *Demony wojny*, <http://www.objawienia.pl/ochojska/ochojska10.html> [dostęp: 4.04.2018].

Pac G., *Zabić wszystkich, wybaczyć wszystkim?*, z Konstantym Gebertem

rozmawia Grzegorz Pac, WIEŻ 2011 nr 1 http://www.laboold.wiez.pl/teksty.php?zabic_wszystkich_wybaczyc_wszystkim&p=2, <https://issuu.com/wiez/docs/wiez-2011-01> [dostęp: 26.05.2018].

Operacje i misje pokojowe ONZ, http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/pokoj_i_bezpieczenstwo/operacje_pokojowe_onz?printMode=true [dostęp: 21.03.2018].

Paleczny T., *Meandry wielokulturowości, Oblicza pluralizmu w społeczeństwach wielokulturowych – USA i Brazylia*, wielokulthttp://www.ism.wsmip.uj.edu.pl/documents/3337228/afdc2830-6ed3-447a-9-fbf-78368f828e4c [dostęp: 30.07.2018].

Pink Panthers: The curious story of the fugitive 'smooth-talking player' police suspect is shadowy international jewel heist gang mastermind, <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/pink-panthers-diamond-jewel-thief-vinko-osmakcic-juro-markelic-heist-international-manhunt-ganga8343466.html> [dostęp: 9.05.2019].

Pojęcie korupcji w ujęciu ogólnym i prawnym, <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa-gospodarcze/305793,Pojecie-korupcji-w-ujeciu-ogolnym-i-prawnym.html> [dostęp: 27.04. 2019].

Police in Montenegro are Failing on Crime, <https://pointpulse.net/magazine/police-in-montenegro-are-failing-on-crime/> [dostęp: 20.01.2019].

Polska Agencja Prasowa, www.pap.pl [dostęp: 15.07.2018].

Polski Czerwony Krzyż, http://www.pck.org.pl/pliki/mpk/1993_Haga_-_Statut_MTKJ.pdf [dostęp: 10.06.2018].

Poradnik antykorupcyjny, <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/archiwum-mswia/poradnik-antykorupcyjn/co-to-jest-korupcja/63,Co-to-jest-korupcja.html> [dostęp: 3.08.2018].

Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tags/kosovska-mitrovica> [dostęp: 15.07.2018].

Poziom korupcji na Bałkanach wciąż wysoki, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/poziom-korpucji-na-balkanach-wciaz-wysoki/> [dostęp: 24.04.2019].

Profile krajów, https://mfa.gov.pl/pl/informacje_konsularne/profile_krajow/kosowo?printMode=true [dostęp: 5.02.2019].

Prominent Kosovo Serb politician Oliver Ivanovic killed in drive-by shooting, <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/16/prominent-kosovo-serb-politician-oliver-ivanovic-killed-drive/> [dostęp: 20.12.2018].

Provokacija ekstremista na dočeku Rame: Preševo, Bujanovac i Medveđa su Albanija!, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/510250/Provokacija-ekstremista-na-dočeku-Rame-Presevo-Bujanovac-i-Medvedja-su-Albanija> [dostęp 28.07.2018].

Radislav Krstic. Case information sheet, http://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/en/cis_krstic_en.pdf [dostęp: 22.06.2018].

Radziejowska M., Żornaczuk T., *Kosowo: nowy sąd, stare oskarżenia* https://www.pism.pl/files/?id_plik=17119 [dostęp: 21.06.2018].

Rajczyk R. *Ustrój konstytucyjny Republiki Kosowa*, Katowice 2016, https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/ustroj_konstytucyjny_republiki_kosowa_czw_st_e.pdf [dostęp: 15.07. 2018].

Raport z działalności Europejskiego Centrum ds. Przeciwdziałania Przemytowi Migrantów przy Europolu, <https://emn.gov.pl/esm/aktualnosci/15020,Raport-z-dzialalnosci-Europejskiego-Centrum-ds-Przeciwdzialania-Przemytowi-Migra.html> [dostęp: 5.02.2019].

Raporti Vjetor / Godišni Izveštaj/ Annual Report, http://www.kosovopolice.com/repository/docs/RAPORTI_ANGNISHT_2017.pdf [dostęp: 17.01.2019].

Refugees from Kosovo Living in Poverty in Serbia: Report, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-refugees-struggle-with-poverty-in-serbia-report-10-01-2018/1449/2> [dostęp:5.02.2019].

Ristić B., *Gangstas's Paradise: jak wygląda „głęboka wojna” w Kosowie*, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201801217159440-sputnik-kosowo-mafia-przestepczosc/> [dostęp: 6.01.2019].

Rozpoczął się proces dowódcy UÇK, <http://www.rp.pl/Polityka/170119403-Rozpoczal-sie-proces-dowodcy-UCK.html#ap-1> [dostęp: 23.03.2018].

Rustem Mustafa prvi komandant OVK pred Specijalnim sudom, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3346560/prva-optuznica->

protiv-komandanata-ovk-u-januaru.html [dostęp: 8.01.2019].

Rydzewski P., *Teoria kontroli społecznej jako jedna z teorii dewiacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, z. 4, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/15996/1/020%20PAWE%C5%81%20RYDZEWSKI.pdf> [dostęp: 4.04. 2019].

Sasnal P., *Upadek i metamorfoza ISIS*, <https://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-106-1548> [dostęp: 31.01.2019].

Security Council, United Nations Security Council. United Nations Headquarters, New York, 24 Nov. 2000, <http://www.icty.org/sid/7803> [dostęp: 24.09.2018].

Serbia 2018 Crime & Safety Report, <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=23164> [dostęp: 28.09.2018].

Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia: Final report of Ms. Elisabeth Rehn, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights (E/CN.4/1998/63) <https://www.ecoi.net/de/dokument/1412105.html> [dostęp: 15.10.2019].

Serbia. National drug report 2017, http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4701/National%20drug%20report_Serbia.pdf [dostęp: 22.01.2019].

Serbia: 15 lat więzienia dla szefa bandy przemytników narkotyków, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1386492,serbia-15-lat-wiezienia-dla-sze-fa-bandy-przemytnikow-narkotykow.html> [dostęp: 22.01.2019].

Shpallet ditë zie varrimi i Enver Haradinajt, http://www.bbc.co.uk/albanian/news/2005/04/050415_vrasja_haradinaj.shtml [dostęp: 28.07.2018].

Słownik języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 23.03.2017].

Sobolewski A., *Więcej ich u sąsiadów niż we własnym kraju. Albańczycy: problem Bałkanów?*, <http://www.polskaprasa.pl/1610215-Wiecej-ich-u-sasiadow-niz-we-wlasnym-kraju-Albanczycy-problem-Balkanow.html> [dostęp 25.07.2018].

Southwel D., *Historia przestępczości zorganizowanej*, Bremen 2009, <https://www.trackingterrorism.org/group/kosovo-liberation-army-klan> [dostęp: 30.11.2018].

Stages of Genocide, <http://genocidewatch.org/genocide/tenstagesofgenocide.html> [dostęp: 4.04.2018].

Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori, [http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf) [dostęp: 20.08.2018].

State Portal of the Republic of Kosova, <https://www.rks-gov.net/EN/f51/republic-of-kosovo/security-and-defense> [dostęp: 28.09.2018].

Stosunki Międzynarodowe, słownik, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/sownik/> [dostęp: 9.01.2019].

Swaak-Goldman O.Q., *The ICTY and the Right to a Fair Trial: A Critique of the Critics*, Cambridge, <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/icty-and-the-right-to-a-fair-trial-a-critique-of-the-critics/081E9883A7C9E50D9D7129710245F805> [dostęp: 24.09.2018].

Szpala M., *Napięcia na linii Kosowo – USA*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-01-10/napiecia-na-linii-kosowo-usa> [dostęp: 23.06.2018].

Szpala M., *Serbia-Kosowo: kontrolowany wzrost napięcia*, Analizy OSW (12.09.2018), [dostęp: 7.01.2019].

Śliwa R., *Międzynarodowy trybunał ds. ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii poczynszy od 1991 r., Bałkany uproguzjednoczonej Europy*, Kraków 2008 <http://www.europeistyka.uj.edu.pl/documents/3458728/2e6333ff-88aa-4dc8-b48a-cdc4c9d3dd4d> [dostęp: 10.06.2018].

Techniki badawcze, <http://www.ankieter.com.pl/techniki> [dostęp: 28.07.2018].

The Balkans is Covered with Milosevic Monuments Already, <http://www.balkaninsight.com/en/article/the-balkans-is-covered-with-milosevic-monuments-already-03-14-2018> [dostęp: 10.12.2018].

The EU i Kosovo, <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,19> [dostęp: 15.07.2018].

The ICTY and the Right to a Fair Trial: A Critique of the Critics, <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/icty-and-the-right-to-a-fair-trial-a-critique-of-the-critics/081E9883A7C9E50D9D7129710245F805> [dostęp: 24.09.2018].

The political economy of donor intervention in Western Balkans and Turkey: mapping and potential for stronger synergies, https://www.rcc.int/seedad/files/user/docs/1st_donor_meeting/324139_Final%20Report_23-Oct-2014.pdf [dostęp: 18.08.2018].

The Prosecutor v. Fatmir Limaj, Isak Misliu & Haradin Bala, Case Information Sheet, http://www.icty.org/x/cases/limaj/cis/en/cis_limaj_al_en.pdf [dostęp: 15.07.2018].

The World Bank, Poverty & Equity Data Portal, Kosovo, <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/XKX> [dostęp: 5.02.2019].

Transparency International, <https://www.transparency.org/news/pressreleases/year/2019> [dostęp: 27.04.2019].

Ubijen Ivo Pukanić, <http://www.poslovnih.hr/vijesti/ubijen-ivo-pukanic-96427> [dostęp: 9.05.2019].

UN Security Council Report, https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2018-05/kosovo_23.php [dostęp: 28.09.2018].

UNESCO: World Heritage Committee puts Medieval Monuments in Kosovo on Danger List and extends site in Andorra, ending this year's inscriptions (ang.) <https://whc.unesco.org/en/news/268> [dostęp: 25.07.2018].

United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <http://www.icty.org/cases/party/744/4> [dostęp: 15.06.2018].

Vučić: Ne poznajem Radojičića, ne znam ni kako izgleda, <http://rs.n1info.com/Vesti/a368235/Vucic-o-Oliveru-Ivanovicu-i-Milanu-Radojicicu.html> [dostęp: 7.01.2019].

Watykan utworzył diecezję w Kosowie, <http://archwwa.pl/wiadomosci/watykan-powolal-diecezje-w-kosowie/> [dostęp: 15.10.2019].

Wikipedia. Wolna encyklopedia, <https://en.wikipedia.org> [dostęp: 14.05.2018].

Wilczak J., *Koniec rozpatrywania zbrodni w byłej Jugosławii. Trybunał zakończył swoją działalność*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1732662,1,koniec-rozpatrywania-zbrodni-w-bylej-jugoslawii-trybunal-zakonczyl-swoja-dzialalnosc.read> [dostęp: 15.10.2019].

Wilk D., *Balkański dżihad*, „Znak” 2016, nr 736, <http://www.miesiecznik>.

znak.com.pl/balkanski-dzihad/ [dostęp: 8.01.2019].

Wojna w Bośni 20 lat od rezygnacji Tadeusza Mazowieckiego, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wojna-w-bosni-20-lat-od-rezygnacji-tadeusza-mazowieckiego,563346.html> [dostęp: 8.09.2019].

Медвеђа: Албанци делимично бојкотовали попис, <http://www.juzne-vesti.com/Drushtvo/Medvedja-Albanci-delimicno-bojkotovali-popis.sr.html> [dostęp 25.07.2018].

Żakowska M., *Interwencja humanitarna a pragmatyzm polityczny państw w stosunkach międzynarodowych*, „e-Policon” 2012, nr 3, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/15425/Interwencja%20humanitarna%20a%20pragmatyzm%20polityczny%20państw%20w%20stosunkach%20międzynarodowych.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 8.09.2019].

Spis wykresów

Wykres nr 1A (Serbowie i Czarnogórcy) – wiek	30
Wykres nr 1B (Kosowarzy) – wiek	30
Wykres nr 2A; N=39 (Kosowarzy) – płeć.....	31
Wykres nr 2B; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) – płeć	32
Wykres nr 3 A; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) – wykształcenie.....	33
Wykres nr 3 B; N=39 (Kosowarzy) – wykształcenie	33
Wykres nr 4 A (spis miejscowości: Serbia i Czarnogóra) – miejsce zamieszkania.....	35
Wykres nr 4 B; N=38 (Kosowarzy) – miejsce zamieszkania	36
Wykres nr 5; N=39 (Kosowarzy) – miejsce pochodzenia	36
Wykres nr 6; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) – sytuacja materialna	37
Wykres nr 7; N=39 (Kosowarzy) Jak byś określił (-ła) swoją sytuację finansową?	38
Wykres nr 8; N=38 (Kosowarzy) Czy chciałbyś (chciałabyś) opuścić swój kraj?.....	39
Wykres nr 9; N=34 (Kosowarzy) Jeśli chciałbyś (chciałabyś) opuścić swój kraj, to z jakich powodów: politycznych, ekonomicznych, narodowych, etnicznych, inne?.....	39
Wykres nr 10 N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy pochodzisz z mieszanej grupy narodowej i etnicznej?	108
Wykres nr 11; N=39 (Kosowarzy i Boszniacy) Narodowość lub grupa etniczna (wpisz wypowiedź)	110
Wykres nr 12; N= 39 (Kosowarzy i Boszniacy) Narodowość lub grupa etniczna mieszana (wpisz wypowiedź)	110
Wykres nr 13; N=25 (Kosowarzy i Boszniacy) Jeśli odpowiedziałeś „tak” na pytanie o mieszaną grupę etniczną, to wpisz wypowiedź	111

Wykres nr 14; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy uważasz, że kosowscy Albańczycy są oddzielnym narodem?.....	113
Wykres nr 15; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję plemiennie-klanową?.....	115
Wykres nr 16; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję gościnności?.....	115
Wykres nr 17; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy Twoim zdaniem kosowscy Albańczycy kultywują tradycję krwawej zemsty?.....	116
Wykres nr 18; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz działalność byłych komendantów Armii Wyzwolenia Kosowa (Haradinaja, Tchaciego, Czeku)?	120
Wykres nr 19; N=38 (Kosowarzy) Czy znasz domniemanych sprawców zbrodni wojennych, które zostały wymienione na poprzednim diagramie?	121
Wykres nr 20; N=33 (Kosowarzy) Czy na terenie krajów byłej Jugosławii działają zorganizowane grupy przestępcze?	123
Wykres nr 21; N=33 (Kosowarzy) Czy na terytorium Kosowa działają zorganizowane grupy przestępcze?	123
Wykres nr 22; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy na terytorium byłej Jugosławii działają zorganizowane grupy przestępcze?	124
Wykres nr 23; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy na terytorium Kosowa działają zorganizowane grupy przestępcze?	124
Wykres nr 24; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz stopień bezpieczeństwa we własnym kraju?	143
Wykres nr 25; N=70 (Serbowie i Czarogórcy) Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w najbliższej okolicy?.....	144

Wykres nr 26; N=37 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w Republice Kosowa?	145
Wykres nr 27; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w Kosowie?	145
Wykres nr 28; N=37 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz poziom bezpieczeństwa w najbliższej okolicy?	146
Wykres nr 29; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy na terytorium byłej Jugosławii	
dochodzi do aktów terrorystycznych?	152
Wykres nr 30; N=34 (Kosowarzy)	
Czy na terytorium byłej Jugosławii	
dochodzi do aktów terrorystycznych?	153
Wykres nr 31; N=39 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz działalność Armii Wyzwolenia Kosowa?	155
Wykres nr 32; N=39 (Kosowarzy)	
Jaki charakter posiadała Armia Wyzwolenia Kosowa?	155
Wykres nr 33; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz działalność Armii Wyzwolenia Kosowa?	156
Wykres nr 34; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jaki charakter, Twoim zdaniem, posiadała	
Armia Wyzwolenia Kosowa?	156
Wykres nr 35; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy znasz przypadki korupcji	
na terytorium Twojego kraju (ojczyzny)?	162
Wykres nr 36; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy znasz przypadki korupcji na terytorium Kosowa?	162
Wykres nr 37; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jaki jest poziom korupcji (łapownictwa) w Twoim kraju?	163
Wykres nr 38; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jaki jest poziom korupcji (łapownictwa) na terenie Kosowa?	164
Wykres nr 39; N=37 (Kosowarzy)	
Jaki jest poziom korupcji w Kosowie?	164

Wykres nr 40; N=37 (Kosowarzy)	
Jaki jest poziom korupcji w Twoim kraju?	165
Wykres nr 41; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii?	171
Wykres nr 42; N=37 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz poziom przestępczości w krajach byłej Jugosławii?	172
Wykres nr 43; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz poziom przestępczości na terenie Kosowa?	173
Wykres nr 44; N=38 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz poziom przestępczości na terenie Kosowa?	173
Wykres nr 45; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy w Twojej najbliższej okolicy dochodzi do następujących zdarzeń (przestępczość pospolita)?	174
Wykres nr 46; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy na terenie byłej Jugosławii dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?	178
Wykres nr 47; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy na terenie Twojego kraju dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?	179
Wykres nr 48; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy na terenie Kosowa dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?	180
Wykres nr 49; N=38 (Kosowarzy)	
Czy na terenie byłej Jugosławii dochodziło do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?	181
Wykres nr 50; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy na terytorium Kosowa dochodzi do następujących zdarzeń: handel ludźmi, handel ludzkimi narządami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?	182

Wykres nr 51; N=25 (Kosowarzy)	
Czy na terytorium Kosowa dochodzi do następujących zdarzeń: handel ludzkimi organami, handel bronią, handel narkotykami, handel dokumentami tożsamości, inne?.....	183
Wykres nr 52; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy w Twoim kraju istnieje legalny dostęp do broni?	190
Wykres nr 53; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy w Twoim kraju występują przypadki nielegalnego posiadania broni?	190
Wykres nr 54; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy znasz przypadki nielegalnego posiadania broni na terytorium Kosowa?	191
Wykres nr 55; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy Twoi najbliżsi (rodzina, znajomi) posiadają legalny dostęp do broni?	192
Wykres nr 56; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy Twoi najbliżsi (rodzina, znajomi) posiadają nielegalny dostęp do broni?.....	192
Wykres nr 57; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jaki masz stosunek do broni?	193
Wykres nr 58; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy w Twojej najbliższej okolicy były przeprowadzane akcje przekazania broni?.....	194
Wykres nr 59; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy w Twojej najbliższej okolicy były przeprowadzane akcje rozminowywania i przekazywania broni?.....	195
Wykres nr 60; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Która z wymienionych poniżej formacji posiada legalny dostęp do broni w Twoim kraju?	196
Wykres nr 61; N= 36 (Kosowarzy)	
Czy w Twoim kraju istnieje legalny dostęp do broni?	197
Wykres nr 62; N=36 (Kosowarzy)	
Czy w Twoim kraju istnieją przypadki nielegalnego dostępu do broni?	197

Wykres nr 63; N=38 (Kosowarzy)	
Czy ktoś z Twojej rodziny czy znajomych posiada legalny dostęp do broni?	198
Wykres nr 64; N=38 (Kosowarzy)	
Czy ktoś z Twojej rodziny czy znajomych posiada legalny dostęp do broni?	199
Wykres nr 65; N=37 (Kosowarzy)	
Czy w Twojej okolicy rejestruje się przychody pochodzące z handlu bronią?	200
Wykres nr 66; N=39 (Kosowarzy)	
Czy znane są Ci akcje unieszkodliwiania min lub innego rodzaju broni w Twojej okolicy?	201
Wykres nr 67; N=39 (Kosowarzy)	
Jakie grupy zawodowe posiadają legalny dostęp do broni w Twoim kraju?	201
Wykres nr 68; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ)?	222
Wykres nr 69; N=39 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ)?	223
Wykres nr 70; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jaka nacja (narodowość) była najczęściej skazywana przez trybunał haski?	224
Wykres nr 71; N=39 (Kosowarzy)	
Jak nacja (narodowość) była najczęściej skazywana przez trybunał haski?	224
Wykres nr 72; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Jak oceniasz orzecznictwo boszniackiego sądu ds. osądzenia zbrodni wojennych w Sarajewie?	226
Wykres nr 73; N=38 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz orzecznictwo boszniackiego sądu ds. osądzenia zbrodni wojennych w Sarajewie?	226

Wykres nr 74; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy podczas niedawnych konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni wojennych?	232
Wykres nr 75; N=39 (Kosowarzy) Czy podczas niedawnych konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni wojennych?	233
Wykres nr 76; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz postać Slobodana Miloševića?	234
Wykres nr 77; N=38 (Kosowarzy) Jak oceniasz postać Slobodana Miloševića?	234
Wykres nr 78; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz postać Ante Gotoviny?	235
Wykres nr 79; N=37 (Kosowarzy) Jak oceniasz postać Ante Gotoviny?	236
Wykres nr 80; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz postać Ratko Mladića?	237
Wykres nr 81; N=38 (Kosowarzy) Jak oceniasz postać Ratko Mladića?	237
Wykres nr 82; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz postać Aliji Izetbegovića?	238
Wykres nr 83; N=38 (Kosowarzy) Jak oceniasz postać Aliji Izetbegovića?	239
Wykres nr 84; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Jak oceniasz, czy podczas ostatnich konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni przeciwko ludzkości?	241
Wykres nr 85; N=39 (Kosowarzy) Jak oceniasz, czy podczas ostatnich konfliktów zbrojnych w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni przeciwko ludzkości?	242
Wykres nr 86; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy) Czy na terytoriach niedawnych konfliktów w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni ludobójstwa?	247

Wykres nr 87; N=39 (Kosowarzy)	
Czy na terytoriach niedawnych konfliktów w krajach byłej Jugosławii dochodziło do zbrodni ludobójstwa?	247
Wykres nr 88; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy jest możliwe serbsko-albańskie pojednanie?	254
Wykres nr 89; N=39 (Kosowarzy)	
Czy jest możliwe pojednanie pomiędzy krajami byłej Jugosławii?	254
Wykres nr 90; N=39 (Kosowarzy)	
Jak oceniasz wzajemnie relacje pomiędzy mieszkańcami byłej Jugosławii?	255
Wykres nr 91; N=39 (Kosowarzy)	
Czy jest możliwe pojednanie i pokojowa koegzystencja pomiędzy krajami byłej Jugosławii?	255
Wykres nr 92; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy możliwa jest pokojowa koegzystencja pomiędzy krajami byłej Jugosławii?	256
Wykres nr 93; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Czy jest możliwe pojednanie pomiędzy krajami byłej Jugosławii?	256
Wykres nr 94; (N=70) (Serbowie i Czarnogórcy)	
Kosowo historycznie przynależy do Serbów czy Albańczyków (Kosowarów)?	257
Wykres nr 95; N=70 (Serbowie i Czarnogórcy)	
Kosowo powinno należeć do Serbii, powinno być multietnicznym terytorium, inne?	258

Streszczenie

Każdy konflikt rodzi napięcia i spory, te zaś nierzadko zmieniają się w agresję zarówno werbalną, jak i fizyczną, co nieuchronnie prowadzi do działań patologicznych, a następnie przestępczych. Takim konfliktem jest niewątpliwie serbsko-albański spór o Kosowo, który rozgrywa się na kilku poziomach i płaszczyznach. W niniejszej pracy podjęto próbę zbadania tego konfliktu na gruncie kryminologii – nauki poszukującej źródeł przestępczości (etiologia), opisującej działania przestępcze (fenomenologia) i podającej propozycje związane z zapobieganiem przestępczości (profilaktyka). W ten sposób zmierza do wykrycia sprawcy, opisuje prawdopodobieństwo zdarzeń oraz zabezpiecza pamięć.

Autorka skupiła się na badaniach terenowych przeprowadzonych w trzech grupach narodowych: sebskiej, czarnogórskiej i kosowskiej. W związku z powyższym niniejsza publikacja wypełnia lukę w polskiej literaturze przedmiotu związaną z problematyką bałkańską w kontekście nauk penalnych, a w szczególności kryminologii. Rzecz jasna, pozycja ta nie wyczerpuje całego tematu, ale stanowi jedynie punkt wyjścia do dalszych pogłębionych badań kryminologicznych w tym obszarze Europy, zwłaszcza zaś na terytorium jakże skonfliktowanego Kosowa.

Książka składa się z sześciu rozdziałów. Rozprawę na temat serbsko-albańskiego (kosowskiego) konfliktu o Kosowo rozpoczyna rozdział metodologiczny, który zawiera przedmiot i cel badań, metody, techniki i narzędzia badawcze, problemy i hipotezy badawcze, a także opis terenu i organizacji badań; prezentuje także dane osobopoznawcze badanych grup respondentów. W drugim rozdziale znajdują się rozważania oparte na teoriach na temat istoty konfliktu w naukach społecznych oparte na teoriach kryminologicznych, które czerpią z dorobku socjologii na gruncie nauk związanych z badaniami zachowań przestępczych.

W trzecim rozdziale natomiast zostały umieszczone informacje na temat podłoża, źródeł i istoty konfliktu serbsko-albańskiego, którego eskalacja w XX i XXI wieku przypada na lata 1987–2019. W rozdziale tym zwraca się szczególną uwagę na terytorialne, demograficzne, a zwłaszcza kulturowe uwarunkowania analizowanego sporu w świetle wyników badań empirycznych.

Rozdział czwarty zawiera przemyślenia na temat konfliktu serbsko-albańskiego jako źródła przestępczości w postaci przestępstw z nienawiści (pogrom i czystka etniczna) oraz przestępstw o charakterze terrorystycznym i korupcyjnym.

Rozdział piąty prezentuje przestępczość jako następstwo analizowanego konfliktu. W związku z tym zostały w nim umieszczone wyniki badań empirycznych dotyczących takich zachowań przestępczych, jak handel ludźmi,

handel bronią, handel narkotykami handel dokumentami tożsamości oraz handel ludzkim narządami (zjawisko to zostało jedynie zasygnalizowane).

Szósty (ostatni) rozdział zawiera naukowe refleksje na temat relacji wymiaru sprawiedliwości do sprawców przestępstw dokonanych podczas analizowanego konfliktu. W tej części pracy zaprezentowano strukturę, funkcjonowanie i ocenę Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ) oraz Specjalnej Izby Kosowskiego Wymiaru Sprawiedliwości (Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office) – sądów i prokuratury, opierając się głównie na wynikach badań empirycznych dotyczących obrazu zbrodni wojennych, postrzegania zbrodni przeciwko ludzkości oraz percepcji zbrodni ludobójstwa.

Rozprawę zamyka studium oceny kierunków rozwiązania konfliktów i możliwości pojednania w społecznościach krajów byłej Jugosławii. Ta część pracy dotyczy najbardziej delikatnej i jednocześnie jakże pożądanej kwestii dotyczącej rozwiązywania konfliktów, a mianowicie trudnej sztuki pokojowego sposobu rozstrzygania konfliktów międzynarodowych i pojednania (zarówno w skali makro, jak i mini). Rzeczywiste i szczere pojednanie powinno prowadzić do prawdy, o którą walczył podczas swojego procesu karnego Jesus Chrystus: „szukajcie prawdy, a prawda was wyzwoli”¹.

Autorka powierza w ręce Czytelników lekturę, która ukazuje fragmenty innej Europy, innego świata, a obserwacja życia wszystkich (niezależnie od narodowości, języka, religii czy grupy etnicznej) mieszkańców Kosowa skłania do refleksji zawartej w popularnym serialu pt. *Gra o tron*: „Serce kłamie, a głowa nas zwodzi. Jedynie oczy widzą prawdę. Patrz oczyma. Słuchaj uszami. Wąchaj nosem i czuj przez skórę. Potem dopiero myśl. W ten sposób poznasz prawdę”².

¹ Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, *op cit.*, 8, 31–47.

² Cytat pochodzi z popularnego serialu HBO – *Gra o tron*, opartego na powieści George'a R.R. Martina o tym samym tytule.

Summary

Each conflict generates tensions and disputes, and these often change into, both, verbal and physical violence, which inevitably lead to pathological and subsequently criminal actions. One of such conflicts is undoubtedly the Serbian-Albanian dispute over Kosovo, which takes place on several levels and may be analyzed in various dimensions. This study attempts to investigate the conflict on the basis of criminology – science seeking sources of crime (etiology), describing criminal activities (phenomenology) and giving proposals related to crime prevention (prevention). In this way, it aims to detect the perpetrator, describes the probability of events and protects memory.

The author focused on field studies conducted in three national groups: Serbian, Montenegrin and Kosovan. Therefore, this publication maintained to fill the gap in Polish literature related to the Balkan area in the context of penal sciences, and in particular criminology. Obviously, the title does not exhaust the entire subject, but might be considered as a starting point for further, in-depth criminological research in this part of Europe, especially on the territory of conflicted Kosovo.

The book consists of six chapters. The analysis of Serbian-Albanian (Kosovo) conflict over Kosovo commences with a methodological chapter, which includes the subject and purpose of the study, research methods, techniques and tools, research problems and hypotheses, as well as a description of the research area and organization. What is more, it also presents personal data of the surveyed groups of respondents.

The second chapter contains considerations related to the essence of the conflict in the social sciences based on criminological theories that draw on the sociology's achievements in the named field of criminal behavior sciences.

The third chapter, on the other hand, contains information about the background, sources and essence of the Serbian-Albanian conflict, which escalated in the 20th and 21st centuries, in the time span between 1987–2019. This chapter focuses on the territorial, demographic and particularly cultural conditions of the analyzed dispute in the light of the results of empirical research.

Chapter four contains thoughts on the Serbian-Albanian conflict as a source of crime in the form of a hate crimes (pogrom and ethnic cleansing) as well as terrorist and corruption offenses.

Chapter five presents crime as a consequence of the analyzed conflict. Therefore, it contains the results of empirical research on such criminal behavior as human trafficking, arms dealing, drug and identity document trafficking as well as trade in organs (this phenomenon has only been mentioned).

The sixth and the last chapter of the book contains scientific reflections on the relationship between the judiciary and perpetrators of crimes committed during the analyzed conflict. This part of the work presents the structure, functioning and assessment of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) and the Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office – courts and prosecutors, based mainly on the results of empirical research of the war crimes image, perception of crimes against humanity and perception of crimes of genocide.

The analysis closes with the assessment of conflict resolution directions and reconciliation opportunities in communities of the former Yugoslavia. This part of the following work touches on the most delicate and at the same time desirable issue regarding conflict resolution, namely the difficult art of a peaceful way of resolving international conflicts and reconciliation (both on a macro and micro scale). Real and sincere reconciliation should lead to the truth that Jesus Christ fought for during his criminal trial: „seek the truth and the truth will set you free“¹.

The author entrusts readers with readings that show fragments of different Europe, different world, and observation of life of all (regardless the nationality, language, religion or ethnic group) residents of Kosovo and that might prompt the reflection inspired by the popular TV series, titled *Game of Thrones*: „The heart lies and the head plays tricks with us, but the eyes see true. Look with your eyes. Hear with your ears. Taste with your mouth. Smell with your nose. Feel with your skin. Then comes the thinking, afterward, and in that way knowing the truth“².

¹ The Millennium Bible. Old and New Testament Holy Scriptures, 8, 31–47.

² The quote comes from the popular HBO series *Game of Thrones*, based on the novel by George R.R. Martin with the same title.

Załączniki

1. Ankieta w języku angielskim.
2. Ankieta w języku serbskim.

Dear students, please fill out the questionnaire (fairly and honestly). It is voluntary and anonymous, collected data will be used only for scientific studies.

The survey is copyrighted

Shumë faleminderit

1. Age:.....
2. Sex: male.....female.....
3. Education level (write the statement)
.....

4. Pace of residence (write the statement)
.....

5. Place of origin:.....

6. Nationality or ethnic group - write statement

7. Nationality or ethnic group mixed:

- a) Yes (write relatednes
- b) No
- c) I don't know

8. Nationality or ethnic group parents or legal guardians – (write the statement)
.....

9. Citizenship (current and previously owned) - Write comment
.....

10. How Your country is perceived internationally?

- a) definitely positively
- b) positively
- c) negatively
- d) definitely negatively

11. What is your attitude to the European Union:

- a) definitely positively
- b) positively
- c) negatively
- d) definitely negatively

12. Would you like that your country was a member of the EU:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

13. Does anyone in your family or friends is a refugee or economical emigrant:

- a) Yes (in what country.....
- b) No
- c) I don't know

14. Would you like to leave the country:

- a) Yes
- b) Not
- c) I don't know

16. If you answered "yes" give the reasons;

- a) political
- b) economic
- c) National
- d) ethnical
- e) Other

17. Are you a religious person:

- a) Yes (write religion.....
- b) No
- c) others.....

18. Are you a person engaged religiously (ie. regular religious practice at least once a week)

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

19. Is there a religious tolerance in the Balkans:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

20. How do you assess your financial situation:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

Part II

1. How would you rate the level of crime in the countries of the former Yugoslavia, as:

- a) definitely high
- b) rather high
- c) rather low
- d) decidedly low

2. How would you rate the level of crime in Kosovo as:

- a) definitely high
- b) rather high
- c) rather low

Dear students, please fill out the questionnaire (fairly and honestly). It is voluntary and anonymous, collected data will be used only for scientific studies.
The survey is copyrighted **Shumë faleminderit**

- d) decidedly low
3. Is in the countries of the former Yugoslavia have been cases (there is a possibility circumscribe multiple answers):
- trafficking in human beings
 - trafficking in human organs
 - trade in arms
 - drug trafficking
 - trade identity documents, acts of property (house, car, etc.) - underline the appropriate
 - other
4. Is in Kosovo are cases (there is a possibility circumscribe multiple answers):
- trade in human organs
 - trade in arms
 - drug trafficking
 - trafficking in identity documents, acts of property (house, car, etc.) - underline the appropriate
 - other
5. Is in the countries of the former Yugoslavia are acts of terrorism:
- yes (if "yes" give examples.....)
 - No
 - I don't know
6. Is in the countries of the former Yugoslavia organized crime groups operate:
- yes (if "yes" give examples or ethnic structure of these groups.....)
 - No
 - I don't know
7. Do you operate throughout Kosovo organized criminal groups:
- yes ((If "yes" give examples or ethnic structure of these groups
 - No
 - I don't know
8. How do you assess the activities of the Kosovo Liberation Army:
- strongly positive
 - rather positively
 - The rather negative
 - strongly negative
 - other
9. What character do you think was the Kosovo Liberation Army:
- national liberation,
 - criminal,
 - terrorist
 - Other
10. How do you assess the government of the Republic of Kosovo:
- definitely positive
 - rather positive
 - rather negative
 - definitely negative
11. Are you known to have been cases of corruption in your country:
- yes (what
 - No
 - I don't know
12. Is corruption in Kosovo is a phenomenon:
- general
 - frequent
 - occasional
 - very rare
13. How do you assess the level of security in Kosovo:
- definitely positive
 - rather positive
 - rather negative
 - definitely negative
14. How do you assess the level of security in your immediate surroundings (family, neighbors, neighborhood)
- definitely positive
 - rather positively
 - rather negative
 - definitely negative
15. If your immediate surroundings (family, neighbors, neighborhood) are both offenses that are:
- theft
 - burglaries
 - robberies
 - fight
 - beat
 - fatal beating
 - rape
 - fraud (which
 - altering, forgery of documents

Dear students, please fill out the questionnaire (fairly and honestly). It is voluntary and anonymous, collected data will be used only for scientific studies.

The survey is copyrighted

Shumë faleminderit

j) smuggling (alcohol, cigarettes, drugs, weapons, other

k) murder,

l) revenge killings, honour killings

m) hate crimes)

n) other

16. Does your country recorded case:

a) trafficking in human beings

b) trade in human organs

c) drug trafficking

d) trade in arms

e) trade in works of art

f) trafficking of nuclear materials

g) trade in hazardous wastes (eg. chemical, toxic, etc.

h) other

17. Does your country can legally possess a weapon:

a) yes (which kind

b)

c) Do not know

18. In your country there are cases nelegalnego possession of weapons:

a) yes (what kind of

b)

c) Do not know

19. Do you know or have heard of cases of illegal possession of weapons in Kosovo:

a) yes (what kind of

b)

c) Do not know

20. Have any of your relatives (family or friends) has lawfully access to weapons:

a) yes (what kind

b) No

c) Do not know

21. Have any of your relatives (family or friends) has illegally accessed through weapons:

a) yes (what kind

b) No

c) Do not know

22. What is your attitude to arms:

a) definitely positive

b) rather positive

c) rather negative

d) definitely negative

23. Does your area have been held shares of receipt of weapons:

a) Yes

b) No

c) Do not know

24. Does your area have been held shares of liquidation min or another kind of weapon:

a) Yes

b) No

c) Do not know

25. What professional groups in your country have legal access to arms:

a) military,

b) police,

c) special services,

d) Prison Service,

e) municipal police,

f) security companies,

g) hunters

h) bank employees

and other.....

26. Is military is a significant force in your country:

a) Yes

b) No

c) Do not know

27. What is the reputation enjoyed military or former military in your country:

a) definitely positive

b) rather positive

c) rather negative

d) definitely negative

Part III

1. Is the last armed conflict taking place in the former Yugoslavia:

there was a genocide:

a) yes (write the place of location

b) No

c) I don't know

2. Does the recent armed conflict taking place in the former Yugoslavia came to war crimes:

a) yes (write the place if locations

b) No

c) I don't know

Dear students, please fill out the questionnaire (fairly and honestly). It is voluntary and anonymous, collected data will be used only for scientific studies.

The survey is copyrighted

Shumë faleminderit

3. Does the recent armed conflict taking place in the former Yugoslavia came to crimes against humanity:

- a) yes (write the example)
- b) No
- c) Do not know

4. How do you assess the activities of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

5. What are the most common nationalities were people, they tried and convicted by the Hague Tribunal:

- a) Serbian
- b) Croatian
- c) Bosnian
- d) Albanian
- e) other

6. How do you evaluate the activities for the Bosnian Court of war crimes in Sarajevo:

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

7. How would you judge the personality of Ante Gotovina:

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

8. How do you judge the personality of Slobodan Milosevic:

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

9. How do you judge the personality of Ratko Mladic:

- e) definitely positive
- f) rather positively
- g) rather negative
- h) definitely negative

10. How would you judge the personality of Franjo Tudjman:

- a) definitely positive

b) rather positively

c) rather negative

d) definitely negative

9. How would do you judge the personality of Alija Izetbegovic:

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

11. Do you know other people accused of crimes listed above:

- a) yes (replace
- b) No
- c) I don't know

13. Are these subjects are important and discussed in your country:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

14. Are these subjects are important and discussed in your immediate environment:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- e) definitely not

15. Does your country suffered from significant financial losses during the last civil war:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- a) definitely not

15 a) If you answered "yes" it was:

- a) military facilities (buildings, barracks, warehouses
- b) civilian objects (buildings of state administration, local government, schools, kindergartens, hospitals, etc.
- c) civilian objects (private houses, shops, offices, businesses, farms
- d) religious buildings (churches, mosques, chapels and parishes, monasteries
- e) cultural heritage (cultural centers, cinemas, theaters, art galleries, monuments etc
- f) media objects (radio, TV,
- g) other

Dear students, please fill out the questionnaire (fairly and honestly). It is voluntary and anonymous, collected data will be used only for scientific studies.

The survey is copyrighted

Shumë faleminderit

16. Will the new generation maintain and continue the conflicts that led to the last civil war in the former Yugoslavia:

- a) definitely yes
- a) rather yes
- b) rather not
- c) definitely not

17. How do you evaluate the relations between the peoples of the former Yugoslavia:

- a) definitely positive
- b) rather positively
- c) rather negative
- d) definitely negative

18. Is it possible reconciliation between the people of the former Yugoslavia:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not
- e) Do not know

19. Do you accept the current division of borders between the countries of the former Yugoslavia:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not
- e) Other

20. How do you judge NATO intervention in the Balkans:

- a) strongly positive
- b) rather positively
- c) The rather negative
- d) strongly negative

21. Is NATO intervention in the Balkans was the nature (it is possible to circumscribe multiple answers):

- a) humane
- b) military
- c) Political
- d) the economic
- e) other

22. How do you assess the effects of the NATO intervention in the Balkans:

- a) strongly positive
- b) rather positively
- c) The rather negative

23. Is it possible peaceful coexistence of States of the former Yugoslavia:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not
- e) Do not know

24. Do you consider yourself a person tolerant:

- a) definitely yes
- b) rather yes
- c) rather not
- d) definitely not

**Поштовани,
Молим Вас да савесно и искрено одговорите на
питања постављена у овој анкети. Она је
добровољна и анонимна, а добијени подаци ће
бити искоришћени искључиво за научна
истраживања.**

1. Узраст.....
2. Пол.....
3. Образовање:
 - а) високо
 - б) средње
 - в) стручно
 - г) основно
4. Професија:
 - а) стечена.....
 - б) посао који обавља.....
 - в) студент (смер:)
5. Место становања (земља, место, град/село)
– упиши одговор
6. Националност или етничка група – упиши
одговор
 - 6 а) мешовита националност или етничка
група:
 - а) да (упиши везу.....)
 - б) не
 - в) не знам
 - 6 б) Националност или етничка група
родитеља или правних старатеља – упиши
одговор
7. Држављанство (тренутно и претходно) –
упиши одговор
8. Да ли си верник:
 - а) да
 - б) не
 - в) друго.....
9. У случају позитивног одговора упиши које
вероисповести:
10. Да ли си верски ангажована особа (да ли
регуларно, бар једном недељно, практикујеш)
 - а) апсолутно да
 - б) углавном да
 - в) углавном не
 - г) апсолутно не
11. Да ли учествујеш у верском животу своје
парохије:
 - а) апсолутно да
 - б) углавном да
 - в) углавном не

г) апсолутно не

12. Да ли поштујеш култ светаца:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

13. Да ли на Балкану постоји верска
толеранција:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

14. Да ли је Твоја материјална ситуација:

- а) апсолутно добра
- б) углавном добра
- в) углавном лоша
- г) лоша

15. Како процењујеш своју садашњу
професионалну ситуацију:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно
- д) незапослен сам
- ђ) још увек сам ђак/студент

III Део (о једнострано проглашеној Републици Косово и криминалу)

1. Какав је Твој однос према странцима:

- а) апсолутно позитиван
- б) углавном позитиван
- в) углавном негативан
- г) апсолутно негативан
- д) индиферентан

2. Какав је Твој однос према суседним
државама:

- а) апсолутно позитиван
- б) углавном позитиван
- в) углавном негативан
- г) апсолутно негативан
- д) индиферентан

3. Какав је Твој однос према косовским
Албанцима:

- а) апсолутно позитиван
- б) углавном позитиван
- в) углавном негативан
- г) апсолутно негативан
- д) друго.....

4. Да ли сматраш да су косовски Албанци
посебан народ:

- а) да
- б) не

в) не знам

5. Да ли сматраш да косовски Албанци негују своју племенско - кланску традицију:

а) да

б) не

в) не знам

6. Да ли сматраш да косовски Албанци негују традицију гостопримства:

а) да

б) не

в) не знам

7. Да ли сматраш да косовски Албанци негују традицију крвне освете:

а) да

б) не

в) не знам

8. Какво је Твоје мишљење о једнострано проглашеној Републици Косову:

а) апсолутно позитивно

б) углавном позитивно

в) углавном негативно

г) апсолутно негативно

д) не знам

9. Да ли је једнострано проглашена Република Косово настала:

а) у складу с међународним правом

б) супротно међународном праву

в) не знам

10. Да ли је настанак једнострано проглашене Републике Косово био:

а) правичан

б) неправичан

в) не знам

11. Косово је с историјске тачке гледишта:

а) српско

б) албанско

12. Да ли је Косово спорна територија:

а) да

б) не

в) не знам

13. Косово би требало да припадне:

а) Србији

б) Албанији

в) требало да буде посебна мултинационална држава

г) не знам

д) друго.....

14. Косово би требало да буде подељено:

а) да (наведи делове.....)

б) не

в) не знам

15. Косово би требало да буде територија под управом међународне заједнице:

а) да

б) не

в) не знам

16. Да ли је могуће српско-албанско помирење:

а) апсолутно да

б) углавном да

в) углавном не

г) апсолутно не

17. Како оцењујеш политику своје владе према једнострано проглашеној Републици Косово:

а) апсолутно позитивно

б) углавном позитивно

в) углавном негативно

г) апсолутно негативно

д) друго: упиши свој

одговор.....

18. Да ли је настанак једнострано проглашене Републике Косово био позитиван:

а) да

б) не

в) не знам

19. Да ли демографска превага једног народа над другим на одређеној територији треба да буде одлучујући фактор за девање (и у правном смислу) тој већини права на стварање нове државе на тој територији:

а) да

б) не

в) не знам

20. Да ли сматраш да је политичка ситуација на Косову:

а) апсолутно позитивна

б) углавном позитивна

в) углавном негативна

г) апсолутно негативна

21. Да ли сматраш да је економска ситуација на Косову:

а) апсолутно позитивна

б) углавном позитивна

в) углавном негативна

г) апсолутно негативна

22. Да ли сматраш да је ситуација у косовском друштву:

а) апсолутно позитивна

б) углавном позитивна

в) углавном негативна

г) апсолутно негативна

IV Део (степен криминала)

1) Да ли сматраш да је степен криминала у државама бивше Југославије:

- а) апсолутно висок
- б) углавном висок
- в) углавном низак
- г) апсолутно низак

2) Да ли сматраш да је степен криминала у Твојој држави:

- а) апсолутно висок
- б) углавном висок
- в) углавном низак
- г) апсолутно низак

3) Да ли сматраш да је степен криминала на Косову:

- а) апсолутно висок
- б) углавном висок
- в) углавном низак
- г) апсолутно низак

4) Да ли се у државама бивше Југославије догађају случајеви (може да се заокружи више одговора):

- а) трговине људима
- б) трговине људским органима
- в) трговине оружјем
- г) трговине дрогом
- д) трговине личним документима, документима о власништву (над кућом, колима и сл.) – подвучи одговарајући одговор
- ђ) друго.....

5) Да ли се у Твојој држави догађају случајеви (може да се заокружи више одговора):

- а) трговине људима
- б) трговине људским органима
- в) трговине оружјем
- г) трговине дрогом
- д) трговине личним документима, документима о власништву (над кућом, колима и сл.) – подвучи одговарајући одговор
- ђ) друго.....

6) Да ли се на Косову догађају случајеви: (може да се заокружи више одговора):

- а) трговине људима
- б) трговине људским органима
- в) трговине оружјем
- г) трговине дрогом
- д) трговине личним документима, документима о власништву (над кућом, колима и сл.) – подвучи одговарајући одговор
- ђ) друго.....

7) Да ли у државама бивше Југославије има терористичких дејстава:

- а) да (ако је одговор „да“ наведи каквих..... или само заокружи „да“)
- б) не
- в) не знам

8) Да ли на Косову има терористичких дејстава:

- а) да (ако је одговор „да“ наведи каквих..... или само заокружи „да“)
- б) не
- в) не знам

9) Да ли у државама бивше Југославије делују организоване криминалне групе:

- а) да (ако је одговор „да“ наведи примере или етничку структуру тих група, на пример: албанске, српске, хрватске, бошњачке (босански Срби, босански Хрвати, муслимани – подвучи одговарајуће)
- б) не
- в) не знам

10. Да ли на Косову делују организоване криминалне групе:

- а) да (ако је одговор „да“ наведи примере или етничку структуру тих група, на пример: албанске, српске, хрватске, бошњачке (босански Срби, босански Хрвати, муслимани – подвучи одговарајуће)
- б) не
- в) не знам

11. Како је Твоје мишљење о делатности Ослободилачке војске Косова:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно
- д) друго.....

12. Каког је по Твом мишљењу типа била Ослободилачка војска Косова:

- а) народноослободилачког
- б) криминалног
- в) терористичког
- г) друго.....

13. Како је Твоје мишљење о раду владе једнострано проглашене Републике Косово:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

14. Да ли су Ти познати случајеви корупције на Косову:

- а) да (који.....)
- б) не
- в) не знам

15. Да ли су Ти познати случајеви корупције у Твојој држави:

- а) да (који.....)
- б) не
- в) не знам

16. Да ли је давање мита на Косову појава која је:

- а) општа
- б) честа
- в) повремена
- г) ретка

17. Да ли је давање мита у Твојој држави појава која је:

- а) општа
- б) честа
- в) повремена
- г) ретка

18. Како оцењујеш степен безбедности у Твојој земљи:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

19. Како оцењујеш степен безбедности на Косову:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

20. Како оцењујеш степен безбедности у Твојој најближој околини (породица, комшије, део града):

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

21. Ако у Твојој најближој околини (породица, комшије, део града) има криминала, то су:

- а) крађе
- б) крађе с провалом
- в) пљачке
- г) туче
- д) пребијања
- ђ) пребијања са смртним исходом
- е) силовања
- ж) преваре (какве.....)
- з) фалсификовања докумената
- и) кријумчарење (алкохол, цигаре, дрога, оружје, друго.....)
- ј) убиства

- к) убиства из освете
- л) случајеви изазвани етничком мржњом (криминална дела из мржње)
- љ) друго.....

22. Да ли у Твојој земљи има случајева:

- а) трговине људима
- б) трговине људским органима
- в) трговине дрогом
- г) трговине оружјем
- д) трговине уметничким делима
- ђ) трговине нуклеарним материјалом
- е) трговине опасним отпадом (на пример: хемијским, нуклеарним и сл.)
- ж) друго.....

23. Да ли је у Твојој земљи легализовано поседовање оружја:

- а) да (које врсте.....)
- б) не
- в) не знам

24. Да ли у Твојој земљи има случајева илегалног поседовања оружја:

- а) да (које врсте.....)
- б) не
- в) не знам

25. Да ли су Ти познати или си чуо (чула) за случајеве илегалног поседовања оружја на Косову:

- а) да (које врсте.....)
- б) не
- в) не знам

26. Да ли неко од Твојих ближњих (породица или познаници) легално поседује оружје:

- а) да (које врсте.....)
- б) не
- в) не знам

27. Да ли неко од Твојих ближњих (породица или познаници) илегално поседује оружје:

- а) да (које врсте.....)
- б) не
- в) не знам

28. Какав је Твој однос према оружју:

- а) апсолутно позитиван
- б) углавном позитиван
- в) углавном негативан
- г) апсолутно негативан

29. Да ли су у Твојој околини биле организоване акције предаје оружја:

- а) да
- б) не
- в) не знам

30. Да ли су у Твојој околини биле организоване акције уклањања мина или неке друге врсте оружја:

- а) да
- б) не
- в) не знам

31. Припадници којих професија у Твојој земљи имају легалан приступ оружју:

- а) војска
- б) полиција
- в) специјалне службе
- г) затворска служба
- д) комунална полиција
- ђ) приватне фирме за обезбеђење
- е) ловци
- ж) радници банака
- з) друго.....

32. Да ли је војска има важну улогу у Твојој земљи:

- а) да
- б) не
- в) не знам

33. Како је мишљење у Твојој земљи о садашњим или бившим припадницима војске:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

V Део (ратни злочини, геноцид, злочини против човечности)

1. Да ли се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодио геноцид:

- а) да (уколико је одговор „да“ наведи где.....)
- б) не
- в) не знам

2. Да ли су се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодили ратни злочини:

- а) да (уколико је одговор "да" наведи где.....)
- б) не
- в) не знам

3. Да ли су се за време недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије догодили злочини против човечности:

- а да (уколико је одговор "да" наведи где.....)
- б) не
- в) не знам

4. Како оцењујеш рад Међународног кривичног суда за ратне злочине у бившој Југославији:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

5. Које националности су најчешће била лица којима је суђено и која су осуђена пред Хашким судом:

- а) Срби
- б) Хрвати
- в) Бошњаци
- г) Албанци
- д) друге.....

6. Како оцењујеш рад Босанског суда за ратне злочине у Сарајеву:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

7. Како оцењујеш лик Слободана Милошевића:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

8. Како оцењујеш лик Фрањо Туђмана:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

9. Како оцењујеш лик Алије Изетбеговића:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

10. Како оцењујеш лик Ратка Младића:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

11. Како оцењујеш лик Анте Готовине:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

12. Како оцењујеш ликове бивших команданата ОВК, а сада водећих политичара косовских Албанаца (Х. Тачија, Р. Харадинаја, А. Чекуа):

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

13. Да ли си чуо за још неку особу која је оптужена за горе наведене злочине:

- а) да (наведи.....)
- б) не
- в) не знам

14. Да ли су горе поменуте теме важне и да ли се о њима разговара у Твојој земљи:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

15. Да ли су горе поменуте теме важне и да ли се о њима разговара у Твојој најближој околини:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

16. Да ли је твоја земља имала знатне материјалне губитке за време недавних оружаних сукоба:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

16 а) Ако је одговор "да" наведи да ли су то били:

- а) војни објекти (зграде, касарне, магацини.....)
- б) цивилни објекти (зграде државне администрације, локалне самоуправе, школе, обданишта, болнице и сл.)
- в) цивилни објекти (приватне куће, продавнице, канцеларије, предузећа, пољопривредна газдинства)
- г) верски објекти (православне цркве, католичке цркве, џамије, капеле, парохијски домови)
- д) објекти културног наслеђа (домови културе, биоскопи, позоришта, уметничке галерије, споменици и сл.)
- ђ) објекти медија (радиостанице, телевизије)
- е) други.....

17. Да ли је у Твојој околини било горе наведених губитака:

- а) да
- б) не
- в) не знам

18. Да ли су се у Твојој околини појавили случајеви психичких (психолошких) последица недавних оружаних сукоба на територији бивше Југославије:

- а) да
- б) не
- в) не знам

18 а) Уколико је одговор "да" наведи који:

- а) нервног слома
- б) депресије
- в) неурозе
- г) рака
- д) друго.....

19. Да ли нова генерација одржава и наставља конфликте који су изазвали недавне оружане сукобе на територији бивше Југославије:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

20. Како оцењујеш односе међу становницима бивше Југославије:

- а) апсолутно позитивно
- б) углавном позитивно
- в) углавном негативно
- г) апсолутно негативно

21. Да лије могуће помирење народа бивше Југославије:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не
- д) не знам

22. Да ли је могућа мирољубива коегзистенција држава бивше Југославије:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не
- д) не знам

23. Да ли сматраш да си толерантна особа:

- а) апсолутно да
- б) углавном да
- в) углавном не
- г) апсолутно не

Хвала Вам за труд уложен у испуњавање анкете и одвојено време, тим пре, што је анкета врло опширна.

Срдачан поздрав из Пољске.